

Jog

történeti szemle

2019
3–4. szám

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Pillanatkép a szuverenitás kutatásáról

Cesare Beccaria Bűntett és büntetés című művének recepciója Magyarországon

A jogalkalmazás térbeli szuverenitása

Szuverenitáskérdések az Országbírói Értekezlet ülésén

A szuverenitás szerepe a föderális államrendszerben

Nyelv és szuverenitás viszonya az Osztrák–Magyar Monarchiában

A szuverenitás mintázatai: a „lent” világának joga

Svédország és Norvégia uniója

A nyugati intézmények állandó befolyása alatt

Felsőbíróságaink döntvényalkotási joga

A szegényügy dualizmuskori rendezése

Hans Kelsen

TARTALOM

A JOG SZUVERENITÁSA	
Előszó	1
MEZEY Barna – A nyugati intézmények állandó befolyása alatt	1
KARÁCSONY András – Pillanatkép a szuverenitás kutatásáról	6
STIPTA István – Cesare Beccaria Büntett és büntetés című művének recepciója Magyarországon	10
MEGYERI-PÁLFFI Zoltán – A jogalkalmazás térbeli szuverenitása – kutatási koncepció	16
KÉPESSY Imre – „Amikor a közjogi tekintetek a magánjogi érdekekkel összeütközésbe hozattak” – szuverenitáskérdések az Országbírói Értekezlet ülésén	23
BEKE-MARTOS Judit – A szuverenitás szerepe a föderális államrendszerben: a jogalkalmazás gyökerei az USA jogtörténetében	30
NAGY Noémi – Nyelv és szuverenitás viszonya az Osztrák-Magyar Monarchiában a jogalkotás és a jogalkalmazás tükrében	36
NAGY Janka Teodóra – A szuverenitás mintázatai: a „lent” világának joga – avagy jogképződés és jogalkalmazás a népi jogélet színterein	42
KÉPES György – Svédország és Norvégia uniója, 1814–1905	47
BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – Felsőbíróságaink döntvényalkotási joga	59
KÁRBIN Ákos – Szuverén volt-e az Osztrák-Magyar Monarchia Magyarországa bizonyos nemzetközi gazdasági szerződések és a királyi vétó tekintetében?	64
BATHÓ Gábor – A mintakövetés kérdései a magyar kormánystruktúrában 1848 és 1944 között	67
HEIL Kristóf Mihály – A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata	75
SZÉPVÖLGYI Enikő – A szegényügy dualizmuskori rendezése, a községi illetőség jelentősége	81
KÖNYVEKRŐL	
BALOGH Elemér – Hunyadi Mátyás és az igazságszolgáltatás	88
SCHLACHTA Boglárka Lilla – Fontos könyv a kecskeméti jogakadémia történetéről	90
BAGOSSY KÖRTVÉLYESI Mária – Honnan indultunk...	92
IN MEMORIAM	
Kajtár István – NAGY Janka Teodóra	93
SZEMLE	
„Theorie und Praxis der Entrechtung in der zweiten Hälfte der Horthy-Ära im Vergleich mit dem NS-Regime”. Összehasonlító jogtörténeti workshop (Pécs, 2019. szeptember 3–4.) – NIKLAI Patricia Dominika	95
(Le)hallgatásra ítélve. Márton Áron püspök lehallgatási jegyzőkönyvei (1957–1960). Nagy Zoltán Mihály és Denisa Bodeanu könyvének bemutatója – HEIL Kristóf Mihály	99
Budavár visszafoglalása. Történelem konferencia Budavár visszafoglalásának 333. évfordulója alkalmából – HEIL Kristóf Mihály	100
HÍREK	102
E SZÁMUNK SZERZŐI	104

A címlapon:

Hans Kelsen (Prága, 1881 – Berkeley, 1973)

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srdan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Stenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Bódiné dr. Beliznai Kinga

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518
ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,
a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatás-történeti Tanszéke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna
Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

Az MTA–ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoportja 2019-ben megkezdett kutatómunkájának központi eleme a kontinens regionális fejlődésének tükrében a XIX. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságának vizsgálata.

A jog szuverenitását egyfelől az állami szervezetek biztosították vagy korlátozták. A jog rendszerszintű működését meghatározták az osztrák és a dinasztikus érdekek, melyek a jogalkotás szintjén akadályozhatták a szabad jogformálás lehetőségét. Az európai nagyhatalmi politikák, az aktuálisan szerveződő, majd átalakuló/felbomló szövetségek, együttműködések gazdasági érdekek mentén korlátozhatták az önálló akaratérvényesítést. Másfelől azok a vonzások, melyek a magyar jogi praxist és a jogtudományt Európa centruma felé orientálták, korszerűsítésre és megújulásra adtak lehetőséget. A modernizációs igényével Nyugat felé forduló magyar jogászság kodifikációs mozgalmait az Európa centrumában kialakított képletekhez igazította.

A kutatás egyfelől arra a kérdésre keresi a választ, hogy a XIX–XX. századi magyar fejlődés mennyiben függött az Európa-centrumtól, s mennyiben (ez különleges adottság) egy kisebb, de regionális kerettől: az Osztrák–Magyar Monarchia rendszerétől. A magyar alkotmányos folytonosság és közjogi tradicionalizmus mennyiben tudta ellensúlyozni a determináló hatásokat, illetve milyen hányadban és hogyan adaptálta az integrációs elvárásokból fakadó követelményeket. Másfelől a kutatás tervezi a jog-

A JOG SZUVERENITÁSA

Előszó

tudomány szélsőnemzeti létből adódó harmonizációs igényekre adott reakciójának vizsgálatát olyan meghatározó területeken, mint a kodifikáció, nemzetiségi és kisebbségi jogok, sajtószabadság és állampolgári jogok, valamint a közigazgatási jog modernizációja.

A kutatócsoport tagjai, az együttműködő kutatók és a meghívott szakemberek programjának és tudományos kutatásainak az elkövetkezendő években ez az izgalmas kérdés lesz a gyújtópontja. A csoport munkatársai kutatási területeiken arra keresik a választ, hogy a modernizáció kényszere és az adaptáció feltétele milyen mozgásteret adott a magyar jogéletnek; a jogtudománynak, a jogalkotásnak és a jogalkalmazásnak. Alább a kutatások lehetséges irányait vázolják, mintegy kijelölve azt a zónát, ahol a magyar jogfejlődés szuverén elemei, önállóságot garantáló intézményei és megragadható jellegzetességei regisztrálhatók.

A kutatócsoport tagjairól és kutatóiról, tudományos tanácskozásairól és kiadványairól az érdeklődők folyamatosan tájékozódhatnak a kutatócsoport honlapján (<https://mtajogtortenet.elte.hu>).

A magyar polgári perjog fejlődéséről szólva Magyar Gyéza foglalta össze processzuális jogunk alakulásának egyik legfontosabb jellemzőjét, mondván, „a nyugati jogintézmények állandó befolyása alatt perjogunknak egészben véve ugyanaz a fejlődési iránya, mint aminő a nyugati perjogoké”.¹ Balogh Jenő a büntetőperjog történelmi fejlődésének összegzésében szögezte le, hogy

„jelenlegi büntetőperjogunk [...] nem a régi magyar jogfejlődés eredménye, hanem a XIX. század folyamán kifejlett kontinentális vegyes rendszer alapulvételével foglaltatott törvénybe. Ehhez képest tételes bünvádi perjogunk gyökerei nem a hazai jogfejlődésben, hanem azon évszázadokra visszanyúló jogtörténelmi evolúcióban keresendők, amelyen a külföldi perjogok is ez idő szerint nyugosznak.”²

Csemegi Károly a jogászok helyzetéről és a joggyakorlat és jogtudomány viszonyát elemezve fogalmazott úgy, hogy

„a mit a fejlődés rendszere alakított és létrehozott; a mi egyenlően áll Franciaországra, mint a Német birodalomra; ez utóbbira épp úgy, mint Olaszországra: azon

Mezey Barna

A nyugati jogintézmények állandó befolyása alatt

mi sem fogunk változtatni. A civilizációnak sok kamálisa, de csupán egy rendszere van. E rendszer útmutatása szerint fogjuk elérni mi is a jogászat haladásának áldásait, a melyen azt az előbbre haladott államok megszerezték. A tanulás szigorú kényszerétől a jogászatban épp oly kevésbé lehet többé menekülni, mint a tudomány más ágaiban.”³

A magyar magánjog zónájában, mely, mint köztudott, a legtovább egységes szabályozás, polgári törvénykönyv nélkül maradt jogterület volt, az európai kodifikációs hatások ugyancsak kimutathatóak. Ahogyan Horváth Attila fogalmazott, „a kiegyezés után Magyarország minél gyorsabb és minél eredményesebb gazdasági felzárkózása érdekében a magyar igazságügyi kormányzat a magyar

magánjog modernizálására törekedett. Ez elsősorban a fennálló nyugati (elsősorban német) jogintézmények recepciója révén történt.⁷ Olyannyira erős volt a hatás, hogy többek szerint „Magyarország már mint a deutsches Rechtsgebiet” részeként szerepelt a köztudatban.⁴ Hasonlóképpen történt a kereskedelmi jogban. A magyar kereskedelmi törvény „jelentős részben a német törvénykönyv alapján készült”. Ennek különös jelentősége abban volt megragadható, hogy polgári törvénykönyv hiányában a kereskedelmi kódex szerkesztőitől jóval részletesebb szabályozást követelt a gyakorlat, melynek részben pótolnia kellett a magánjogi kodifikációs hiányokat.⁵ Ez olyannyira sikerült, hogy a kereskedelmi jogot „a magyar kereskedelmi törvény [...] német nyomon valóságos egyetemes joggá tette”.⁶

Az eddigiek meglehetősen egyértelműséggel igazolják vissza a magyar jogrendszer modernizációjának XIX. századi nagy folyamatában az európai jogfejlődés domináló hatását. Jellemzik azt a folyamatot, amit Hajnal István, Bibó István, Kosáry Domokos, Szűcs Jenő és Kulcsár Kálmán egyaránt a szélső nemzeti lét jellegzetes vonásként definiáltak. Bizonyos értelemben a politikai folyamatok mellékjelenségeként kerültek napirendre a modernizációs stratégiák a jogtudomány, jogalkotás terejében is. A politikai-állami megújulás együtt járt a gazdaság, a társadalom, a kultúra, a tudomány s nem kevésbé a jog átalakulásával.⁷ Ennek lényeges vonásként az európai haladás fejleményeinek, intézményeinek és új jelenségeinek tartalmi és formális meghonosításával.

A latin-germán jogrendszerhez csatlakozott magyar államiság kezdetektől valamiféle viszonyítási alapnak tekintette a nyugat-európai centrumállamokban artikulálódó jogot. A magyar jogtudomány a „korszerűt”, a „haladót” a napnyugati alakulásokban látta. A modernizáció nagy hullámai a XIX. században söpörtek végig az országon; a reformkor és a kiegyezés utáni éra szabadelvű kormányzatai az abszolutizmus és a levert forradalmat követő monarchikus diktatúra utáni euforikus hangulatban láttak hozzá a felzárkózáshoz. Széchenyi István, Deák Ferenc, Eötvös József az elmaradottsággal nem mint tragédiával számoltak, hanem mint az országra, a régióra jellemző, történelmi folyamatokban kialakult állapotra tekintettek, melynek számbavétele, felmérése, megismerése feltétele a sikeres modernizációnak. Az orvoslás szerét a modernizációban lelték fel, az ország, a gazdaság megújításban. Ebben a programban a jog kettős szerepet játszott, hiszen egyszerre kellett erre mint a modernizáció tárgyára és egyben annak eszközére tekinteni. Az átalakítások katalizátoraként működő jognak a kelet-közép-európai régióban összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepe volt a politikai és gazdasági folyamatok koordinálásában, mint Európa Nyugatán. A magyar történelemben a reformkor és a kiegyezés kora egyaránt sikeréranak számít. Az eredményes modernizáció így ünnep volt a politikai elitnek, ünnep az utóknak. Megrázkódtatás ellenben a társadalomnak: az átforgatódás – átforgatódás sok esetben hatalmi eszközökkel történt, akár megtörve a történelmi folyamatokat. Ennek elviselhetőségét a hazai viszonyokhoz való igazítás segítette. A jog szerepére vonatkoztatva ebben a folyamat-

ban kettős igény fogalmazódott meg: a korszerű átvétele (modernizáció) és tradicionálisnak a lehetséges biztosítása (adaptáció). (Ez utóbbitől függött többek között a szuverenitás értelmezése.) Ebben a keretben zajlott le a törvényhozás és szokásjog döntő küzdelme, melynek tétje az volt: melyikjüké lesz a modernizáció? 1848-ban ebben a harcban egyértelműen a gyorsabb, dinamikusabb és a néprészvétel elvével megtámogatott országgyűlési jogalkotás diadalmaskodott.

A büntetőjog és a büntetőjog tudománya számtalan lehetőséget kínál a fenti kérdések vizsgálatára. Különös státusát adja, hogy a jogágazatiság kialakulása és a kodifikációs munkálatok együttes folyamatban zajlottak. Ráadásul szerte Európában a megerősödő központi hatalom, majd a kibontakozó abszolutizmusok határozott igényt fogalmaztak meg a királyi akarat törvényi szintre emelt kifejezésére. Ennek realizálása pedig kézenfekvő volt a büntetőjogban (és az ezzel szorosan öllelkező törvénykezési eljárásban). A kodifikáció első, XV–XVI. századra eső hulláma tekinthető az alapozásnak [Nürnberg 1481, Tirol 1499, Bamberg 1507, Alsó-Ausztria 1514, Brandenburg 1516, *Constitutio Criminalis Carolina (Peinliche Gerichtsordnung)* 1532, Portugália 1521, Spanyolország 1567, Németalföld 1570 és a francia *ordonnance*-ok: XII. Lajos (1498), I. Ferenc (1539)].

A XV–XVI. század kikövezte a büntető törvénykönyv-alkotást tudományos, szakmai és jogtechnikai értelemben egyaránt. Ennek eredményeképpen a XVII–XVIII. század a *praxis criminalis*ok korává lett. Jogági karakterű rendszerképző feldolgozások születtek, mindamelllett Franciaországra a parcialitás, a német birodalomban a teljességre törekvés, mindemelllett a porosz kazuisztikusság, Ausztriában a részlegesség dominált.⁸ Ebből a magyar fejlődésre legnagyobb hatást gyakorló Osztrák Császárság szempontunkból a figyelemre méltó, ahol a soknemzetiségű, színes tradíciójú, eltérő alkotmányosságú tartományokat és országokat központi adminisztrációjának kényszerítő erejével próbálták egységesíteni. Ennek szolgálatában állottak a kodifikáció során megszületett törvénykönyvek is. A kodifikáció „uralkodók és kodifikátorok eltérő politikai és jogalkotási koncepciójában vergődött, újra és újra átfogalmazott, reformált, abrogált és kísérletileg is kimunkált szövegekben öltött formát, míg végső alakját el nem nyerte”.⁹ Ez a magyar kezdetek számára (1712 és 1790) bizonyos alapot és tapasztalatot eredményezett.

A XVIII. században egymás után születtek az európai államok büntetőkódexei, formálódott a törvényalkotási gyakorlatban a büntetőjog rendszere, ekkor kezdődött a büntető törvénykezési jog leválása az eljárási jogtól. Mint-hogy az abszolutizmus, illetve a felvilágosult abszolutizmus államaiban párhuzamosan zajlottak a kodifikációs munkálatok, természetesen volt már bizonyos figyelem a más törvényhozások termékeire is. Valamiféle egységet az eltérő gyakorlatokból valójában a felvilágosodás eszmerendszere, tudományos megközelítései kovácsoltak.

Ebből a szempontból tanulságos az 1795. évi ún. östervezetek forrásainak összefoglalása. Tudjuk, a *Deputatio Juridica* büntetőjogi kódex felelősei Szirmay Antal,

Szentiványi Ferenc és Reviczky József lettek. Szirmay Antal, az első östervezet szerzője, az eperjesi kerületi tábla elnöke, a *Deputatio Juridica* tagja. Munkájának alapja a *Codice Leopoldino*, az 1786-ban kiadott, 1790-ben Bécsben latinul is publikált toszkán büntető törvénykönyv volt. Reviczky József, az östervezet második részének szerzője, a nagyszombati egyetemen tanult, jezsuita, majd jószágigazgató, a debreceni kerületi tábla elnöke, a *Deputatio Juridica* tagja. Másik mellett deklaráltan fő forrásként használta Gaetano Filangieri *La Scienza della legislazione* című munkáját, mely a büntető kodifikáció felvilágosult híveinek bibliája volt ez idő tájt. Szentiványi Ferenc, királyi táblai ítélmester, kerületi biztos, Sáros vármegye főispánja volt, a hazai büntetőgyakorlat jó ismerője.

A biztosok munkájukhoz megkaptak mindent, mi a királyi kancellárián fellelhető volt: korábbi tervezeteket, fogalmazványokat, véleményeket, javaslatokat, a kúriai döntések corpusát, korábbi jogszabályi előzményeket (például II. József rendeleteit). További forrásuk volt az európai szakirodalom. A munkára rendelkezésre álló idő lényegében három hónap volt. A megbízást 1791 augusztusában kapták, egy hét alatt elkészült a javaslatok vázlata, és november 20-án az östervezetek nagyobb része a *Deputatio Juridica* rendelkezésére állott.

Szirmay a szöveget kéthasábos rendszerbe szerkesztette: egyik oszlopban a javasolt törvényszöveg, másikban az érvelés. Az „érvelési oldalon” olvashatók voltak a korabeli európai megoldások, a hazai gyakorlat és a tudományos irodalom idevágó tételei.¹¹ Hajdú Lajos kiváló elemzése kijelöli azokat a sarokpontokat és összefüggéseket, melyek az osztrák, a nyugat-európai kódexek és praxis, valamint a felvilágosodás tudományosságának hatásait vizsgálják. A plénum vitái során világossá válnak azok a támadhatatlannak tetsző álláspontok, melyeket a vármegyei törvénykezésben érdekelt nemesség képviselt a reformokkal szemben.

Az aprólékos, szabályról szabályra menő, konkrét összehasonlító elemzések még kiegészítésre szorulnak. A kutatásnak azt a hányadát jelentik ezek, melyek a nyugati jogtudomány és kodifikációs gyakorlatokba épülő, illetve azt adaptáló mechanizmusokra világíthatnak rá.

Az 1843. évi büntetőjogi javaslatok egy hosszú, a reformkor egészét felölelő szakmai-tudományos és politikai felkészülés eredményeképpen jöttek létre. E helyütt függetlenül az országgyűlés radikalizálódásától (jóllehet a tervezetek egyikét sem sikerült szentesítésig juttatni), a

vármegyei viták magas szakmai színvonala jelzi, hogy a jogásztársadalom felkészült a megújulásra. A húszas-harmincas évek nyitása, a német és francia tudományosság, a komoly praktikus eredményekkel is szolgáló utazási láz, a kibontakozó sajtó és a gyökeret verő tudományos könyv- és lapkiadás komoly adalékokkal szolgált a hazai jogi fejleményekhez.

Az 1843/44. évi országgyűlésre készült büntető anyagi, perjogi és börtönügyi plánumokról aligha túlzás azt állítani, hogy azok a nyugati minta egyedi, magyar tartalommal feltöltött megvalósításai. Közismert, hogy Deák tárgyalási megfontolásai megkívánták a tárgyalások időszakában hatályos büntetőtörvények és törvénykönyvek, valamint a törvényhozási szakba került javaslatok megismerését, összehasonlító elemzését és szövegezeik igénybevételét a magyar koncepciók kidolgozásában. Ezt tanúsítják a bizottság jegyzőkönyvei és az elkészült tervezetek anyaga is. A korabeli politikus-jogász értelmiség szakmai jártasságát igazolják az országgyűlés alsó- és felsőtáblájának vitái is.

A polémiában résztvevők a szakirodalom alapos ismeretéről az érvek és ellenérvek, a negatív és pozitív tapasztalatok tettek tanúbizonyságot. Itt most egyetlen bizonyágként szolgáljon Karl Joseph Anton Mittermaier büntetőjogász professzor véleménye. Köztudomású, hogy a magyar javaslat tervezett szövegét nyomban áttették németre, s véleményezésre kiküldték Heidelbergbe. Mittermaier professzor és kollégái véleményezték azután a javasolt szöveget, s véleményes jelentésükkel kísérve visszaküldték a bizottságnak. A bizottság a végleges matéria kialakításánál messzemenő figyelemmel volt erre a szakvéleményre. Mittermaier olyan alapos munkát végzett, hogy megérte az összesített bírálatot magyarra fordítva, a közvélemény számára is hozzáférhetővé tenni. Mittermaier professzor a magyar büntetőjavaslatról a következőképpen vélekedett:

„a kor haladásának s követelményeinek s a legújabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő törvénykönyvet alkotni – ezen törekvés bélyegét egyetlen egy törvényhozási munka sem viseli magán olly nagy mértékben, mint a magyar javallat. A választmány tagjai tanúsítják, hogy a külföld törvényes munkáival, nevezetesen a németekével, szinte mind a büntetőjogi tudományos vizsgálatokkal közelebbről megismerkedtek [...] itt kísérlet történt, mint lehessen az új eszélyt keresztülvinni egy törvénykönyvön.”¹²

Szirmay Antal¹⁰

Kevés kétséget hagy maga után az értékelés: a magyar kódex az európai tudományosság és jogalkotás folyamataiba illesztett, azokat jól ismerő és eredményeiket felhasználó darab.

Ugyanakkor a heidelbergi tanár azon megjegyzése, miszerint „egyetlenegy törvénykönyv nem bír annyi eredetiséggel, mint a magyar javallat”,¹⁴ rávilágít arra az adaptációs erőfeszítésre, melyet a bizottság tagjai a korszerű büntetőjogi eszmék hazai meggyökereztetése érdekében, a tradíciók és az európai tudományos fejlődés összehangolása céljából tettek.

Az 1843. évi javaslat legendás darabja lett a magyar büntető kodifikáció-történetnek. Ennek ellenére Fayer László nagyívű forrásközlő-magyarító elemzésén¹⁵ kívül a gyökerekig hatoló kutatás alig regisztrálható. A kifejezetten az 1843-as javaslattal foglalkozó elemző munka, mely a részletekbe bocsátkozva a részrendelkezések forrásait tárta fel, mindmáig nem forog közkezen. A nagy népszerűség sodrában a legjellemzőbb méltatások jobbára megmaradtak az általános megállapítások szintjén. Mittermaier a különös rész tényállásainak elemzésénél is megadja az „alaphangot” a kutatásokhoz: hol jelennek a konkrét megtestesülései a forrásoknak, és hol jelenik meg a tradicionális hazai elem a kódexben? Deák és társainak munkássága világos bizonyossága annak a kivételes adaptációs tehetségnek, mely a reformkori jogászgenerációt jellemezte.

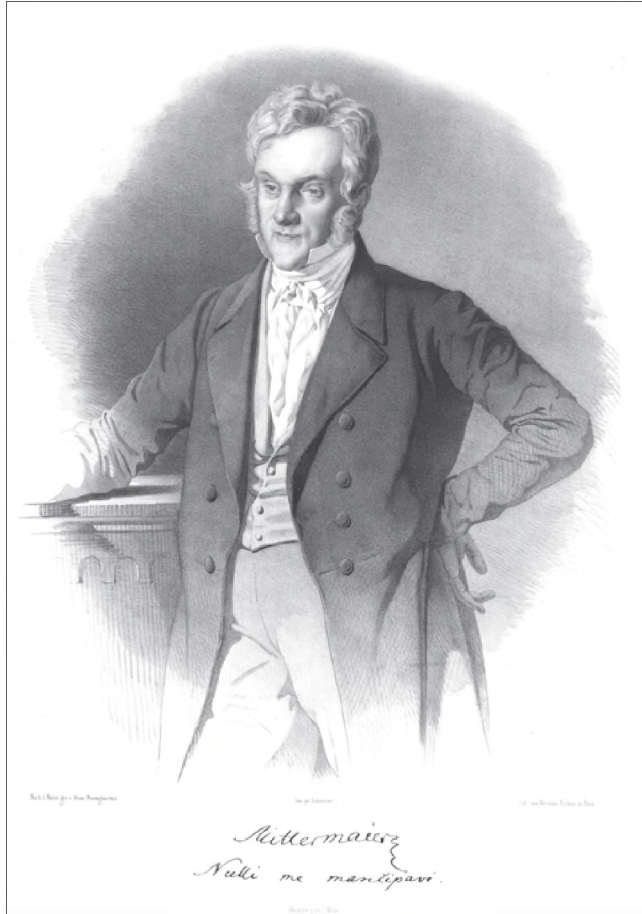
Az 1849. évi szabadságharc bukását követő monarchikus diktatúra idején Magyarország elveszítette közjogi szuverenitását, területén az osztrák jogszabályok léptek életbe. A hatóságok az 1803. szeptember 3-tól hatályos *Strafgesetz* szabályainak megfelelően jártak el.¹⁶ Az 1852. május 17-én kibocsátott (1852. szeptember 1-jétől a birodalom egész területén érvényesként értelmezett) *Strafgesetz* is hatályba léptették Magyarországon Az „új” *Strafgesetz* az 1803. évi törvény korrigált kiadása volt, amelyet éppen magyarországi kiterjesztésére tekintettel, kifejezetten a magyar koronatarományokra dolgoztak át. Még az 1803. évi törvénykönyv kitörölte a súlyos testi és munkabüntetések (köztük a hajóvontatást) is a büntetési rendszerből, az 1852. évi *Strafgesetz*nek pedig legnagyobb hozzáadéka az általánossá tett szabadságvesz-

tés-büntetés meghonosítása volt. Az idegen jog direkt alkalmazása igazán az Országbírói Értekezletet követő, az alkotmányosság részleges helyreállítását jelentő provizorium alatti bírói gyakorlatban köszönt vissza, mely az évtizedes praxisba beépített és meghonosított megoldásokat tovább éllette.

A büntetőtörvény bevezetése a magyar hatályos jogba három regisztrálható következménnyel járt. A magyar jogéletben stabilizálta az írott jog szerepét, növelte jelentőségét, keretbe fogta az amúgy is elbizonytalanodott bírói praxist. A kormányzat a jogalkalmazóknak elméleti, szakmai-tudományos kapaszkodókat biztosított a kódex alkalmazásához, kommentárok és értelmezések közzétételével, amely a szakirodalom jelentős megerősödését hozta magával.¹⁷ A tételes jog és a magyar praxisfeltételek találkozási pontján pedig a szabadságvesztés-büntetés feltételeit megeremtelendő, az osztrák igazságügyi kormányzat nagyszabású intézetalapítási programba fogott, pótlendő az eddig elmaradott magyar büntetőjogi reformokat.¹⁸ A korabeli kommentár- és szakirodalomban, valamint Pauler Tivadar több kiadást megért *Büntetőjogtanában*¹⁹ a magyar tradicionális jog, az osztrák *Strafgesetz* és az európai fejlődés párhuzamainak bemutatása

megtörtént. Elmaradt viszont a büntetőbírói gyakorlat feltárása.

Ami komoly kutatásra vár, az az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok elfogadását (és a Curia által történt akceptálását) követő bírói gyakorlat elemzése, mely esetszinten (is) illusztrálhatná az osztrák hatályos jog (és az ugyanazon korban a jogászság körében ható európai tudományosság) közvetlen és közvetett hatásait. Az Országbírói Értekezlet megkísérelte a hatályos jog megállapítását. A plénum különösen a büntetőjog vonatkozásában a rendi szabályozás visszahozatala mellett döntött.²⁰ A határozat alapja az eszmei ellenállás volt, amely viszolyogva tekintett minden oktrojált szabályra. Ahol nem jelentett különös problémát, a grémium a teljes restitúció mellett tette le a voksát. Így került sor az osztrák büntetőtörvény szimbolikusan értelmezendő kitörlésére a magyar joghistóriából, hiszen „azzal alkotmányos ember egy percig sem szívhat egy levegőt”.²¹

Karl Joseph Anton Mittermaier¹³

A magyar tradicionális büntetőjog visszaállításával a bíróságok számára tág tere maradt a jogértelmezésnek.²² „[...] régi büntető törvényeink, vagyis inkább szokásaink, melyek sok tekintetben határozatlanok, a kornak meg nem felelők, zavarosak és [...] majdnem minden megyében másként alkalmaztatnak”, foglalta össze a helyzetet Deák Ferenc.²³ A büntető törvénykezési gyakorlatban kialakult jogbizonytalanság – úgy a bűncselekmények megítélésére, mint a büntetések kiszabására vonatkozóan – csak jelzője volt annak az állapotnak, melyben „a magyar büntetőjog visszaesik abba a rendszertelen, bizonytalan állapotba, mely a negyvenes években általános rosszallás és elítélés tárgya volt”.²⁴ A bírák nem is igen igazodtak el a Szent István koráig visszanyúló jogi szabályozás részleteiben, de a rendi kategóriák már nem is voltak értelmezhetőek az új polgári rend keretei között. Ha egyáltalán ismerték az újonnan hatályba (vissza)léptetett büntetőszabályokat. Ebben a helyzetben izgalmas kérdés lehet, hogy mit jelentett (és mit eredményezett) a Curia 1861. évi július 23-án tartott teljes vegyes ülésében rögzített ünnepélyes határozat, miszerint a jövőben megalkotandó büntetőszabályok életbe léptetéséig az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat tekinti zsinórmértéknek.²⁵

A büntetőjog történetének számos pontján várnak kutatásra a modernizációs és adaptációs törekvések jelenségei. E helyütt egy jellegzetes fordulópontot említünk. S azért éppen ezt, mert talán a legnagyobb szakirodalommal és feldolgozottsággal rendelkezik, s mert talán a legjobb dokumentálja az európai színvonalú tudományosság, a kontinentális kodifikáció és a magyar fejlődés kínálta követelmények összehangolását. A kiegyezést követően a történeti szempontokat háttérbe szorította a jogot szigorúan dogmatikus szempontok alapján tárgyaló irányzat. A jogalkotásban meghatározóvá lett a jogtudományt hasznosító felfogás, mely a klasszikus polgári jogelveket építette be a törvénykönyvek szövegébe. A magyar kodifikátorok szemében mintának tekintett európai jogtudomány fejlődésében éppen lezárult az első nagy korszak. Befejeződött a klasszikus tanok ünneplése, vége lett a doktriner értelmezésének, elérkezett a praxis kora. A jogalkotásban és a jogalkalmazásban felgyülemlett tapasztalatok kiérlelt képletet biztosítottak a modernizálódó jogrendszereknek. Nem kellett kitalálni az optimális megoldásokat, azok rendelkezésre álltak. A feladat immáron a legjobb eredmények szintetizálása és adaptálása

lett. Az ezzel kapcsolatos elvárások a magyar jogalkotásban az európai műveltségű jogász pozícióját erősítették. A törvényesség, a törvény előtti egyenlőség és a szabadságszermény garanciális koncepciójának rangra emelése, különösen a büntetőjogban, elsősorban a dogmatika fejlesztését indokolta.

Ekkortájt egész Európa kodifikált. A kodifikáció mozgatta a tudományt, foglalkoztatta a törvényhozó apparátusokat, és provokálta a praxist. Ez a jelenség elsősorban az igazságügyi reformprogramban testesült meg: a szervezeti kérdések tisztázásában, az eljárásjogi elvek rögzítésében, a büntetőjogi kodifikáció felelevenítésében és a büntetés-végrehajtás körüli reformokban.²⁶

A büntető kodifikációra vonatkozó politikai döntésre úgy a büntetőszakma, mint a tudomány képviselői felkészülten vártak. A reformkor vármegyei és országgyűlésein, az Országbírói Értekezleten lezajlottak a tisztázó viták. Az 1867. április 29-én felállított törvény-előkészítő bizottság²⁷ munkájával kezdődött el az a tízesztendő folyamat, melynek végpontján ott áll Csemegi Károly, a magyar jogtudomány történetének legjelentősebb kodifikátora és korszakos műve, Magyarország első büntető törvénykönyve, az 1878. évi V. törvény. Csemegi Károly is két év alatt elkészült a kódex első tervezetével, de csupán 1877 szeptemberében került az anyag a képviselőház elé. A törvény 1880. szeptember 1-én lépett hatályba.²⁸ A kodifikátor Csemegi Károly hitvallása szerint ami „a művelt világnak a tudomány és a törvényhozások által szentesített alapelve; ez a mi alapelvünk is!”²⁹

A magát a klasszikus iskola híveként meghatározó Csemegi Károly öt nyelven olvasta a külhon hatályos jogszabályait, ismerkedett a világ tudományos álláspontjaival. A reformiskolák áttörését megelőző évtized törvényalkotója igyekezett a legtöbbet és a legtökéletesebben alkalmazni a klasszikus tanok tapasztalataiból. Mint ismeretes, eszköze a jogász precizitás volt: a kodifikáció keretébe illesztett szabatos definíció és következetes szerkezetépítés. Követte az irányzat pozitívumaként jellemzett irányt, a rendi, illetőleg az abszolút büntetőjoggal szemben alkalmazott metódust: a visszaélések és önkény lehetőségét kizáró, részletekbe menő, pontos, világos dogmatikát. A kódex nyomán alakuló gyakorlatot kritikusai alaposan kielemezték. Ami viszont kutatási területet kínál, az a Csemegi által ténylegesen felhasznált s jogalkotási szinteken összevetett komparatív elemzés.

Jegyzetek

¹ MAGYARY Géza: *Magyar polgári perjog*. 3. kiad. (kieg. és átdolg. NIZSALOVSKY Endre). Budapest, 1939, Franklin Társulat, 24. p.

² BALOGH Jenő: *Büntető perjog tankönyve*. Budapest, 1906, Grill Károly-féle Könyvkiadó Vállalat, 84–85. p.

³ CSEMEGI Károly: A jogászat és a jogászok helyzete hazánkban. In EDVI ILLÉS Károly – GYOMAI Zsigmond (sajtó alá rend.): *Csemegi Károly művei. I. kötet*. Budapest, 1904, Franklin Társulat, 275. p.

⁴ HORVÁTH Attila: A magyar magánjog története. In BARNA Attila – HORVÁTH Attila – MÁTHÉ Gábor – TÓTH Zoltán József: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 2014, Nemzeti Közszerzői Egyetem, 413. p.

⁵ HORVÁTH 2014, 465. p.

⁶ BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 1999, Dialóg Campus Kiadó, 315. p.

⁷ KULCSÁR Kálmán: *A modernizáció és a magyar társadalom*. Budapest, 1986, Magvető Könyvkiadó, 213. p.

⁸ VARGA Csaba: *A kodifikáció, mint társadalmi-történelmi jelenség*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó, 68. p.

⁹ VARGA 1979, 73. p.

¹⁰ <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/3813506.jpg>

¹¹ HAJDÚ Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntető kódex tervezet*. Budapest, 1971, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 98. p.

- ¹² MITTERMAIER a' magyar büntető-törvénykönyvi javallatról. Pest, 1843, Heckenast Gusztávnál, 3. p.
- ¹³ <http://www.bildarchiv.austria.at/Preview/9089877.jpg>
- ¹⁴ MITTERMAIER a' magyar büntető-törvénykönyvi javallatról. Pest, 1843, Heckenast Gusztávnál, 3. p.
- ¹⁵ FAYER László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. A Magyar Tudományos Akadémia Megbízásából. I–IV. kötet. Budapest, 1896–1902, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.
- ¹⁶ BÉLI 1999, 334. p.
- ¹⁷ KAJTÁR István: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai. Európa – Haladás – Magyarország*. Budapest–Pécs, 2003, Dialóg Campus Kiadó, 158. p.
- ¹⁸ MEZEY Bama: *A magyar polgári büntetőjog kezdetei*. Budapest, 1995, Osiris-Századvég, 75. p.
- ¹⁹ PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. Pest, 1864, Pfeifer Ferdinánd.
- ²⁰ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1909, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 80. p.
- ²¹ KAJTÁR 2003, 159. p.
- ²² BÉLI 1999, 334. p.
- ²³ SÁRLÓS Béla: Deák politikai felfogása és az Országbírói Értekezlet. In *Tanulmányok Deák Ferencről. Zala Gyűjtemény 5. Zalaegerszeg, 1976, Zala Megyei Levéltár, 284. p.*
- ²⁴ FINKEY 1909, 81. p.
- ²⁵ DEGRÉ Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Pécs, 2010, ID Research Kft. – Publikon Kiadó, 323. p.
- ²⁶ VÖ. MÁTHÉ Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 19. p.
- ²⁷ PAULER Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Budapest, 1878, Magyar Tudományos Akadémia, 240. p.
- ²⁸ 1880. évi XXXVII. tc. a magyar büntető-törvénykönyvek (1878:V. tc. és 1879:XL. tc.) életbeléptetéséről
- ²⁹ CSEMEGI II. 1904, 8. p.

Karácsony András

Pillanatkép a szuverenitás kutatásáról

1. A szuverenitás fogalma, a szuverenitás elmélete

A szuverenitás kérdéskörével több tudományos diszciplínában foglalkoznak, különösképp a politika, az állam- és jogtörténet, illetve az állam- és jogelmélet területén. Az utóbbiban elsősorban a politikai eszmetörténet összefüggésében jelenik meg. A politikatudomány is felmerülhet mint releváns terület, ám az elmúlt bő fél évszázad tapasztalata alapján azt mondhatjuk, hogy ez a téma nem uralta a főáram publikációit. A szuverenitás fogalma a XVI. századi Franciaországban jelent meg, és a XVIII. századtól a *souverain* kifejezés (felsőbb, legfelsőbb) valamely változata különböző nyelvekben meghonosodott. Sokan elemezték a fogalom történetét, ám ezek közül kiemelkedik Georg Jellinek munkája.¹ Jellinek a kiinduló történelmi helyzetből azt emelte ki, hogy a francia királyságnak három hatalmi tényezővel kellett megküzdenie: az egyházzal, a Német-római Birodalommal és a francia feudális urakkal. Tehát:

- egy politikai elképzelésről van szó, mely a későbbiekben jogivá alakult át,
- a szuverenitás egy polemikus fogalom, azaz kezdetben védekező (más hatalmi tényezők aktivitásával szemben), majd támadó jellegű,
- végezetül: tartalmát akkor dolgozták ki, amikor gy gondolták, hogy az állam fogalmának lényeges eleme.

Kiindulópontként az alábbi meghatározás adható: a szuverenitás állami főhatalom egy terület (területi felségjog) és az ott élő népesség (személyi felségjog) felett, akik az állami főhatalomnak engedelmeskednek. Ehhez az engedelmesedéshez kapcsolódik a szuverenitás politikai és jogi értelmezésének megkülönböztetése. *Politikailag* értve: hogy ténylegesen engedelmeskednek, *jogilag* értve: a jog által meghatározottan kötelesek engedelmeskedni. A szuverenitás jogi fogalma tehát abból indul ki, hogy a jog definiálja a szuverenitást, és persze ezáltal behatárolja a körét. Austin ismert tétele a szuverenitás oszthatatlanságáról elsősorban azt fejezte ki, hogy amit szuverenitásként határoznak meg, annak egy kézben kell lenni, azaz a jog nem definiálhat több eltérő, s ezért versengő szuverenitást. Az oszthatatlanság nem azonos a korlátatlansággal, mivel az erkölcsi, vallási normák korlátozhatják a szuverent, ám ez nem jelenik meg egy önálló szuverén konstituálásaként. Továbbá, ehhez kapcsolódóan meg kell jegyezni – s ebből látható, hogy a hatalom kérdése nem azonosítható egyszerűen a szuverenitással –, hogy a hatalommegosztás elvének elterjedése, sőt beépülése politikai rendszerek struktúrájába nem jelenti feltétlenül a szuverenitásgondolat negligálását. Abban az esetben ugyanis, amikor az államra tekintünk mint a szuverenitás megtestesítőjére, az államrendszeren belüli hatalommegosztás nem a szuverenitás korlátozását jelenti, hanem az osztott szuverenitás jelenségével szembesülünk.

Az első szuverenitáselméletet Jean Bodin alkotta meg (*Hat könyv a köztársaságról*, 1576),² aki a szuverenitás fogalmát összekapcsolta az állammal. Mivel az állam számára a francia állam volt, így azt is mondhatjuk, hogy a szuverenitás fogalmát már akkor a nemzetállamhoz társította. Elvileg az abszolút hatalmat egyén vagy egy testület is gyakorolhatja, ám Bodin az előbbi mellett állt ki, és a királyt jelölte meg, mint aki a szuverenitás (a főhatalom) gyakorlója. Úgy vélte, hogy csak az abszolút hatalommal rendelkező uralkodó tudja megvédeni az országot az anarchiától, ami minden zsarnokságnál borzalmasabb. Bodin a könyvét a Szent Bertalan-éj tapasztalatának birtokában

írta, ezért gondolta, hogy az állam egysége – ami a békét biztosítja – mindenekfelett áll, ezt a vallási hovatartozás harca nem bolygathatja meg. A szuverén állam épp ezért a vallás kérdésében politikailag semleges. Nem vallási egységre, hanem egységes államra van szükség. A hugenotta politikai publicisztikával nem vallási alapon, hanem az állam szuverenitásának megőrzése érdekében fordult szembe. Bodin a hangsúlyt nem az állami erőszakra helyezte, hanem a joghoz kötöttségre. Miként Paczolay Péter fogalmazott:

„a bodini államdefiníció [...] a jogon keresztül az igazságosságot teszi meg az állam keretéül. Azzal igyekszik igazolni a monarchia felsőbbrendűségét, hogy a hatalmat a jogszerűség, azon keresztül pedig az igazságosság keretébe foglalja. Az állam – definíciója szerint – több családnak és közös dolgaiknak jogszerű kormányzata szuverén hatalommal.”³

Nem arról van szó, hogy a jog előrébbvaló, mint a hatalom, hanem inkább arról, hogy a hatalom első számú eszköze a jog. Ez egyértelműen kiderül abból, amikor Bodin arról értekezik, hogy a szuverenitás legfontosabb ismérve a törvényhozás. A törvénynek igazságosnak és észszerűnek kell lennie, ám nem az igazságosságában vagy észszerűségében rejlik érvényessége, hanem a szuverén akaratában.

Bodin tehát nem a hit, hanem az állam védelmében írta művét. A szuverenitás egy és oszthatatlanságában látta a béke megőrzésének lehetőségét (Hobbes gondolataihoz hasonló módon), a béke szemszögéből nézve a polgárháború a legnagyobb bűn, amit el kell kerülni. A szuverén korlátai: nem szegheti meg az isteni és természeti törvényt, és ennek keretében tiszteletben kell tartani a magántulajdont, és nem változtathat a királyság örökösödési rendjén, és nem idegenítheti el a királyság javait.

A felvilágosodás évszázadában az angoloknál a parlament, a franciáknál pedig a nép, illetve később a nemzet jelent meg mint a szuverenitás megtestesítője. Az alapvető kérdések mindig is azok voltak, hogy ki a hatalom, és mi ennek a hatalomnak a tartalmi jellemzője? Legyen szó a királyról, a parlamentről, a népről vagy a nemzetről, mindegyik esetben az említett főhatalmat gyakorlók tevékenysége az állam létében és működésében fejeződött ki, s ebből következett, hogy a XIX. századra az állam jelent meg a szuverenitás megtestesítőjeként. Mint

látható, valójában csak a király esetében beszélhetünk személyes szuverénról, más esetekben egy kollektív entitás (nép, nemzet) vagy pedig intézmény (parlament, állam) fejezi ki a szuverenitást.

Német nyelvterületen a weimari köztársaság időszaka emelhető ki, amikor is a szuverenitás egyik központi témája volt az állam- és jogelméleti gondolkodásnak (például Hans Kelsen, Carl Schmitt, Hermann Heller), ami – legalábbis részben – magyarázható a vesztes háború tapasztalatával, a császárság megszűnésével, röviden az új helyzet intellektuális feldolgozásának szükségletével. Megjegyzendő, hogy hasonló intenzitással nem jelent meg a második világháború után a szuverenitás problematika a német jogi-politikai gondolkodásban. Ez nemcsak azzal magyarázható, hogy a nemzetiszocialista korszakban Európa meghódítására törekvő, bel- és külhoni bűnök sokaságával jellemezhető Németországban a háborús vereséget követően jóérzéssel nem illett a szuverenitás kérdését előtérbe állítani, noha egy megszállt országról volt szó, hanem inkább azzal, hogy az 1950–60-as évektől az európai integráció követelménye került középpontba, és ez elnyomta a szuverenitás iránti érdeklődést. Kelet-Európában pedig a szovjet megszállás eleve kizárta a szuverenitás kérdésének felvetését, legfeljebb történelmi tanulmányokban jelenthetett meg.

Tipikus megkülönböztetés a szuverenitás belső és külső vonatkozása. Az előbbi arra utal, hogy az adott állam területén belül ki és miként gyakorolja a főhatalmat, az utóbbi pedig a nemzetközi viszonyokra vonatkozik. Arra, hogy egy adott állam (ország) a más államokhoz való viszonyban mennyiben képes az önállóságot felmutatni. Ez az utóbbi aspektus azóta vált különösképp izgalmas vizsgálati tereppé, mióta nemzetállamok nemzetközi szerződések alapján különböző együttműködési társulásokat hoztak létre. Gondoljunk csak a NATO-ra. A NATO-ba belépett országok a katonapolitika és a honvédelem terén egy közös doktrínához alkalmazkodnak, és ennek következtében a felmerülő problémák, kérdések megoldásában a nemzeti érdeket egyeztetni kell a partnerekkel. Ebben a vonatkozásban tehát

korlátozott a szuverenitás. Ez a problematika még jobban látható (mivel nem csak a védelmi politikáról van szó) az európai integrációs folyamat összefüggésében.

A XX. század utolsó évtizedeitől kezdve két különböző tapasztalat szorította háttérbe a szuverenitás hagyományos tematizálását. Egyfelől a fogalomhasználat burjánzása,

Jean Bodin: Hat könyv a köztársaságról címlapja⁴

magyarán: nagyon különböző vonatkozásban vált használhatossá. Egyénre és különböző közösségekre, különböző tevékenység területekre (például művészet, politika, tudomány stb.) egyaránt vonatkoztatták, ami értelemszerűen a jelentéstartományát felpuhította. Olvashatunk szuverén egyénről, szuverén művészről vagy éppen tudósról, szuverén döntésről, de még a sport világában is találkozhatunk ezzel a fogalommal. Röviden tehát: főnévből jelzővé vált, ami alapvetően az autonóm kifejezéssel rokonítható. Ezt a jelentésburjánzást – a politikai és jogi szuverenitás vonatkozásában – a szakirodalomban olvasható felvetések alapján a következőképp osztályozhatjuk: a szuverén kifejezheti

- az állam egységét és függetlenségét,
- a jogi hierarchián belül a legfelsőbb normát,
- azt, hogy egy jogrend önmagában megáll,
- a fegyveres erők olyan képességgel rendelkeznek, hogy az állam ellen belülről és kívülről fellépőkkel szemben meg tudja óvni a társadalmi békét.⁵

Mint látható: különböző jelentéstartományokról van szó, és ez egyáltalán nem könnyítette meg az elemzők munkáját.

Másfelől pedig az integrációs törekvések fokozódása mellett megjelent a globalizáció tematizálása, ami újfent csak arról szólt, hogy a gazdaság, a politika és a jog területén olyan határokat átlépő hálózatokba ágyazódva működnek az államok, ami elsősorban e hálózatokhoz való kapcsolódás követelményét jelenti, és nem pedig a szuverenitását. Jellemző példa az 1990-es évekbeli kelet-európai átalakulás. A Szovjetuniótól való függéstől történő megszabadulás nem az állami szuverenitás kérdéskörét állították középpontba, hanem egy másféle (NATO, Európai Unió) integrációba történő bekapcsolódást.

Mindezek alapján érthető módon az ezredfordulóra háttérbe szorult a tudományos vizsgálódásokban is a szuverenitás problematikája. Pontosabban csak történetileg és kritikailag foglalkoztak vele. Takács Péter, aki több mint fél évszázad üressége után tanulmányokban és kötetekben újra előtérbe állította az államelmélet problematikáját, egyik munkájában, ami részletesen tárgyalta a szuverenitás kérdéskörét, ám csak történeti vonatkozásokban, a jelent illetően a fogalomhasználat kiüresedésének álláspontját vallotta.⁶

Néhány éve viszont a helyzet alapvetően megváltozott, újra előtérbe került az aktualitás, a jelen vonatkozásában a szuverenitás témája. A tudományon belüli változást a politikai élet változása inspirálta. Noha az államelmélet képviselői a szuverenitás és az állam összekapcsolását

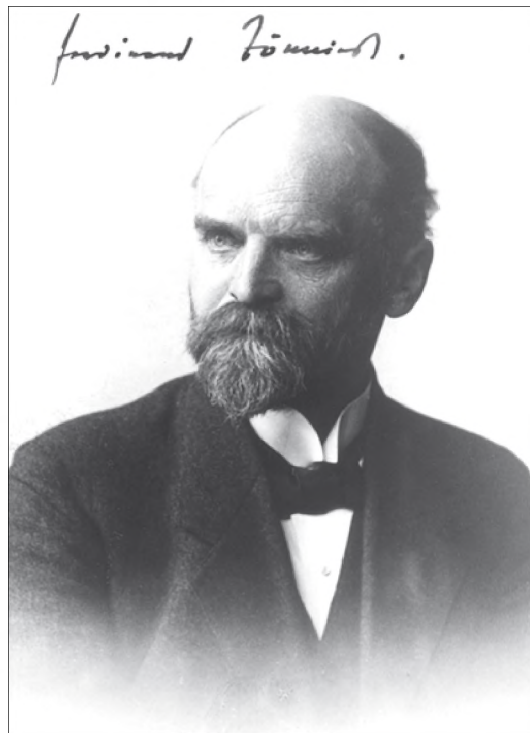
tévesnek ítélték (a szuverenitás helyett a hatalom fogalmát ajánlották), ám a politika valósága többnyire nem úgy alakul, ahogy a tudomány szerint formálódni kellene. A politikában ugyanis az elmúlt fél évtizedben központi vitakérdésként merült fel, hogy az európai integrációnak az Európai Egyesült Államokhoz kell-e elvezetni, avagy meg kell-e maradni a nemzetek Európája koncepciónál? És ez újra előtérbe állította a szuverenitás problematikáját.

A hazai tudományos életben megjelenő érdeklődésre két példa: Tóth J. Zoltán napjainkban megjelent állam- és jogelméleti tankönyvének egyik fejezetében részletes áttekintést ad a szuverenitáselméletekről,⁷ illetve a *Kommentár* című folyóirat 2019-ben egy tematikus számot (2019. 2. szám) szentelt a szuverenitás témakörének.

Az érdeklődés fokozódása azonban nem feledtetheti azt a tapasztalatot, hogy a szuverenitás fogalma különféle kontextusokban vált használhatossá, azaz jelentéstartománya nem magától értetődő. S ez a tudományos vizsgálódások elé azt a követelményt állítja, hogy mindig pontosan definiálni kell, hogy milyen összefüggésben használjuk a szuverenitás fogalmát. Például az állam szuverenitásáról beszélünk, vagy éppen a politikához képest szuverén módon működő jogról. Egyébként a jogi és a politikai értelemben vett szuverenitást Albert Venn Dicey különböztette meg, azt hangsúlyozva, hogy a „jogi korlátozhatatlanság” nem jelent egyben „politikai korlátlanságot” is.

Közös kutatásunk elsősorban a jog világához köthető, ahhoz, hogy a XIX. századi hazai jogfejlődés képes volt-e, s ha igen, akkor mennyiben, a politikai élethez viszonyítva szuverén módon változni. Illetve tágabban: a jog mennyiben volt képes önmagát meghatározni? E kérdés azért fontos, mert köztudott, hogy – legalábbis a kontinentális jogrendszerekben – a jogszabályalkotás legfőbb aktora egy politikai testület (parlament). A politika és a jog összekapcsolódó kettősségét nagyon jól mutatja az alkotmány. Az alkotmány egy adott politikai közösség alapvető *politikai* dokumentuma, amit a parlamenti képviselők fogadnak el (akik egyébként szintén kettős funkcióban szerepelnek, egyfelől a választói politikai akarat közve-

títői, másfelől pedig jogalkotók). Ugyanakkor a politikai közösség *jogi* rendjének is az alapvető kifejezője, forrása. E kettősség áthidalását szolgálja, hogy a politikai dokumentum megfogalmazása erőteljesen jogi nyelven történik, ami biztosítja a törvényeknek, illetve további, alacsonyabb rendű jogszabályoknak a kapcsolódóképességét. A politika befolyását nem lehet ignorálni, ám kérdés, hogy a jog képes-e és ha igen, akkor milyen „szűrőrendszert”

Ferdinand Tönnies⁸

kialakítani e befolyás kanalizálására. A kutatócsoport munkájának eredménye lehet, hogy történeti konkrétságban bemutatjuk e „szűrők” létrejöttét és hatékonyságát.

Természetesen más a tartalma ma a szuverenitásnak, mint például a XIX. századi államok esetében. A második világháborút követő évtizedekben nemzetközi szerződések, integrációs politikák következtében létrejött szervezetek (EU) kompetenciái korlátozzák a szuverenitást. A szuverenitásról való lemondás azonban mindig részleges és feltételekhez kötődik. És alapja: egy szuverén döntés. Attól, hogy különbözik a szuverenitás tartalma a két évszázaddal ezelőtti helyzettől, nem vált feleslegessé a fogalom. Ezt egy analógiával érzékeltetném: a közösség fogalma Ferdinand Tönnies társadalomfelfogásában meghatározott tartalommal szerepelt, majd a XX. századi kommunista ideológiában és politikai gyakorlatban teljesen más jelentést kapott, az elmúlt évtizedekben megjelent kommunitarista (közösséglvű) politikai filozófiában szintén központi szerepet játszik. Mindhárom esetben használatos a közösség fogalma, csak éppen pontosan definiálni kell a jelentéstartalmát. Egy konkrét meghaladott jelentéstartalomról még nem következik a fogalom elhagyásának szükségessége.

Végezetül röviden vázolni szeretném a saját kutatási tervem. Ez természetesen egy kiinduló elképzelés, ami a jövőben módosulhat a kutatótársak eredményei alapján. Egy többéves kutatás során az elején nem tudja a kutató azt, hogy mi lesz a végén fontos, ha tudná, nem lenne szükség a kutatásra. Épp ezért a kutatócsoport munkájában, a kutatás főirányát mindig szem előtt tartva az altémákat illetően kellő rugalmasságra van szükség. Az időközi eredmények, újféle felismerések befolyásolják a kutatás menetét.

2. A kutatás irányai

2.1. Elméleti történet

Az elméleti történet vonatkozásában megvizsgálom Georg Jellinek szuverenitásértelmezését, mely a szakirodalom egyik klasszikus művének tekinthető, illetve Carl Schmitt

és Hans Kelsen szuverenitásfelfogását. Az említett vizsgálódás lehetőséget nyújt arra, hogy bevonjam az elemzésbe – az egyébként egymással erőteljesen vitatkozó – politikai és jogi jellegű államfelfogást, és ebből tanulságokat fogalmazzak meg a kutatócsoport által vizsgált és alapvetően a jogi szuverenitásra koncentrálog megközelítésmóddal kapcsolatban.

2.2. A magyar államélet történeti vonatkozása

A magyar államelmélet történeti vonatkozásait vizsgálva a középpontban Eötvös József munkássága áll, aki a szuverenitás tekintetében is figyelemre méltó gondolatokat fejtett ki mind Magyarország helyzetéről az Osztrák Császárságon belül, mind pedig a kiegyezést követően létrejött új helyzetről. Továbbá bevonom a vizsgálódásba Concha Győző munkásságát is, aki erőteljesen kapcsolódott Eötvös tanulmányaihoz, ugyanakkor a századforduló évtizedeiben már gazdagabb tapasztalatok birtokában tudott a szuverenitás kérdéseire tekinteni. A háború előtti hazai jogelméleti gondolkodásban a szuverenitás témakörében figyelemre méltó alkotással állt elő Szabó József szegedi professzor.⁹ Szabó szuverenitásértelmezését kívánom elhelyezni a politikai és jogi szuverenitásfelfogás összefüggésében, továbbá a korabeli elméleti kontextusban.

2.3. Összehasonlító szempont

Összehasonlításként konkrétan McCormick fejtegetéseit vizsgálom meg, aki az Európai Unió államai és az uniós intézményrendszer összefüggésében elemezte a szuverenitást, a posztszuverenitás helyzetét. Kérdés, hogy a jelenlegi integrációs helyzet és a XIX. századi magyar politikai-jogi gondolkodás között, mely egy birodalmi kerettel összefüggésben értelmezte a szuverenitást, fellelhetünk-e párhuzamokat?

Jegyzetek

¹ JELLINEK, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, 1920, Julius Springer, 435–504. p.
² Magyarul részletek BODIN, Jean: *Az államról*. Válogatás. Budapest, 1987, Gondolat Kiadó.
³ PACZOLAY Péter: *Államelmélet I. Machiavelli és az államfogalom születése*. Budapest, 1998, Korona, 145. p.
⁴ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/26/Les_Six_livres_de_la_R%C3%A9publique.jpg
⁵ Erről részletesebben BENN, Stanley I.: A szuverenitás jelentésváltozatai. In TAKÁCS Péter (szerk.): *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*. Budapest, 2003, Szent István Társulat, 634–650. p.
⁶ TAKÁCS Péter – H. SZILÁGYI István – FEKETE Balázs (szerk.): *Államelmélet*. Budapest, 2012, Szent István Társulat, 249–260. p. Átfogó képet ad a szuverenitás problematikájáról TAKÁCS Péter (szerk.): *Az állam szuverenitása. Esemény és/vagy valóság*. Budapest–Győr, 2015, Gondolat – MTA TK JTI – SZE DFK.

⁷ TÓTH J. Zoltán: *Állam- és jogelmélet*. Budapest, 2019, Patrocinium, 259–276. p.

⁸ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4a/Ferdinand_T%C3%B6nnies.jpg

⁹ SZABÓ József: A szuverenitás. In *Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscosephane Sectio Juridico-Politico Tom. XI. Fasc. 1*. Szeged, 1937, A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete; SZABÓ József: Szuverénitásemelések. In *Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscosephane Sectio Juridico-Politico Tom XI. Fasc. 2*. Szeged, 1937, A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete; Uő: Hatalom, szabadság, szuverenitás. *Társadalomtudomány*, 1936. 5. sz. 249–259. p. Szabó szuverenitásfelfogásáról lásd TAKÁCS Péter: Szabó József „első” szuverenitás elméletéről. Valamint arról, hogy a „második” miért lett olyan amilyen. *Jog. Állam. Politika*, 2013. 4. sz. 89–101. p.

Stipta István

Cesare Beccaria *Büntett és büntetés* című művének recepciója Magyarországon¹

A tanulmányban áttekintjük az alapmű magyarországi megjelenésének legfontosabb állomásait, a magyar fordításokat és a korszakos alkotás hazai karriertörténetét. Ezen túl felvázoljuk a magyar jogtörténet-tudomány tárgybeli megállapításait, és utalunk az életmű hazai feldolgozásának további lehetőségeire.

1. A *Büntett és büntetés* magyar nyelvű fordításai

A *Dei delitti e delle pene* eddig négy teljes szövegű magyar fordításban jelent meg. Kosáry Domokos szerint az első magyar fordító 1793-ban Kazinczy Ferenc volt. Ez nem pontos, ő az olasz eredeti három fejezetét fordította le. Az első teljes terjedelmű magyarítás Császár Ferenc jogász-irodalmár, akkori fiumei kormányzó fogalmazó munkája (1834).² A megjelenés indokára a szerző az ajánlásban utal: ekkor folytak az országgyűlési tárgyalások, ahol – többek között – a bűnügyi reformok is napirendre kerültek. A korabeli hazai viszonyokat jellemzi, hogy a könyvet a fordító okos szervilizmussal József nádornak ajánlotta. Mintegy mentegetőzve írta, hogy e remekmű a magyart, a dán, a svédet és a törököt kivéve már minden európai nyelven megjelent, ezért hazai közönségnek szóló kiadása is időszerű. Császár fordítását korrektnek tartják, de a korabeli jogi terminológia fejletlensége miatt ma már nehezen értelmezhető, más fordításokhoz mérve egyes helyeken „összevethetetlenül archaikus”.³

A második teljes fordítás két kiadást (1887, 1906) élt meg.⁴ A fordító Tarnai János kúriai bíró, kiváló jogi szakíró volt. A korszaklelet és a jogtudományi irányzatokat elemző bevezető tanulmány nyomon követi Beccaria jogtudományra és az európai legiszlációra gyakorolt hatását.

A harmadik fordítás Sebestyén Pál nemzetközi jogász, diplomata munkája (1967).⁵ Az átültetett Beccaria-szöveget kísérő bevezető tanulmány azonban számos tárgyi tévedést tartalmaz. Ezeket az újabb szakirodalom javarészt kiigazította.⁶

Végül negyediként, 1989-ben látott napvilágot az első olyan fordítás, amely Beccaria eredeti olasz szövegét kínálja a magyar nyelvű olvasónak (Madarász Imre). 1776-ban Nagyszombaton németül megjelent egy német fordítás Koller Antaltól. A négy fordítás közül tehát csak az utolsó vette alapul Beccaria eredeti művét.

A fordításon kívül felmerül az eredeti szöveg azonosításának kérdése is. 1764–1765-ben látott napvilágot az eredeti mű három olasz kiadásban. 1766-ban a negyedik kiadás francia nyelven jelent meg, Morellet abbé alapos átdolgozásában. Később ezt a szövegverziót ismerte meg Európa, ezeket fordították magyarrá 1889-ig.

A legutolsó fordító, Mészáros Imre italianista utal arra, hogy az egykori szerző szellemiségét követte, aki „nem jogi szakmunkának, hanem a felvilágosodás büntetőjogi manifesztumának” szánta gondolatait, és „amelyet gyümölcsözőbb az általános eszmetörténet, s konkrétan a felvilágosodás eszmerendszere felől közelíteni”.⁷

A fordítások az értelmezési körüket, az átültetés célját, körülményeit, az ősforráshoz való viszonyukat tekintve radikálisan eltérnek egymástól. Különböznek abban is, hogy az alapművet mennyiben tekintik jogi szakmunkának, a benne található kulcskategóriákat filozófiai vagy szűkebb szakmai terminusnak fogják fel. Már a mű címének fordításai is tükrözik ezt a különbséget, hiszen a „bűn” kifejezés általánosabb értelmet sugall, a „büntett” kategória egy konkrét büntetőjogi értelmet közvetít. Balogh Jenő, a dualizmus időszakának kiváló büntetőjogásza egyébként egy tanulmányában a jogi szempontból pontosabb, „bűncselekmény” kifejezést használta.⁸ Láttuk azt is, hogy nincs „egy” Beccaria-mű, a hivatkozásainkban ezért tekintetbe kell vennünk az eredeti és az átdolgozott mű közötti fontos különbségeket. Feltehetően elérkezett annak az ideje, hogy egy kiváló olasz nyelvismerettel rendelkező jogtudós elkészítse a két Beccaria-verzió összehasonlító elemzését és a korabeli jogi terminológiát tekintetbe vevő, azokat a mai kategóriákkal megfelelő hiteles fordítását.

2. A *vita mű jellegéről: filozófiai mű vagy jogi szakmunka?*

A hazai filológiai szakirodalomban megjelent egyik markáns vélemény szerint a mű nem jogtudományi értekezés, hanem olyan munka, amely kora szellemi irányzatait követve elmélkedik a bűn fogalmáról. Eszerint Beccaria megkülönböztetve a vallási, a természeti és az emberi erényt és bűnt, arra a következtetésre jutott, hogy csak a vallási erény és bűn fogalma egy és változatlan, az emberi erény és bűn fogalma relatív, az emberi viszonyokkal együtt változik. Ezeket a kategóriákat elkülönítve kell megalkotni a törvényeinket, és ilyen módon kell állást foglalni a büntetés jogosságáról és hasznosságáról is. A könyv tehát – ebben az értelmezésben – filozófiai következtetések nyomán és nem jogi következtetések alapján sürgeti a büntetőjogi viszonyok megreformálását.⁹

Arra már Hajdu Lajos neves magyar büntetőjog-történész is utalt, hogy a felvilágosodás büntetőjogi nézeteit elsődlegesen nem kriminalisták, hanem általános szemléletet követők, ahogyan ő nevezte, laikusok dolgozták ki. Ők a dolgok mélyebb értelmét keresték, akiket nem kötött gúzsba a hivatalos jogászok gondolkodásában megkövesedett sokféle tudományos előítélet, tekintély.

A felvilágosítók nem tudományos művekben fejtették ki büntetőjogi koncepcióikat, gyakran szemükre is vetették emiatt, hogy tudománytalanok, ahogyan Eugène Lermier – a XIX. század ismert francia büntetőjogászának – epigrammája mondja, „becsüljük Beccariát, aki szereti az emberséget, de egyáltalán nem ismeri a (jog)tudományt és a történelmet”.¹⁰ Ennek ellenére szerzőnk világosan látja, hogy Beccaria sajátos szerepet vállalt: míg az illuministák egy-egy részterületet műveltek, ő ezeket a modernizáló tételeket összefoglalta, és rendszerbe szerkesztette. Ezért tett szert jelentősebb befolyásra, mint francia mesterei, annak ellenére, hogy műve nem eredeti koncepcióra épül, tételeinek a francia felvilágosodás (az enciklopédisták és mások) tanai képezték az alapját.¹¹

Ebben a kérdésben talán megfelelőbb lenne az a közelítés, hogy Beccaria eredeti műve egy kiváló jogász jogfilozófiai gondolatait tartalmazza. Olyan mű, amely a kor társadalombölcseleinek gondolatait összegzi, és nem csupán a szűkebb értelemben vett jog alapkérdéseire, hanem a hatalomkezelés államfilozófiai alapjaira is figyelmet fordít. Gabriel Tarde, a legkiválóbb francia kriminológusok egyike azért bírálta Beccariát, mert tükröztette a korabeli filozófusok és dilettánsok „érzelgős emberszeretetét, naiv optimizmusát és túlzó individualizmusát”. Azt viszont a klasszikus büntetőjogi irányzatot támadó Tarde sem vitatta, hogy ezek a nézetek a tágabb értelemben vett jog szféráját érintették, és írásba foglalták azon garanciákat, amelyek akár az eljárás, akár az anyagi büntetőjog terén a hatalom önkényével szemben az egyéni szabadság és a polgárok jogait biztosítják.¹²

3. A Büntett és büntetés szellemi eredői és magyarországi hatása

A *Dei delitti e delle pene* címlapjára Beccaria egy Francis Bacon-idézetet választott a számos kiadást megélt „Sermones fideles, ethici, politici, oeconomici, sive, Interiora rerum” című műből. Az idézet szövege:

„Minden dologban, különösen a nehezebbekben, nem várható el, hogy valaki egyszerre vessen és arasson, hanem várakozási idő szükséges, hogy azok fokozatosan megérhessenek.”¹³

Ez a citátum Bacon munkájának igazságszolgáltatásra vonatkozó fejezetéből való, annak utolsó mondata. A szerző kiválasztása nem volt véletlen: a francia enciklopédisták nagyra becsülték, és neki ajánlották művüket. „Legtöbb hálával Bacon kancellárnak tartozunk, aki a tudományok és mesterségek általános lexikonjának eszméjét fölvetette” – írta Diderot. A mottó szövege szintén elemzést érdemelne, ahogyan az is, hogy milyen egyéb hatás mutatható ki az angol gondolkodó idézett és egyéb (jogfelfogást tükröző) műveiből. Elgondolkodtató mindenesetre, hogy Beccaria Bacon utópikus *Új Atlantiszt* felidézve az igazságügyi reformok fontosságára, de a megvalósítás szükségzerű fokozatosságára utalt. Jól ismerte kora szívós

hagyományait, és tudhatta, hogy főbb reformkövetelései, különösen a kínzás és a halálbüntetés eltörlése, rövid időn belül nem valósíthatóak meg.¹⁴

Beccariának Baconhoz és az enciklopédistákhoz fűződő szellemi kapcsolata magából a műből is szövegszerűen kimutatható. Erre utalt Tamai János is, miszerint „az enciklopédisták jogbölcselemben benne találta legvilágosabb kifejezését, de oly alakban, mely nemcsak meggyőzött, hanem megindított és lelkesített is”. Esméi jelen voltak már korábban: Baconnal való rokonsága közismert irodalmi tény volt, maga említette, hogy Montesquieu „fényes ösvényén” halad,¹⁵ és Rousseau gondolatait is felhasználja. „Azon eszményeket tette magáévá, melyek századok óta vezényelték” a progresszív emberi gondolkodást. „Azon eszméket, melyek a könyv megjelenése után alig huszonöt évvel a francia forradalomhoz vezettek.”¹⁶

Gángó Gábor a közelmúltban vetette fel, hogy elemezni kellene Beccariának a magyar természetjogi gondolkodásra gyakorolt hatását. Véleménye szerint „a büntetőjogi viták során Magyarországon egyszerre jelentkeztek és egymás mellett hatottak a természetjogi és a jogi pozitívizmus eredendően egymást felváltó eszméáramlatai”.¹⁷ Az európai eszmei áramlatok hazai transzfer-mechanizmusát kiválóan ismerő szerző utal arra is, hogy követni kellene a szerződéstan Beccariára gyakorolt hatását. Megszívlelendő gondolatok ezek, annak ellenére, hogy a hazai hatások jogtörténeti, főleg intézménytörténeti vizsgálata részben megtörtént.¹⁸

A mű természetjogi (honosított kifejezéssel: észjogi) karakterére már Tamai János utalt. Beccaria előtt „a lett dolognak, a történeti fejlődésnek, a tételes vagy szokásos büntetőjognak nincs tekintélye”. Beccaria szerint az intézmények méltatásánál és értékelésénél el kell felejteni a történeti hagyományokat, mert a helyes jogpolitika alapjait az észben, a természetben és az ember elévülhetetlen érzelmeiben kell keresni. Ami ezen az alapon szükséges, az célszerű és igazságos, ami felesleges, az önkényes és igazságtalan.¹⁹

Hazánkban Beccaria korszakos műve Deák Ferenc természetjogi alapú gondolkodásmódjára is nagy hatással volt. A Zala bölcse németül olvasta a munkát, amelynek főleg a büntetőjogi szabadsággaranciákról, az emberileg elfogadható büntetés kellékeiről, a halálbüntetés eltörlésének szükségességéről és a testi büntetések korlátozásáról szóló részeit jelentek meg kerületi táblai vagy követi értekezleti beszédeiben. Első elhíresült törvényhozói felszólalásában a halálbüntetés ellen szólt, ebben is követte a jogfilozófus tételeit. Később is gyakran érvelt a bírói méltányosság mellett, hivatkozott az életet megtartó kegyelem fontosságára, utalt a büntetőjogi megtorlás értelmetlenségére. A büntetőjogi tervezetről 1832-ben írt észrevételeiben a jogszolgáltatás törvényhez kötöttségéről, az ártatlanság vélelméről, az anyagi és erkölcsi rehabilitációról, a rendkívüli bíraskodás visszaszorításáról írt. Határozottan elutasította a korabeli inkvizíciós jellegű eljárást. „A vétek maradjon inkább büntetlenül – vallja –, mintsem hogy valamely, talán ártatlan polgárnak igazságtalan sérelem okoztassék.” A törvények értelmezéséről szóló 1834-es országgyűlési beszéde is Beccaria természetjogias gondolatmenetére épült.²⁰

A kontraktualizmus vizsgálatára a jogtudományi kutatásnak is nagyobb figyelmet kellene fordítania.²¹ Igaz, erre is történt már kísérlet korábban. Notter Antal tanulmánya kimutatta a párhuzamot, egyben a hangsúlybeli eltéréseket Blackstone és Beccaria szerződéselmélete között. Míg az angol filozófus-jogász szerint az emberek az államot megelőző időben föltétlenül szabadok voltak, a polgári társadalomba lépve, „ezen oly becses vásár áráként” végképp fölládozták szabadságuk egy részét. A szerződő polgárok Beccaria szerint is fölládozták szabadságuk egy részét, de azért, hogy a maradék másikat annál biztosabban élvezhessék. Szerzőnk erre a szerződésre vezeti vissza a büntetőjogi legitimitást, a *ius puniendit*, az állam és az uralkodó büntetőjogi hatalmát. Szerződésana magában foglalja azt a követelményt, hogy az önként átadott szabadságrészekből képzett hatalmat az uralkodó a társadalom és az egyesek biztonsága érdekében köteles gyakorolni.²²

Beccaria újszerű, a büntetőjogi dogmatika szerint is értelmezhető utilitarista felfogást követett. Hasznossági elméletének sarktétele, hogy „minél több embert minél nagyobb boldogságban kell részesíteni”. Meglepő párhuzamban tárgyalja például az öngyilkosságot és a kivándorlást, és arra jut, hogy a társadalomnak kisebb kárt okoz az öngyilkos, mint a vagyonát kivonó kivándorló. Elméletének egyik kései magyarázója Diamant József szoros párhuzamot vont Beccaria és Jeremy Bentham felfogása között. Az 1916-os tanulmány szerint

„Beccaria a büntetőjog terén, Bentham a jog egész vidékén megveti a törvényhozás tudományának alapjait, és e tudomány politikai alaptétele, célja, ideálja lesz a legnagyobb szám legnagyobb boldogsága. Ez a tétel azért jelent forradalmat, mert az arisztokráciával szemben a demokrácia, sőt módosított alakjában a szocializmus ideálja s ezek igényei igyekeznek velük kielégítést nyerni a jog terén.”²³

4. A mű hatásának lehetséges magyarázatai

A munka nagy hatást gyakorolt a jogászokra és felvilágosult filantrópokra, monarchákra és republikánus államférfiakra, jogászokra és irodalmárookra egyaránt.²⁴ Rendkívüli hatásának okait vizsgálva, először talán arra kell utalni, hogy Beccaria nem merőben új gondolatokat fogalmazott meg. Alapeszméi sporadikus formában jelen voltak már korábban. Baconnal való rokonsága közismert irodalmi tény, ő maga is említi, hogy a kiválasztott elvekben Montesquieu mentén halad, és bevallott elvi kiindulópontja a Rousseau-féle társadalmi szerződés. Gerhard Deimling, a jelenkori büntetőjogász szakértők egyike arról ír, hogy Beccaria azokat az eszményeket tette magáévá, amelyek már századok óta vezényelték a progresszív emberi gondolkodást. Azokat az eszméket, melyek a könyv megjelenése után alig huszonöt évvel a francia forradalomhoz vezettek.

Már a magyar kortársaknak is feltűnt Beccaria komplex közelítésmódja. Maga írta: „Igen kevesen vizsgálták

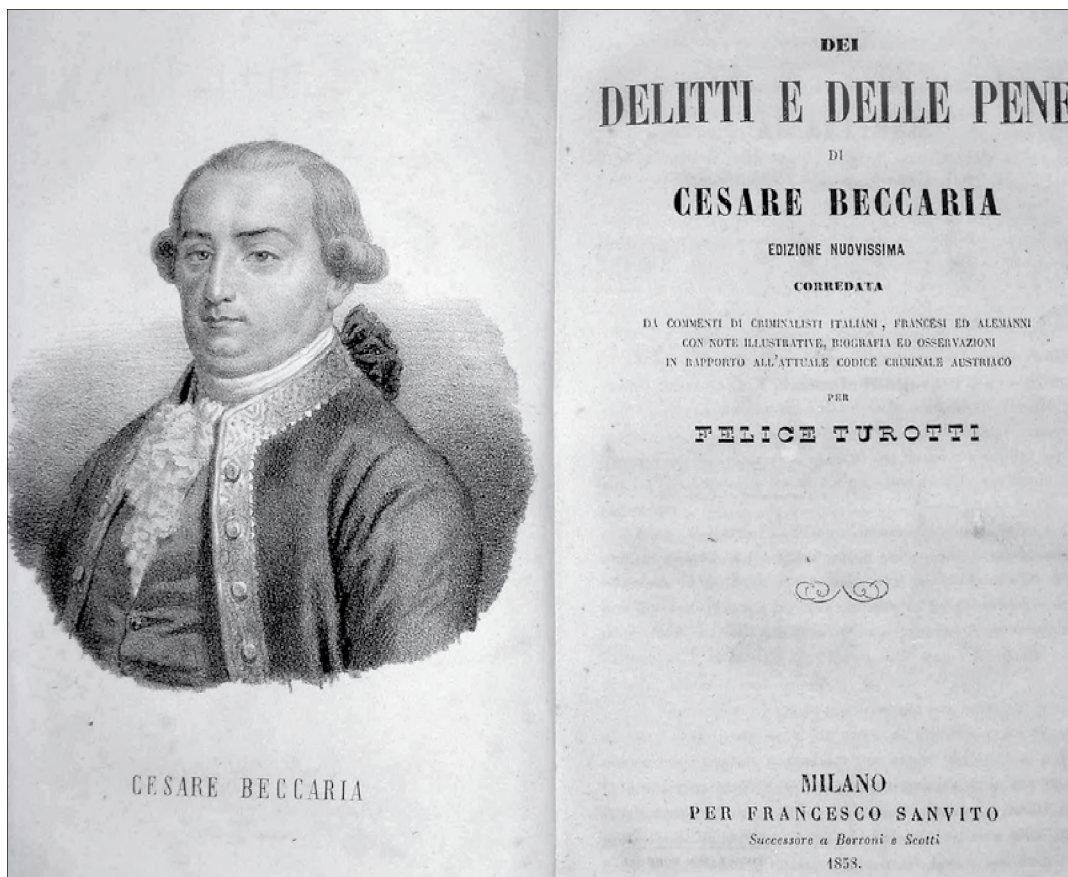
a büntetések kegyetlenségét, a bűnvádi eljárás hiányosságát, a törvényhozás azon részeit, melyek amilyen fontosak, ép annyira elhanyagoltak Európában.” A gyors percepció okát kutatva említhetjük sajátos módszertanát is, hiszen „igen kevesen vállalkoztak arra, hogy az alapelvekre menvén vissza, lerombolják a századok halomra gyűlt tévedéseit; hogy legalább azon erővel, melyet az igazság ismerete nyújt, mérsékeljék korlátlan folyásában azon vész irányú hatalmat, mely eddig a hideg kegyetlenség törvényesített mintaképe volt”.²⁵

Beccaria legmerészebb elvi újítása az volt, hogy elutasította a korábbi büntetőjogot uraló abszolút elméleteket és az engesztelés (*expiatio*) tanát. A vallási alapokra támaszkodó felfogást gyökerében támadta, a vallási fogalmakat száműzte elméletéből. Álláspontja szerint az erkölcsi cselekményeknek, éppen úgy, mint a természetieknek, elhatárolt körük van, és ahogyan a természetieket, úgy ezeket is többféleképpen korlátozza az idő és a tér. Erre az eredményre kellett jutnia, amikor arányt keresett a büntetés és a bűnhődés között, amikor a büntetés enyhességét követelte, és a bűnkutatás korlátozását kívánta. A kor öröklött büntetéstan felfogása az engesztelésre épült. Ennek célja Istennek az ember belső rosszaságért való kibékítése volt, amit a bűnös minél szigorúbb megbüntetése útján lehetett elérni. Ebből eredt az a felfogás, hogy nincs olyan testi kín, amely súlyát tekintve a belső gonoszsággal felérne, és nincs olyan eszköz, amit a bűnösség kiderítésére ne lehetne alkalmazni. Az anyagi jogban ez a felfogás vezetett a kegyetlen büntetésekhez, különösen a minősített halálbüntetéshez, az eljárásban ez a nézet legitímálta az inkvizíciót és a kínvallatást.²⁶

E felfogással szembeni eredményes küzdelem nyomán alakult ki a szokásos Beccaria-kép arról a felvilágosult fiatal humanistáról, aki a büntetések brutalitása ellen küzdött, és a jogállamiság büntetőjogon belüli értékeinek élharcosává vált. A magyar utókor is olyan kriminálpolitikust látott benne, aki egy szekularizált, metafizikától mentes, racionális állami büntetőpolitikát követelt.

A mű magyarországi hatását vizsgálva említenünk kell azt is, hogy gondolatai egyszerűek, könnyen befogadhatóak voltak. A szerző ráadásul nem csupán intellektuális szinten hatott, hanem megindított és lelkesített is. Cesare Beccaria új fejezet nyitott a tudományos értelemben vett stílusban területén. Kevésbé ismert, hogy ő írta a *Ricerche intorno alla natura dello stile* (Kutatások a stílus természetéről) című művet.²⁷ Az volt az alaptétele, hogy az új dolgok a tehetséges írókat új stílus alkalmazására, új szavak kreálására kényszerítik. Beccaria a stíluskérdést a mondanivaló egésze szempontjából ítélte meg. Felfedezte a metafora és a hasonlat funkcionális voltát, rámutatott arra, hogy struktúrájuk és alkatuk függ az adott kortól, de az élénk metaforák és hasonlatok olyan szükséges szakirodalmi kellékek, amelyek erőre kaphatnak egy későbbi, megváltozott korban is.²⁸

A mű magyar hatásának története, a büntetőügyi reformgondolatok terjedésének módja jelentős részben ismert.²⁹ A haladó eszmék érvényesülésének korabeli korlátaira utalt Kazinczy Ferenc 1825-ben írt levele, amelyben egy Zemplén megyei követválasztási küzdelmet kom-

mentálva azt írta Dessewffy Józsefnek: „Szeretem én, aki Montesquieu-t, Filangierit, Beccariát, Sonnenfelsét megtanulta: de az én vélekedésem szerint egy követben sem kívántatik annyira, mint a félelemtől szabad lélek, s én Szeremét ilyennek ismerem.”³⁰ Látjuk tehát, hogy a korai magyar reformidőszakban nem a kiváló tudást, hanem az idegen hatalommal szembeni bátor kiállást tekintették a közéleti szereplés legfontosabb kritériumának.

5. Beccaria büntetéstana és gyakorlati büntetőjoga

Az utókorra kettős Beccaria-kép hagyományozódott. Az egyik egy felvilágosult fiatal gondolkodót idéz, aki kivételes teoretikus készséggel a büntetések brutalitása ellen küzdött, és harcosan képviselte a jogállamiság büntetőjogi alapértékeit. Ezzel párhuzamosan nevéhez kapcsolódott egy olyan gyakorlati büntetőjogász képe, aki egy gyakorlatias, hatékony állami büntetőpolitikáért szállt síkra.³¹

A modern büntetőjog teoretikus megalapozását tekintve is vannak „szerzőségi” viták. Bónis György Montesquieu-t nevezte a „kriminálpolitika atyjának”, akinek felfogása a szabadság és a büntetőjogi garanciák közötti kapcsolatról „megragadta a burzsoázia későbbi ideológusainak képzeletét”. A milánói iskola képviselői egyszerűen követték őt. A gyakorlati büntetőjogra azonban szerinte is Beccaria volt nagyobb hatással, aki annak köszönheti világhírét, hogy a kegyetlen és önkényes feudális bünte-

tőjogot ő támadta meg először azzal a „szenvedélyességgel és alapossággal, mely Montesquieu és a felvilágosítók könyveiből hiányzott”.³²

Beccaria teoretikus érdemei nem vitathatók. Új büntetőjogi iskolát alapított, amelynek alapvető követelménye a jogegyenlőség elvének érvényesítése, a büntető igazságszolgáltatás humanizálása és igazságosabbá tétele. Az új irányzat fontosságot tulajdonított a büntetőjog alkotmányjogi megalapozásának, az anyagi és eljárásjogi szabadsággaranciáknak. Követelte az irracionális szabályok és a középkori szokásrend kiiktatását. A büntetési rendszert is új alapokra helyezte. Az iskola alapítója és követői naivnak bizonyuló hittel remélték, hogy szabadságvesztés a legtöbb büntettest megjavítja, tehát a speciális prevenció hatékony büntetőjogi eszköze lesz.³³

Beccaria szerint a középkor büntetési rendszere hibás elvi alapra épült. A büntetések kegyetlensége, a kínvallatás alkalmazása, a szentségtörés miatti brutális szankciók a vallási és a társadalmi szférák összefoakadásának következményei. Beccaria kiváló jogász logikával választotta el egymástól a bűnt és a bűncselekményt, az utóbbit a társadalmi rend elleni agresszióknak nevezte, és arra az okozott kárral arányos büntetést szánt.

„Ha összefoakarunk lényegüknél fogva különböző alapelveket – állítja a Bevezetésben –, semmi remény arra, hogy helyesen gondolkodunk politikai dolgokról. A teológusok feladata megállapítani a helyes és helytelen határvonalát annak kapcsán, hogy egy cselekedet belsőleg jó-e vagy gonosz; a politikában a helyes és hely-

telen kapcsolatának meghatározása – vagyis azé, hogy mi hasznos és mi káros a társadalomnak – a publicista feladata.”³⁴

Beccaria ezen az elvi alapon tagadta a kínvallatás jogosságát is. A fájdalom nem lehet az igazság kritériuma, s aki ennek az ellenkezőjét hiszi – érvel –, úgy viselkedik, mintha kannibál vagy barbár lenne (még ha ő maga római is). Beccaria rámutatott, hogy „a gonoszság kiűzésének” vallási és mitikus igényével, és ennek büntetőjogi támogatásával egy vallási eredetű fogalom uralta el a polgári törvényeket. A szent és a profán, a vallási és a laikus elem összezavarását helyteleníti a bíróság előtt kötelezően teendő eskü intézményében is.

„Miért kell az embert olyan szörnyű választás elé állítani, hogy vagy Istent sérti meg, vagy a maga romlásához nyújt segéd-kezet? Amikor a törvény megköveteli az esküt, arra kényszerít, hogy rossz keresztények vagy mártírok legyünk.”³⁵

Beccaria ezen elvi alapon támadta a halálbüntetést is. Álláspontja szerint az nem egyéb, mint a „nemzet hadviselése olyan polgárai ellen, akiknek elnyomását hasznosnak vagy szükségesnek tartja”. Ráadásul káros is, mert „a kegyetlenség példáját adja”. A halálbüntetés nem hasznos és nem is szükséges, mert „nem a büntetés szigorúsága, hanem a tartóssága tesz legmélyebb hatást az emberek lelkére”. A halálbüntetést szerinte nem legitimálja annak régi gyakorlata sem, minthogy az emberiség története (s ebben a tekintetben Voltaire nézeteivel azonosul) „a tévedések hatalmas óceánja, amelyből néhány igazság emelkedik ki”.³⁶

A milánói büntetőfilozófia szerves része volt a büntetés céljának újszerű meghatározása is. A művelődéstörténetből ismert tény, hogy az egyetemes kultúrtörténet egyetlen korszaka sem tulajdonított akkora jelentőséget a nevelésnek, mint a felvilágosodás; a Fény százada a „pánpedagógizmus” időszaka is volt.³⁷ Ettől a szemlélettől nem távolodhatott el a büntetés célfelfogása sem. Király Tibor magyar büntetőjogász szerint Beccaria hitt abban, hogy a törvényekkel a társadalmakat meg lehet gyógyítani és váltani, amint a felvilágosodás korában ezt sokan mások is hitték. Ilyenféle eszmék nem voltak idegenek a korabeli hazai politikai gondolkodástól sem, aminek bizonyosságát az 1791-ben megindult büntetőjogi kodifikációban már megtalálhatjuk. De a jó törvények iránt tanúsított nagy bizodalom mellett Beccaria nem felejtkezett el a nevelés fontosságáról sem. Azt hirdette, hogy „a bűncselekmények megelőzésének legbiztosabb, de legnehezebb eszköze a nevelés tökéletesítése”. A büntetésnek az elriasztás, mai kifejezéssel a generális prevenció a legfontosabb célja, annak „minél erősebben és tartósabban kell hatnia az emberek lelkére, s minél kevésbé kegyetlenül a vétkes fizikumára”. Megalapozta azt a modern álláspontot, amely a prevenció fontosságát hangsúlyozta a represszáliákkal szemben.

„A bűncselekményeket jobb megelőzni, mint büntetni. Meg akarjátok előzni a bűncselekményeket? Gondoskodjatok róla, hogy a törvények világosak és egyszerűek legyenek.”³⁸

6. Az utókor ítélete

A Dei delitti e delle pene az egyik legjelentősebb jogtudományi alpmunka, amelyet Franco Venturi joggal nevezett „az egész XVIII. század egyik legjelentékenyebb könyvének”.³⁹ Szerzőjét többen ösztönözték, hogy folytassa munkáját. Beccaria azonban inkább a civilizáció általános kérdéseiről elmélkedett, Hajdu Lajos túlzó ítélete szerint gyenge munkákat írt az emberi nem fejlődéséről, a stílusról, és a politikai gazdaságtan kevésbé fontos időszakairól. 1771-ben a milánói osztrák kormányzék tanácsosa lett, ettől kezdve élete végéig „szürke, szikra nélküli beamter, akinek könyve körül állandó viták dúltak – de nála nélkül [...] tanítványai, művének folytatói támadtak – de tudta nélkül”.⁴⁰

Ha ő nem is, műve már életében rendkívüli hatást váltott ki. Ebben szerepe lehetett annak, hogy két évszázaddal ezelőtt kiemelkedően modern (s egyúttal árnyalt és megfontolt) felfogást képviselt olyan problémák kapcsán, amelyek még ma is megosztják a közvéleményt. Kevés jogtudományi mű keltett oly nagy visszhangot, mint Beccariác. Európa-szerte megerősödtek „a tudatlanság homályából” fennmaradt régi büntetőeljárás megszüntetését követelő hangok. Nézetei nyomán kezdődtek a bírósági és a fegyházrendszer radikális reformjai. Megindultak és többségükben eredményesen zárultak a rehabilitációs perek. Toscana főhercege, elsőként az európai fejedelmek között, eltörölte a halálbüntetést.⁴¹

Beccaria nyomán új tudományágak, tudományszakok és diszciplínák keletkeztek. A kriminológia tudományát összefoglaló magyar monográfiában az első név Cesare Beccariác.⁴² A kriminalisztika is tőle kapta elméleti alapvetését. Idővel persze kiderült, hogy a bűnözés elleni harc nem vívható meg eredményesen tisztán büntetőjogi eszközökkel. Megjelentek a szociológiai ihletésű új büntetőjogi iskolák, amelyek már nem büntetéssel, hanem „társadalmi védelmi intézkedésekkel” operáltak, és elkezdődött mind a gyakorlatban, mind az elméletben a bűnözés és más társadalmi jelenségek összefüggéseinek, okozati kapcsolatainak kutatása, új módszerek keresése és alkalmazása.⁴³

Az új doktrínák képviselői bizonygatták, hogy a Beccaria által képviselt emberszerető irány téves volt, mert az embereket különbnek tartotta, mint amilyenek valójában. Szerintük tévesnek tekinthető ez a felfogás, amikor a bűncselekményt elkövető valamennyi embert a francia forradalom eszméi nyomán egyforma elbánás alá vont, és egyforma büntetési eszközöket alkalmazott az alkalmi büntetett és a szokásos gonosztevő ellen. „Pedig már Arisztoteléstől megtanulhatta volna azt a nagy elvet, hogy a nem egyenlőkkel egyenlően bánni a legnagyobb igazságtalanság.”⁴⁴ A XIX. században nagy hangsúlyt kapott az a gondolat is, hogy (ellentétben Beccaria büntetésánál) nem a büntetések enyhítését kell sürgetni,

hanem minden eszközzel arra kell törekedni, hogy a bűncselekmények száma csökkenjen.⁴⁵ A hazai irodalomban újabban Pokol Béla kérdőjelezte meg Beccaria büntetőjogi dogmatikájának korszerűségét. Vitára érdemes tézise szerint a bűncselekménytan jogdogmatikai részeiben „az akkori korban már elért belátásokhoz képest teljes naivítás jellemző Beccaria munkájára”.⁴⁶

A milánói szerző büntetőjogi nézetei a legújabb magyar büntetéstanra is komoly szemléletformáló befolyást gyakoroltak. Lévy Miklós egy 1988-as nemzetközi büntetőjogi konferencián Beccariára hivatkozva javasolta az indokolatlan kriminalizálás visszaszorítását, a hatalommal való visszaélés pönalizálását (!), a büntetések humanizálását és a halálbüntetés megszüntetését.⁴⁷

* * *

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány átdolgozott része a *Cesare Beccaria és kora* című tanulmányomnak. In TÓTH J. Zoltán (szerk.): *250 éves a Dei delitti e delle pene. Tanulmányok Cesare Beccariáról*. Budapest, 2015, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 11–32. p.
- ² BECCARIA, C.: *A bűnökről és a büntetésekről* (ford. CSÁSZÁR Ferencz). Zágráb, 1834, Suppan Ny., VIII. 9–102. (recte: 202) p.
- ³ GÁNGÓ Gábor: Beccaria Magyarországon. Cesare Beccaria: Büntett és büntetés c. könyvéről. *Holmi*, 1993. 7. sz. 1049. p.
- ⁴ *Büntett és büntetés* (ford. és bevez. TARNAI János). Budapest, 1887, Révai Leó kiadása, 120 p.; *Büntett és büntetés* (ford. és bevez. TARNAI János). Második, átdolgozott kiadás. Olcsó Könyvtár. 1799–1805. sz. Budapest, 1916, Franklin, 191. p.
- ⁵ Büntett és büntetés (ford. SEBESTYÉN Pál. A bevezető tanulmányt írta KÁDÁR Miklós). In *Az állam- és jogtudomány úttörői*. VI. kötet. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó, 140. p.
- ⁶ MUCSI Emese: Egy könyv-kétszáz év távlatából. *Világtörténet*, 1987. 1. sz. 67–69. p.
- ⁷ MADARÁSZ Imre: Büntetés és felvilágosodás. Egy nagy kis könyv elé. In BECCARIA, Cesare: *A bűnökről és büntetésekről* (ford. a bevezető tanulmányt írta MADARÁSZ Imre). Budapest, 1989, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum; BECCARIA, Cesare: *A bűnökről és a büntetésekről* (ford. MADARÁSZ Imre). Máriabesnyő, 2012, Attraktor Könyvkiadó, 112. p. Vö. GÁNGÓ 1993, 1049. p.
- ⁸ BALOGH Jenő: Emlékbeszéd Fayer László lev. tag felett. In *Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédék 13. kötet*. Budapest, 1907. 6. sz. 177. p.; MÁTHÉ András: A román büntetőjog. Történelmi tabló című tanulmányában a Vétségek és büntetések címet használja. *Korunk*, 2010. 7. sz. 35. p.
- ⁹ MUCSI 1987, 68. p.; Beccaria, Cesare, Marchese. In LAMM Vanda – PESCHKA Vilmos (főszerk.): *Jogi lexikon*. Budapest, 1999, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, 67. p.
- ¹⁰ HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1971, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 145. p.
- ¹¹ HAJDU 1971, 142–143. p. Beccaria a büntetőjogot nem a szakemberek, a jogászok belügyének tekintette, hanem minden állampolgár, gondolkodó ember közügyének, mondván „Boldog az a nemzet, ahol a törvény nem szaktudomány”. MADARÁSZ 1989, 6. p.
- ¹² BALOGH 1907, 177. p. idézi TARDE, Gabriel: *La philosophie pénale* [II. fejezet 44. p. (Paris, 1890, Éditions Cujas] című művét. Újabban MADARÁSZ Imre: A jogreformerek és a „Fények” filozófusai. A felvilágosodás állambölcséletének hatása Cesare Beccaria A bűnökről és a büntetésekről című értekezésére. *Italianistica Debreceniensis*, 2009. 16. sz. 96–97. p.

Beccaria folytonos tudományos gondolkodásra készítet ma is. Elérkezettnek tűnik az idő, hogy megjelenjen magyar nyelvű kiadása és – a korabeli jogtudományi terminológiát a mai kategóriákban is értelmezni képes – autentikus fordítása. Szükséges lenne a mű forrásvidékének feltárása, a „szerzőtársak” (Bacon, Locke, Montesquieu, a Verri fivérek stb.) gondolatainak forrasserű azonosítása. Szövegtudományi elemző munkára lenne szükség annak megállapítására is, hogy mennyiben különbözik az eredeti változat és a Morellet-adaptáció. Ezt követhetné a mű magyarországi hatásának vizsgálata, annak feltárása, hogy a magyar szellemi életben és a jogképzés terén miként tükröződtek Beccaria gondolatai. Követnünk kellene a magyar büntetőjogi kodifikáció történetének egyes állomásait, és fel kellene tárni azokat az okokat, amelyek segítették vagy éppen akadályozták a klasszikus büntetőjogi iskola eszmei megalapozójának reformterveit.

- ¹³ In rebus quibuscumque non exspectandum, ut quis simul et serat et metat, sed praeparatione opus est, ut per gradus maturescant. In: Fr. Baconi de Verulamio: *Sermones fideles, ethici, politici, oeconomici, sive, Interiora rerum. Accedunt Faber fortunae, Colores boni et mali, &c.* 1628., 1644. 1764. kiadások, 104. p.
- ¹⁴ ESER, Albin: Gondolatok az „emberközpontú” büntető igazságszolgáltatásról (ford. GYÖRGYI Kálmán). *Magyar Tudomány*, 1995. 11. sz. 1343. p.
- ¹⁵ MADARÁSZ 2009, 99. p.
- ¹⁶ Büntett és büntetés. Írta BECCARIA Caesar (ford. és bevez. TARNAI János). Budapest, 1887, Révai Leó Kiadása. *Beccaria és kora*. V. p.
- ¹⁷ GÁNGÓ 1993, 1053. p.
- ¹⁸ BALOGH, Elemér: Die ungarische Strafrechtskodifikation im 19. Jahrhundert. In VORMBAUM, Thomas (hrsg.): *Rechtsgeschichte und Rechtsgeschehen*. Band 12. Wien–Zürich, 2010, LIT Verlag, 37–38. p.; GÖNCZI, Katalin: „Wissenstransfer bei den Kodifikationsarbeiten im ungarischen Vormärz”. In SIMON, Dieter – STOLLEIS, Michael (hrsg.): *Ius commune XXV*. Frankfurt am Main, 1998, 266. p.
- ¹⁹ *Büntett és büntetés 1887*, Beccaria és kora. VII. p.
- ²⁰ STIPTA István: Deák Ferenc nézetei a jogról, igazságról és a hatalomról. *Jogtörténeti Szemle*, 2003. 3. sz. 1–2. p.; TÓTH J. Zoltán: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete*. Budapest, 2010, Századvég Kiadó, 238. p.
- ²¹ Erről a kérdéssel a közelmúltban kiváló konferenciatanulmány született. MADARÁSZ Imre: Cesare Beccaria és a társadalmi szerződés felvilágosodás-kori elmélete. In VARGA Norbert (szerk.): *Jog és irodalom. Szegedi Jogász Doktorandusz konferenciák I.* Szeged, 2011, Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 107–125. p.
- ²² NOTTER Antal: A természetjog. *Bölcséleti Folyóirat*, 1905, 566. p.; *Ügyvédek Lapja*, 1916. 25. sz.; TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetés a XVII. századi természetjogban és a felvilágosodás filozófiai gondolkodásban. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2008. 1–2. sz. 169. p.; MADARÁSZ 2009, 107. p.
- ²³ DIAMANT József: Beccaria és Bentham. Reflexiók Tarnai új Beccaria kiadásához. *Jogtudományi Közöny*, 1916. 31. sz. 274. p.; *Büntett és büntetés 1887*, Beccaria és kora. VIII. p.; HORVÁTH Nóra: Az ismeretlen Jeremy Bentham. Az antipátia princípiumának jelentősége Bentham pederasztjáról szóló írásaiban. *Világosság*, 2008. 9–10. sz. 55. p.
- ²⁴ DEIMLING, Gerhard: Cesare Beccaria. Die Anfänge moderner Strafrechtspflege in Europe. *Kriminalistik*, 1989. VIII. 223. *Kriminologische Schriftenreihe der Deutschen Kriminologischen Gesellschaft*. 100. *Werk und Wirkung*. Einleitung S. V.; SZEMERE Bertalan: *A bün-*

- tetésről s különösbbe a halálbüntetésről. Koszorúzott pályamunka. Buda, 1841, a Magyar Kir. Egyetem betűivel, 52–53, 61, 66, 85. p.
- ²⁵ HALMÁGYI Sándor: Beccaria. *Magyar Igazságügy*, 1887. 17. p. A Beccaria szöveg a Tarnai kiadás 7. oldalán található.
- ²⁶ *Büntetés és büntetés* 1887, Beccaria és kora. IX. p. Beccaria Madarász Imre szerint is visszautasítja az addigi büntetőjog-tudomány kettős hivatkozási alapját, a mózesi törvények és a Corpus Juris tekintélyét. MADARÁSZ 1989, 7. p.
- ²⁷ GOLINO, ENZO: A militáns kritika. *Helikon Világirodalmi Figyelő*, 1985. 2–4. sz. 253. p.
- ²⁸ HERCZEG Gyula: Az illuminismo stílusvitáinak társadalmi háttere. *Filológiai Közöny*, 1961. 1–2. sz. 21. p.
- ²⁹ PENKE Olga: A gondolatok terjedésének nyílt és rejtett útja: Bayle, Beccaria, Pascal és Voltaire Péczeli József könyvtárában. *Magyar Könyvszemle*, 2014. 3. sz. 336–352. p.
- ³⁰ KAZINCZY Ferenc: Levelek XIX. 399. p. <https://mek.oszk.hu/05600/05606/html/>
- ³¹ NAUCKE, Wolfgang: Die Modernisierung des Strafrechts durch Beccaria. In Über die Zerbrechlichkeit des rechtsstaatlichen Strafrechts. Materialien zur neueren Strafrechtsgeschichte. Baden-Baden. *Nomos (Juristische Zeitgeschichte), Abteilung I. Bd. 4.* 37. p.
- ³² BÓNIS György: Montesquieu jogi és politikai nézetei. *Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei 7. kötet*, 1955–1956. 3. sz. 236. p.
- ³³ Balogh Jenő szerint Fayer László XIX. századi megtestesülése volt Beccaria eszméinek. BALOGH 1907, 178. p.; Vö. MEZEY Bama: A börtönügy Beccaria korában. In TÓTH J. (szerk.) 2015, 133–143. p.
- ³⁴ MORTIER, Roland: *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*. Budapest, 1984, Gondolat Könyvkiadó, 11. p. Publicista alatt Beccaria jogalkotót, politikust értett.
- ³⁵ MORTIER 1984, 16–17. p.; VUCHETICH Máttyás: A magyar büntetőjog rendszere (ford. KIRÁLY Tibor). 2. könyv. Gyakorlati büntetőjog Magyarország felsőiskoláinak használatára. *A magyar jogtudomány klasszikusai*. Budapest, 2008, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 199. p.
- ³⁶ MORTIER 1984, 17. p.; TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetés a XVIII–XIX. századi német filozófiai gondolkodásban. *De iurisprudentia et iure publico*, 2009. 3–4. sz. 28. p.
- ³⁷ MADARÁSZ 1989, 105. p.; TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetés a XVII. századi természetjogban és a felvilágosodás filozófiai gondolkodásban. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2008. 1–2. sz. 170. p.
- ³⁸ KIRÁLY Tibor: A bűnözés megelőzése. *Magyar Tudomány*, 1985. 1. sz. 329. p.; MORTIER 1984, 16. p.
- ³⁹ VENTURI, Franco: *Settecento riformatore I. Da Muratori a Beccaria*. Torino, 1969, Einaudi, 5. p.; MORTIER 1984, 16. p.; LÉVAY Miklós: A magyar kriminológia jellemzői a reformkortól napjainkig. In BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZÖL Katalin – KERESZI Klára – LÉVAY Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, 2017, Wolters Kluwer.
- ⁴⁰ HAJDU 1971, 142. p.
- ⁴¹ MORTIER 1984, 17. p.
- ⁴² KORINEK László: *Bűnözési elméletek*. Budapest, 2006, Duna Palota és Kiadó, 14. p. Vö. ŠTENPIEN, Erik: Crimen magiae v Uhorsku s osobitným zreteľom na prax košických a abovských súdov. In *Právo v priestore a čase: zborník venovaný jubileu prof. JUDr. Jozefa Beňu, CSc.* Bratislava, 2014, Atticum, 294–308. p.
- ⁴³ KIRÁLY 1985, 329. p.
- ⁴⁴ BALOGH 1907, 177–178. p.
- ⁴⁵ Brusa Emil k. tag emlékezete Balogh Jenő l. tagtól. In *Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. 14. kötet*. 1909. 8. sz. 198. p.
- ⁴⁶ POKOL Béla: Büntetőjogdogmatika-történeti elemzések. *Jogelméleti Szemle*, 2007. 3. sz. 15–45. p.
- ⁴⁷ LÉVAY Miklós: Beccaria időszertisége. In VIGH József – POLT Péter (szerk.): *Felelősség és társadalom*. Az 1988. szeptember 19–24. között Siófokon rendezett nemzetközi konferencia írásos anyaga. Budapest, 1989, ELTE Kriminológiai tanszék, 441–443. p.

Megyeri-Pálffi Zoltán

A jogalkalmazás térbeli szuverenitása – kutatási koncepció

1. Bevezetés

A jogalkalmazás térbeli szuverenitásának vizsgálata alapvetően egy inter-, illetve multidiszciplináris jellegű kutatás, amely a jog és az építészet egymásra hatását világítja meg történeti nézőpontból. E megközelítés alapja elsősorban a magyar jogrendszer XIX. századi modernizációja, szorosan kapcsolódva ahhoz a tényhez, hogy az 1867-es kiegyezést követően mind a közigazgatás, mind az igazságszolgáltatás – ezeknek az 1869. évi IV. tc. általi elváltatását követően – olyan fokú változáson esett át, amely egy akkor korszerű, de mai vi-

szonyainknak is az alapját jelentő államstruktúrát eredményezett. Ez az államszervezeti és az ehhez kapcsolódó jogrendszert érintő modernizáció új építészeti feladatokat teremtett, hiszen az új rendszerek új infrastrukturális hátteret igényeltek.

Az államhatalmi ágak szeparációja, egymástól való függetlenítése azok sajátos épülettípusait is életre hívta. A kutatás viszonylatában ezeknek az épületeknek a körében elsősorban a közigazgatási (vármegyeháza, városháza)¹ és az igazságügyi (bíróházak, büntetés-végrehajtási intézmények) épületek válnak a vizsgálódás tárgyává. Meg kellett felelniük a modern jogrendszer kihívásainak, ezért a kutatásnak mindkét terület *történeti* átalakulását fel kell ölelnie, mind a közigazgatási-igazságügyi *szervezeti* változásokat, mind pedig ezeknek a fizikai téréigényét,² azaz *építészeti* hátterét.

A jog és az építészet viszonya olyan sajátos összefüggérendszer és olyan speciális megközelítési mód, amely az alapját adhatja annak, hogy a magyar sajátosságok – mindkét területen – napvilágra kerülhessenek. Ezek a karakterjegyek megtestesíthetik mind a magyar jog (rendszer), mind a magyar építészet *szuverenitását*, valamiféle *önállóságát*, amely Magyarország földrajzi, történeti, politikai, gazdasági és kulturális kötődéseit és irányait egy újabb aspektusba helyezhetik.

A tanulmány ezeken az alapokon a jog és az építészet viszonyának *elméleti* konstrukciója mellett a hazai *jogrendszer*t és az annak fizikai kivételének tekintett *építélettípusait* elemzi történelmi kontextusba helyezve.

2. A jog és az építészet viszonya

A jog és az építészet világa látszólag egymástól távol eső terület. Ezek tudományos vetülete sem érintkezik egymással evidens módon, holott mindkét (tudomány)terület egyik fontos sajátossága, hogy a társadalmi, politikai és gazdasági változásokra reagál, azok afféle tükörképeként fogható fel.

Mindemellett mindkét terület a mindennapi élet meghatározó közege, ha úgy tetszik, az egyik virtuális módon (jogrendszer), a másik pedig a fizikai valóságban (építészet) határolja körbe cselekvési lehetőségeinket.

E hasonlatosságok ellenére mégis magyarázatra szorulhat a jog és az építészet összekapcsolása, kiváltképp azért, mert közöttük fontos kölcsönhatás, egymásra hatás alakul(t) ki. Ekképpen viszonyrendszerükben beszélhetünk az *építészet jogra*, illetve a *jognak az építészetre* gyakorolt hatásáról.

2.1. Az építészet hatása a jogra

A jogrendszer egyik lényegi eleme a különböző életviszonyok szabályozása. Életünk egyik ilyen szabályozott szegmense az épített környezet. A közeg milyenségét a művészi-művészeti tényezőkön túl a műszaki, gazdasági és társadalmi s bizonyos szempontból a politikai viszonyok határozzák meg.

E tényezők alakulására az építészet reflektál, s ezzel maga az építészet is változik. Változnak az építési-építészeti feladatok, változnak a műszaki-technikai feltételek, változnak a funkcióhoz kapcsolódó igények. Ezek a változások a jogrendszerben is megjelennek, hiszen akkor, amikor az építészet fejlődik, újabb és újabb műszaki megoldások és követelmények jelennek meg, erre a jogrendszer a szabályozás kialakításán, illetve módosításán keresztül reagál.⁴ Ebben a viszonyrendszerben manifesztálódik tehát az építészet jogra gyakorolt hatása. A műszaki szabályozást ebben az értelemben az ún. *építési jog* fedi le, illetve az épített környezet alakítása és védelme, így a *műemléki jog* megjelenése és a műemlékvédelem intézményesítése⁵ is ahhoz a folyamathoz kapcsolható, amely az építészet jogra gyakorolt hatásához illeszkedik. A szabályozó igazgatási joganyag mellett a *magánjog*,

187.

BUDAPEST

A Törvényszéki Palota Budapest³

azon belül a dologi, a kötelmi és a szerzői jog területe érinti az építést és az azzal összefüggő viszonyokat.

Mindezen kérdésekre a kutatás csak annyiban kíván kiterjedni, amennyiben azok taglalása az általános kép, a fejlődési ív megrajzolásához szükséges. Annál is inkább meg kell húzni e területen a határt, mert a témában összefoglaló jellegű, tankönyvként is használt művek születtek.

2.2. A jog hatása az építészetre

Az előző megközelítéshez képest a másik irány az, ami nagyobb figyelmet kap a kutatásban. Ebben a jog építészetre gyakorolt hatása a vizsgálat tárgya. A jognak az épített környezetben való visszatükröződését elsősorban azok az épületek jelenítik meg, amelyek az állami hatalomgyakorláshoz, a jogrendszer adta sajátos tevékenységekhez kapcsolódnak.

A közös halmaz leírásához először mind a jog, mind az építészet alapvető elemeit kell összekapcsolni. Ez mindeneke előtt azt jelenti, hogy a jog világában domináló úgynevezett klasszikus (Montesquieu-féle) *hatalmi ágaknak megfeleltethető egy-egy épülettípus*:⁶ így a törvényhozáshoz a parlamenti épületek kapcsolódnak,⁷ a jogszolgáltatáshoz elsősorban az igazságügyi épületek,⁸ a végrehajtáshoz pedig a kormányzati,⁹ valamint a helyi és területi adminisztráció épületei, azaz az igazgatási épületek tartoznak.

E három hatalmi ág közül a kutatás az igazságszolgáltatás és a végrehajtás-közigazgatás tevékenységére, ekképpen a *jogalkalmazás épületeire* koncentrálnak. Mindkét tevékenységi kör olyan részelemekre bontható, amelyek differenciálják a hozzájuk kapcsolódó épületeket is.

A jogszolgáltatáson belül fontos szerepe van a szűken vett igazságszolgáltatásnak, a bíraskodásnak, valamint az ebben a folyamatban alkalmazott eljárási jognak és az ezen belüli alapelveknek, mivel ezek közvetlenül hatnak az építészetre. Ez a hatás a francia jogfejlődésben megjelent szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság alapelveinek XIX. századi elterjedésében keresendő.¹⁰ Ezek az eljárásjogi alapelvek gyökeresen megváltoztatták a per menetét s ezzel összefüggésben a peres eljárás fizikai helyigényét is. Míg korábban az írásbeli perek egy helyiségben, illetve helyiségcsoportban folytak, addig a szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság megkövetelte az eljárásban részt vevő személyek, valamint a hallgatóság együttes jelenlétét, ami természetesen együtt járt a bíróságok építészeti átalakulásával.

A német szakirodalomban több helyen utalnak ezeknek az alapelveknek a megjelenésére és építészeti hatására. Az egyik ilyen, talán kevésbé ismert munka Konrad Schall dolgozata, aki számba vette, hogy Badenben az eljárásjog reformja milyen következménnyel járt a bírósági épületek tekintetében. Ebből a munkából egy több évtizeden át tartó folyamat olvasható ki, amelynek az eredménye a modern eljárásjog követelményeinek megfelelő modern bírósági épület lett.¹¹

Ugyancsak kiemelt szerepe van a jogszolgáltatáson belül a büntetés-végrehajtásnak a maga sajátos épülettípusával (börtön, illetve büntetés-végrehajtási épület).¹²

A végrehajtásnak mint államhatalmi tevékenységnek az igazgatási tartalma, ekképp az igazgatási épületek kapcsolódnak a kutatáshoz. E területen belül olyan fontos elemek emelkednek ki, mint az önkormányzatiság, a helyi igazgatás, illetve az autonómia. Figyelemmel ezekre, az igazgatási épületek csoportján belül a főszereplők a városházák és a megyeházák, amely utóbbiaknak a magyar alkotmány- és igazgatástörténeti fejlődésben sajátos szerepük volt, miként a magyar megyerendszer, úgy a magyar megyeházák is valamiféle specialitással bírnak.¹³

Mindemellett a városházák vizsgálata szélesebb spektrumú, hiszen ezeknek az épületeknek a fejlődése szorosan összefügg az igazgatás fejlődésével. A városháza mindenkor a helyi igazgatás kerete volt fizikai és átvitt értelemben is. Falai között nem pusztán a szorosan vett helyi igazgatási feladatok, hanem az autonómia, az önkormányzatiság is otthonra lelt. A városházák építészeti kialakítása így mindig afféle tükrözte a helyi viszonyoknak, továbbá a helyi és a központi szervek egymáshoz viszonyulásának. Ahogyan változik az önkormányzatiság mértéke – talán valamiféle helyi szuverenitás tényezőként –, úgy változik a városháza architektúrája is. Mind az adminisztráció bővülése, mind a polgárság társadalmi helyzete leolvasható ezeknek az épületeknek a történetéből.

A vázolt elemek leírják a jog és az építészet alapvető kapcsolódási területét, amely valamiféle közös halmazként a következő „hívó szavakat” tartalmazva összegzi az összefüggésrendszert: helyigény, szervezet, funkció, megjelenés, szimbólumok.

A *helyigény* felmerülése evidens, hiszen mindenfajta állami tevékenység realizálásához szükséges a fizikai hely. A *szervezeti* rendszer meghatározza, hogy földrajzi értelemben hol legyenek az egyes intézmények, és azok mekkorák legyenek. A *funkció* meghatározza a fizikai hely kialakítását. A *megjelenés* esztétikai és filozófiai kérdésekhez is elvisz, s ugyanígy a *szimbólumok*, amelyek sajátos jelentéstartalmat adhatnak hozzá ezekhez az épületekhez. Sőt ez utóbbi egy tágabb összefüggésre, a kultúra és a jog kapcsolatára irányítja a tekintetünket.

3. Függőség–függetlenség, mintakövetés–sajátosság

3.1. Szuverenitásértelmezés

A jogalkalmazás tereinek kontextusba helyezése a szuverenitással számos kérdést vet fel. E kérdések átértelmezhetik mind az építészet(történet)i, mind a jog(történet)i megközelítést. Mindemellett a szuverenitásfogalom is tisztázandó, hiszen számos történeti interpretáció kínál lehetőséget az értelmezésre.

A kutatás elsődleges kiindulási pontja, hogy a szuverenitásról való szakmai-alkotmányos gondolkodás egy „sajátos aspektusát kimunkálva” kíván analizálni, a „szuverenitás vizsgálatának egyik lehetséges alternatívája az

A fiumei Kormányzósági Palota csarnoka¹⁴

állami lét főalkotóelemét képező jogrendszer önállóságának, illetve kötöttségeinek, tradicionális fejlődésének és modernizációjának összefüggéseit feltárni¹⁵. A fő kérdés tehát a jog függetlensége, amelynek feltárása nem nélkülözheti az alkotmányos szuverenitásértelmezéseket, de a hangsúly inkább az államtól való elkülönülésre helyeződik. A kérdés, hogy a jog mennyiben lehet független az államtól, a politikai értékrendtől, az alkotmányos berendezkedéstől, a társadalmi tradícióktól vagy a nemzetközi tudományos-szakmai hatásoktól.¹⁶ Mennyire függő vagy független a jog attól a (geopolitikai, alkotmányos, történelmi) kerettől, amelyben az építészeti feladatokat is meghatározza? S e determináció mennyire fakadhat minták követéséből, azaz a keretekben való mozgástól, illetve mennyire teremthet sajátosságokat, azaz jelentheti-e a keretek elhagyását?

Ezek szem előtt tartásával – afféle megelőlegzésként – bizonyos válaszok, irányok megfogalmazhatók az itt vázolt építészettörténelmi színezetű jogtörténelmi kutatás, a jogalkalmazás térbeli szuverenitásának vonatkozásában.

3.2. A jogrendszer függősége és függetlensége

Az igazságügyi és a közigazgatási épületek jellegét jelentősen befolyásolja az a jogi háttér, amely életre hívja a

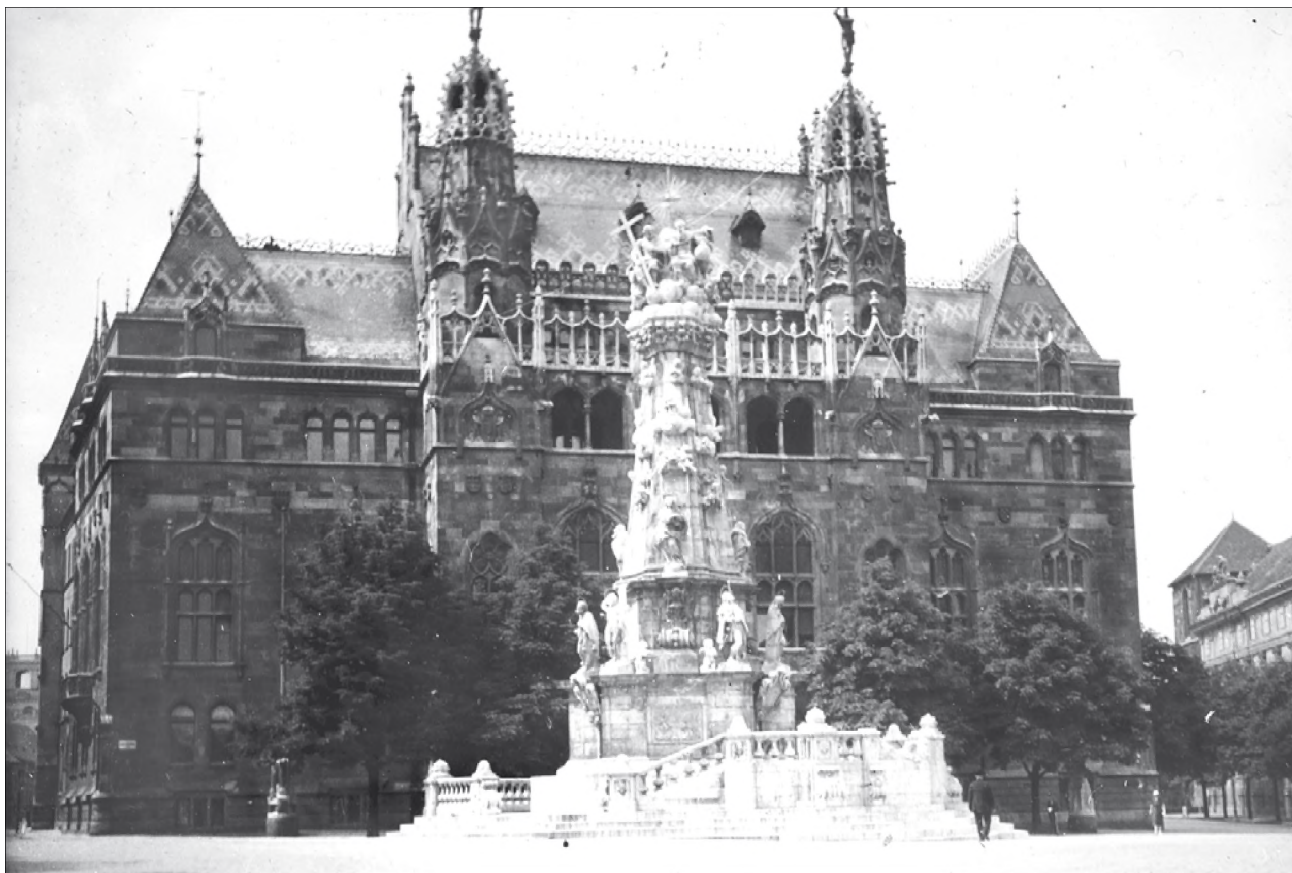
funkciójukat. Mind a törvénykezési, mind a közigazgatási szervezet és tevékenység tartalma a jogrendszer által meghatározott.

A szervezeti és az eljárásjogi jogszabályok azonban nem függetleníthetők az állam alkotmányos rendjétől, karakterük mindenkor azokból fakad.

A XIX. század második felében, a kiegyezést követően felgyorsult a magyar kodifikáció,¹⁸ amelynek egyik fontos eredménye volt, hogy korszerű – és európai mintákat követő – struktúrák jöttek létre. A magyar kodifikációnak éppen az volt az egyik legfontosabb minőségi ismérve, hogy figyelte az akkori Európa – s a tradícióinkból fakadóan elsősorban a német nyelvterület – jogalkotási eredményeit.

Mindez felveti a kérdést, hogy a magyar jogrendszer egyes intézményei mennyire voltak, lehettek függetlenek, szuverének, illetve mennyire tükrözhettek magyar sajátosságokat. Ez utóbbiakat nem zárja ki az, hogy mintákat követtek a kodifikációban.

Az osztrák alapokon nyugvó törvénykezési szervezet kialakítása a dualizmus korai szakaszában, vagy az eljárásjogi kodifikáción tetten érhető nyugat-európai tendenciák az alapját és kiindulópontját jelentették a modernizációnak, majd a továbbfejlesztés, a racionalizálás előhozhatta a sajátos megoldásokat.

Az egykori pénzügyminisztériumi épület a budai várban¹⁷

3.3. Az építészet függősége és függetlensége

A mintakövetés az építészetnek is fontos eleme.¹⁹ Mind a műszaki, mind a művészi megoldások korábbi, bevált eredményeken alapulhatnak, ugyanakkor ezen a területen látványosabban jelenhetnek meg újdonságok, önálló, mondhatni szuverén elemek.

A dualizmus korának magyar építésze nehezen tekinthető szuverénnek, önállóknak, függetlennek. Nemcsak az építészeti mintakövetés említett fontossága miatt állítható ez, hanem a magyar építészképzés sajátosságai-ból adódóan is. A kapcsolódásaink a német nyelvterülethez kötnek ezen a téren is.²⁰

A vizsgálendő igazságügyi és közigazgatási épületeink a szervezeti és eljárási jogszabályi háttértől nem függetleníthetők, ilyen értelemben nem szuverén alkotások. A jogi alapok olyannyira meghatározzák ezen épülettípusok funkcióját, hogy például azoknak alaprajzi rendszerében nehéz sajátosat alkotni.

A kialakítás, az épületek architektúrája már nagyobb szabadságot élvezhet. A művészi szuverenitás azonban éppen a funkció meghatározottsága miatt gyakorta csorbát szenvedett. Jól látszik ez a bírósági épületeken, ahol az állam volt az építtető, s a többszöri „megrendelés” azt eredményezte, hogy ezeknek az épületeknek a tervei egy kézből, vagy egy szűk tervezői körből kerültek ki, s ekképpen nagyon hasonlóvá váltak. Jól illusztrálja ezt Wágner Gyula (1851–1937) munkássága, aki évtizede-

ken keresztül szolgálta ki a minisztériumi építési igényeket, s számos igazságügyi épület tervezője volt.²¹

A közigazgatási épületek esetében már sokkal jobban észrevehető valamiféle szuverenitás, az államtól, a központi igazgatástól való függetlenség. Ez annak köszönhető, hogy az építtető a helyi közösség, a város volt, ekképpen a helyi viszonyokat sokkal jobban kifejezhették ezek az épületek.

A stíluskérdés éppen ebben a kontextusban egy szemléletes mérője lehet a függőség és a függetlenség kifejezésének. Míg az igazságügyi épületek mintha uniformizáltabbak lennének akár a stílusválasztás tekintetében is, de legalábbis inkább konzervatívabbak, addig a városházák esetében nagyobb a szabadság a művészi program vonatkozásában. Ez utóbbira jó példaként szolgálnak a századforduló környékén épült magyaros szecessziós stílusban épült városházák, amelyek mindenképpen az önálló helyi hatalom, a függetlenség kifejeződései, valamifajta szuverén tartalom hordozói.

Ugyanennek a szuverenításelemnek a megnyilvánulása lehet az a magyarországi jelenség, amely – maradvá a stílusválasztás kérdésénél – a (neo)gótika körül jelenik meg. A nyugat-európai, s a számunkra sok tekintetben mintaként szolgáló német nyelvterület városházái körében a neogótikus stílus jelentős számban megjelent. A gótika különböző variánsai (francia, németalföldi, észak- és délnémet) sok-sok városháza stílusává lett a XIX. század második felében.²² A legnagyobb ilyen

neogótikus városháza térségünkben a bécsi volt, amely kézenfekvő mintája lehetett volna akár a magyar városházáknak is, hiszen az építészet terén is merítettek a magyarok Ausztria példáiból. Ezzel szemben azt láthatjuk, hogy – Steindl Imre²³ neogótika iránti lelkesedésén és munkáin kívül – a magyar városházák körében a neogótikus stílus egyáltalán nem jelent meg. Ez a jelenség sok-sok kérdést vet fel. Többek között azt, hogy a magyar városatyák elutasíthatták-e a neogótikus stílust éppen azért, mert azt az osztrákokhoz kötjük? Az elutasításra, illetve nem ennek a stílusnak a választására annál is inkább lehetősége volt egy-egy város vezetésének, mivel a korabeli építészeti pályázatok azt mutatják, hogy az építészek „felkínálták” a lehetőséget annak, hogy gótikus formában építhessenek a városok székházat, de a városatyák ezt elvetették.²⁴ Példa is akad arra, hogy egy adott pályatervet éppen e stílus miatt soroltak hátra.²⁵ Elképzelhető tehát, hogy a neogótikus stílus kiszorítása a városháza-építészetből éppen a szuverenitás helyi felfogásának afféle kifejeződése volt.

4. Összegzés, feladatok, kérdések

Miként a bevezetés utal rá, illetve ahogyan az eddig vázoltakból is kiviláglik, e kutatási téma interdiszciplináris jellegű, éppen ezért mind a jogtörténet, mind az építészettörténet tudományában alkalmazott kutatási módszereket, s leginkább azok *eredményeit* kell ahhoz ötvözni, hogy válaszokat kaphassunk.

A jogtörténet szemszögéből szervezet- és kodifikáció-történeti kutatásokra van szükség a téma kibontásához.

Ezen a téren – az igazságügyi szervezet és az eljárásjog története körében – számos alap kutatás eredményét publikálták már neves jogtörténész kollégák. Ezeket – s leginkább a szervezettörténeti munkákat – csak kiegészíteni lehet elsősorban „esettanulmányokkal”, azaz egy-egy bírói fórum felállításának történetével, amely jól megvilágíthatja a szervezés realizálását. E vizsgálatok a bíróságtörténeti kutatások tárgyát képezik, amelyek az utóbbi években folyamatosan zajlanak.²⁶

Az eljárásjogi kodifikáció történetének terén akadhatnak még fehér foltok, elsősorban az alapelvek (szóbeliség, közvetlenség, nyilvánosság) megjelenése és kitelje-

sedése lehet érdekes éppen azért, mert ezek az építészeti feladatokra is hatással voltak.

Az építészettörténet terén a XIX. század feldolgozása jelentős munkákban megtörtént, sőt az utóbbi években kifejezetten tovább bővült elsősorban a dualizmus kori építészet szakirodalma. Ez annak köszönhető, hogy a korszakot stílustörténetileg átértékelték, amit az is jól jelez, hogy ma már az *eklektika* helyett a *historizmus* szó használata terjedt el. Az építészettörténetben – hasonlóan a jogtörténethez – a korábbi általános, átfogó feldolgozások mellé kezd felsorakozni a szak- és részkérdések megvitatása, eredményeik publikálása. Ilyen elem az igazságügyi és a közigazgatási épületek történeti kutatása is. Ezek elemzése – kiváltképp az épületek rendeltetése miatt – speciális jogtörténeti ismereteket igényel, így az épülettömeg vagy az építészeti stílus tárgyalásához szükséges építészeti ismeretek mellett szükséges az alaprajzi elrendezést befolyásoló szervezettörténeti háttér tisztázása. Így válhat csak teljesen érthetővé az adott épület, épülettípus.

A kutatási projekt ívével összhangban az válik kérdéssé, hogy mennyire lehetett sajátos a magyar jogrendszer, államszervezetet kiszolgáló építészeti tér, mennyire tekinthető szuverénnek. Érdekessé teszi a vizsgálatot az, hogy egy olyan korban, amelyben mind a kodifikációban, mind az építészetben a küllhoni minták felé fordultak az alkotók, találunk-e mégis sajátosan, a szuverenitásunkat is kifejező magyar megoldást. Ez további kapcsolódó kérdések sorát veti fel: a mintakövetés alapján megfogalmazhattak-e elődeink sajátosan magyar megoldást a közigazgatási és az igazságügyi szervezetben? Voltak-e a modernizált és nemzetközi irányokba illeszkedő rendszerekben sajátosan magyar (tradicionális) elemek? Konkretizálva egy példával: a megyei rendszer túlélte-e a dualizmus kori szervezeti átalakítást? Sajátosak-e építészetileg is a magyar megyeházák? (Ezekre egyébként nem látni nyugati előképet.) Hivatottak-e arra a vizsgálandó közigazgatási és igazságügyi épületek, hogy a szuverenitás kifejezői legyenek? Ha igen, milyen eszközökkel? (Stílus? Szimbólumok?)²⁷

Összességében tehát az a feltárandó, hogy közigazgatási és bírósági épületeink mennyire tükrözik vissza a modernizált rendszereinket, illetve mennyire tudnak sajátosan magyarrá válni egy historizáló, de uniformizáló közegben?

Jegyzetek

¹ A szerző a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészmemóriai Kar Csonka Pál Doktori Iskolájának hallgatójaként, Maróty Katalin témavezetése alatt a dualizmus korának közigazgatási épületei között a törvényhatósági jogú városok városházáinak építészettörténetével foglalkozik doktori kutatási programjában.

² MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Az igazságügyi szervezet a fizikai valóságban: a Kúria épülete. *Jogtörténelmi Szemle*, 2017. 1–2. sz. 87–96. p.

³ A felvétel 1896 körül készült. Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. HU.BFL.XV.19.d.1.07.187 http://www.fortepan.hu/?image_id=82511

⁴ VÖLGYESI Levente: *Építészet, jog, politika – történelem és jelenkor*. Budapest, 2011, Rejtjel Kiadó, 204. p.

⁵ Például MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Műemlékek a filmvászonon: az emlénszerző örökségvédelem. In SZABÓ Béla – ÚJVÁRI Emese (szerk.): *Risus cum lacrimis. Könyv Babják Ildikó emlékére* (tanulmányok, baráti írások). Debrecen, 2017, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam és Jogtudományi Doktori Iskola, 117–130. p.

⁶ KAJTÁR István: Architektúra a jogi kultúrtörténetben. *Jura*, 2002. 2. sz. 35–44. p.

⁷ Például KAJTÁR, István: Die Architektur des Parlamentarismus in der Rechtskulturgeschichte. *Parliaments, Estates & Representation*, 2003. 1. sz. 89–96. p.

- ⁸ Például PUSZTAI László: A bírósági épület. In KÁLLAY István – PUSZTAI László – STIPTA István: *Bírósági épületek Magyarországon*. Budapest, 1993, HG & Társa, 33–49. p.
- ⁹ Például SZÉKELY Márton – MARÓTYZ Katalin: Magyar közigazgatási épületek pályázatai a dualizmus korában. Stílusirányzatok a Földművelésügyi Minisztérium 1907-es átépítési tervpályázatán. *Építés-Építészettudomány*, 2018. 1–2. sz. 103–133. p.
- ¹⁰ KÉNGYEL Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 30–39. p.
- ¹¹ SCHALL, Konrad: *Gerichtsbauwesen 1803–1918 in Spiegel von Gerichtsverfassung und Prozeßordnungen – dargestellt am Beispiel Badens*. Inauguraldissertation. Schwäbisch Hall, 1994, 239. p.
- ¹² LÓRINCZ József – MEZEY Bama: *A magyar büntetőügy története*. Budapest, 2019, Dialóg Campus, 176. p.; MEZEY Bama: A büntetőrendszerek és a büntetőépítéssel a századforduló idején. *Büntetőügyi Szemle*, 2006. 1. sz. 37–39. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Wágner Gyula törvényszéki fogházai. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti párenga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Bama 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018, ELTE Eötvös Kiadó, 205–210. p.
- ¹³ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Vármegyeházák a történeti Magyarországon az 1870-es közigazgatási reform után. In RAJNAI Zoltán – FREGAN Beatrix – MAROSNÉ KUNA Zsuzsanna – OSZVÁTH Judit (szerk.): *Tanulmánykötet a 6. Báthory-Brassai nemzetközi konferencia előadásaiból*. Budapest, 2015, Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola, 446–461. p.
- ¹⁴ A felvétel 1895 és 1899 között készült. Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. HU.BFL.XV.19.d.1.11.021
http://www.fortepan.hu/?image_id=83113
- ¹⁵ MEZEY Bama: Részletes kutatási terv az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport pályázatához.
- ¹⁶ Mezey Bama gondolatmenete a kutatás alapkoncepciójáról.
¹⁷ http://www.fortepan.hu/?image_id=134536
- ¹⁸ VARGA Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó, 440. p.; BALOGH Judit: A jogrendszer konzerválása vagy új válaszok új helyzetekre? A XIX. század végi magánjogi kodifikációs törekvések céljairól. In BÉLI Gábor – KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VIII.* Pécs, 2005, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 53–69. p.
- ¹⁹ MARÓTYZ Katalin: Mintakövetés és invenció a XIX. század második felének budapesti építészetében. *Építés-Építészettudomány*, 2005. 1–2. sz. 36–37. p.
- ²⁰ Az építészképzésről lásd KOMÁRIK Dénes: Építészképzés és mesterfelvétel a XIX. században. Pesti mesterek és mesterjelöltek. *Építés-Építészettudomány*, 1971. 4. sz. 379–418. p.; SISA József (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Budapest, 2013, MTA Bölcsészettudományok Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 326. p.
- ²¹ Wágnerről lásd DOBROTKA Katalin: A magyar büntetőügy arcképcsomoka. Wagner Gyula (1851–1937). *Büntetőügyi Szemle*, 2012. 4. sz. 93–96. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: „Following a Model” as an Element of the Hungarian Legal Culture with Special Regard to Gyula Wágner’s Judicial Architecture. In GEPHART, Werner – LEKO, Jure (eds.): *Law and the Arts. Elective Affinities and Relationship of Tension*. Frankfurt am Main, 2017, Vittorio Klostermann, 363–393. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Az egri Törvényszék. The Eger Courthouse*. Budapest–Eger, 2018, Országos Bírósági Hivatal, 28–32. p.
- ²² PAUL, Jürgen: Das „Neue Rathaus” – Eine Bauaufgabe des 19. Jahrhunderts. In MAI, Ekkehard – PAUL, Jürgen – WAETZOLDT, Stephan (hrsg.): *Das Rathaus im Kaiserreich. Kunstpolitische Aspekte einer Bauaufgabe des 19. Jahrhunderts*. Berlin, 1982, Mann, 61. p.; SCHEUTZ, Martin: Die Multifunktionalität der Rathäuser in langer Perspektive – Versuch eines Überblicks. In PILS, Susanne Claudie – SCHEUTZ, Martin – SONNLECHNER, Christoph – SPEVAK, Stefan (Hg.): *Rathäuser als multifunktionale Räume der Repräsentation der Parteien und des Geheimnisses*. Innsbruck–Wien–Bozen, 2012, Studien Verlag, 29. p.
- ²³ SZÉKELY, Márton – MARÓTYZ, Katalin: Imre Steindl’s neo-gothic approach in the Hungarian design competitions of the 1870’s. *Architektúra & Urbanizmus*, 2016. 1–2. sz. 92–103. p.; SISA (szerk.) 2013, 468. p.
- ²⁴ Győri városház. *Magyar Építőművészeti Pályázatok*, 1894. 2. sz. 2–32. p.
- ²⁵ A pécsi városháza tervpályázata. *Magyar Pályázatok*, 1904. 2. sz. 2–35. p.
- ²⁶ NAGY Péter: A hazai-bíróság-történet szakirodalmá. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1–2. sz. 141–148. p.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: „Az emlékezés erejével...” Bíróságtörténeti kiállítás- és konferencia-körút 2018–2019. *Ítéltáblai Határozatok*, 2018. 15. sz. 3. p.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: Könyvekről: Jogszolgáltatás Debrecenben. *Jogtörténeti Szemle*, 2015. 2. sz. 52–54. p.
- ²⁷ Például TAKÁCS Péter: Justitia-szobrok Magyarországon. In GERENCSÉR Balázs – TAKÁCS Péter (szerk.): *Ratio legis, ratio iuris liber amicorum studia A. Tamás septuagenario dedicata. Ünnepi tanulmányok Tamás András tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, 2011, Szent István Társulat, 154–179. p.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *A bíbor méltóság, a sárga árulás: szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Budapest, 2014, Balassi Kiadó, 316. p.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: Ítékezés és szimbólumok. In MEZEY Bama (szerk.): *Jogi kultúra, processusok, rituálék és szimbólumok*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó, 35–45. p.; KAJTÁR István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Budapest–Pécs, 2004, Dialóg Campus Kiadó. 156. p.; KOCHER, Gernot: *Szimbólumok és jelek a jogban. Történeti ikonográfia* (ford. HERGER Csabáné). Pécs, 2008, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 200. p.

1. Bevezető gondolatok

Amikor Ferenc József 1860. október 20-án „örök érvényű és visszavonhatatlan” alaptörvénnyel „ajándékozta” meg birodalmának alattvalóit, sorsdöntő lépést tett a magyar alkotmányosság helyreállításának irányába.¹ A császár ugyan nehezen szánta el magát e döntés meghozatalára, de az Osztrák Császárság egyre csak romló anyagi helyzetére és a szárd–francia háborús koalíciótól elszenvedett vereségre tekintettel változtatnia kellett országa alkotmányos berendezkedésén.² Az 1849-et követően a hatalomgyakorlásból kiszorult ókonzervatív arisztokrata körök elképzelései és javaslatai alapján megalkotott októberi diploma Magyarország vonatkozásában azt bizonyította, hogy Ferenc József hajlandó volt a *Verwirkungstheorie*-n alapuló rendezés felülvizsgálatára, ami egy évtizeden keresztül jogalapot szolgáltatott a magyar alkotmány felfüggesztésére.³ Az uralkodó által adományozott alkotmány nem eredményezte ugyanakkor sem az 1848-as, sem az 1790-es törvényekhez való visszatérést: Magyarország helyét a birodalomban továbbra is Ferenc József jelölte ki, és az újjáalakítandó magyar államiság semmilyen szempontból nem mehetett szembe a szövetségi állammá átalakuló Osztrák Császárság alaptörvényében kimondott elvekkel.⁴ Azt is fontos megemlíteni, hogy a diploma elfogadásának körülményei egyértelműen arra utaltak, hogy a császár azt nem tárgyalási alapnak, hanem végleges rendezésnek gondolta,⁵ hiszen több alkalommal is kijelentette, hogy egy lépést sem hajlandó tovább tenni, és közismert, hogy fájdalmas engedményként élte meg a hatalmát korlátozó alaptörvény kibocsátását.

Amíg az októberi diploma a föderalizálódó Osztrák Császárság egészével foglalkozott,⁶ addig a magyar alkotmány (korlátozott) helyreállításának módját számos legfelsőbb császári kézirat rendezte. Miként azt Ferenc József kifejezetten megfogalmazta, legfontosabb célja az volt, hogy az átmenet során biztosítsa az állami szervek működésének folytonosságát:

„Midőn mai elhatározásaim által Magyarországomnak alkotmányos szerkezetét ismét életbe léptetem, elhatározott szándékom, sőt uralkodói tisztem, gondomat arra fordítani, hogy ezen átmenet az ujon életbe léptetendő kormányzási és törvényhozási alakulásra, a közigazgatási és törvénykezési rend folytonosságának megzavarása és csorbulása nélkül történjék.”⁷

A rendelkezésből ugyan kiolvasható a magyar kormányzati szervek és az országgyűlés visszaállítása, de egyúttal az is, hogy az uralkodó nem kívánta a teljes magyar államszervezetet egyik pillanatról a másikra helyreállítani. A közigazgatási hatóságok és bíróságok továbbra is az 1860. október 20-át megelőzően fennálló rend szerint gyakorolták feladatköriüket, csak ott került sor a – főként 1848 előtti – magyar kormányzások visszaállítására, ahol az uralkodó erről kifejezetten rendelkezett (például a Helytartótanács esetében). Az uralkodó azt is kimondta a fennálló bíróságok és közigazgatási hatóságok vonatkozásában, hogy „intézkedéseiket, parancsaikat, utasítá-

Képeffy Imre

„Amikor a közjogi tekintetek a magánjogi érdekekkel összeütközésbe hozattattak”

– szuverenitáskérdések az Országbírói Értekezlet ülésén

saikat és ítéleteiket mindenki ellenzés nélkül elfogadni tartozik.”⁸

Ferenc József a bíróságok és a hatóságok által alkalmazandó jog tekintetében is a *status quo* megőrzését tűzte ki célul:

„[...] minden fennálló rendeletek, nevezetesen minden polgári és büntetőjogi határozmányok és intézmények teljes erőben fenntartandók és egész elhatározottsággal foganatosítandók mindaddig, mit ezen rendeleteket az Általam azóta kibocsátott, vagy kibocsátandó elhatározásaim, a polgári és büntetőjogi rendeletek és intézmények pedig a törvényhozás útján módosíttatni fognak.”⁹

Ebből is látható, hogy az uralkodó 1860 októberében még egyértelműen amellettt tört lándzsát, hogy az 1849-et követően Magyarországon (is) hatályba léptetett „oktrojált” jogszabályok változatlan formában továbbra is érvénnyel bírnak a teljes magyar államterületen, ezek módosítása (és hatályon kívül helyezése) csak a magyar országgyűlés és az uralkodó közös akaratából lehetséges.

Külön leirat szól a törvénykezés ügyéről:

„Minekutána szándékom, Magyarországom összes törvénykezési ügyét ismét ezen ország határai közé visszahelyezni, – ennél fogva országbíráim Nekem több alkalmas egyéniségeket fog kijelölni a királyi Curia tagjaik, kik az ő elnöklete alatt, más alkalmas egyéniségek közbejöttével, minden előtt a magyar igazságszolgáltatásnak szervezése felett tanácskozándván, ebbeli javaslataikat magyar kir. cancelláriám útján haladéktalanul Elém terjesztendik; mire nézve önként értetődik, miszerint a birtok biztosságának és a magánjogi viszonyok állandóságának érdekében, a polgári és büntető jognak minden határozmányai és intézkedései mindaddig teljes hatályban maradaának, míg azok iránt a netaláni változások törvényhozás útján meg fognak állapíttatni.”¹⁰

Mint közismert, e császári leirat következményeként ült össze majdnem pontosan három hónappal később, 1861. január 23-án az Országbírói Értekezlet. Az értekezlet

tül arra utalt, hogy „midőn tehát rendezett alkotmány-szerű állapotoknak ellőállítására a Fejedelem által, olyan helyhatósági határozatokkal találkozunk, melyek által a jogi viszonyok feloldhatlan bonyodalmakba sodortatnak”.¹⁹ E nyilatkozat tehát világosan mutatja, hogy közvetve az Országbírói Értekezlet feladatává vált, hogy e folyamatot megállítva, biztosítsa a magyar törvénykezés jövőbeni működését.

Mindezekből következően az 1860 októbere és az 1861 januárja között történt fejlemények alapvetően determinálták az Országbírói Értekezlet tanácskozásait. Hivatalosan ugyan változatlanul a magyar törvénykezés szervezéséről tanácskoztak a résztvevők, de a diskurzus fókuszpontja az eredeti elképzelésekhez képest egyrészt bővült, másrészt lényegesen eltolódott. Még ha Ferenc József pusztán egy, a magyar bírósági szervezetrendszer visszaállításának adminisztratív kérdéseiről szóló tanácskozásra gondolt is 1860 októberében, az ezzel összefüggő kérdésekről az értekezlet tagjai jóformán alig beszéltek. A második ülésnap végén ugyan szavazásra bocsátották, hogy egy vagy több királyi táblát szervezzenek-e, de a kérdés megvitatására fordított idő egészen minimálisnak volt mondható.²⁰

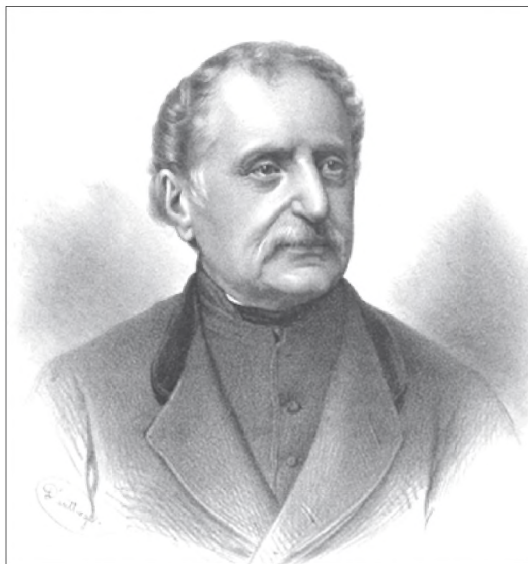
Az igazi hangsúly egyből arra tevődött, hogy a magyar jogszabályokat azonnal és teljes egészében visszaállítani kívánó közhangulatban milyen döntést hoz(hat), vagy legalábbis milyen javaslattal áll(hat) elő az értekezlet. Maga Tóth Lőrinc is megjegyezte, hogy

„az oct 20-ki kibocsátványban világosan az van mondva, hogy a polgári s fenyítő törvénynek minden rendeletei s intézményei teljes hatályban maradjanak mindaddig, míg azok iránt a törvényhozás nem intézkedik. Ha ez állana, ugy ezen értekezletnek köre igen szűk lenne, s csupán a törvényszékek szervezésére terjedhetne ki. Azonban excellentiád előterjesztése s az eddigi nyilatkozatok oda mutatnak, hogy tanácskozásunk köre sokkal szélesebb lehet, s az egész törvénykezésnek promissarius átalakítására terjeszkedhetik.”²¹

Szavaival nemcsak az értekezlet tagjainak elsőprő többsége, de a korabeli jogászok döntő része egyetértett. Ezt bizonyította nemcsak az országbíró megnyitó beszéde, hanem gróf Barkóczy János felszólalása is:

„Országbíró ő nméltóságának megnyitó beszédéből láttuk ugyanis, hogy a fejedelem a magyar törvények helyreállításába beleegyezett; ezen törvényeket a fejedelem és nemzet összes akaratóval alkotta, ezekre nézve tehát a további megerősítésnek szűksége fönn nem foroghat többé.”²²

Ezzel együtt fel kell hívni arra a figyelmet, hogy több, e kérdésben tett nyilatkozat ellenére sem volt az Országbírói Értekezlet tagjai számára teljesen egyértelmű, hogy mire is terjed ki hatáskörük, és döntéshozataluk határa hol is van egészen pontosan meghúzva (ha egyáltalán meg volt határozva). Az ez ügyben keletkezett bizonytalanságot maga az országbíró igyekezett eloszlatni, amikor azt mondta, hogy

Gyhyczy Kálmán, a képviselőház elnöke¹⁵

„constatirozhatom nm. tanácskozmány, azok szerint, miket Felséges Urunk előttem kinyilatkoztatni méltóztatott, hogy legfelsőbb célja csak abban központosul, miszerint Magyarország visszanyerje önálló, független törvénykezését, de azon föltétel alatt, hogy ezáltal a birtok biztonsága, és a magánjogi viszonyok folytonossága és állandósága ne veszélyeztessék. [...] Tökéletes szabadsággal tanácskozhatunk tehát törvényke-

zésünk ügyében, csak a most említett elvet szem előtt tartva, melyet közülnök is mindenki üdvösnek és szentnek el fog ismerni.”²³

4. Az Országbírói Értekezlet vezérlő elvei

Az Országbírói Értekezlet első két, plenáris ülésnapján megfogalmazta a törvénykezés ideiglenes rendezésére vonatkozó legfontosabb alapelveket. Deák Ferenc egyik felszólalását alapul véve, három fő elvet lehet meghatározni. Az első nem más volt, mint régi törvényeink visszaállítása. A tekintetben, hogy a magyar törvényekhez az ítékezésben vissza kell térni, önmagában nemigen volt vita.²⁴ A valódi problémát sokkal inkább annak eldöntése jelentette, hogy miként történjen meg a magyar törvények visszaállítása. Ezzel kapcsolatban elhangzott, hogy „oszt-rák” jogszabályok magyarországi hatályba léptetésére korábban is történtek próbálkozások (gondoljunk akár a *Praxis Criminalisra*, vagy épp II. József büntető törvénykönyvére, vagy akár törvénykezési rendtartására), azonban a XVIII. századig terjedő próbálkozások abban különböztek az 1850-es években történt változásoktól, hogy azok megrekedtek az eljárásjog és a büntetőjog szintjén. Deák szavaival élve,

„akkor az anyagi jog nem változott; eljárás s törvényszékek pedig könnyen állíthatottak vissza. Mig ma az ősiség eltörlése, a polgári törvénykönyv behozatala az anyagi jog tetemes változásával járt.”²⁵

A cél tehát nyilvánvaló volt, azonban az odáig vezető út korántsem, hiszen az értekezlet jogi és politikai szempontból nézve is nehézségekkel küzdött. A politikai problémák oldaláról arra utalnék, hogy Ferenc József ekkor még – egy Deák Ferencnek címzett, nem nyilvános üzenetétől eltekintve – egyértelműen elzárkózott az 1848-as törvények elismerésétől, leszámítva négy, az alkotmányos rendszerrel összefüggésben nem álló törvénycikket.²⁶ Ezen az októberi diploma kihirdetése sem változtatott. Amint arra már a korábbiakban utaltam, tekintve hogy az osztrák jogszabályok bevezetése egy olyan korban történt, ami egybeesett a magyar alkotmányosság felfüggesztésével, hiába volt egyértelműen fejlettebb az osztrák magánjogi szabályozás (igaz, a büntetőjogiról ezt már nem lehetett elmondani), az Optk. hazánkban egyértelműen a gyűlölt és megvetett kategóriába tartozott pusztán hatályba léptetésének körülményei miatt.

Jogi oldalról a legkomolyabb problémát az jelentette, hogy a magánjogi szabályozás körében 1848 törvényhozása ugyan utat mutatott, amikor rendelkezett például az ősiség megszüntetéséről, de a törvénycikkek ideiglenesnek szánt és több esetben deklaratív jellegű szabályai önmagukban sokszor alkalmazhatatlannak bizonyultak.²⁷ Tehát, még ha Ferenc József 1860 januárjában az áprilisi törvények teljes elismerése és alkalmazhatósága mellett is döntött volna, abban az esetben is csak úgy lehetett volna a helyzetet az alkotmányos szabályokat betartva feloldani, ha azonnal összehívják az országgyűlést, és a törvényhozás egyből nekiláthat a törvényalkotás folyamatának. Igaz, ebben az esetben is szükséges lett volna arról rendelkezni, hogy mi történjen addig: álljon-e be például az ősiségi, úrbéri jogviszonnal kapcsolatos ügyek vonatkozásában ítélkezési moratórium, avagy az átmeneti időszakban továbbra is az osztrák törvények alapján történjen a bírászkodás, esetleg speciális szabályok mentén történjen-e a törvénykezés. E kérdés viszont teljesen a „mi lett volna, ha” kategóriába sorolandó, hisz e körülmények egyike sem állt fenn 1860–1861 fordulóján. Sőt mi több, a realitás teljesen másfajta képet festett: az országgyűlés összehívására eleve két hónapot kellett várni, az ország területi integritásának helyre nem állítása nyomán a törvényalkotásra nem sok esély mutatkozott, és a parlamenti ülések vonatkozásában várható volt, hogy azokat az októberi diplomára, illetve a februári pátensre adandó válasz fogja foglalkoztatni. A felirati-határozati vita keresztüztében a higgadt és megfontolt kodifikációra esély sem mutatkozhatott. Ennek következtében viszont egyértelműen az Országbírói Értekezletre várt a feladat, hogy a magyar törvények minél teljesebb helyreállításáról rendelkezzen.

Az Országbírói Értekezlet hallgatása esetén ugyanis két végkifejlet valósulhatott volna meg. Az egyik abban állt, hogy továbbra is az osztrák jogszabályok alapján folyt volna az ítélkezés. Ennek esélye elhanyagolhatóan alacsony volt. A másik, hogy a vármegyei ítélkezést helyreállító magyarországi törvényhatóságok egyesével, és valószínűleg egymástól függetlenül, próbálták volna megoldani ugyanazt a feladatot, amivel az Országbírói Értekezletnek kellett szembenéznie. Deák szerint

„miután a társas életben a magánjogviszonyokat szabályozó törvényekre mindennap szükség van, a szükség kényszerítene ki a törvényhatóságokat, hogy a hiányt pótolják, s ők octroyoznának, csak hogy egymástól különbözőleg teljesítenék ezt, s a törvénykezésében szükséges egyformaságot sokszintű tarkaság váltamá föl.”²⁸

Mindez szinte biztosan teljes ítélkezési anarchiához és a jogbiztonság megszűnéséhez vezetett volna.

A magyar törvények visszaállítására vonatkozó célkitűzés kiegészítő elemének fogható fel az az uralkodó által is megfogalmazott követelmény, hogy „magánjogviszonyok meg ne zavartassanak”. Az Országbírói Értekezlet általános tanácskozásain, de még az egyes albizottmányok javaslatainak tárgyalása során is visszatérő elem volt annak hangsúlyozása, hogy visszaható hatállyal nem lehet a fennálló jogviszonyokat megváltoztatni, különösen nem a magánjog terejében. Ez ügyben maga Deák is kijelentette, hogy „ezt akarta – úgy hiszem – Ő Felsője is, midőn az országbírói értekezletnek összehívását megrendelte”.²⁹ Ugyan elhangoztak ezzel kapcsolatban ellenvélemények,³⁰ de a többség kiállt a jogbiztonság követelménye mellett.

Deák ezeken túlmenően még egy fontos követelményt megfogalmazott, amikor kijelentette, hogy „semmi oly javaslatot ne tegyünk, mi az 1848-ik évi törvények democraticus szellemét ismét felforgatná, a törvény előtti egyenlőséget megsemmisítené.”³¹ Ez szoros összefüggésben áll annak tényével, hogy a magyar joghoz való visszatérés szükségyszerűen a törvény előtti egyenlőség kimondását megelőzően létezett magyar szokásjoghoz, illetve a rendi korszak szellemisége által áthatott törvényekhez való visszatérést is magában foglalta, amit nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

Végezetül még arra utalnék, hogy az Országbírói Értekezlet tagjainak döntő többsége nélkülözhetetlennek ítélte a törvénykezés folytonosságának fenntartását, ami az értekezlet számára szintén fontos szervezőként szolgált. Így a moratóriumot, mint a helyzet megoldásának lehetséges eszközét, elvetették. Ez is abba az irányba mutatott, hogy az átmeneti időszakra vonatkozóan mindenképp szabályokat kellett alkotni.

5. A polgári törvény feletti vita: „Octroy vagy nem octroy?”

A magánjog kérdésénél semmi sem bizonyult megosztóbbnak az Országbírói Értekezlet számára.³² Az alapvető problémát Szentiványi Vince szavait idézve írhatjuk le:

„Sem ott nem vagyunk, hogy a törvényt az igazságkiszolgáltatás folytonosságának főtartása, s a jogviszonyok megzavarása nélkül ismét visszaállíthatassék, sem nem vagyunk ott, hogy új törvényt készítsünk.”³³

A felszólalás jól mutatja a dilemma lényegét: miután az osztrák törvények fenntartása a magyar magánjogi ítékezésben fel sem merülhetett, a magyar törvényekhez való visszatérésnek egyet kellett jelentenie az 1848. évi állapothoz való visszatéréssel, így az 1848. évi XV. tc. által deklarált moratóriummal. Ez önmagában ellentmondott nemcsak az uralkodó akaratának, de az Országbírói Értekezlet által is elfogadott alapelvnek, miszerint gondoskodni kell a törvénykezés folytonosságáról. További problémát jelentett, hogy a közjogi szempontból nézve egyértelműen alkotmányellenesen behozott jogszabályok következetes kiiktatása a magyar jogrendből szintén alkotmányellenes lett volna, hiszen a jogbiztonságot ássa alá olyan jogintézmények eltörlése, mint a telekkönyv.³⁴ Ha figyelembe vesszük, hogy az Országbírói Értekezlet utolsó ülését követő hat évben nem lett volna lehetőség arra, hogy az április törvények által vizionált jogintézményeket törvényes formában a magyar országgyűlés a hazai jogrendbe illessze, az állampolgárok és a nemzetgazdaság által vállalt áldozat elképzelhetetlenül nagy lett volna. Mindennek fő okát az jelentette, hogy az értekezlet – politikai okokból és a magyar alkotmányos szabályokat tisztelve – kifejezetten vonakodott az „octroy” bármiféle formájától, tehát attól, hogy jogszabályokat alkosson országgyűlési felhatalmazás nélkül. Az ugyanakkor hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az osztrák törvények hatályon kívül helyezését követően a keletkezett joghézagot valamiféleképp be kell tölteni, és e feladatot az értekezlet nem bízhatja más fórumra.

Amikor az első, a „polgári törvény” tárgyában született javaslatot, amely a magyar öröklési törvények változtatás nélküli visszaállítását irányozta elő, az Országbírói Értekezlet plénuma – szűk többséggel ugyan, de – leszavazta,³⁵ két lehetőség maradt: vagy mégiscsak fenn kell tartani az Optk. hatályát, vagy új, átmeneti szabályokat kell alkotni. Ekkor született meg az a többek között Horvát Boldizsár neve által fémjelzett javaslat, amely az öröklési rendszert kívánta a magyar jogi tradíciók alapján újraszabályozni. Bár tagadta, de e lépésével lényegében új jogi normák elfogadását javasolta,³⁶ igaz, ezt főként azzal igazolta, hogy „az államhatalomnak kötelessége nemcsak a jogsérelmeket orvosolni, hanem egyúttal a jogsérelmeknek elejét is venni, s ennélfogva minden honpolgár megkövetelheti tőle, hogy a jogselekményekre nézve és a jogeseményekre biztos irányt szabjon.”³⁷

Hasonlóképp nyilatkozott Ledniczky Mihály is, aki nem is tagadta, hogy véleménye szerint az értekezlet fel van ruházva az ahhoz szükséges jogkörökkel, hogy normákat alkothasson

„[...] az 1848-ki törvényekben létező hézagot – mely azáltal támadt, hogy az ősiség el lön törülve, és ki lön mondva a törvényben, hogy a legközelebbi országgyűlésre a ministerium az örökösödési rendszerre nézve törvényjavaslatot és általában egy új polgári törvénykönyvet készítsen, – üresen nem hagyhatjuk, és hogy azt pótolni a nagyméltóságú tanácskozmány föl van jogositva.”³⁸

Az értekezleten azonban hosszas vajúrást követően született meg a Horvát Boldizsárék által tett javaslaton alapuló közvetítő javaslat, amely végül az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok részeként hosszú időre meghatározta az öröklési jog fejlődését. A legtöbbször számára a sokszor és sokat idézett octroyálás problematikája jelentette a legfőbb akadályát annak, hogy a felmerült helyzetben valódi megoldást keressen. Ennek eredményeként – bár szűk többséggel, de – az értekezleten döntés született arról, hogy a régi magyar törvényekhez való visszatérés azok mindennemű változtatása nélkül lehetetlen, mégis azt láttuk, hogy az ezzel kapcsolatos érvek és ellenérvek a szavazást követően is újra és újra visszatértek a viták során. Deák Ferenc a helyzetre reagálva ki is jelentette, olyan tág értelemben nem tilalmazhatja az octroyt az értekezlet, ahogyan amellet néhányan érvelnek. Álláspontját azzal támasztotta alá, hogy „a váltótörvényben akár hány változtatás történt, s erre albizottmány magát följugosítottnak érezte.”³⁹ Hasonlóképp rámutatott arra, hogy „a büntető albizottmány meg van bízva, hogy a régi magyar gyakorlatot változtassa.”⁴⁰

6. A magyar alkotmányos rend helyreállítása és a magyar törvényeken alapuló törvénykezés közötti kapcsolat

Ehelyütt csak egy rövid gondolat kísérletre teszek szert: amint arra tanulmányom bevezetőjében is utaltam, Ferenc József 1860 októberében egyáltalán nem szándékozott a Magyarországon hatályos jogszabályok vonatkozásában bármiféle változást is eszközölni. Amikor az újraszerveződő vármegyék maguknak követelték korábbi ítélezési jogosítványaikat, akkor saját hatáskörben kívántak gondoskodni a magyar törvényekre helyezett ítékezés visszaállításáról. Ebből következően a magyar magánjogi és büntetőjogi szabályok szokásjogi alapon, a vármegyei törvényszékeknek köszönhetően éledtek volna fel. Mint ismeretes, a kérdést végül az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok oldották meg azzal, amikor kimondták, hogy „a magyar polgári anyagi magán-törvények visszaállítatnak, de a közhitel, a jogfolytonosság és a helyzet szükségéi által igényelt következő pótlásokkal”⁴¹ illetve hasonlóképpen arról is rendelkeztek, hogy „a magyar büntető törvények és törvényes gyakorlat, a változott viszonyokhoz idomítva, a következő módosításokkal visszaállítatnak.”⁴²

Ezzel összefüggésben kívánok utalni Meszer Artúr budapesti ügyvédjelölt 1897-ben publikált művére. Meszer amellet érvelt, hogy az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok első paragrafusától

„egy nagy hiba [...] el nem tagadható: a »visszaállítatitik« kitétel [...]. Mintha a régi magyar jog fel nem éledt volna ama nagy közjogi elv felállításával a saját erejéből! Az ért. szerint ez a feléledés a maga erején nem történhetett: e munkát az értekezlet végezte.”⁴³

Véleménye szerint tehát a magyar alkotmány 1860. október 20-án történt ismételt életbe léptetésének következménye volt a magyar törvények „feléledése” is. Jelen tanulmány terjedelmi korlátai okán e kérdés vizsgálatába nem bocsátkozva, pusztán arra kívánok utalni, hogy e gondolat mindenképpen vizsgálatot érdemel.

7. Milyen jogforrásnak tekinthetők az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok?

Az értekezlet tanácskozásainak eredményeként megszületett Ideiglenes Törvénykezési Szabályok jogforrási jellege napjainkig nem tisztázott, és jelen tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy kérdést alaposan megvizsgáljuk. Ismét csak röviden utalnék arra, hogy az Országbírói Értekezlet tagjai is érzékelték az abból eredő problémákat, hogy hatásköre nem igazán volt tisztázott, és többen hangsúlyozták is annak fontosságát, hogy valamiféleképp a korabeli jogforrások rendszerébe beilleszthető legyen. Nyeviczky József utalt is erre, amikor arról szólt, hogy

„az alkotmányosság iránt hasonlóan féltékenységet érezve, ezen tanácskozmány által készítendő javaslatnak is oly czímet óhajtanék találni, mely az alkotmányos formának némileg megfelelné [...] ezen javaslatot nem a véleményadásra fölhívott magánszemélyeket is befoglaló egész tanácskozmány, de csupán az immár megalakított hétszemélyes tábla javaslatának kívánám nevezetni, mint a mely a régi magyar törvények szerint világos törvény által el nem látott kérdésekben törvényerejű döntvényeivel határozhatott.”⁴⁴

Az ő megoldásának lényege abban állt, hogy az uralkodó által a magyar bíróságok közül egyedüliként életre hívott hétszemélyes tábla bírái által alkotott döntvény formájában jelenhettek volna meg az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok.

Wenczel Tivadar kúriai bíró kissé absztraktabban közelítette meg a kérdést. Szerinte az „1861-ki országbírói értekezlet végzése”i érvényének alapját az országbíró mint egyik országos főbírónak s illetve a fennállott kir. Curia-nak tekintélye képezi.⁴⁵ A legitimáció szerinte kettős:

egyszerre utal az országbíróra (aki önmagában jogforrást nem alkothatott), másrészt az 1723-ban szervezett királyi Curia-ra – itt természetesen csak a hétszemélyes tábla jöhetett szóba, a királyi tábla szervezéséről ugyanis magának az értekezletnek kellett döntenie. Hasonlóképp nyilatkozott Tóth Lőrinc, aki szerint „semmi sem természetesebb, minthogy a nm. curia a magyar örökösödési törvények szelleme szerint, és azok alapján némi elveket állítson fel, s részleteket formulázzon.”⁴⁶ Az öröklési jogról szóló vitában ezért mondta Horvát Boldizsárék korábban említett javaslatára, hogy az

„nem új törvényhozás, mert benne a magyar örökösödési törvény szelleme egészen meg van tartva. A n. m. curia azelőtt is mindenkor alkotott szabályokat, melyek az alsóbb bíróságoknak irányadónak szolgáltak, és ebben az ország megnyugodott.”⁴⁷

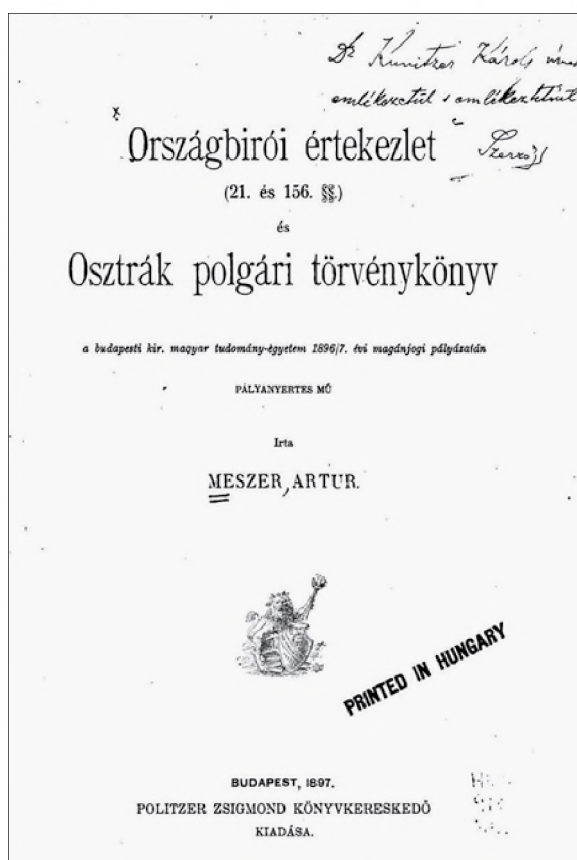
Végezetül Meszer Artúr korábban idézett munkájára utalnék, aki azt vitatta, hogy egyáltalán íratlan jogként kell-e tekinteni az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokra:

„abból ugyanis, hogy az orszb. ért. érvényének alapja a szokásjog, még nem következik magában véve, hogy azt íratlan jogként kell kezelni, hogy tehát annak értelme mindig csak a bírói gyakorlaton keresztül volna megállapítható. A gyakorlat ugyan autentikus interpretatorként szerepel az orszb. ért.-tel szemben is: de nem inkább és nem kevésbé, mint bármely törvénynyel szemben.”⁴⁸

Meszer felvetette azt a kérdést is, hogy

„kodifikál-e az értekezlet? Ha nem, akkor hatályon kívül helyezve az osztrák korszakból csak az van, amit világosan eltöröl, vagy a mi szabványaival egyenesen ellenkezik; ha igen, akkor azokból csak annyi áll fenn, amennyit expressis verbis fentartott. Ha nem: a régi magyar törvények és szokásjog teljességükben visszaállanak, megszorítva csak némely »pótlások«-kal, melyek mint kivételek jelentkeznek: a holtkézi, a hitbizományi, a sommás visszahelyezési törvények fennállnak, Werbőczynek számos szabálya jog; ha igen: mindez elavult, eltörölt őcskaság.”⁴⁹

A Meszer Artúr által felvetett, illetve az általam megfogalmazott kérdésekre a jövőben kívánok válaszolni.

Jegyzetek

- ¹ Lásd KÉPESSY Imre: Az út a kiegyezéshez. *Forum: Acta Juridica et Politica* 9. Szeged, 2019, 85–98. p.
- ² HANÁK Péter: *1867 – európai térben és időben*. Budapest, 2001, História – MTA Történettudományi Intézete, 19–20. p.
- ³ HANÁK 2001, 36. p.
- ⁴ HANÁK 2001, 39. p.
- ⁵ Ehhez képest közismert tény, hogy négy hónappal később komoly változtatásokat eszközölt örök érvényűnek nevezett alkotmányán. HANÁK 2001, 62–68. p.
- ⁶ Ez Thun gróf kifejezett célja volt, nehogy Magyarország privilegizáltak tünjék. DEÁK Ágnes: „*Nemzeti egyenjogúsítás*” 1849–1860. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 328. p.
- ⁷ KECSKEMÉTHY Aurél: *Vázlatok egy év történetéből*. Budapest, 1862, Emich Gusztáv, 63. p.
- ⁸ Uo.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ KECSKEMÉTHY 1862, 64. p.
- ¹¹ RÁTH György: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában. I. kötet*. Pest, 1861, Landerer és Heckenast, 4. p.
- ¹² <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/3525408.jpg>
- ¹³ RÁTH I. 1861, 11. p.
- ¹⁴ RÁTH György: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában. II. kötet*. Pest, 1861, Landerer és Heckenast, 272–273. p.
E véleményének egyébként nem ekkor adott hangot először, hiszen már az Országbírói Értekezlet megnyitását megelőzően hasonlóképp nyilatkozott Pest város közgyűlésén 1861. január 17-én. Szavaival óvatosságra intette a törvénykezést azonnal magyar jogszabályokra alapozni kívánó testületet, nemcsak Pest városa számára, hanem az ország minden egyes bírósága vonatkozásában. KECSKEMÉTHY 1862, 66–72. p.
- ¹⁵ <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/7261331.jpg>
- ¹⁶ A volt igazságügyi államtitkár és az 1861-es országgyűlés képviselőházának elnöke emellett az októberi diplomára utalva hozzátette, hogy „*ha ehhez hozzágondolom a birodalmi tanácsot, mely adót ajánl, ujonczokat állít, államadósságokat engedélyez sat., – hozzá gondolom a magyar udvari kancelláriának az összes ministeriumnek alárendelt dicasteriumkénti állását, azt vélem állíthatni: hogy az osztrák ministeriumok által tervezett birodalmi egység, ha nem is kimondva, de más szavakkal és formában mégis szinte ugy létesítve, sőt annál inkább megszilárdítva lett, mivel magunk által fogadtatnék el*”. RÁTH I. 1861, 13. p.
- ¹⁷ Egy helyütt maga Deák is elismerte, hogy a lakosság 99%-a az Ausztriától való teljes függetlenedés pártján állt, és az osztrák törvényekkel szemben érzett gyűlölet is szorosan összefüggött a politikai hangulattal. HANÁK 2001, 45. p. *A Kossuth-emigráció szolgálatában. Tanárky Gyula naplója (1849–1866)*. Budapest, 1961, Szépirodalmi Könyvkiadó, 200. p.
- ¹⁸ RÁTH I. 1861, 8–9. p.
- ¹⁹ RÁTH I. 1861, 4–5. p.
- ²⁰ RÁTH I. 1861, 59–61. p.
- ²¹ RÁTH I. 1861, 16. p.
- ²² RÁTH II. 1861, 257–258. p.
- ²³ RÁTH I. 1861, I. 6. p.
- ²⁴ Az ezzel ellentétes talán egyedüli felszólalást az értekezleten Deák Ferenc től hangzott el, aki kiemelte, hogy „*annak ügyét, hogy az igazságkiszolgáltatás minél előbb az alkotmányos bírák kezébe kerüljön [...] sokkal fontosabb kérdésnek tartottam, mint azon kérdést, hogy ezen bírák ezen néhány hét vagy hónap alatt melyik törvény szerint fogják az igazság kiszolgáltatását gyakorolni*”. RÁTH II. 1861, 272–273. p.
- ²⁵ RÁTH I. 1861, 11. p.
- ²⁶ Ezek közé tartozott az 1848. évi VIII., IX., X. és XIII. tc. KECSKEMÉTHY 1862, 14. p.
- ²⁷ AZ 1848. évi XV. tc. rendelkezéseire abszolút igaz ez a kijelentés. Nyilvánvaló, hogy 1848 tavaszán nem lehetett a magánjog egyik alapvető intézményének felszámolását a részletszabályok szintjén realizálni, a gondot az jelentette, hogy hiába készült el Deák Ferenc minisztériumában az öröklési jogot újraszabályozni kívánó törvényjavaslat, azt a szabadságharc kirobbanására tekintettel nem lehetett az országgyűlés napirendjére tűzni.
- ²⁸ RÁTH 1861. II. 293. p.
- ²⁹ RÁTH 1861. II. 290. p.
- ³⁰ Főként Ghyczy Kálmán érvelt amellett, hogy a lakosság érintett része belenyugodna az esetleges jogi problémákba: „*Ugy hiszem, a perlekedő feleknek érdeke kívánja a perek minél előbbi eldöntését, és ha a perek folyama alkotmányos elvekből némileg halasztatik, a perlekedő felek érdeke ellentétben lehet az ország közérdekével annyiban, a mennyiben a hon össze polgárainak érdeke a törvény alkotmányos alapjogainak, a törvényességnek fönntartását teszi szükségessé. Tehát a kisebbségnek érdeke jó ez esetben összeütközésbe az összes honpolgárok érdekeivel, és azt tartom, a kisebbség érdekeinek kell ekkor háttérbe szoríttatni, mert különben a nagyobb rész, az összes honpolgárok érdeke rendeltetnék alá a kisebbség érdekeinek.*” RÁTH I. 1861, 46–47. p.
- ³¹ RÁTH II. 1861, 291. p.
- ³² Jó példa erre a büntetőjogi albizottmány, amelynek tagjaként Deák Ferenc javaslatot tett az 1843-as büntetőjogi törvényjavaslatok azonnali hatálybaléptetésére. Indítványát azzal támasztotta alá, hogy a régi büntetőjogi gyakorlathoz visszatérni lehetetlen. RÁTH II. 1861, 51–85. p.
- ³³ RÁTH II. 1861, 235. p.
- ³⁴ Ezt még Ghyczy Kálmán is elismerte. RÁTH I. 1861, 16. p.
- ³⁵ 20-an támogatták szavazatukkal a javaslatot, 23-an ellene szavaztak. RÁTH II. 1861, 251. p.
- ³⁶ Ő saját javaslatát úgy látta, hogy az nem más, mint „*a magyar öröklési törvények visszaállítására, elhagyásával az ösiség kifolyását képező intézkedéseknek, nem octroy, hanem egyszerűen az 1848. XC. t. cz. effectuatiója*”. RÁTH II. 1861, 238. p.
- ³⁷ RÁTH II. 1861, 209. p.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ RÁTH II. 1861, 278. p.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ Ideiglenes Törvénykezési Szabályok I. §
- ⁴² Uo.
- ⁴³ MESZER Artúr: *Országbírói értekezlet (21. és 156. §§.) és Osztrák polgári törvénykönyv*. Budapest, 1897, Politzer Zsigmond, 8. p.
- ⁴⁴ RÁTH I. 1861, 53. p.
- ⁴⁵ WENCZEL Tivadar: *A magyar magánjog rövid áttekintése*. Budapest, 1877, Pfeifer Ferdinánd, 11. p.
- ⁴⁶ RÁTH II. 1861, 219. p.
- ⁴⁷ Uo.
- ⁴⁸ MESZER 1897, 7. p.
- ⁴⁹ Uo.

A szuverenitás szerepe a föderális államrendszerben

A jogalkalmazás gyökerei az USA jogtörténetében

1. Bevezetés

Minden államszövetség, szupranacionális, illetve transznacionális együttműködés újra és újra küzd azzal a kérdéssel, hogy ki jogosult jogot alkotni, és milyen hatállyal, illetve ki melyik jogot jogosult alkalmazni, és milyen hatáskörben. Az Amerikai Egyesült Államok államalapításának körülményei kiváló példaként szolgálnak a föderális állammodell megvalósulására. Számos kérdés és kihívás válasz vagy megoldás nélkül maradt a XVIII. század végén, mégis egy olyan rendszer alapjait fektették le a szövetségi Alkotmányban az Alapító atyák, ami a mai napig – fontos hozzátenni, a bíróságok aktív közreműködésével – működik.

Jelen tanulmány bevezetőként szolgál e témakör jogalkalmazásra vonatkozó kérdéseibe. Az első rész az 1787. évi philadelphiai Alkotmányozó Gyűlés előzményeit és egyes vitatott kérdéseit mutatja be, különös tekintettel a horizontális és vertikális hatalommegosztás elvére. A második rész az amerikai jogalkalmazás – és szerepéből adódóan a jogfejlődés – elengedhetetlen elemét, az ún. *judicial review* eljárást, a szövetségi jogban való megjelenését és tartalmát mutatja be. A harmadik rész az igazságszolgáltatás hatalmi ágára koncentrálna, bizonyos kihívásokat hangsúlyozva, amivel a szövetségi és tagállami szintek jogalkalmazása küzd. A tanulmány végén rövid zárszó foglalja össze az amerikai jogalkalmazás gyökereinek alapjait.

2. A horizontális és vertikális hatalommegosztás elvének megjelenése az amerikai alkotmányozás során

Az Amerikai Egyesült Államokat alapító tizenhárom kolónia az 1776. július 4-én kiadott Függetlenségi nyilatkozattal vált kolóniából állammá.¹ A Függetlenségi nyilatkozatban az amerikai kolóniák által sérelmezett angol királyi intézkedések listája semmilyen jelét nem adta annak, hogy ezeket adott államelméleti rendszer szerint gyűjtötték volna csokorba. Mai szemmel könnyen csoportosíthatók a sérelmek többé-kevésbé hat kategóriába, így a három klasszikus – törvényhozó, végrehajtó, igazságszolgáltató – hatalmi ágon túl a katonai, gazdasági és a népet közvetlenül érintő témakörökbe. Ennél tovább a nyilatkozat nem ment, nem szólt az egyes államokról, illetve azok esetleges összefogásáról sem.

A függetlenedő államok tisztában voltak azzal, hogy az anyaországtól való elszakadásuk a valódi harcok kezdetét, semmint végét jelentette. Az angol – elsősorban katonai – veszély miatt valamilyen módon össze kellett fogniuk anélkül, hogy frissen elnyert függetlenségüket feladnák. Első próbálkozásuk a konföderáció volt. Alapító irata, a Konföderációs cikkelyek (*Articles of Confederation*) az Amerikai Egyesült Államok első alkotmánya. Az első cikk a konföderáció „stílusaként” említi az Amerikai Egyesült Államokat.² A második cikk egyértelművé teszi a szöveg szerzőinek, illetve rajtuk keresztül az államok képviselőinek prioritását. Eszerint „minden állam megőrzi szuverenitását, szabadságát és függetlenségét”, továbbá mindazon „hatalmat, joghatóságot és jogot”, ami nem kerül kifejezetten a Konföderációs Kongresszus hatáskörébe.³

Ez a szöveg három szempontból jelentős: először is elsőként fejezte ki, hogy a „szuverén, szabad és független” államok megőrzik önállóságukat, hogy egyértelművé tegye az államok egymáshoz való és nemzetközi szempontból vágyott jogállását. A konföderáció jellegét kimondó első cikkely után rögtön ez a rendelkezés következett, és csak a harmadik cikkely foglalkozott az önálló államok szövetségének jellegével. Másodsorban, ez a cikkely kimondta és egyértelművé tette az államok primátusát a konföderatív berendezkedésben azzal, hogy mindaz, ami nem kerül kifejezett rendelkezéssel a konföderáció hatáskörébe, az az egyes államoknál maradt. Modern fordulattal élve, a vertikális hatalommegosztás elve az államok elsőbbségét rögzítette a konföderációban. Harmadsorban pedig, a fent említett horizontálisan elváló hatalmi ágak listájának hiányossága figyelhető meg, hiszen a cikk szövege „hatalom, joghatóság és jog” delegálásáról beszél. A cikkely végén szó esik ugyan a Kongresszusról, de ezzel együtt is csak a törvényhozó és az igazságszolgáltató ágak jelentek meg, a végrehajtó hatalom nem. A Konföderációs cikkelyek közül a harmadik szabályozta azt, hogy a szuverén, szabad és független államok „szoros baráti társulatra” léptek egymással.⁴

A Konföderációs cikkelyek a későbbiekben sem pótolták a hiányosságot, nem hoztak létre közös végrehajtó hatalmat. A törvényhozó hatalom az egykamarás Kongresszus formájában jelent meg, ahova minden állam legalább két, legfeljebb hét képviselőt delegálhatott, akiknek azonban együtt csupán egy szavazata volt.⁵ Ugyanez a törvényhozó hatalom gyakorolta a végrehajtó hatalom egyes feladatait, így például a nagykövetek kinevezési jogát, a nemzetközi egyezményekben való részvételtől való jogát, ahogy a háború és béke kérdéseit illető döntés jogát is.⁶ A Konföderációs cikkelyek felhatalmazták a Kongresszust egy bizottság kinevezésére, amely az ülésszak szünetében a kongresszusi teendőket tovább vitte, és afféle bizottsági kormányként, avagy csoportos államfőként működhetett.⁷

A horizontális hatalommegosztás hiánya a konföderáció szintjén nemcsak a végrehajtó hatalom hiányában volt megfigyelhető, hanem abban is, hogy a Kongresszus legfelsőbb igazságszolgáltató fórumként működött közre minden olyan kérdésben, ami két vagy több álla-

mot érintett. Ebből a célból egy külön eljárással jelölték ki bíróságokat a felek aktív közreműködésével, illetve annak hiányában a Kongresszuson keresztül. Ez a bíróságválasztó eljárás a választott bírósági bírók kijelölésének és az esküdszéki *voir dire*-nek az ötvözeteként írható le.⁸ Az így létrejövő bíróságok egyszerű többséggel döntöttek az adott ügyben. Érdekes módon a Konföderációs cikkelyek külön említették az államok törvényhozó és végrehajtó hatalmi ágait, de ugyanezt a különbséget a konföderáció szintjén nem tették meg.

Mindezen nehézségek ellenére a Konföderációs cikkelyek létrehozta valamiféle együttműködést a szuverén államok között. Az 1777-ben írt dokumentum 1781-ben lépett hatályba. Idővel, ahogy a konföderáció a mindennapi problémákkal szembesülve sorra mutatta ki hiányosságait, egyre erősebbé vált a lobbitevékenység annak érdekében, hogy a Kongresszus szövetségi gyűlést hívjon össze a cikkelyek módosítása céljából. A kezdeményezést több neves személyiség is támogatta, így például Alexander Hamilton és James Madison. 1787.

február 21-én a Konföderációs Kongresszus határozatot fogadott el, melyben gyűlés összehívását indítványozta, de azzal a kizárólagos hatáskörrel, hogy a Konföderációs cikkelyeket módosítsák.¹⁰ A reformok szükségességét sokan értették, mégis erős ellenérzéseik voltak bármiféle szorosabb együttműködést illetően, hiszen úgy érezték, főlegesen volt kivívni függetlenségüket, ha most a brit parlament helyett az amerikai Kongresszus szándékozná megadóztatni őket.¹¹

Az alkotmányozó gyűlés összehívásáról szóló kongresszusi határozatot követően, még a gyűlés összehívása előtt megkezdődtek a tárgyalások és esetleges módosítási tervezetek vitái tagállami körökben. A virginiai delegáció tagjai aktív levélváltásokkal egyeztettek a gyűlésen bemutatni kívánt tervezetük részleteiről. James Madison készítette el azt a szövegtervezetet, amit 1787. május 29-én, az alkotmányozó gyűlés harmadik munkanapján,¹² Edmund Randolph mutatott be, és a mai napig „*Virginia Plan*” néven ismert. Madison 1787. április 16-án George Washingtonnak írt levelében magyarul ismertetve a javaslat egyes kérdéseit illetően. Két részlet jelentős ebből az írásból a jelen témát illetően: egyrészt kifejtette, hogy az államok teljes önállóságának megőrzése lehetetlen, amennyiben a szuverenitást összesíteni kívánják, viszont

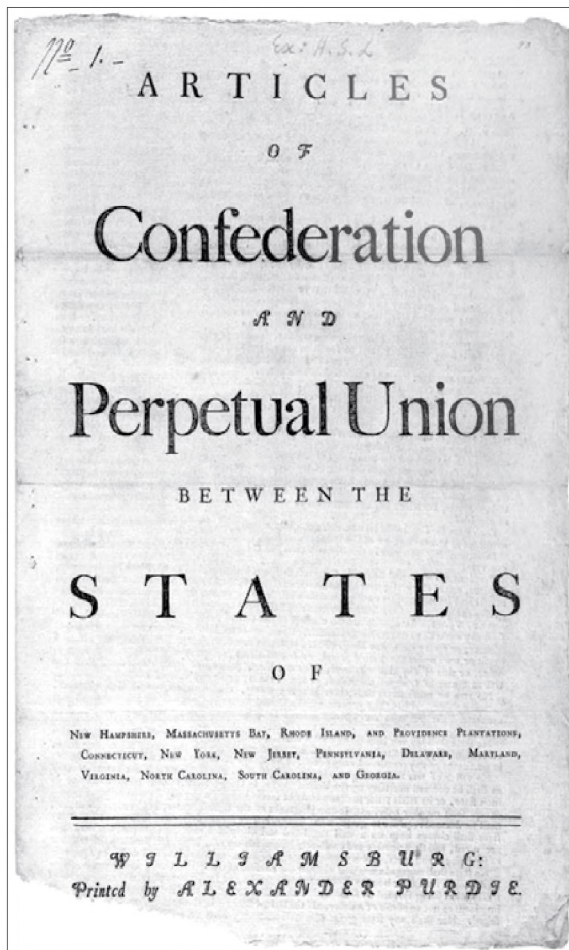
valamennyi állam egy köztársaságba történő egyesítése célszerűtlen és elérhetetlen, így valamilyen köztes megoldásra, eredményét tekintve valamilyen hatalommegosztásra volt szükség.¹³ Madison ezt követően részletesen kitért a képviseleti rendszerben javasolt változtatásokra, a vétójogra és az igazságszolgáltatás fölött gyakorolható kegyelmezési jog kérdéseire. Hangsúlyozta, hogy a föderális szintnek az államtól függetlennek kell lennie, hiszen csak így biztosítható az unió érdekeinek megfelelő képviselete. A másik kiemelendő pont a szövetségi végrehajtó hatalom szükségességének elismerése, bár Madison ekkor még nem tudott javaslatot tenni sem a hivatal kialakításának módjára, sem pedig hatáskörére.¹⁴

Az alkotmányozó gyűlés 1787. május 25-én kezdte meg munkáját a szükséges hét állam képviselőinek jelenlétében.¹⁵ A gyűlés sorra meghallgatta és megvitatta a virginiai tervezetet, a Charles Pinckney-féle tervezetet, a New Jersey-tervet, illetve Alexander Hamilton tervét, majd viták és egyeztetések – adott esetben bizottsági kompromisszumok – után az Alkot-

mány első tervezetét.¹⁶ Mindezek alapján, a külön kijelölt öttagú stílusért felelő bizottság¹⁷ 1787. szeptember 15-én előterjesztette szavazásra a végleges szöveget, amelyet a delegáltak elfogadtak, és szeptember 17-én aláírtak.¹⁸ Az alkotmányozó gyűlés különös figyelmet szentelt a képviseleti elv szabályozásának, a végrehajtó hatalom kialakításának, az államok közötti egyenlőség megteremtésének, a rabszolgakérdésnek, a szövetségi főváros kialakításának és még számos egyéb kérdésnek.

A föderális rendszert illetően több vitára is sor került. Az elsőre rögtön május 30-án. Edmund Randolph, a virginiai delegáció tagja, úgy vélte, hogy a pusztán föderális államszerkezet nem megfelelő a Konföderációs cikkelyekben megnevezett közös célok, így például a honvédelem megvalósítására. Véleménye szerint ehhez egy felsőbbrendű igazságszolgáltatásból, törvényhozásból és végrehajtásból álló nemzeti kormányra lett volna szükség.²⁰ A szavazásra bocsátandó és határozathozatali kérdés először döbbenet csendet, majd hangos vitát váltott ki, annak ellenére, hogy a horizontális hatalommegosztásra épülő kormány nem volt újdonság, és az államok közül hatnak az alkotmánya tartalmazott ilyen felosztást.²¹

A vita eredményeként a gyűlés tagjai a *felsőbbrendű* és a *föderális* jelzők közötti különbségtételre koncent-

ráltak, illetve arra keresték a választ, hogy mit is jelent egy *föderális* kormány egy *nemzeti* kormánnyal szemben. Madison magyarázata irányadó a gyűlés időtartamát és a szövetségi alkotmányozást illetően, még akkor is, ha ez azóta némiképp változott. Madison szerint a föderális kormány államokra épül, míg a nemzeti kormány közvetlenül az emberekre.²² A nemzeti egységről való vitára nem találtak egyhangú megoldást, sem május végén, sem pedig a nyár folyamán.

A föderális felépítés kérdése június 21-én ismét napirendre került.²³ Az alapvető problémát annak a megoldása okozta, hogy miként és milyen jog-, illetve hatáskörrel hozzanak létre egy szövetségi szintű egységet úgy, hogy azzal egy időben nem csökkentik vagy korlátozzák, és legkevésbé sem szüntetik meg az egyes államok jog- és hatáskörét. Gouverneur Morris²⁴ nem tudott olyan államszerkezetet elképzelni, ahol két felsőbbrendű vezetés létezik,²⁵ annak ellenére, hogy Madison kijelentette, a szövetségi és állami vezetés párhuzamosan él az amerikai rendszerben.²⁶

A vertikális hatalommegosztás kérdésére a szövetségi Alkotmány csak részben adott választ, így ugyan létrehozott egy szövetségi szintet, ahol a horizontális hatalommegosztás megvalósult (szövetségi kétkamarás törvényhozás, szövetségi végrehajtó és szövetségi igazságszolgáltató hatalom), de ennek a szövetségi szintnek csak másodlagos szerepet szánt, hatáskörét és jogkörét konkrétan megfogalmazta, és amennyire ez lehetséges volt, kifejezetten delegálta. A szövetségi szint csak azokban a kérdésekben járhatott el megfelelő hatáskör és jogkör birtokában, amelyeket az Alkotmány kifejezetten szövetségi szintre utalt. Így elsősorban az Alkotmány I. cikk 8. szakasza tartalmazza a kongresszusi hatáskörök és jogkörök felsorolását, de számos más helyen is megtalálható a szövegben a szövetségi Kongresszus adott hatás- vagy jogkörökkel való felruházása.

A vertikális hatalommegosztás konstrukcióját a *Bill of Rights*, az első tíz alkotmánykiegészítés elfogadása tovább tisztázta. A IX. Alkotmánykiegészítés leginkább a *Bill of Rights* értelmezését és alkalmazását kívánta segíteni azzal, hogy kijelentette, az Alkotmányban – beleértve

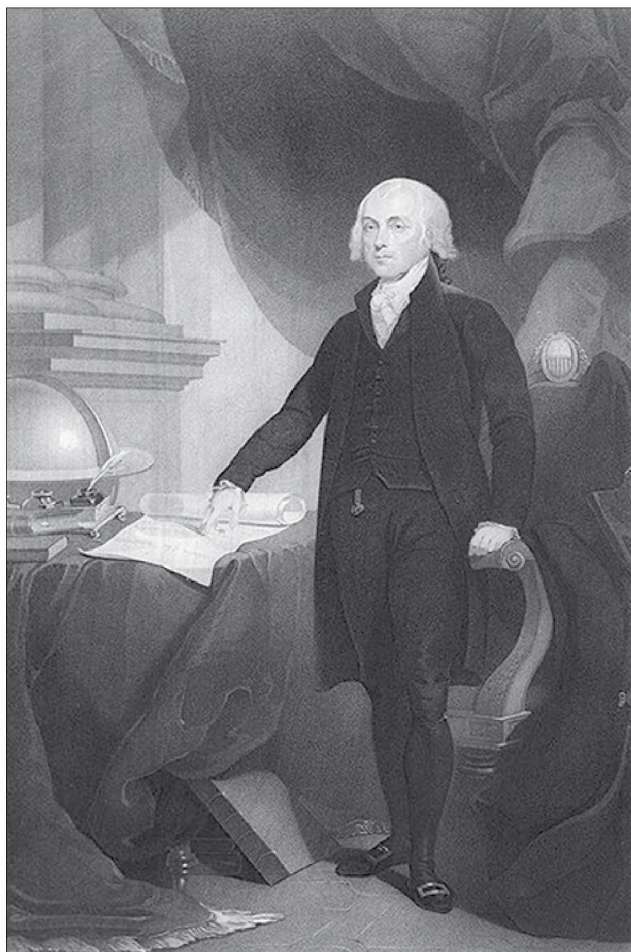
az alkotmánykiegészítéseket is, amelyek az Alkotmány V. cikkének értelmében az Alkotmány szerves részét képezik – felsorolt jogok nem értelmezhetők úgy, hogy más, a lakosságot más forrásból megillető jogokat korlátozzanak. A X. Alkotmánykiegészítés még ennél is egyértelműbben utal a szövetségi és tagállami szint közötti viszonyra, amennyiben szabályozza, hogy azok a hatáskörök és jogkörök, amelyek nem kerültek kifejezetten a szövetségi szinthez, illetve nem estek tagállami tilalom alá, a tagállamokat, illetve az embereket illeti.²⁷

Az Alkotmány és a IX. és X. Alkotmánykiegészítés szabályozta a vertikális hatalommegosztást a szövetségi és tagállami szint – horizontálisan megosztott három hatalmi ága – között. Eszerint, alaphelyzetben a hatás- és jogkörök az államot illetik, kivéve, ha kifejezett delegált szövetségi hatás- vagy jogkörről van szó, mert akkor a szövetségi szint jogosult vagy köteles az adott területen lépni. Ennek eredménye, hogy amennyiben van szövetségi jog, akkor azt illeti az elsőbbség, egyéb esetben viszont csak az állam szabályozhat vagy járhat el. Ezt az elméleti megosztást

a gyakorlatban a bírósági jogalkalmazás és különösen az 1803-ban kifejlesztett és kvázi szabályozott *judicial review* eljárás részletezte. Fejlődése és fennmaradása, a szövetségi rendszer mai napig való működése a bíróságok aktív közreműködésének is köszönhető.

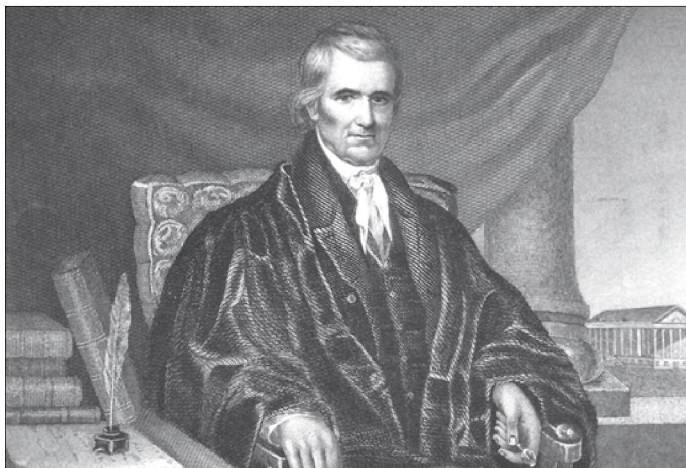
3. Judicial Review

A vertikális hatalommegosztás elvének megfelelően a szövetségi joghatóság akkor lépett előtérbe, amikor egy jogvita tartalmát tekintve abba a körbe esett, amire a szövetségi bíróságoknak az Alkotmány és a bírósági törvények hatáskört és jogkört biztosítottak. Minden egyéb eset tagállami joghatóság alá esett, sőt ezek a bíróságok voltak hivatva elsődlegesen eljárni. Kiindulópont volt a tagállami és kivétel a szövetségi rendszer alkalmazása. Ez a megosztás relatív egyértelmű és a gyakorlatban is alkalmazható volt.

James Madison¹⁹

Nem esett azonban szó sem az Alkotmányban, sem az azt követő szövetségi törvényekben a jogforrások kollíziójának kérdéséről, sem arról, hogy ki, miért és milyen határok között dönthet, vagy akár köteles abban a helyzetben dönteni, amikor egy jogforrás a szövetségi Alkotmánnyal ellentétes. Ez az utóbbi azért emelendő ki külön, mert a szövetségi Alkotmány a VI. cikk második bekezdésében szupremáciát biztosít a szövetségi Alkotmánynak, illetve az az alapján születő szövetségi törvényeknek és olyan egyezményeknek, melyeket az Egyesült Államok aláír. Ez a bekezdés kimondja, hogy az ország valamennyi bírāja köteles ezeknek a jog-

John Marshall³⁵

forrásoknak a szupremáciáját fenntartani, tagállami alkotmány vagy jog nem lehet ezekkel ellentétes.²⁸ Mászt azonban erre vonatkozólag nem mond sem az Alkotmány, sem ez alapján a szövetségi törvények. Mivel az Alkotmány III. szakasza szerint a szövetségi bírósági rendszer többszintű és hierarchikus felépítésű, szó sem esik egy külön, alkotmányos ügyekkel foglalkozó bíróság felállításáról.²⁹ A szövetségi szabályozás alapján tehát nincs válasz arra, hogy mi a teendő azokkal a jogforrásokkal, amik a szupremáciát élvezőkkel ellentétes szabályozást tartalmaznak.³⁰

Erre a kérdésre a választ 1803-ban a Legfelsőbb Bíróság elnöke, John Marshall fogalmazta meg a *Marbury v. Madison*³¹ ügyben hozott ítéletében. Az akkor deklarált ún. *judicial review* eljárás nem csupán hatáskört adott a bíróságoknak az ilyen jogvitákban az Alkotmány védelmében való eljárásra, hanem egyenesen kötelezettségként fogalmazta meg azt. Az 1800-as évek elején kibontakozott jogvitában egy, a kinevezését kézhez nem kapó békebíró, William Marbury a Legfelsőbb Bíróságtól mint elsőfokú bíróságtól követelte a *writ of mandamus*, azaz egy olyan utasítás kiadását, ami egy amerikai szövetségi hivatalnokot a hatáskörébe eső kötelezettségének teljesítésére kötelez. Marbury azt kívánta, hogy a Legfelsőbb Bíróság kötelezze James Madisont, az 1801. március 4-én hivatalba lépő külügyminisztert,³² hogy kézbesítse számára az ő békebírói kinevezését. Marbury keresetét az 1789-es bírósági törvény 13. §-ára alapozta, mely ilyen ügyekben eredeti, azaz elsőfokú hatáskört biztosított a Legfelsőbb Bíróságnak. John Marshall, aki Madison elődje volt abban a hivatalban, és maga zárta le Marbury megbízólevelét, csak kézbesíteni nem volt már ideje, meglehetősen paradox helyzetben találta magát.³³

A probléma feloldását Marshall nem az ügy anyagi jogi eldöntésében találta meg, hanem megállapította a szövetségi Legfelsőbb Bíróság hatáskörének hiányát arra hivatkozva, hogy az Alkotmány III. cikkének 2. szakasz 2. bekezdése felsorolja mindazon ügyköröket, amiben a

Legfelsőbb Bíróság eredeti joghatósággal rendelkezik, és az ún. *writ of mandamus* nem tartozik ebbe a körbe. Így tehát a Kongresszus, amikor elfogadta a bírósági törvény 13. §-át, amely a Legfelsőbb Bíróságot ilyen ügyekben eredeti joghatósággal ruházta fel, túllépte delegált hatáskörét, és egy, az Alkotmánynak ellentmondó jogszabályt alkotott.

Marshall, miután megállapította, hogy itt egy tartalmat érintő ellentmondás figyelhető meg a bírósági törvény 13. §-a és a szövetségi Alkotmány III. cikkének 2. szakasz 2. bekezdése között, hangosan kezdett gondolkodni arról, hogy ilyenkor vajon mi a teendő, és kinek a fel-

adata ennek a megállapítása, illetve esetleges egyéb lépések megtétele. Az Alkotmány szupremáciájának védelme érdekében, így Marshall, az egyetlen tartható megoldás ilyen helyzetekben az Alkotmánnyal ellentétes jogforrás alkotmányellenességének megállapítása, és így semmissé nyilvánítása. Ez a feladat pedig az igazságszolgáltatás hatalmi ágára esik, amelynek ez nem csupán joga, hanem kötelezettsége is. Ezzel az ítélettel Marshall egy – már létező, de jogforrásban még le nem fektetett³⁴ – gondolatot mondott ki és nyilvánított élő, alkalmazható joggá.

A *judicial review*, azaz a bíróság joga és kötelezettsége az olyan jogforrások alkotmányellenességének és ebből kifolyó semmisségének megállapítása, melyek a szupremáciát élvező jogforrásokkal ellentétesek, az az eljárás, ami mind a mai napig lehetővé teszi a szövetségi Alkotmány és az azon alapuló amerikai föderális államrendszer működését.

4. Az amerikai igazságszolgáltatás hatalmi ága

Az igazságszolgáltatás, a bíróságok kettős tevékenysége, így európai szemmel nézve nem csupán jogalkalmazó, hanem valamelyest jogalkotó, de mindenképpen jogfejlesztő munkássága miatt, a három hatalmi ág közül elsőként érdemel figyelmet.

Az amerikai igazságszolgáltatási rendszer már a kolóniákban működött, majd az Alkotmányt követően a szövetségi szint is kiépítésre került. Ennek megfelelően a föderális szint a tagállami szint mintájára háromlépcsős bírósági intézményrendszert és ahhoz kapcsolódó eljárást dolgozott ki. A formai kereteket az Alkotmány III. cikke adta, az amerikai igazságszolgáltatási hatalmat egy Legfelsőbb Bíróság, és olyan további alacsonyabb szintű szövetségi bíróságok hatáskörébe utalva, amelyeket a Kong-

resszus szükségesnek tart létrehozni.³⁶ Az Alkotmány III. cikkének 2. szakasza szabályozza a szövetségi bírósági joghatóságot, ezzel megfogalmazva a vertikális hatalom-megosztás igazságszolgáltatásra vonatkozó egyes szabályait. Ezt a szakaszt a XI. Alkotmánykiegészítés némi-képp módosította, és a bírósági törvények 1789-től kezdve élettől töltötték ki.

Az amerikai jogalkalmazás működése több kihívással is küzd. A föderális rendszerből adódó hatásköri megosztás csak egy a számos nehézség közül. Mind az eljárásjog, mind pedig az anyagi jog területén kérdéses volt a kezdetekben például, hogy milyen szabályok alkalmazandók, mikor, milyen mértékben alkothatnak jogot a bírák, és az esetjogból származó jogelvek milyen alá-fölérendeltségi viszonyban vannak a törvényhozás alkotta joggal.³⁷ Az 1789-től kialakuló szövetségi bíróságok az anyagi jog tekintetében a Kongresszus alkotta szövetségi törvényeket, az angol jogalkalmazás esetjogát³⁸ és saját jogfejlesztő jogértelmezésüket vette alapul a döntéshozatalnál. Az idő előrehaladtával saját szövetségi esetjoguk került előtérbe. A precedensjogi kötőerő, az ún. *doctrine of stare decisis*³⁹ – mely szerint a meghozott döntések fenntartandók és kötelezően alkalmazandók a jövőben felmerülő hasonló jogesetek eldöntésekor – határai és jogfejlesztést gátló mellékhatása időről időre felmerült. Nincsen egyértelmű válasz a mai napig arra, hogy mikor, miért és milyen okból köteles a bíróság korábbi ítéletét fenntartva a precedensjogra alapozva ítélni, és mikor térhet el korábbi döntésétől. Számos kísérlet volt e kérdés megoldására,⁴⁰ de tekintve, hogy az amerikai Legfelsőbb Bíróság bírái teljesen önálló jogi személyiségek, akik adott esetben az Alkotmány valós természetét illetően sem tudnak egyetérteni, tehát, hogy egy élő dokumentumról vagy egy egyszerűen régen megfogalmazott és kőbe véselt szövegről van-e szó,⁴¹ nem várható a kontinentális szempontból tiszta és egyértelmű válasz erre a kérdésre. Ez a kiszámíthatatlanság azonban csak a kontinentális jogászok számára okoz nehézséget, az amerikai igazságszolgáltatás jól és stabilan működik a precedensrendszer alkalmazásával.

A tagállami jogalkalmazás története a szövetségitől némileg eltér, hiszen korábban kezdődött, és függetlenségét a szövetségi Alkotmány, és annak következtében az első bírósági törvény vertikális hatalommegosztásra irányuló szabályozásával sem veszítette el. Ami a szuverenitás sze-

repét illeti, a tagállami fejlődést semmilyen módon nem gátolta az önállóság elvesztésétől való félelem, így megfigyelhető egy gyorsabb ütemű, a problémákra konkrétan koncentráló fejlődés, aminek eredményeként a tagállamok előbb alakítottak ki saját anyagi és eljárásjogi szabályokat az alapul szolgáló koloniális rendszerből. Az Alkotmány szupremácia-klauszulája révén a tagállami jog, sőt a tagállami alkotmány is másodlagos szerepet kapott, de kérdéses maradt ennek a szabálynak a gyakorlatban történő alkalmazása. Az 1803-as ítélettel tisztábbá vált a kép, de a mai napig problémás az olyan helyzet tagállami rendezése, amikor egy szövetségi ítélet kapcsán a tagállam köteles lenne saját alkotmányát módosítani.⁴² A tagállami jogalkalmazás mára ötven különböző jogrendszert hozott létre, ami bár nem teljesen független a szövetségi jogalkotástól és jogalkalmazástól, mégis formailag teljesen önállóan működik. Saját szabályrendszere van a jogi hivatást gyakorlók oktatására és a jogalkalmazásban való részvétel engedélyezésére, saját anyagi és eljárásjoggal rendelkeznek, és végrehajtó hatalmuk ezt a tagállami jogot érvényesíti. Az időről időre jelentkező jogalkalmazási összeütközések feloldása a föderális állammodell természetéből adódóan a szövetségi szint feladata, de azon változtatások tagállami szinten való megvalósítása, a tagállam megőrzött és elismert szuverenitásából adódóan a tagállam horizontálisan megosztott hatalmi ágaira vár.

5. Zárszó

A szuverenitás szerepe egy föderális állammodell megvalósulásában ösztönző vagy gátló lehet. Az Egyesült Államok esetében a tagállami ragaszkodás a szuverenitás megőrzéséhez a szövetségi együttműködést sok szempontból gátló hatást fejtett ki, ezért is kellett több körben, lépésről lépésre létrehozni az uniót. Ugyanakkor a szuverenitás megbecsülése és féltése, a külső hatalom katonai támadásától való valós félelem ösztönözte a függetlenné váló államokat bármiféle együttműködésre, így ennek kifejezetten ösztönző hatása volt az 1770-es évek Amerikájában. A kialakított kereteket a gyakorlati megoldások segítették, hogy egy működőképes és fenntartható rendszer jöjjön létre. A fennmaradó két hatalmi ág, a törvényhozás és a végrehajtás története és fejlődése további kutatást igényel.

Jegyzetek

¹ „[...] solemnly publish and declare, That these United Colonies are, and of Right ought to be free and independent states [...]” Declaration of Independence. In HALL, Kermit L. – FINKELMAN, Paul – ELY, James W. Jr.: *American Legal History – Cases and Materials*. 4th Ed. New York, 2011, Oxford University Press, 93. p.

² The Stile of this confederacy shall be „The United States of America”. Art. I. Articles of Confederation, In KAMMEN, Michael (ed.): *The Origins of the American Constitution – A Documentary History*. US, 1986, Penguin Books, 10. p.

³ „Every state retains its sovereignty, freedom and independence, and every Power, Jurisdiction and right, which is not by this confeder-

tion expressly delegated to the United States, in Congress assembled.” Art. II. Articles of Confederation. KAMMEN 1986, 10. p.

⁴ „The said states hereby severally enter into a firm league of friendship with each other [...]” Art. III. Articles of Confederation. KAMMEN 1986, 10. p.

⁵ Art. V. 2–3. Articles of Confederation. In KAMMEN 1986, 11–12. p.

⁶ Art. VI. 1. bek. és Art. IX. 1. bek. Articles of Confederation. In KAMMEN 1986, 12–14. p.

⁷ Art. IX. 5. bek. illetve Art. X. Articles of Confederation. In KAMMEN 1986, 16–17. p.

⁸ Art. IX. 2–3. bek. Articles of Confederation. In KAMMEN 1986, 14–15. p.

- ⁹ <https://www.loc.gov/static/managed-content/uploads/sites/10/1777/11/articlesofconfederation.jpg>
- ¹⁰ New York és Massachusetts államok egymást követő javaslati közül utóbbit fogadták el. A Kongresszus 1787. február 21-i ülésének feljegyzése. https://avalon.law.yale.edu/18th_century/const04.asp
- ¹¹ BOWEN, Catherine Drinker: *Miracle at Philadelphia*. New York/Boston, 1986, Back Bay Books, 10–11. p.
- ¹² Az 1787. február 21-i kongresszusi határozat szerint az alkotmányozó gyűlésnek május második hétfőjén kellett Philadelphiában összehívni. Ennek megfelelően a tanácskozás első napja május 14. lett, amikor azonban nem volt meg a gyűlés határozatképességéhez szükséges jelenlét, így ettől kezdve mindennap összehívték a már Philadelphiában tartózkodó delegáltak, majd a megfelelő jelenlét hiányának megállapítását követően berekesztették az ülést, és elnapolták az azt követő napra. Az első munkanap, amikor hét tagállam képviselői megjelentek, május 25., péntek volt. BOWEN 1986, 17. p.
- ¹³ „Conceiving that an individual independence of the States is utterly irreconcilable with their aggregate sovereignty; and that a consolidation of the whole into one simple republic would be as inexpedient as it is unattainable, I have sought for some middle ground, which may at once support a due supremacy of the national authority, and not exclude the local authorities wherever they can be subordinately useful.” KETCHAM, Ralph (szerk.): *The Anti-Federalist Papers and the Constitutional Convention Debates*. New York, 2003, Signet Classics, 4. p.
- ¹⁴ KETCHAM 2003, 6–7. p.
- ¹⁵ KETCHAM 2003, 12. p.
- ¹⁶ George Pickney, Dél-Karolina egyik küldöttje bemutatta tervezetét, de a gyűlés nem vitatta annak részleteit. Pickney odaadta a szöveget James Wilsonnak, akinek a tervre vonatkozó feljegyzései fennmaradtak. KAMMEN 1986, 25–26. p.
- ¹⁷ Az ún. Committee of Style and Arrangement tagjai William Samuel Johnson, Alexander Hamilton, Gouverneur Morris, James Madison és Rufus King voltak. BOWEN 1986, 234. p.
- ¹⁸ KAMMEN 1986, 38. p.
- ¹⁹ <https://www.constitutionfacts.com/images/1-6JamesMadison/LJamesMadison.jpeg>
- ²⁰ https://oll.libertyfund.org/titles/farrand-the-records-of-the-federal-convention-of-1787-vol-1#lf0544-01_head_039
- ²¹ BOWEN 1986, 41. p.
- ²² BOWEN 1986, 43. p.
- ²³ KETCHAM 2003, 66–69. p.
- ²⁴ Gouverneur Morris (1752–1816) New York-i ügyvéd és delegált az alkotmányozó gyűlésen, később a Szenátus tagja. <https://bioguide-retro.congress.gov/Home/MemberDetails?memIndex=M000976>
- ²⁵ BOWEN 1986, 42. p.
- ²⁶ KETCHAM 2003, 69. p.
- ²⁷ A nyelvezet itt ismét visszautal a föderális és nemzeti fogalmak közötti különbségtételre. Madison az első Kongresszusban a Képviselőház tagjaként maga szövegezte és javasolta a *Bill of Rights* 12 tervezett alkotmánykiegészítését, amiből 10 került elfogadásra. A IX. és X. Alkotmánykiegészítés. In KAMMEN 1986, 284. p. Madisonról <https://www.biography.com/us-president/james-madison>
- ²⁸ Az ún. *supremacy clause of the U.S. Constitution*, Art. VI. Cl. 2. The Constitution of the United States of America. In KAMMEN 1986, 49. p.
- ²⁹ Magyarországon a XIX. század második felében a törvényhozó úgy döntött, hogy nem adja meg a bírák számára a törvények alkotmányossága feletti döntési jogot, bár a rendeletek törvényességét vizsgálhatták. Bővebben KÉPESSY Imre: A bírói függetlenség kialakulása Magyarországon. In MENYHÁRD Attila – VARGA István (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 2. kötet: A jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai*. Budapest, 2018, ELTE Eötvös Kiadó, 1059. p.
- ³⁰ Arról, hogy Marshall milyen indíttatásból mondta ki a bíróságok joghatóságát, bővebben BEKE-MARTOS Judit: Slow Correction of an Omission or Proactive Expansion of Judicial Authority? – The Gradual Development of the Judiciary’s Regulation and Role from Article III of the U.S. Constitution to *Marbury v. Madison*. In L’ALIKOVÁ, Natalia – SOUKENÍKOVÁ, Denisa – VITKÓOVÁ, Andrea – VRANKOVÁ, Monika (szerk.): *Poňatie a charakter práva*. Bratislava, 2014, Slovak Academic Press, 62–69. p.
- ³¹ *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137 (1803)
- ³² A *secretary of state* ma a külügyminiszter; a pozíció az amerikai kabinet talán legfontosabb posztja, és az USA kezdeti éveiben számos belpolitikai ügygel is ez a személy foglalkozott.
- ³³ Az ügy részletes leírását lásd BEKE-MARTOS Judit: Az amerikai szövetségi bírósági rendszer kezdeteiről. In P. SZABÓ Béla – ÚJVÁRI Emese (szerk.): *Risus cum lacrimis – Könyv Babják Ildikó emlékére (tanulmányok, baráti írások)*. Debrecen, 2017, Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Kara, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 45–58. p.
- ³⁴ BEKE-MARTOS Judit: Principles and the Development of the U.S. Judiciary – Judicial Practice and Political Implications regarding *Marbury v. Madison*. In L’ALIKOVÁ, Natalia – SOUKENÍKOVÁ, Denisa – VITKÓOVÁ, Andrea – VRANKOVÁ, Monika (szerk.): *Princípy v Práve*. Bratislava, 2015, Slovak Academic Press, 93–98. p.
- ³⁵ <https://americansystemnow.com/why-john-marshall-matters/>
- ³⁶ Art. III. Sec. 1. The Constitution of the United States of America. In KAMMEN 1986, 47. p.
- ³⁷ Mára már kirajzolódott az a kifejezett megállapodás az amerikai jogelméletben, hogy az amerikai bírák nem eredeti jogalkotó tevékenységet folytatnak, amikor eseti döntéseikben a jövőre nézve kötőerővel bírói jogelveteket vetnek papírra, hanem már létező jogelveteket fogalmaznak meg, és írásba foglalásukkal válnak ezek az elvek hatályos joggá. Kontinentális megszögből ez erőltetettnek, avagy pusztá szemantikának tűnik, ami miatt a kontinentális aspektus az amerikai bírói jogalkotást tényleges jogalkotásként értelmezi.
- ³⁸ Lépésről lépésre recipiálta mind a szövetségi, mind a tagállami rendszer az angol *common law* nagyobbik részét. A recepció folyamat azonban még a XIX. század közepén sem tekinthető befejezettnek. Bővebben HALL–FINKELMAN–ELY 2011, 39–42. p.
- ³⁹ A *doctrine of stare decisis* tartalmáról a House of Lords, mint 2009-ig az angol legfelsőbb bíróság, a London Tramway Co. v. London County Council [1898] AC 375 jogesetben nyilatkozott, amikor megerősítette, hogy a House of Lords nem térhet el korábbi hasonló témában született ítéletétől. https://oup-arc.com/static/5c0e79ef5-0edd00160f35ad/casebook_22.htm.
- ⁴⁰ Például 1966-ban, amikor ugyanaz az angol House of Lords, amelyik 1898-ban kijelentette, hogy nem térhet el saját korábbi ítéleteitől, már enyhébben fogalmazott, és elismerte, hogy adott helyzetben el kell térni a korábbi ítélettől, hogy ne szülessen igazságtalan döntés. Practice Direction – Judicial Precedent [1966] 3 All ER 77 (HL) https://oup-arc.com/static/5c0e79ef50edd00160f35ad/casebook_28.htm. Az USA jogalkalmazásában például Justice Scalia kísérelte meg megfogalmazni, hogy mely esetekben tanácsos eltérni a korábbi döntéstől, Lawrence v. Texas, 539 U.S. 558, 587 (2003), <https://www.law.cornell.edu/supct/html/02-102.ZD.html>.
- ⁴¹ *Living document v. the originalist interpretation of the Constitution*. A Legfelsőbb Bíróság liberálisabb tagjai élő dokumentumként tekintenek a szövetségi Alkotmányra, amit úgy kell értelmezni, hogy az adott kor kihívásaira is megfelelő válasszal szolgáljon, míg a konzervatívabb bírák inkább az ún. *originalist* értelmezést támogatják, mely szerint a szöveget mindig és mindenkor úgy kell értelmezni, ahogy azt az Alapító Atyák gondolták 1787-ben.
- ⁴² Így például, amikor az azonos neműek házasságát legalizálta 2015-ös ítéletével a Legfelsőbb Bíróság, ami számos államot alkotmánymódosításra kötelezett.

Nagy Noémi

Nyelv és szuverenitás viszonya az Osztrák–Magyar Monarchiában a jogalkotás és a jogalkalmazás tükrében

A nyelvhasználat és a szuverenitás viszonyának jogtörténelmi szempontú vizsgálata három premisszára épül. Először is, a saját nyelv használata a közjogi értelemben vett szuverenitás egyik legfontosabb eleme. Másodsor, a nyelv alapvető szerepet tölt be a nemzeti identitás konstrukciójában. Végül, de nem utolsósorban, az állam a hatalomhoz való hozzáférést, illetve bizonyos népcsoportok (államalkotó többség, tituláris nemzet) hegemon pozíciójának fenntartását a nyelvhasználat különböző szintereinek szabályozásával, nyelvpolitikával valósítja meg. Mindezekből következően a saját nyelv használata, a nyelvi jogok biztosításán keresztül megélt bizonyos fokú szuverenitás nemcsak a többségi nemzet, de a kisebbségi közösségek (nemzetiségek) számára is kiemelten fontos.

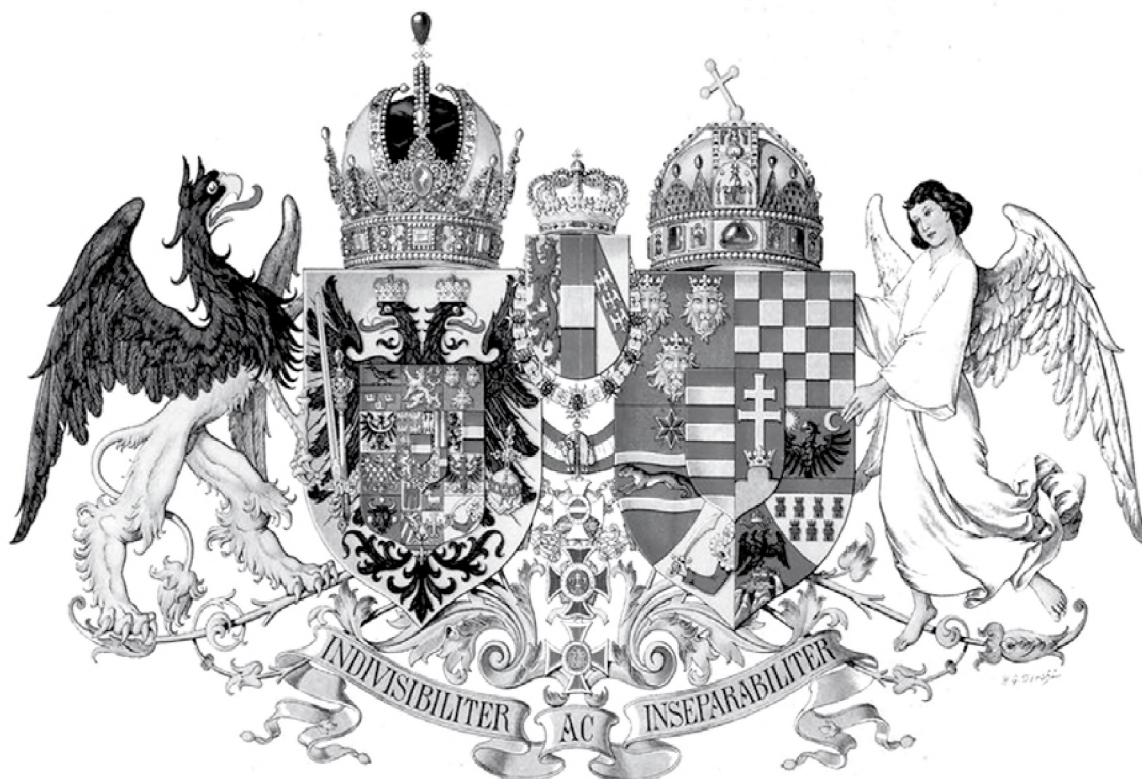
Mivel a nyelvi kérdés (nyelvi jogok, nyelvpolitika) tudományos vizsgálata hazánkban mind ez ideig a nyelvés-

szek és történészek felségterülete volt¹ – néhány filozófiai és jogtudományi munkától eltekintve –, égető szükség van a jogtörténelmi perspektíva beemelésére, amennyiben nyelv és szuverenitás komplex viszonyrendszerét a lehető legteljesebb mértékben kívánjuk megérteni. Kutatásom ehhez a célkitűzéshez kíván hozzájárulni a Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia nyelvi jogalkotásának és jogalkalmazásának vizsgálatával a hosszú XIX. században (kb. 1789–1918), ahol és amely korszakban a fenti jelenségek szemléletesen – mondhatni tankönyvbe illő példaszerűséggel – jelentek meg.²

1. A kutatás bemutatása

A kutatás kezdetén célokom azon tézis általános elméleti-filozófiai megalapozása, miszerint a nyelv a szuverenitás központi elemének tekinthető. E tézis eklatáns történelmi példája a magyar államnyelv bevezetése, amelynek külön tanulmányt szenteltem kutatócsoportunk bemutatkozó kötetében.³ Írásomban azt a meglehetősen komplex helyzetet elemeztem, amely a latin nyelv több évszázados közéleti dominanciáját követően az egymással szemben álló nyelvi-nemzetiségi követelésekből fakadt. Jelesül, a nyelvi szuverenitási törekvések ütközőzónájában a magyar nemzet(iség) érdekei – a magyar nyelv államnyelvi „jogaiba iktatása”⁴ – nemcsak Ausztria birodalmi érdekeivel, de a nem magyar nemzetiségek saját nyelvi-nemzeti szuverenitási törekvéseivel is szembekerültek.

A kutatás következő szakaszában a dualizmus korabeli nyelvi jogi szabályozást (azaz a nyelvhasználatra vonatkozó jogi normákat) fogom vizsgálni Magyarországon és a ciszlajtán tartományokban, az egyes birodalomrészek

összehasonlító jogi elemzése módszerével. Különös hangsúlyt fektetnek annak értelmezésére, hogyan békíthető ki (ha egyáltalán kibékíthető) a nyelvi-nemzetiségi egyenjogúság eszméje a nemzetállam-építési törekvésekkel. Vizsgálom majd, hogy történt-e jogharmonizáció, azaz voltak-e egy irányba mutató szabályozások akár az osztrák monarchikus kereteken belül, akár a nyugat-európai minták irányába, s ha igen, pontosan mely szabályozási területeken.

A jogalkalmazást, azaz a gyakorlati nyelvpolitikát két megközelítésben kívánom elemezni. Először vizsgálni fogom az 1868. évi nemzetiségi törvény végrehajtását, amelyre vonatkozóan meglehetősen kevés empirikus kutatás született eddig.⁵ Levéltári kutatást tervezek határon túli magyar vonatkozású, illetve a korszakban jelentősebb létszámú nemzetiségi közösségekkel rendelkező hazai megyékben. Az Osztrák–Magyar Monarchia ciszlajtán területén érvényesülő nyelvi valóságot az 1867-es osztrák alkotmány nemzetiségi-nyelvi egyenjogúságról szóló 19. cikkének végrehajtásán keresztül vizsgálom, a Birodalmi Bíróság (*Reichsgericht*) joggyakorlatának tükrében. Ehhez bőséges kutatási anyag áll rendelkezésre az Osztrák Állami Levéltárban. Kutatásom végső eredménye a nemzetiségi törvény és az 1867. évi osztrák alkotmány végrehajtásából levont tapasztalatok összehasonlító elemzése, a dualizmus nyelvi jogát elemző monográfia elkészítése.

2. A kutatás alaptézisei

A tanulmány további részében azt a három alaptézist fejtem ki bővebben, amelyeket a nyelvhasználat és a szuverenitás viszonyának jogtörténeti szempontú vizsgálata során kiindulópontként kezelek.

2.1. A saját nyelv használata a szuverenitás lényegi eleme

Van-e egyáltalán bármiféle kapcsolat nyelvhasználat és szuverenitás között? Ha igen, miben ragadható meg? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre válaszolni tudjunk, először a szuverenitás koncepcióját kell tisztázni. A szuverenitás fogalma eredetileg a modern állammal összefüggésben jött létre, konkrétan a modern állam első történeti fajtája, az abszolút monarchia igazolása céljából. Eredeti értelmében tehát a szuverenitás meghatározott terület és lakosság feletti főhatalmat jelent, és az államiság kizárólagos attribútuma.⁶ A szuverenitás koncepcióját XVI. századi megjelenése óta számos diszciplína tanulmányozta, elsősorban a politikatudomány, az állam- és jogtörténet, illetve az állam- és jogelmélet. Az idők során a fogalom eredeti jelentéstartalma jelentősen kibővült, a lehető legkülönbözőbb vonatkozásokban vált használhatóvá, mondhatni a fogalomhasználat „burjánzása” figyelhető meg. Manapság már beszélnek szuverén közösségekről vagy egyénekről, szuverén tudósról vagy művésztől, de akár szuverén döntésről is. A „szuverén” tehát a köznyelvben főnév helyett egyre inkább jelzőként jelenik meg, mégpedig az autonómiával, függetlenséggel, önállósággal rokonítható értelemben.⁷

Első ránézésre úgy tűnik, hogy a nyelvi szuverenitás fogalmának megjelenése is az imént ismertetett devolválódási folyamat részeként értelmezhető. Balázs Géza nyelvészprofesszor a nyelvi szuverenitás következő meghatározását adja:

„közösségi és egyéni szinten valaki saját nyelvén, kultúrájának megfelelően tud gondolkodni, kommunikálni; szabadon, minden szinten (család – kisközösség – nagy nyilvánosság) használhatja anyanyelvét. A nyelvi szuverenitás a hiány felől is megragadható. Sérül a nyelvi szuverenitás, ha az egyénnek korlátozott az (anya) nyelvi kompetenciája, esetleg maga a kód (a nyelv) is korlátozott, mert fejlettségi szempontból (elmaradt modernizáció miatt) nem fejezhető ki minden általa. És hatalmi okból is sérülhet a nyelvi szuverenitás: ekkor korlátozott/tiltott (anya)nyelvhasználatról beszélünk.”⁸

Látható, hogy az előbbi definíció értelmében a nyelvi szuverenitás fogalma több elemet is magában foglal: 1. a nyelvi sztenderdizációt vagy nyelvi tervezést (azon belül is a korpusztervezést), magyarul adott nyelv alkalmassá tételét a különféle közéleti nyelvhasználati színtereken való használatra;⁹ 2. a nyelvi kompetenciát, azaz a nyelvhasználó egyén fizikai képességét az adott nyelv használatára (vö. nyelvcsere, nyelvváltás, nyelvvesztés, nyelvi asszimiláció folyamataival); illetve 3. nyelvi jogokat, azaz az adott nyelv használatára feljogosító jogszabályi rendelkezések meglétét és végrehajtását. Ezen három elem egyike sincs közvetlen összefüggésben a szuverenitás eredeti, állami főhatalomként felfogott fogalmával. Balázs Géza azonban másutt „a nyelvhasználatról mint a szuverenitás (önállóság, függetlenség) megnyilvánulásának jeléről” szólva nyelvi versenyt és folyamatos egyenlőtlenségeket vázol fel, ahol az egyes nyelvek és nyelvi csoportok fennmaradását nagymértékben befolyásolja az a tény, hogy az adott nyelv bír-e az „önálló, független államnyelv” státuszával, avagy pusztán kisebbségi nyelvként létezik.¹⁰ Mi több, Balázs szerint „a szabad nyelvhasználat párhuzamba állítható a politikai szuverenitással”, amit szemléletesen fejez ki a nevezetes latin mondás: „*cuius regio, eius lingua*” (akié a terület, azé a nyelv) formába alakítása.¹¹

Ezen a ponton érkezünk el ahhoz a kérdéshez, hogy valójában mennyire tekinthető a nyelvhasználat az eredeti, közjogi értelemben vett szuverenitás fontos elemének. Véleményem szerint a kérdés azon egyszerű felismerés alapján megválaszolható, miszerint a vallási kérdésekkel szemben, ahol az állam viszonylag egyszerűen semleges tud maradni, a nyelvi kérdést sosem lehet teljesen függetleníteni a politikai megfontolásoktól, mivel *az államapparátusnak szükségképpen valamilyen nyelven kell működnie*.¹² A gyakorlatban az állam működése megvalósulhat több nyelven is (lásd például Belgium vagy Svájc többnyelvű gyakorlatát, vagy éppen a Habsburg Birodalom történeti példáját), de ez a lényegen nem változtat: államot és nyelvet nem lehet elválasztani (miként államot és vallást igen). Ebből következik, hogy egy – vagy több, de az adott területen használt nyelvek számánál a gyakorlatban mindig kevesebb – nyelv a többihez képest

mindig kiemelt státusszal: államnyelvi státusszal fog bírni, amely egyértelműen nagyobb hatalmat és konkrét nyelvi jogokat¹³ ad az ezen nyelv(ek)et használó csoportok kezébe. Az állami főhatalomként felfogott szuverenitás gyakorlása tehát szükség-szerűen egy bizonyos nyelven (vagy néhány nyelven) valósul meg, amely a dolgok természetéből fakadóan rendszerint nem más, mint az államalkotó többség nyelve.

Egy másik szempontból megközelítve a kérdést, a klasszikus értelemben felfogott (állami) szuverenitásnak két aspektusát szokás megkülönböztetni: egy belsőt és egy külsőt. A szuverenitás külső oldalát az állam más államokkal szembeni függetlensége és immunitása jelenti. A szuverenitás belső oldalához tartalmilag a politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális és egyéb, az adott állam területét és népességét érintő igazgatási kérdések tartoznak, a szuverenitás az ezekben az ügyekben való kizárólagos döntéshozatali szabadságot jelenti.¹⁴ Ilyen belső ügynek minősül az állam hivatalos nyelvének (nyelveinek) megválasztása is. Erről az oldalról közelítve is ugyanarra a következtetésre jutunk tehát: a saját nyelv használata a szuverenitás lényegi eleme.

2.2. A nyelv meghatározó szerepet tölt be a nemzeti identitás konstrukciójában

Tény, hogy minden európai nemzet identitásának szerves része a nemzeti nyelv. Erre nemcsak történelmi ismereteinkből, de az egyes országok elnevezéseiből is könnyűszerrel következtethetünk. Talán az sem igényel túl sok magyarázatot, hogy az állami szuverenitás ezer szállal kötődik a nemzeti identitáshoz.¹⁵ A modern állam a XVII–XVIII. századtól kezdve egyre inkább nemzetállammá vált annak minden ismervével, beleértve az egynyelvű közigazgatást, az egynyelvű oktatási és képzési rendszert és a nemzeti kulturális intézményeket is. Amint Bayer József fogalmaz, a modern állam polgárainak lojalitását „kulturálisan is lehorgonyozza a nemzeti identitást kultiváló szocializáció révén”.¹⁶ A nemzetállami hullám érzelmi töltetét a nacionalizmus (nyelv)ideológiája biztosította, melynek lényege a nemzeti identitásnak az egyéni és a társadalmi értékrendszer csúcsára helyezése, valamint „a »nemzetiként« aposztrofált nyelvnek a »felmagasztalása«, mintegy szentként való tisztelete”.¹⁷ A szentként való tisztelet abban nyilvánul meg, hogy

Antonio de Nebrija Grammaticájának címlapja²¹

„akárcsak az istenségeket, a nemzeti nyelvet is tökéletesnek (vagy legalábbis egyre inkább tökéletesedőnek), sok esetben más nyelveknél magasabb rendűnek vélik; sajátos értékei közt tartják számon ősiségét, egységét, belső, sajátos törvények szerint való fejlődését.”¹⁸

Mindezzel önmagában semmi baj nincs, hiszen egy nyelv szeretete és ápolása nagyobb eséllyel vezet annak megőrzésére, ekként a világ nyelvi sokféleségének fenntartására is. Ugyanakkor sajnálatos történelmi tapasztalat, hogy a nyelvi nacionalizmus ideológiája gyakran vezet az adott országban használatos kisebbségi nyelvek visszaszorítását – legrosszabb esetben teljes kiirtását – célzó jogalkotáshoz, nyelvpolitikához.¹⁹

A nemzeti identitás és a nyelv szoros összefonódására kézenfekvő példa a magyar államnyelv bevezetésének története, ami 1790-től kezdve fél évszázadon

keresztül kivételes prioritást élvezett az országgyűlési vitákon, és valószínűleg mindenkit felszólalásra bírt, aki valamennyit is számított a hazai közéletben – nem beszélve a költők, írók pátosszal teli megnyilvánulásairól. Kölcsey Ferenc felszólítását máig idézik: „Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! mert haza, nemzet és nyelv, három egymástól válhatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog.” A nyelv Wesselényi Miklós és Kazinczy Ferenc számára „szent birtok”, s egy igaz hazafit „szent kötelesség kényszerít” a nyelvvel való foglalkozásra. A magyar nyelvnel Széchenyi István szerint „nagyobb kincsünk nincs”, de ugyanígy használta e képet Petőfi Sándor és Jókai Mór is. A nyelv Vörösmarty Mihály számára „lételünk öre”, Kosztolányi Dezső szemében „egy nemzet legnagyobb kincse – szellemi életének, lelki összetartozásának oltalmazója. [...] Örözője a múltnak, záloga a jövőnek.”²⁰ A felsorolás hosszan folytatható.

Azonban nem csak a magyar nemzeti identitásra igaz, hogy nyelvközpontú (vö. a „nyelvében él a nemzet” szalóigével): a történelemből számos egyéb bizonyítékot hozhatunk arra, hogy a nyelv mennyire alapvető szerepet tölt be egy népcsoport történetében. Az andalúz származású humanista, Antonio de Nebrija már 1492-ben rámutatott Kasztíliai Izabellának ajánlott spanyol nyelvtana előszavában, hogy „a nyelv már az ókortól fogva a birodalmak társa volt.”²² Ez a „gyönyörű kasztíliai nyelv”, amely „nemcsak a testvéri szeretet, de a felbőszült harci kiáltások kifejezésére is kiválóan alkalmas”,²³ a XX. századi francóista totalitárius állam nemzeti egységét is meg-

testesítette. A közelmúltból példaként említhetők a szovjet birodalom szétesését követően létrejött utódállamok, melyek többsége a szuverenitás elnyerése után nemzetállam építésébe fogott, ennek alapköve pedig az államnyelv bevezetése és státuszának megszilárdítása volt.²⁴

2.3. A nyelvpolitika a hatalomhoz való hozzáférés eszköze

Fentebb már volt szó arról, hogy „a nyelvhasználat a hatalmi játéktér, s így a szuverenitás egyik legkedveltebb területe.”²⁵ A hatalom kontextusában a nyelv kettős szerepet tölt be: eszköz és tárgy is. *Eszköz*, amennyiben az állam, illetve az államalkotó nyelvi többség a nyelvhasználat szabályozásán keresztül gyakorolja hatalmát (szuverenitását), teremt meg és tartja fenn hegemon pozícióját.²⁶ Ez olyannyira igaz, hogy az írásbeliség elterjedése után az írott nyelvi normát – a középkorban a latint, majd a kora újkortól kezdve a nemzeti nyelvet – nem ismerő társadalmi csoportok teljesen kiszorultak az államhatalom gyakorlásából, míg mások pozícióba kerülhettek:

„A vernakuláris nyelvek újonnan létrejött írott formájának használata gyakran nem esett egybe a már kialakult hatalmi központokkal, így potenciálisan fel lehetett őket használni az állami elithez csatlakozni kívánó regionális csoportok feljogosítására, vagy önálló elitte válásukhoz.”²⁷

A nyelv másrészt a hatalomgyakorlás tárgya is, amennyiben az egyes csoportok közötti politikai küzdelem központi szimbóluma a nyelv maga. A harc a hatalomhoz való hozzáférés szempontjából kiemelt nyelvhasználati szinterek (közigazgatás, igazságszolgáltatás, oktatás) nyelvéért folyik,²⁸ amint azt a francia forradalom után Európán futótűzként végigvonuló, az „egy nemzet – egy nyelv” jegyében indított nyelvi-nemzeti mozgalmak is tanúsítják. Fontos hozzátenni, hogy a francia nemzetállami eszme a kelet-közép-európai térségen nem minden akadály nélkül söpört végig: éppen a nyelvi jogalkotásban figyelhetők meg a nyugati asszimilációs modelltől szögesen eltérő megoldások, amelyeket doktori értekezésemben összefoglalóan pluralista nyelvi jogi modellnek neveztem.²⁹

Egy magyar vonatkozású példával megvilágítva a nyelvnek a hatalomhoz való kettős viszonyát: amikor II. József a birodalmi centralizáció érdekében 1784-ben elrendelte a német hivatalos nyelv bevezetését Magyarországon, akkor a nyelvhasználat szabályozásán keresztül hatalmat gyakorolt. Amikor pedig a magyar rendek ezen felbuzdulva elkezdték követelni a magyar nyelv államnyelvi státuszának biztosítását, akkor a hatalom „nyelvi tortájából” szerettek volna minél nagyobb szeletet kihalásítani.³⁰

Mivel a szuverenitás gyakorlása szükségképpen egy vagy néhány nyelven valósul meg, ezért elkerülhetetlen, hogy az államnyelve(ke)t használó nyelvi többség előnyösebb hatalmi helyzetbe kerüljön a nyelvi kisebbségekhez képest. Ezért látjuk azt, hogy a sok szempontból értéknek

tekinthető nyelvi sokféleség a gyakorlatban súlyos konfliktusokhoz vezethet. Ez azonban nem szükségszerűen van így, hiszen az állam a nyelvi kisebbségek egyenlőtlen szociokulturális és jogi helyzetét pozitív előjelű nyelvpolitikával ellensúlyozhatja: széles körű nyelvhasználati jogosítványokat biztosíthat a hivatalos nyelvhasználati színtereken (akár az összes, területén használt nemzeti kisebbség nyelvét államnyelvvé teheti), támogathatja a kisebbségi nyelveken működő iskolákat, kvótákat írhat elő kisebbségi nyelven tudó közigazgatási alkalmazottak felvételére, területi autonómiát biztosíthat az egy tömbben élő nyelvi kisebbségek számára, stb. Noha a materiális értelemben vett nyelvi egyenjogúság gyakorlati okok miatt tökéletesen sosem valósítható meg (legalábbis a mai körülmények között), az jogszerű elvárás lehet, hogy az állam nyelvpolitikai döntései ne legyenek önkényesek: „egyensúlyt kell elérni a rendszerint a többség érdekeit képviselő állami érdekek, valamint a nyelvi kisebbségekhez tartozók jogai, érdekei és kötelességei között.”³¹

Akárhogy is, kétségtelen, hogy a hatalomhoz való hozzáférés könnyen manipulálható a nyelvhasználat különböző szintereinek jogi szabályozásával, és persze sok múlik a nyelvi tárgyú jogszabályok végrehajtásának minőségén, azaz a gyakorlati nyelvpolitikán is. Mindezt figyelembe kell venni, amikor egy korszak nyelvi jogalkotását vizsgáljuk, tehát egy jogi, jogtörténeti jellegű kutatás sem függetlenítheti magát az egyéb – politikai, gazdasági, társadalmi, szociolingvisztikai – szempontoktól.

3. A kutatás jelentősége a jelen számára

A fentiek fényében egyértelmű, hogy a saját nyelv használatán keresztül megélt szuverenitás nemcsak a többségi nemzet, de a kisebbségi közösségek (nemzetiségek) számára is kiemelten fontos. A saját nyelv használata természetesen számos egyéb – politikai, történelmi, gazdasági, szociológiai, szociolingvisztikai, pszichológiai stb. – tényezőtől függ, de a jogi szempont semmiképp sem elhanyagolható. A saját nyelv használata gyakorlati megvalósulásának korántsem kizárólagos, de mindenképp elengedhetetlen feltétele tehát az, hogy az állam erre jogi lehetőséget adjon, azaz nyelvi jogokat biztosítson. Ebből következik, hogy kutatásom első lépcsőfokát szükségképpen a jogi szabályozás meglétének, milyenségének, az adott körülményekhez viszonyított alkalmasságának vizsgálata képezi, majd ezek után lehet rátérni az „élő jog”, a jogalkalmazás, azaz a gyakorlati nyelvpolitika vizsgálatára.

Napjaink szomorú tapasztalata, hogy még a papíron nagyvonalú kisebbségi nyelvi jogok is gyakran nélkülözik a hatékony jogvédelmet (nem beszélve arról a helyzetről, amikor már maga a nyelvi jogi szabályozás is problematikus, mert nem tesz eleget az egyes nyelvi csoportok igényeinek, aránytalanul magas küszöbértékekhez köti egyes nyelvi jogok gyakorlását stb.). A különböző nemzetközi szerződések – különösen a Regionális vagy Kisebbségi

Nyelvek Európai Chartája, valamint a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény – monitoring eljárásai alkalmával már-már általánossá vált a megállapítás, hogy számos jog csak formálisan teljesül. Élhetünk a gyanúperrel, hogy sok esetben a kisebbségeknek biztosított nyelvi jogok pusztán deklaratív jelleggel, a jószomszédsági politika jegyében, a külhoni saját kisebbségek helyzetére tekintettel születnek, nem pedig az adott állam kisebbségvédelem iránti valós elköteleződésén alapulnak.³²

Bár a történelmi helyzet a XXI. század elején teljesen más, mint száz-százötven évvel ezelőtt volt, a mai álla-

mok „viselkedése”, motivációi sok tekintetben jobban hasonlítanak a XIX. századi államokéhoz, mint gondolnánk. Az európai egységtörekvések és a lassan mindent átható globalizációs folyamatok mellett a XIX. században kiteljesedő, a térség nyelvi viszonyait gyökeresen átformáló nemzetállami gondolat továbbra is él és virul. Hogy megérthessük napjaink valóságát, elengedhetetlenül szükséges, hogy annak XIX. századi gyökereit mélységében ismerjük, a történeteket az adott kor kontextusában értékeljük, de tanulságait a jelenre nézve is levonjuk.

Jegyzetek

- 1 A történészek közül többek között Deák Ágnes, Fedinec Csilla, Kéri Katalin, Lajtai L. László (a ma már nem élő szerzők közül Kemény G. Gábor és Szekfű Gyula), a nyelvészek közül Bartha Csilla, Csernicskó István, Kontra Miklós, Lanstyák István, Nádor Orsolya, Ortutay Katalin, Pintér Márta, Szabómihály Gizella, Szarka László és Szoták Szilvia említhetők. A nyelvi kérdéssel jogelméleti szempontból foglalkozik Andrassy György, az Európai Unió nyelvpolitikájával Láncoz Petra Lea (továbbá a ma már nem élő szerzők közül a jogász Mikó Imre). A nemzetközi szakirodalmat tekintve némileg jobb a helyzet: számos jogtudományi, (jog)filozófiai, politikaelméleti (például Robert Dunbar, Will Kymlicka, Stephen May, Allen Patten, Patrick Thomberry, Fernand de Varennes, Bruno de Witte), nyelvészeti-szociolingvisztikai (például Dennis Ager, Tony Crowley, Jan Fellerer, Robert Phillipson, Rosita Rindler-Schjerve, Tove Skutnabb-Kangas, José del Valle) mű közül válogathatunk, azonban a jogtörténeti megközelítés itt is nagyon ritka.
- 2 A Habsburg Birodalom – és benne Magyarország – többnyelvűségével foglalkozó művek közül az alábbiak emelhetők ki: Monográfiák, szerkesztett kötetek: BIRÓ Ferenc (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Budapest, 2005, Argumentum Kiadó; CSERNICSKÓ István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest, 2013, Gondolat Kiadó; DEÁK Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás” 1848–1860. Budapest, 2000, Osiris Kiadó; FEICHTINGER, Johannes – COHEN, Gary B. (eds.): *Understanding Multiculturalism: Central Europe and the Habsburg Experience*. Austrian and Habsburg Studies, New York, 2014, Berghahn Books; KEMÉNY G. GÁBOR: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. I–VII. kötet, Budapest, 1952, Tankönyvkiadó; MIKÓ Imre: *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825*. Kolozsvár, 1943, Erdélyi Múzeum-Egyesület; NÁDOR Orsolya: *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státuszváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. Budapest, 2002, BIP; RINDLER-SCHJERVE, Rosita (ed.): *Diglossia and Power: Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*. Berlin, 2003, De Gruyter Mouton; PROKOPOVYCH, Markian – BETHKE, Carl – SCHEER, Tamara (eds.): *Language Diversity in the Late Habsburg Empire*. Brill, 2019; STOURZH, Gerald: *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*. Wien, 1985, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften; SEKFFÜ Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Budapest, 1926, Magyar Történelmi Társulat. Tanulmányok: BURIAN, Peter: *The State Language Problem in Old Austria (1848–1918)*. In *Austrian History Yearbook*, 1970. 6. sz. 81–103. p.; EVANS, R. J. W.: *Language and state building: the case of the Habsburg monarchy*. In *Austrian History Yearbook*, 2004. 35. sz. 1–24. p.; FELLERER, Jan: *Multilingual states and empires in the history of Europe: the Habsburg Monarchy*. In KORTMANN, Bernd – AUWERA, Johan van der (eds.): *The Languages and Linguistics of Europe: A Comprehensive Guide*. Berlin–Boston, 2011, De Gruyter Mouton,

- 713–728. p.; HASLINGER, Peter: *Sprachenpolitik, Sprachendynamik und imperiale Herrschaft in der Habsburgermonarchie 1740–1914*. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. 2008. 1. sz. 81–111. p.; KASSAI Ilona: *A nyelvhasználat tudatos alakítása a 18–19. századi Magyarországon*. In HIRES-LÁSZLÓ Kornélia – KARMACSI Zoltán – MÁRKU Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász, 2011, Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, 295–298. p.; KÉRI Katalin: *Az 1879:XVII. törvénycikktől a „Lex Apponyi”-ig – Adalékok a kötelező magyar nyelvoktatás történetéhez*. In NAGY Mariann (szerk.): *Hid a századok felett – Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs, 1997, University Press, 269–280. p.; MARÁCZ, László: *Multilingualism in the Hungarian Kingdom (1867–1918): Language Policy and Practice*. In RÓKA, J. (ed.): *Concepts and Consequences of Multilingualism in Europe*. Budapest, 2010, Századvég Kiadó, 55–96. p.; PÉTER, László: *Law XLIV of 1868 ‘On the Equality of Nationality Rights’ and the Language of Local Administration*. In LOJKÓ, Miklós (ed.): *Hungary’s Long Nineteenth Century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective. Collected Studies of László Péter*. Leiden–Boston, 2012, Brill, 343–354. p.; RINDLER-SCHJERVE, Rosita – VETTER, Eva: *Linguistic diversity in Habsburg Austria as a model for modern European language policy*. In THIEJE, Jan D[er]k]. ten – ZEEVAERT, Ludger (eds.): *Receptive Multilingualism. Linguistic analyses, language policies and didactic concepts*. Amsterdam–Philadelphia, 2007, John Benjamins Publishing Co., 49–60. p.
- 3 NAGY Noémi: *Magyar nyelvi szuverenitási törekvések a neoabszolutizmus előtt – a magyar államnyelv bevezetésének története (kézirat)*. A tanulmány teljes szerkesztésében olvasható lesz a következő kötetben: MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás. Jogtörténeti Értekezések 43.* (várható megjelenés 2020).
- 4 KOVÁCS Vidor: *A magyar nyelvnek jogaiba iktatása 1790–1844*. Értesítő a pannonhalmi Sz. Benedek-rend esztergomi kath. főgymnasiumáról. Az 1899–1900. iskolai év végén. Esztergom, 1900, 12–55. p. Idézi MIKÓ 1943, 6. p.
- 5 Andrassy az 1868 utáni törvénygyűjtemények nyelvét vizsgálva azt találta, hogy a törvények német, horvát, szlovák, román, szerb, orosz, 1881-től olasz nyelven is elérhetőek voltak, ami azt sugallja, hogy a nemzetiségi törvénynek legalább a törvényalkotás nyelvére vonatkozó rendelkezését, ha nem is maradéktalanul, de végrehajtották. (A szóban forgó rendelkezés szerint „a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvében is hiteles fordításban kiadandók”. 1868. évi XLIV. törvénycikk, 1. §.) ANDRÁSSY György: *Hány hivatalos nyelve volt Magyarországnak az 1868. évi XLIV. törvénycikk szerint? Jogtörténeti Szemle*, 2017. 3. sz. 4–12. p. Pécs szab. kir., illetve thj. városi közgyűlési jegyzőkönyveinek, valamint Baranya vármegyei közgyűlési jegyzőkönyveinek áttekintése alapján az eredmény nem egyértelmű: a nemzetiségi törvény hatálybalépését követő egy évtizedben

- (1869–1879) a szóban forgó iratanyag kizárólag magyar nyelvű volt, holott a városban és a megyében is szépszámú német és horvát nemzetiség élt. Lásd NAGY Noémi: A nemzetiségi törvény kétes öröksége – adalékok a dualizmuskori magyar nyelvjoghoz. *Jogtörténelmi Szemle*, 2017. 3. sz. 70–74. p. Ugyanakkor mindez nem feltétlenül jelenti a végrehajtás elmaradását. Mivel az állam hivatalos nyelve melletti egyéb nyelven történő hasábos jegyzőkönyvezéshez a képviselőtestület vagy a bizottság együtödének kifejezett kérésére volt szükség (vö. 1868. évi XLIV. törvénycikk, 2. §), ezért a végrehajtás értékeléséhez a képviselőtestület nemzetiségi összetételét is ismerni kellene.
- ⁶ TÓTH J. Zoltán: A szuverenitás fogalmi és tartalmi kérdései. *Jogelméleti Szemle*, 2018. 4. sz. 288–290. p.
- ⁷ KARÁCSONY András: Pillanatkép a szuverenitás kutatásáról. *Jogtörténelmi Szemle*, 2019. 3–4. sz.
- ⁸ BALÁZS Géza: Nyelvi szuverenitás. A nemzeti nyelvek és kultúrák változó helyzete az önrendelkezés és az identitás összefüggésében. *Magyar Tudomány*, 2013. 3. sz. 454. p.
- ⁹ Ebben az értelemben beszél nyelvi szuverenitásról például Joseph PATERMOST tanulmánya a szlovén nyelv vonatkozásában: Recent sociolinguistic struggles for language sovereignty among the Slovenes. *International Journal of the Sociology of Language*, 1997. 1. sz. 185–200. p.
- ¹⁰ BALÁZS 2013, 453. p.
- ¹¹ BALÁZS 2013, 455. p.
- ¹² Fernand DE VARENNES már korai írásaiban kifejtette ezt a tételt, lásd például: Ethnic Conflicts and Language in Eastern European and Central Asian States: Can Human Rights Help Prevent Them? *International Journal on Minority and Group Rights*, 1997. 5. sz. 135–174. p.; Uő: The Protection of Linguistic Minorities in Europe and Human Rights: Possible Solution to Ethnic Conflicts? *Columbia Journal of European Law*, 1995–1996. 2. sz. 107–143. p.
- ¹³ Az államnyelv vagy (állami szintű) hivatalos nyelv intézménye tudniillik nem más, mint a nyelvi többség számára implicit módon biztosított kollektív nyelvi jog, amely bizonyos határok között egyéni jogként is megfogalmazható: jog arra, hogy az illető közösség vagy egyén saját nyelvét az állam hivatalos nyelveként használja. ANDRÁSSY György: *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs, 1998, Studia Europaea, 31–48. p.; Uő: A hivatalos nyelvek száma és az emberi jogok. *Jogtudományi Közöny*, 2010. 9. sz. 403–414. p.
- ¹⁴ Feltűnhet, hogy a szuverenitás belső oldala tartalmában megegyezik a népek önrendelkezési jogával, amelyet jogelvként elsőként az ENSZ Alapokmánya ismert el 1945-ben, majd kollektív emberi jogként a két 1966-os ENSZ Egyezségokmány deklarált. [Lásd még TÓTH Norbert: A népek önrendelkezési joga. In JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, 2018. <https://ijoten.hu/szocikk/a-nepek-onrendelkezesi-joga>.] A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának, valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának közös 1. cikke így szól: „Minden népnek joga van az önrendelkezésre. E jog értelmében a népek szabadon határozzák meg politikai rendszerüket és szabadon biztosítják gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket” (1. pont). Ennek fényében talán nem véletlen, hogy a nyelvi szuverenitás a nemzetközi szakirodalomban elsősorban az őshonos népek önrendelkezési jogával összefüggésben – és nem a jelen kutatás számára releváns nemzeti kisebbségek nyelvi jogaihoz kapcsolódóan – jelenik meg.
- ¹⁵ A kérdéstről nagyon izgalmas tanulmányt írt TÓTH-MATOLCSI László: Nemzeti identitás és szuverenitás. Hogyan hat a nemzeti identitás és annak változása az állam szuverenitására? In TAKÁCS Péter (szerk.): *Az állam szuverenitása*. Budapest–Győr, 2015, Gondolat Kiadó, 369–382. p.
- ¹⁶ BAYER József: A szuverenitás változása a globalizáció korában. In TAKÁCS 2015, 17. p.
- ¹⁷ LANSTYÁK István: Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2009. 1. sz., 30. p.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ Mint ahogyan az Nagy-Britanniában, Franciaországban vagy Spanyolországban történt, jóval a nemzetállami filozófia megjelenése előtt. Lásd hozzá NAGY Noémi: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma: Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Budapest, 2019, Dialóg Campus Kiadó – Nordex Kft, 39–122, 213–215. p. Online elérhető <https://tudastportal.uni-nke.hu/tudastar-reszletek?id=123456789/13324>.
- ²⁰ Az idézeteket a források megjelölésével közli MARGÓCSY István: „Is-tennöm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!” – A magyar nyelv kultikus megközelítésben, I. rész. *Beszélő*, 2006. 10. sz. 95–109. p.
- ²¹ <https://lengua.laguia2000.com/gramatica/gramatica-castellana>
- ²² „siempre la lengua fue compañera del imperio.” NEBRIJA, Antonio de: *Gramática de la lengua castellana*. Salamanca, 1492. Online elérhető <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000174208&page=1>.
- ²³ „el idioma [...] tan hermoso como el castellano para poder expresar lo mismo nuestros cariños hermanos como los enardecidos gritos guerreros propios de los momentos que atravesamos”. Bando del 16 de abril de 1937 del Gobernador Militar de San Sebastián. Közli TORREALDAI, Joan Mari: *Censura y literatura vasca*. In ABELLÁN, Manuel L.: *Censura y literaturas peninsulares*. Amsterdam, 1987, Rodopi, 90. p.
- ²⁴ Az államnyelv nemzetállam-építésben betöltött szerepének és a nyelvi szuverenitásért folytatott harc jelentőségének eklatáns példája a nyelvi konfliktusokkal napjainkban is súlyosan terhelt Ukrajna. Lásd még CSERNICKÓ István: Nyelvi konfliktusok a 21. századi Európában a „nemzetközi normák” és az „európai standardok” tükrében. *Pro Minoritate*, 2019. 3. sz. 3–26. p.
- ²⁵ BALÁZS 2013, 453. p. A nyelv és a hatalom közötti kapcsolat olyan erős, hogy a nemzetközi szakirodalomban külön tudományterület jött létre a nyelvnek az államok politikatörténetében betöltött szerepe vizsgálatára: az ún. Language Policy and Planning (LLP, azaz nyelvpolitika és nyelvi tervezés). A témának több külön folyóirata (például a Springer kiadó *Language Policy* vagy a John Benjamins Publishing Company *Language Problems and Language Planning* című folyóirata) és kiadványsorozata (a Routledge kiadó *Politics of Language* című sorozata) is van.
- ²⁶ RINDLER-SCHIERVE 2003, 1–11. p.; DEL VALLE, José (ed.): *A Political History of Spanish: The Making of a Language*. New York, 2013, Cambridge University Press, 12–14. p.
- ²⁷ KAMUSELLA, Thomas: *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. New York, 2009, Palgrave MacMillan, 8. p.
- ²⁸ RINDLER-SCHIERVE 2003, 311–320. p.; TOLLEFSON, James: *Planning Language, Planning Inequality*. New York, 1991, Longman, 10–17. p.
- ²⁹ NAGY 2019, 199–205. p.
- ³⁰ NAGY 2019, 25. p.
- ³¹ DE VARENNES 1995–1996, 108. p.
- ³² Megint csak Ukrainát említve példaként, a közelmúlt politikai eseményei híven bizonyítják, hogy a napi politika mennyire képes relativizálni a nemzetközi egyezményekben és sok helyütt a nemzeti alkotmányban is rögzített nyelvi jogokat, illetve hatékony érvényesíthetőségüket.

Nagy Janka Teodóra

A szuverenitás mintázatai: a „lent” világának joga – avagy jogképződés és jogalkalmazás a népi jogélet színterein

A tanulmány a szuverenitás fogalmának differenciált és árnyalt, a jogtudomány és a társtudományok oldaláról történő elemzéséhez egy sajátos szempontú közelítéssel, a szuverenitásnak a „lent” világában, a népi jogélet színterein kialakult mintázatainak vizsgálatával kíván hozzájárulni. A jogi szuverenitást a „fent” világában az állami jogrend, a törvények, a „lent” világában az etnikai és lokális kisközösségek mindennapi jogéletét a jogszokás és a szokásjog határozta meg – egyúttal ki is alakítva a szuverenitás sajátos, elsősorban a kisközösségi autonómiához, önrendelkezéshez kapcsolható értelmezési formáit.

A nemzetszuverenitás kialakulását követően a jogi modernizáció folyamatában, a nemzeti jogrend kialakítása során megnőtt ezeknek az etnikai és lokális kisközösségekben nemzedékek által átörökített szuverén szabályozóknak a jelentősége. E folyamat európai és hazai kutatástörténeti előzményei ma is számos tanúsággal szolgálnak, amelyek az ELTE–MTA Jogtörténeti Kutatócsoport által megfogalmazott kutatási cél megvalósításához is hozzájárulhatnak a szuverenitásnak a „lent” világában, a népi jogélet színterein kialakult mintázatainak vizsgálatával.

1. A szuverenitás értelmezési keretei

A szuverenitás fogalmának differenciált és árnyalt, a jogtudomány és a társtudományok oldaláról történő elemzéséhez egy sajátos szempontú közelítéssel, a szuverenitásnak a „lent” világában, a népi jogélet színterein kialakult mintázatainak vizsgálatával kívánok hozzájárulni.¹

Ahogy Karácsony András kutatástörténeti áttekintésében fogalmaz, a XVI. századi Franciaországban megjelent és a XVIII. századtól használt „*souverain*” kifejezés alapvetően az állami főhatalom gyakorlását jelentette egy terület (területi felségjog) és az ott élő népesség (személyi felségjog) felett. Az alattvalók, majd polgárok oldaláról ez egyrészt a politikai értelemben vett tényleges engedelmességet, másrészt a jog által meghatározott szuverenitáshatárokat foglalta magában.

A témával foglalkozó szakirodalom egyetért abban, hogy a szuverenitás eszméje és fogalma Jean Bodin első meghatározása óta jelentősen megváltozott.² A XVI. szá-

zadot követően kialakultak és kvalifikálódtak a szuverenitás klasszikus történeti típusai: a fejedelmi (uralkodói) szuverenitás, a parlamenti szuverenitás, a népszuverenitás, az államszuverenitás, a nemzeti szuverenitás.³ A XX. századra jellemző, a társadalmi önreflexióhoz is kapcsolódó változás, hogy a szuverén fogalom használata popularizálódott: a közgondolkodás és a köznyelvhasználat részévé vált – eközben jelentéstartalma természetesen átalakult, jelentősen módosult, megváltozott. A szuverén kifejezés az állami főhatalom gyakorlóján és gyakorlásán túl a legkülönbözőbb tevékenységekre, közösségekre, sőt egyénekre is használtá vált. Tóth J. Zoltán „részben terhelt” fogalomhasználatról beszél, Karácsony András pedig ezt úgy fogalmazza meg, hogy főnévből jelzővé vált, az „autonóm” kifejezés szinonimájává „önrendelkező”, „önelvű”, „önálló”, „saját akaratú” értelemben.⁴ Hunyady György mindkét fél oldaláról vizsgálva az állam és polgára közötti viszonyt („jogelvi magaslatról és pszichológiai mélységben”), a pszichológia tudományterületén a szuverenitást „a tettekben, a magatartásban kifejezésre jutó karakterjegyként” határozza meg, a szuverén személyiséget pedig az önállóság és akaratérvényesítés prototípusaként: „szuverén az, aki korlátozás nélkül, illetve korlátok letérésével önálló akaratát érvényesíteni tudja.” Ebből következik, hogy az állami szuverenitás igazi letéteményesének azt a népfelség elvét és az emberi jogokat érvényesítő demokráciát tekinti, amely „igényli és túri polgárai személyes szuverenitását.”⁵

Kutatásunk szemléleti közelítéseit legplasztikusabban Andrew Edwards összegzi, amikor a világtörténelem változó áramlatai, illetve az emberi természet és a társadalmi fejlődés kettős kötöttségében folyamatosan alakuló, formálódó szuverenitásról ír.⁶

2. A népszuverenitás és a „lent” világának jogszokásai

A fent leírtak is jól mutatják, hogy a szuverenitás fogalomhasználata rendkívül kiszélesedett és ellentmondásossá vált története során, ahogyan ezt hiányérzeteit megfogalmazva Stanley I. Benn is hangsúlyozza.⁷ Bihari Mihály pedig egyenesen azt fejtegeti, hogy a klasszikus szuverenitáselmélet és a szuverenitás modern korban használatos fogalma összeegyeztethetetlen.⁸ Vizsgálatunk tárgyának pontos definiálása szükségessé teszi, hogy a politikai és jogi szuverenitás oldaláról – a népszuverenitás, illetve Stanley I. Benn alapján a „lent” világot meghatározó „jogrend önmagában megállására” utalva – határozzuk meg a kisközösségek mindennapjait szabályozó jogszokás fogalmát.

A népszuverenitás, azaz a közvetlen, képviselő közbeiktatása nélküli népi hatalomgyakorlás gondolata csak eszmetörténetileg köthető a francia felvilágosodáshoz és Rousseau nevéhez, ténylegesen számos történeti előzménye, gyakorlata ismert. Az ellentmondásoktól sem mentes fogalomhasználat részletes elemzésétől itt és most eltekintek, csak a népszuverenitás-elmélet témánk szempont-

jából legfontosabb két elemét, a társadalmi szerződést és a „törvényeket” vizsgálom. Azt a hipotézist fogalmazom meg kutatásaim tekintetében, hogy a „lent” világának vélt vagy valós autonómiával rendelkező kisközösségeiben egy „quasi társadalmi szerződés” köttetett, amely magán hordozza az államtól eltérő entitás esetén is a szuverenitást, jelen esetben a népszuverenitás jegyeit.

Rousseau szerint a társadalmi szerződés lényege az, hogy „mindegyikünk alárendeli személyét és minden képességét a közakarat legfelsőbb hatóságának, és minden egyes tagot testületileg az összesség elválaszthatatlan részének fogadunk el.”⁹ Ahogyan Tóth J. Zoltán fogalmaz: a társadalmi szerződést megkötő személyek a főhatalom részeseiként honpolgárok, a törvényeknek alávetett egyedi személyekként alattvalók, a nép pedig e személyek összessége.¹⁰

Ha a gyakorlatban megvizsgáljuk egy „szuverén”, azaz autonóm közösség működését a „lent” világában, a mindennapokban, azt tapasztaljuk, hogy érvényesülnek a Rousseau által megfogalmazott kritériumok. Ezek a közösségek szigorúan őrzik belső szuverenitásuk határait: kialakítják döntéshozó szervezeteiket, azoknak a közösség nagyságához, funkciójához igazodó struktúráját, kontrollrendszerét. A döntések a közösség egészét, annak fennmaradását szolgálják, a „nép egésze érdekében” születnek, és a közösség kényszeríti ki betartásukat. A szabályok megalkotása során teljesül a két megkívánt feltétel: az egész nép alkotja és az egész népre vonatkozik – népen itt a közösséget értve.¹¹

Témánk szempontjából különösen fontos, hogy miután elemzése során Rousseau ismerteti a törvények három típusát (állami berendezkedést, egyének jogait és kötelezettségeit szabályozó polgári és büntetőtörvények), külön is nevesíti a negyedik „törvényt”. Ez a negyedik „törvény” azonban inkább a törvények legitimitását biztosító szabályozókat jelenti: az erkölcsök és a lelkiismeret mellett az általunk vizsgálni kívánt (jog)szokásokat és a közvéleményt.¹²

Különösen figyelemre méltóak szempontunkból a jogszokások, amelyek a jogi vonatkozású társadalmi normák meghatározó csoportját (és egyben a jogi néprajz mint kutatási terület tárgyát) jelentik a szokásnormák, a szokásjog, a jogi norma/jogintézmény, jogi népszokás, jogi néphagyomány mellett.¹³ A *jogszokások* a Tagányi Károly, Bónis György, Tárkány Szücs Ernő, Varga Csaba, legutóbb pedig Mezey Barna által meghatározott, a közösség tagjainak kifejezetten jogi jellegű, a törvény által szabályozott „fent” világtól élesen elkülönülő „lent” világa, azaz a társadalom kisebb-nagyobb közösségeinek vélt vagy létező autonómiája alapján alkotott, a közösség által elismert – a hagyomány és szokás erejénél fogva megtartott és öröklődő, szükség esetén azonban a közösség által kikényszerített –, a mindennapok szervezésére – az életviszonyokban jelentkező érdekeltségek egyeztetésére – szolgáló szokásszerű gyakorlatot jelentik (például jegyeség, alku).¹⁴ A *szokásjog (consuetudo)* sajátos csoportját alkotják a kisebb vagy nagyobb közösségek együttlélése során kialakult, majd az állam utólag elismert, szankcionált jogszokások.

A „fent” és a „lent” magatartákszabályai megsértésének következményei eltérőek: a negatív jogkövetkezmény (szankció, kényszer) tekintetében. Ha jogszabálysértés történik, állami kényszerintézkedéssel, a többi esetben (szokásnorma, jogszokás, jogi népszokás, néphagyomány) viszont társadalmi, illetve közösségi kényszerrel (ún. közvélemény-büntetéssel) találkozunk.¹⁵

3. A nemzeti szuverenitás és az európai jogszokáskutatások – egy megelőlegezett kutatástörténeti áttekintés

A nemzeti szuverenitás fogalma a nemzet fogalmának változásával maga is módosult. A XVIII. században a politikai nemzet – egy adott ország lakosainak összessége – fogalmának kialakulását követően a nemzeti szuverenitást a népszuverenitás szinonimájaként értelmezték, a XIX. századtól pedig a kulturális nemzet – az azonos történelemmel, kultúrával, nyelvvel, szokásokkal és hagyományokkal, és ezekből következően azonos identitással rendelkező személyek összessége – fogalmának dominánssá válásával egyre erőteljesebben fogalmazódott meg a kulturális nemzet tagjai politikai egyesülésének kívánalma.¹⁶

A nemzeti szuverenitás eszméjének kialakulásával, formálódásával párhuzamosan kezdődtek meg a jogszokáskutatások Európában. Az elméleti kiindulópont a XIX. század elején Friedrich Karl von Savigny által megfogalmazott történeti-jogi szemlélet megjelenése volt. A német jogtörténeti iskola legjelesebb képviselői munkáikban kiemelkedő fontosságot tulajdonítottak a népi kultúra minden megnyilvánulásában jelen lévő (például a népmesékben, a közmondásokban, az énekekben) és a szokásjog körében elhelyezett népi jognak. Ennek szellemében gyűjtötte össze Jacob és Wilhelm Grimm a „jogi régiségeket”, s vállalkozott a jogi néprajzot az összehasonlító jogtudomány részének tekintő Josef Kohler az európai népek jogi szokásainak összehasonlítására, a párhuzamok feltárására.¹⁷

Az európai jogszokáskutatások áttekintése során jól látható, hogy a nemzetivé válás időszakában a nemzeti szuverenitás eszme ösztönözte a XIX. századi gyűjtőmozgalmakat. A zágrábi délszláv akadémia 1867-ben határozta el az élő jogszokások gyűjtését, amelyet 1874-ben Valtazar Bogišić tett közzé. E gyűjtések időszakához tartozott többek között a lengyel Boleslaw Grabowsky 1889-ben, Stefan Savov Bobchev bolgár jogtudós 1897-ben végzett gyűjtése is. Az albán törzsek szokásjogáról és a horvát szokásjog egyes részéről először Thallóczy Lajos jelentetett meg közleményt 1895-ben – éppen magyar nyelven.¹⁸

Savigny 1842 és 1848 között igazságügy-miniszterként irányította a német egységes polgári törvénykönyv munkálatait, egyúttal lehetőséget nyerve a korábban összegyűjtött jogszokások törvénybe emelésére. Valtazar Bogišić igazságügy-miniszterként később szintén felhasználta a gyűjtött jogszokásanyagot a Crna Gora-i pol-

gári törvénykönyv előkészítésénél, de jól látható, hogy a kodifikációs törekvések jegyében folytak a népi jogszokás- és jogi népszokásgyűjtések Európa más országaiban is. A spanyol területeken Joaquín Costa Martínez Costa az 1880-as években az Aragon folyó mellékein, majd az ország egész területére kiterjedően végzett gyűjtéseket, Rafael Altamira y Crevea alicantei, Joaquim Carreras i Artau katalóniai gyűjtései pedig a századelőn láttak napvilágot.¹⁹

A XIX. században az elsősorban szociológiai és antropológiai szemléletű francia kutatásban a századelőre definiálódó néprajztudomány legkiemelkedőbb képviselői – többek között Paul Sébillot, Pierre Saintyves és Arnold van Gennep – a *folklore juridique*-t a népelet szokásainak részeként a folklórba sorolták René Maunier nyomán a nép által elfogadott, alkalmazott, szóbeli, helyhez kötött jogot tekintve a jogi néprajz tárgyának.²⁰

A német területeken továbbra is az elméleti kérdéseké volt a főszerep, de újra és újra előtérbe került a terepmunka, a gyűjtés kérdése is. Eredményes, a korábbiaktól eltérően a német nyelvterület egészére kiterjedő, tudományos szempontok alapján szerkesztett kérdőívekkel végzett, komoly tudomány-szervezői tevékenységet kívánó gyűjtéseket végeztek. A jogszokások gyűjtését szorgalmazók közül a szempontrendszer kidolgozó Raimund Friedrich Kaindl, majd a későbbiekben a magyar mellett a cseh, a lengyel és az osztrák kutatásra is jelentős hatást gyakorló Eberhard von Künßberg nevét kell kiemelni a két világháború között *rechtlche Volkskunde* kiváló művelőjeként számon tartott Karl Fröhlich és Karl Siegfried Bader mellett.²¹

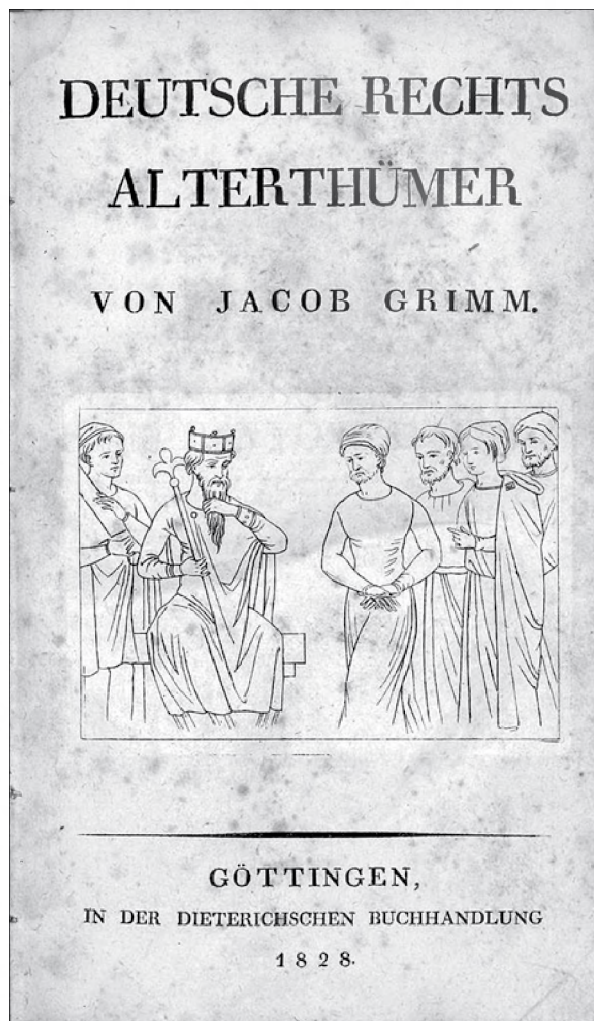
A teljesség kedvéért szükséges szólni a jogtörténethez ugyancsak szorosan kapcsolódó új irányzat jelentkezéséről a német, osztrák és svájci területeken. A *Rechtsarchäologie* (jogrégészet) fogalmát Karl von Amira 1913-ban megjelent munkájában használta először, melyet a későbbiekben az osztrák Hermann Balt és a német Claudius von Schwerin részletezett. És ez már átvezet a Kajtár Istvánnal két évtizeden keresztül közös kutatásokat folytató Gernot Kocher professzor révén – a legújabb hazai kutatásokhoz.²²

4. Nemzeti szuverenitás és népi jogéletkutatás Magyarországon

Ha a nemzeti szuverenitás kérdésére fűzzük fel a magyar népi jogéletkutatást, akkor joggal fogalmazható meg a kérdés, hogy miért nem kerül sor erre a XIX. század végén? Ebből az időszakból mindössze egyetlen magyar nyelvű gyűjtést ismerünk, de Thallóczy Lajos munkája is albán törzsek szokásjogáról és a horvát szokásjogról szól. A kiegyezést követően a magyar polgári társadalom modern jogintézményei úgy kerültek lefektetésre, hogy például a magánjogi kodifikáció folyamata áthúzódott a XX. század elejére. Csak 1901-ben, az egységes magánjogi törvényjavaslat tervezete körül az öröklési jog kapcsán kibontakozó vita során vetődött fel, hogy miként a német egységes polgári törvénykönyv munkálatait 1842 és 1848 között irányító Friedrich Carl von Savigny teret juttatott a jogszokások törvénybe emelésének, Magyarországon is érdemes lenne megismerni a parasztság öröklési jogi szokásait. Ennek eredményeként született meg Mattyasovszky Miklós tanulmánya az első magyar jogszokásgyűjtésről, illetve ugyanebben a tárgykörben közel azonos időben Baross János munkája.²³

A népi jogéletkutatásra e második időszaknak is csak a végén, 1939-től került sor, az európai eredmények ismeretében a két világháború között többen is eljutottak egy-egy kutatási program, gyűjtési felhívás kidolgozásáig. Tagányi Károly történészként, Bruckner Győző jogtörténészként, Szendrey

Ákos néprajzosként hívta fel a figyelmet a jogi népelet kérdőíves kutatásának fontosságára. A hazai népi jogéletkutatás tudományos alapvetéseként Tagányi Károly tett közzé először kutatási programot. Legalább ilyen fontos volt azonban a magyar kutatást Európa élvonalába emelő, széles körű szakirodalmi tájékozottságon alapuló kutatástörténeti áttekintése, történeti szemléletet és jelenkutatást egyesítő, etnográfiai és etnológiai szemléletű családjogi és öröklésjogi összehasonlító anyagközlése. Tagányi érdeme az is, hogy az európai kutatások első időszakának kutatástörténetével, módszertani és gyűjtési eredményeivel megismertette a magyar kutatást. Tájékoztató pontokat

A „Rechtsaltertümer” címlapja

határozott meg kortársai és az elkövetkező kutatógenerációk számára. Egyfelől széles szakirodalmi olvasottsága révén tudott az orosz kutatásokról, másrészt jól ismerte Bogišić, a német történeti jogi iskola és az angol történeti iskola eredményeit egyesítő, az európai jogi néprajz egyik alapítójának tartott tudós jogszokásgyűjtő programját, célkitűzéseit, 352 pontból álló kérdőívét és gyűjtése eredményeit. Ezeket túl Tagányi számára meghatározó volt a német Josef Kohler munkássága, akit Hermann Posttal együtt az összehasonlító etnológiai jogtudomány (*ethnologische Rechtsforschung*, illetve *Ethnojurisprudence*) megalapítójaként tart számon a tudománytörténet. Az új tudományterület folyóirata, a *Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft* 1878-ban került megalapításra, nemzetközi egyesülete 1895-ben jött létre.²⁴

Tagányi németül is megjelent gyűjtési felhívásának ugyan kevésbé volt visszhangja Magyarországon, de új kutatási programok megfogalmazására ösztönzött. Bruckner Győző, aki 1923 és 1945 között a Miskolci Jogakadémia dékánja volt, az általa indított első vidéki jogtudományi folyóiratban, a *Miskolci Jogászéletben* hívta fel a figyelmet elsősorban a német Künßberg, valamint a francia Émile Jobbé-Duval kutatásai alapján 1926-ban a jogi vonatkozású néphagyományok, mint a jogtörténetírás szolgálatába állítható néprajzi források fontosságára, a néprajzi módszerek alkalmazásának lehetőségére a jogtörténetben.²⁵

Szendrey Ákos a Tagányi által megfogalmazottakat magáénak érezve német minták alapján először anyagközléssel (a közigazgatás népi szerveiről írt 1929-ben), majd Künßberg 1925-ben megjelent cikke nyomán 1936-ban egy kutatási program megfogalmazásával hívott fel a népi jogszokások gyűjtésére, rendszerezésére. A népi büntetőszokások kapcsán írt adatközlésén is jól látszik, hogy elsősorban jogtörténeti szakmunkák eredményeit összegzi, tényleges terepmunkára, jogéletkutatásra nem került sor felhívásai nyomán.²⁶

A maga megkésettisége ellenére szintén a nemzeti szuverenitás fogalmához, kialakulásának folyamatához kapcsolódott a magyar népi jogéletkutatás, jogi néphagyománygyűjtés, jogi néprajzi kutatás 1939 és 1948 közötti évek gyűjtőmozgalma, amelynek eseményeit egy kutatástörténeti áttekintésbe illesztve először Papp László foglalta össze, elsősorban a népi jogéletkutatás gyakorlati tapasztalataiból levonható elméleti következtetéseket ismertette. Azóta többen, több szempontból és különböző szakaszait, eseményeit és eredményeit értékelték. Tár-

Tagányi Károly

kány Szücs Ernő röviden többször megemlékezett a kutatásról, amelyben maga is részt vett, a gyűjtött anyag néhány adatát a jogi népszokásokról írott könyvében is felhasználta. A néprajz, jogtörténet és jogszociológia határterületén folytatott gyűjtés értékelését jogtörténeti szempontból Bónis György kísérelte meg, legalaposabban Kulcsár Kálmán végezte el a jogszociológia oldaláról, elemzése során elsősorban a mozgalom céljairól, törekvéseiről, eredményeiről nyomtatásban megjelent munkákat használva.²⁷

Az elmúlt években megjelent monográfiák új adatokkal, forrásokkal gazdagították a népi jogéletkutatás irodalmát, értékelték a jogvégzett gyűjtők bevonásával, a jogalkotó és jogalkalmazó szempontjából hasznosítható gyakorlati eredményeket kínáló, jogászai tárgyismerettel és néprajzi módszerekkel végzett jogszokáskutatás eredményeit.

A források közreadását, értékelését legutóbb a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport konferenciái, kiadványai és a közelmúltban lezárult OTKA-pályázat tette meg.²⁸

5. Jogszokás és szuverenitás – a kutatás feladatai

Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport „A szuverenitás változatai a XIX–XX. század magyar jogfejlődésében” kutatási programjának középpontjában a szuverenitás vizsgálata áll. Egyik lehetséges alternatívaként az állami lét fő alkotóelemét képező jogrendszer önállóságát, illetve kötöttségét, továbbá a tradicionális fejlődés és modernizáció összefüggéseit vizsgálja. A szuverenitásvizsgálatok kiindulópontját az egyszerre hagyományőrző és megújuló magyar modellben a XIX. század magyar jogi modernizációt alapvetően és egyaránt befolyásoló osztrák monarchikus keret és az európai vonzódás jelenti.

A tradicionalitás kontextusában az eredeti jogfejlődés megalapozásához a jogképződés a népi jogélet terepében is számos bizonyítékkal szolgál. A hosszú évszázadokig a „fent” hivatalos jogától elszakadt „lent” joga, a társadalom legnagyobb részének életéhez jogi kereteket nyújtó jogszokások, falutörvények uralma olyan mély hagyományokra nyúlt vissza, hogy még a XX. század közepén megvalósult jogszokásgyűjtés is a népi jog erős érvényéről számolhatott be. A társadalom kisebb-nagyobb közönségei a központi államhatalom törekvéseitől függetlenül,

gyakran éppen annak hiányosságait orvosolva szubszidiárius jelleggel szabályozták a mindennapokban előforduló jogi vonatkozású helyzeteket. Ezért fogalmazódik meg a kutatási célok között a társadalom primer rétegeinek direkt, illetve kevésbé tudatos, de mindenképpen szuverén jogképződéseinek vizsgálata.

A fenti rövid kutatástörténeti áttekintés is tükrözi, hogy az Európa számos országában már a XIX. század utolsó harmadában megvalósult, elsősorban a nemzetállamok kialakulásához, a nemzeti szuverenitáshoz kapcsolódó kutatások felhívták a figyelmet az „élő és gyakorolt” népi jogszokások szerepére a nemzeti jogok megújulásában. A polgári kodifikációs törekvések jegyében gyűjtött jogszokások egyes országokban beépültek, részévé váltak a megszülető modern jogintézményeknek. Az európai jogszokásgyűjtések elkészítendő térképe jól tükrözné a kontinens országainak jogi modernizációs folyamatát is.

Egyéni kutatási tervünk kiindulópontja, hogy az e kontextusba illeszkedő, a magánjogi kodifikáció elhúzódozó folyamatához kapcsolódó, csak a XX. század közepén megvalósuló magyar jogszokásgyűjtés gazdag forrásanyaga jó lehetőséget nyújt a szuverén jogképződés vizsgálatára. Ezért a kutatás során alapvető feladatunknak tekintjük a

hazai jogi néprajzi kutatások elszórt adatain túl a nemzetközi kutatás témához kapcsolódó összehasonlító elemzését. Ennek során különös figyelmet kívánunk fordítani az oszét jogszokáskutatások eredményeire az elmúlt két tanulmányút (2019) könyvtári forrásfeltárásainak és terepkutatásának tapasztalataira, a gyűjtött anyag közzétételére, az oszét jogszokáskutatás forrásanyagának és módszertanának ismertetésére. Legalább ilyen fontosnak tartom a jogszokások vizsgálatát – elsődlegesen a magyar jogszokáskutatás forráskutatás eredményei tükrében –, illetve a jogszokáskutatás és a magánjogi kodifikáció kapcsolódási pontjainak feltárását. A közvélemény-büntetésekkel összefüggésben feladatként fogalmazódik meg a szuverenitás sajátos formájának vizsgálata a jogképződés és jogalkalmazás relációjában a népi jogélet színterein. Az általános vizsgálati szempontokat egy speciális vizsgálati terület is kiegészíti kutatásaim során: a tradicionális közösségi gondoskodás és a modern korszak szociális gondoskodásának metszete. Természetesen egy kutatócsoport tagjaként az egyéni kutatási terv folyamatosan változik, alakul az egymást formáló kutatási eredmények tükrében, hozzájárulva a közös kutatás eredményességéhez.

Jegyzetek

- ¹ A kérdés aktuális interdiszciplináris megközelítéséről az MTA Gazdasági és Jogtudományok Osztálya és Filozófiai és Történettudományok Osztálya által 2012-ben rendezett konferencia tanulmányai adnak áttekintést. A szuverenitás a XXI. században: eszmék, realitások és illúziók. *Magyar Tudomány*, 2013. 4. sz. 370–467. p.
- ² BAYER József: A szuverenitás politikaelmélete. *Magyar Tudomány*, 2013. 4. sz. 374–382. p.; TÓTH J. Zoltán: A szuverenitás fogalmi és tartalmi kérdései. *Jogelméleti Szemle*, 2018. 4. sz. 288–303. p. Ezúton köszönöm KARÁCSONY Andrásnak a kutatócsoport nyitókonferenciáján tartott előadásának rendelkezésemre bocsátott kéziratát (*Pillanatkép a szuverenitás kutatásáról*).
- ³ TÓTH 2018, 293–294. p.
- ⁴ KARÁCSONY (kézirat), TÓTH 2018, 293–294. p.
- ⁵ HUNYADY György: A személyes szuverenitás és kiszolgáltatottság élménye. *Magyar Tudomány*, 2013. 4. sz. 438–452. p.
- ⁶ EDWARD, Andrew: Jean Bodin on Sovereignty. *Republics of Letters: A Journal for the Study of Knowledge, Politics, and the Arts*. 2, 1 June 2011. http://arcade.stanford.edu/journals/rofl/files/article_pdfs/roflv02i02_Andrew_060111.pdf. SIMAI Mihály: A szuverenitás a XXI. század formálódó multilaterális rendszerében. *Magyar Tudomány*, 2013. 4. sz. 459–467. p.
- ⁷ BENN, Stanlye I.: A szuverenitás jelentésváltozatai. In TAKÁCS Péter (szerk.): *Allamtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*. Budapest, 2003, Szent István Társulat, 634–650. p.
- ⁸ BIHARI Mihály: A modern szuverenitás-elmélet alapjai. Kísérlet egy funkcionális rendszerszemléletű szuverenitáselmélet alapjainak kidolgozására. *MTA Law Working Papers*, 2014. 51. sz. MTA TK Jogtudományi Intézet, Budapest https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2014_51_Bihari.pdf
- ⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződés*. Bukarest–Köln, 2001, Kriterion Könyvkiadó, 232. p.
- ¹⁰ ROUSSEAU 2001, 38. p.
- ¹¹ TÓTH 2018, 298. p.
- ¹² ROUSSEAU 2001, 89. p.
- ¹³ *A szokásnorma az egyéni normák általános sokféleségében érvényesülő, a közösség által elfogadott, helyesnek tartott magatartás szabály/társadalmi norma. A jogi norma olyan általános jellegű, kötelező erejű társadalmi norma/magatartás szabály, amelyet az állam vagy állami szerv alkot, és végső soron állami kényszer biztosítja érvényesülését. A jogi népszokás olyan jogi vonatkozású szokás (azaz elsősorban a paraszti) közösségek mindennapi életének meghatározott, ismétlődése következtében az utódokra is átörökített rendje, amely az állami szabályozásnak csak kiegészítőjeként, színezőjeként vagy csupán jelképes tartalommal él tovább. A jogi néphagyomány pedig a már nem gyakorolt, de még ismert jogi vonatkozású szokásoknak, jelenségeknek a folklórban (mese, dal, monda, rege, anekdota, igaz történet), illetve a tárgyi emlékekben történő továbbélése, hagyományozása. A kérdésről részletesen NAGY Janka Teodóra: A magyar jogi néprajzkutatás eredményei és alternatívái. In TÁRKÁNY SZÜCS Emő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, 2003, Akadémiai Kiadó, 851–862. p.*
- ¹⁴ TAGÁNYI Károly: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. A családi és öröklési jogszokások*. Budapest, 1919, Magyar Néprajzi Társaság, 85 p.; TÁRKÁNY SZÜCS Emő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, 1981, Akadémiai Kiadó, 29–35. p.; VARGA Csaba: Népi jogszokástól a jogi népszokásig. *Jogtudományi Közlemények*, 1981. 36. sz. 880–886. p.; MEZEY Barna: Szokásjog és szokás határán: jogszokások. In MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Budapest, 2009, ELTE Eötvös Kiadó, 13–26. p.
- ¹⁵ MEZEY 2009; KAJTÁR István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Budapest–Pécs, 2004, Nordex, 156 p.; ANGYAL Pál: *A közvélemény-büntetés*. Budapest, 1933. 62. p.; GELENCSEK József: *Megszégyenítő büntetések a Káli-medencében*. In S. LACKOVITS Emőke (szerk.): *Tanulmányok a 125 éve született Sebestyén Gyula emlékére*. Veszprém, 1989–1991, 48–60. p.
- ¹⁶ TÓTH 2018, 301. p.
- ¹⁷ Legutóbbi összefoglalás NAGY Janka Teodóra: A jogi népelektudat (1939–1948) nemzetközi előzményei, elméleti és módszertani kérdései, eredményei a hazai interdiszciplináris tudományfejlődésben. In Uő (szerk.): *A jogtörténet új forrásai. „A jogtörténeti kutatások új forrásai: jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi digitális adattár”* K 109191 számú OTKA kutatás zárókiadványa. Jogi kultúrtörténeti,

jogi néprajzi kiskönyvtár 8. Szekszárd, 2018, Pécsi Tudományegyetem KPVK, 251–316. p.

¹⁸ NAGY 2018.

¹⁹ MATLA Gabriella: A spanyol jogszokáskutatás úttörője: Joaquín Costa Martínez. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai II. kötet. Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 7.* Szekszárd, 2018, Pécsi Tudományegyetem KPVK, 261–270. p.

²⁰ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Results and Task of Legal Ethnology in Europe. In DUNDES RENTELN, Alison – DUNDES, Alan (eds.): *Folk Law I–II. Essays in the Theory and Practice of Lex Non Scripta.* New York – London, 1994, University of Wisconsin Press, 164. p.

²¹ TÁRKÁNY SZÜCS 1994.

²² AMIRA, von Karl: *Rechtsarchäologie.* Strassburg, 1913; TÁRKÁNY SZÜCS 1994, 169. p.

²³ BAROSS János: *Részleges jelentés az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által a magyar parasztbirtokok öröklési módjára vonatkozólag elrendelt adatgyűjtés eredményeiről.* Budapest, 1905; MATY-TYASOVSKY Miklós: *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás,* Budapest, 1904, Eggenberger-féle Könyvkereskedés.

²⁴ TAGÁNYI 1919.

²⁵ BRUCKNER Győző: A magyar jogtörténetírás folkore-isztikus irányai. *Miskolci Jogászelet Könyvtára 13.* Miskolc, 1926.

²⁶ SZENDREY Ákos: Néprajz és jogtörténet. *Ethnographia*, 1936. 42. sz. 144–150. p.

²⁷ A kutatástörténet legutóbbi összefoglalása NAGY Janka Teodóra: *A magyar jogi népeletkutatás (1939–1948) története és forrásai. Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 6.* Szekszárd, 2018, Pécsi Tudományegyetem KPVK, 373. p.; BOGNÁR Szabina: *A népi jogélet kutatása Magyarországon. Néprajzi értekezések 5.* Budapest, 2016, 275 p.

²⁸ *A jogtörténet új forrásai: a Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár (DDFL) / New sources of legal history research: Digital Database of Folk Law (DDFL).* OTKA K 109191 sz. pályázat alapvető célja a jogtörténeti forrásoknak a tudományos szinergiákra is tekintettel történő bővítése volt. Összefoglaló kötet NAGY Janka Teodóra (szerk.): *A jogtörténet új forrásai. „A jogtörténeti kutatások új forrásai: jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi digitális adattár” K 109191 számú OTKA kutatás zárókiadványa. Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 8.* Szekszárd, 2018, Pécsi Tudományegyetem KPVK.

Deák Ferenc híres felirati javaslatának 26. bekezdésében (amely a végleges szövegben a 27. bekezdés lett)¹ az alábbiakat olvashatjuk:

„És ha tekintjük Svéczia és Norvégia példáját, láthatjuk, hogy két állam csupán personalunio mellett is megállhat egymással, s mi, kik az örökös tartományokkal hasonlóul personalunio mellett ugyanazon uralkodóház alatt állunk, közjogilag egymástól függetlenül miért nem állhatnánk meg testvérileg egymás mellett, ha egymás jogait és érdekeit kölcsönösen tiszteletben tartjuk?”²

Az 1861. évi országgyűlésen Deák a tisztán perszonáluniós kapcsolat példajaként hivatkozott tehát az 1814 óta fennálló svéd–norvég unióra,³ ami azonban nem helytálló értelmezés, ugyanis ez az államközi viszony korántsem merült ki az uralkodó személyének azonosságában. Ő ezzel (ti. a svéd–norvég közjogi kapcsolat reáluniós jellegével) nyilvánvalóan tisztában is volt, ugyanis – mint arra a Deák-szakirodalom számos alkalommal utalt már⁴ – kedvelt ifjúkori olvasmányai közé számítottak Karl [Carl] von Rotteck (1775–1840) német liberális politikus és tudós, freiburgi professzor művei, sőt Csengery Antal szerint a német szerzőt személyesen is ismerte.⁵ Concha Győző megjegyzi, hogy Deák azért alkalmazta „hamisan” a perszonálunió fogalmát több írásában, mert osztrák ellenfele, Wenzel Lustkandl (1832–1906) a reáluniót „teljes inkorporáció” értelemben használta, és Deák így próbálta kiemelni a két koncepció közötti különbségeket.⁶

Rotteck egyik legfontosabb műve a *Lehrbuch des Verunfnehmens und der Staatswissenschaften* (Az észjog és az államtudomány tankönyve) című, az 1830-as évek első felében megjelent négykötetes munka volt, melyet Deák – Panka Károly (a Deák-könyvtár áttanulmányozását követően publikált) tanulmánya szerint – „sokat forgatott”.⁷

Képes György

Svédország és Norvégia uniója, 1814–1905

Rotteck a *Lehrbuch* III. kötetének 62. címében értekezik „a több államból álló államokról” (*Vom Staaten-Staat*), mint az országok közötti közjogi kapcsolat – államszövetség (*Staatenbund*) és szövetségi állam (*Bundesstaat*) melletti – harmadik, leglazább változataról. A svéd–norvég uniót valóban ebben a fejezetben említi, azonban korántsem a perszonálunió tiszta példajaként.

Leszögezi ugyan, hogy Norvégia és Svédország polgárai nem állnak olyan szoros kapcsolatban az unióval, ahogy például az angolok, a skótok vagy épp az írek közvetlen állampolgárai (*unmittelbare Angehörigen*) Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyságnak,⁸ azonban különbséget tesz tiszta perszonálunió és „dologi egyesülés” (*dingliche Vereinigung*), azaz reálunió között.⁹ A perszonálunió államait pusztán személyes (*blos persönlich*) – az uralkodó vagy uralkodóház azonosságán alapuló – kapcsolat jellemzi, míg a reálunió Rotteck meghatározása szerint alapszerződésen (*Grundvertrag*) vagy alaptörvényen (*Grundgesetz*) nyugszik.¹⁰ Előbbire az Osztrák Császárság kikiáltása előtti ausztriai (Habsburg) összállamot, valamint Nagy-Britannia és Hannover dinasztikus kapcsolatát, utóbbira pedig épp Svédországot és Norvégiát hozza (egyik) példaként.¹¹

Valóban: a két északi állam esetében többről volt szó, mint arról, hogy államfőjük személye a véletlen (vagy akár tudatos, dinasztikus alapú döntés) folytán azonos lett. Ahogy Rotteck is utal rá, az 1814 és 1905 között fennállt

svéd–norvég uniót nemzetközi és kétoldalú szerződések, valamint alaptörvényi szintű (írott) szabályozás foglalta közösségbe. E közösség ráadásul bizonyos kérdésekben közös intézményeket is eredményezett. Bár a szakirodalomban a mai napig vitatott, hogy perszonál- vagy reálunió jött-e létre a két ország között 1814-ben (John W. Burgess amerikai politikatudós például hetven év távlatából az eredeti megoldást még „tisztán perszonálunióknak” nevezte),¹² e sorok írója Torkel Jansson svéd történész álláspontját osztja, mely szerint a külpolitika kivételt képezett ez alól („*Sweden–Norway remained no more than a personal union except in the field of foreign policy*”).¹³ Megjegyzendő, hogy a skandináv történelem neves kutatója, H. Arnold Barton amerikai történész is „kettős monarchiának” (*Dual Monarchy*) nevezi monográfiájában az uniót.¹⁴

Concha Győző *Politika* című művének Alkotmánytan címet viselő I. kötetében leszögezi: „a perszonálunió hagyományos fogalma nemcsak Magyar- és Osztrákországra, hanem Svéczia és Norvégiára nézve is tarthatatlan”. Utóbbi kapcsán kiemeli, hogy

„Norvégia alaptörvénye szerint (38. §) a norvég államminiszternek s két államtanácsosnak helye és szavazata van a svéd államtanácsban, valahányszor ott a két biródatmal illető ügyek tárgyalatnak, a hadüzenet fölötti tanácskozás végett svéd–norvég államtanács van (20. §), s Norvégia külügyeinek is a svéd külügyminiszter a kezelője.”¹⁵

A továbbiakban magunk is ezt a kérdést járjuk körül, azaz, hogy az MTA–ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoportjának a szuverenitással kapcsolatos további kutatásai körében – kutatói programként – az Osztrák–Magyar Monarchia és a Svéd–Norvég Unió egymásra gyakorolt hatásait, a politikai és közjogi irodalomban egymás államközösségeire történt utalásokat szeretnénk a későbbiekben behatóbban, konkrét példákkal is megvizsgálni és alátámasztani.

1. A svéd–norvég unió létrejötte és közjogi alapjai

Norvégia 1814-ben került közjogi kapcsolatba Svédországgal, miután a kieli béke – pontosabban a két kieli békeszerződés közül az első, a dán–svéd megállapodás¹⁶ – elszakította Dániától, melynek 1536 óta *de facto* alávetett része volt. Átmeneti helyzetben elfogadott, új szellemű alkotmánya kimondta ugyan, hogy az ország „szabad, független és oszthatatlan királyság” (1. §), a napóleoni háborúkban az oroszokkal kötött titkos szövetségnek köszönhetően a győztes hatalmak közé került svéd fél azonban ragaszkodott a kieli egyezmény azon rendelkezéséhez, mely szerint „királyságot kell alkotnia, [de] a Svéd Királysághoz csatlakozva” (*un Royaume, et reuni à celle de la Suède*).¹⁷

A svéd parlament (*Riksdag*) által még az előző évben trónörökössé választott Jean Baptiste Bernadotte francia

tábornok (1763–1844, 1818-tól haláláig XIV. Károly János néven svéd király) negyvenezer fős hadseregének fenyegetése hatására Keresztély Frigyes dán királyi herceg (és 1814. május 17-én Eidsvollban, az alkotmány elfogadásával egyidejűleg a küldöttek által megválasztott norvég király) augusztus 14-én megkötötte a svéd trónörökös herceggel a mossi fegyverszüneti egyezményt,¹⁸ melyben lemondott a norvég koronáról, Károly János pedig cserében vállalta – régensként XIII. Károly királyt is képviselve –, hogy tiszteletben tartja az eidsvolli alkotmányt. A felek az egyezményben azt is rögzítették, hogy a norvég alaptörvény rendelkezéseit összhangba kell hozni a kieli békeszerződés svéd–norvég unióról szóló passzusával.¹⁹

Keresztély Frigyes király a norvég parlament (*Storting*) 1814. október 10-i rendkívüli ülésén lemondott a trónról.²⁰ A *Storting* tíz nappal később (több mint 90 százalékos szavazattöbbséggel) jóváhagyta az uniót Svédországgal,²¹ majd november 4-én a mossi egyezményben foglaltaknak megfelelően módosította a májusi alkotmányt. Az ekkor elfogadott változtatások, kiegészítések jórészt a trónörökléssel, valamint a közös uralkodó kiskorúsága esetén az államfői jogkör két ország közötti közös gyakorlásával foglalkoztak, azonban fontos, a perszonálunió szokásos keretein több ponton is túllépő új szabályokat is beiktattak az alaptörvénybe. Az alkotmány kiegészítését követően, de még mindig ugyanezen a napon²² a *Storting* Norvégia királyává választotta a gyermektelen XIII. Károly svéd uralkodót, a trón örökösévé pedig Károly János herceget (azaz Bernadotte marsallt), az 1810. évi svéd trónöröklési törvényben (*Successionsordning*) foglaltakkal megegyezően.²³

A 15. § értelmében a norvég államtanács (*Statsråd*) három tagja, az államminiszter és további két, évente cserélődő tag – a magyar alkotmánytörténet jeles forrásából, az 1848. évi III. tc.-ből jól ismert kifejezést segítségül hívva – „a király személye körül leend”, és segíti az uralkodót a norvégiai ügyek intézésében.²⁴ Lehetőség szerint az uralkodónak ezekben az ügyekben ki kell kérnie a teljes norvég kormány véleményét is, már ha ennek nincs súlyos akadálya.²⁵ A 38. § a fentiekén túl arról is rendelkezett (ezen ügyek konkrét meghatározása nélkül), hogy a norvég kormány három, a király mellett Stockholmban tartózkodó tagja (lásd 15. §) az uralkodót a két országot közösen érintő ügyek vitelében is támogatni fogja.²⁶

A 26. § a hadügyeket (a hadüzenet és békekötés jogát is beleértve), a (katonai) szövetségek kötését és felmondását, valamint a követek küldését és fogadását, a korabeli szokásoknak megfelelően a király hatáskörében hagyta, kimondva azonban, hogy hadüzenet előtt az uralkodónak jelentést kell kérnie a norvég kormánytól az ország pénzügyeiről és védelmének állapotáról. Ezt követően a királynak rendkívüli (kibővített) államtanácsulást kell összehívnia Stockholmban, amelyen a svéd kormány tagjai és a Stockholmban tartózkodó három norvég kormánytag közösen vesz részt. Ezen az ülésen kell megvitatni a norvég kormány említett jelentését, valamint a svéd kormány hasonló tartalmú riportját is, és a király ezek alapján kéri ki a rendkívüli államtanács véleményét, „az alkotmány által rájuk ruházott felelősség terhe mellett”.²⁷ A 111. § szimbolikusan is megerősítette a hadügyek közösségét, kimond-

va, hogy a norvég kereskedelmi hajók norvég zászló, a hadihajók viszont uniós lobogó alatt fognak hajózni.²⁸

Ezek a fontos módosítások persze önmagukban még nem teremtették volna meg a reáluniót a két állam között, mivel csak a norvég közjognak váltak részévé, az 1814. november 4-i alkotmánykiegészítés szerint. A két társország közötti közjogi viszony részletkérdéseit az 1815. augusztusi *Rikssakt* (uniótörvény, korabeli magyar fordításban „birodalmi akta”)²⁹ rendezte, jórészt szó szerint átvéve az 1814. novemberi norvég alkotmány rendelkezéseit.³⁰ A jogszabályt a svéd *Riksdag* és a norvég *Storting* – egymással a ratifikációs folyamat során kapcsolatot tartva, de külön, saját eljárási rendje szerint, azaz svéd, illetve norvég törvényként – hagyta jóvá, egymással megegyező szöveggel.³¹ Norvégia belső jogszabályi hierarchiájában az uniótörvény – az 1814. novemberi, azonos tartalmú alkotmánymódosításokra tekintettel³² – alaptörvényi szintű jogforrás lett (amelyet tehát csak az alkotmánnyal együtt volt lehetséges módosítani, amint arra az uniótörvény 12. §-a kifejezetten utal is),³³ míg a svéd jogrendszerben nemzetközi szerződésnek minősült.³⁴

Az uniótörvény 1. §-a az 1814. évi norvég alkotmány (novemberben kiegészített) 1. §-ának szövegszerű átvétele, mely szerint „Norvégia szabad, független, feloszthatatlan és elidegeníthetetlen királyság, amely Svédországgal egy király alatt egyesült. Kormányformája korlátozott és örökletes monarchia.”³⁵ A 2. § (az 1810. évi svéd *Successionsordningra* utalva) kimondta, hogy a két állam trónöröklési rendje a svéd *Riksdag* által 1810. szeptember 26-án elfogadott és az újonnan megválasztott svéd király, XIII. Károly által jóváhagyott törvényben foglaltaknak felel meg.³⁶ A 3. § azt a nem várt jövőbeli esetet szabályozta, ha nem lenne az 1810. évi svéd trónöröklési szabályok szerint trónörökös (azaz kihalna az új svéd királyi dinasztia, a Bernadotte-ház). Ez esetben a *Riksdagnak* és a *Stortingnek* egyaránt trónutód-jelölési joga van, és ha nem azonos személyt jelölnek, akkor egy paritásos alapú közös bizottságnak kell összeülnie és megválasztania a két jelölt közül azt, aki Svédország és Norvégia közös uralkodója lesz. (A bizottság működésének és a határozat meghozatalának igen aprólékos szabályainak³⁷ ismertetésétől e helyütt eltekintենék, hiszen tudjuk, hogy az unió régen felbomlott már, a Bernadotte-ház pedig még mindig uralkodik Svédországban.)

Témánk szempontjából sokkal érdekesebb az uniótörvény 4. és 5. §-a, amely – azáltal, hogy a svéd közjog részévé (is) vált – végül is létrehozta a perszonáluniónál szorosabb kapcsolatot (reáluniót) a két ország között. A 4. § az 1814. novemberi norvég alkotmány 26. §-ából ismert szabályokat vette át,³⁸ azaz a hadügyeket, azokon belül is különösen a hadüzenetet a két ország olyan közös ügyévé emelte, amely nem csupán a közös uralkodó személye által, hanem – a rendkívüli államtanács folytán – a két ország kormányának tagjaiból álló ad hoc közös szerv által is intézendő. A Svéd–Norvég Királyságról szóló legátfogóbb közjogi munka, Anathon Aall és Nikolaus Gjelsvik 1912-ben német nyelven is kiadott könyve is kiemeli, hogy az uniótörvény 4. §-a értelmében a „háború és béke” a két ország közös ügye (*gemeinsame Sache*) lett.³⁹

Az 5. § a Stockholmban „a király személye körül” tartózkodó norvég államminiszter és két tanácsos (miniszter) feladatkörével foglalkozik, kimondva, hogy nekik helyük és szavazatuk lesz a svéd államtanács (kormány) ülésén minden olyan esetben, amikor mindkét államot érintő ügyben kell dönteni. Ha lehetséges, ki kell kérni a (Christianiában, azaz a mai Oslóban ülésző) norvég kormány véleményét is ezekben a kérdésekben, kivéve, ha az idő szűke miatt ez nem lehetséges (lásd a norvég alkotmány 38. §-át). Amennyiben pedig a király nem Stockholmban, hanem Christianiában tartana államtanácsülést (azaz a főszabállyal ellentétben, kivételesen Norvégiában intéznék az államügyeket), ott a svéd államtanács (kormány) fogja magát képviseltetni hasonló módon: három, részvételi és szavazati joggal rendelkező kormánytag útján.⁴⁰

Az uniótörvény kiegyenlítésre törekedett a két állam között (az 1814. augusztus 14-i mossi egyezménynek megfelelően deklarálva a két ország egyenlőségét), és igyekezett a belső és külső szuverenitás kérdésében mindkét állam tekintetében csak óvatos lépéseket tenni, Svédország tekintetében az utóbbit lényegében nem is érintve. A létrejött eredménnyel alapvetően mégis mindkét fél elégedetlen volt: a svédek korábban ennél sokkal szorosabb közjogi kapcsolatban bíztak;⁴¹ miközben a norvégok nagy része is csalódott volt az események alakulása miatt, ugyanis ők a XIV. század végén elveszített függetlenségük teljes visszaszerzését tűzték ki célul, és e céltól vezérelve fogadták el 1814 tavaszán új, kartális alkotmányukat.⁴²

A későbbi szakirodalom álláspontja egyöntetű abban a tekintetben, hogy az uniótörvény külügyi kérdésekben korlátozta leginkább Norvégia szuverenitását, a közös uralkodó igen erős külügyi felségjogából adódóan.⁴³ A külügyeket őfelsége, a király intézte, Stockholmban. Míg a norvég kormánynak az 1814. novemberi alkotmánymódosítás következtében nem volt külügyekért felelős tagja (tanácsosa),⁴⁴ a svéd államtanácsban ott ült a külügyminiszter is, aki az uralkodónak nemcsak tanácsot adott diplomáciai kérdésekben, hanem az 1809. évi svéd kormányformatörvény (alkotmány) rendelkezéseinek megfelelően ellen is jegyezte a király ezen a területen meghozott elhatározásait, azaz a felelősséget vállalta értük, mégpedig kizárólag a svéd *Riksdag* előtt.⁴⁵ Ma már tudjuk, ez az aszimmetria vezetett kilencven év elteltével az unió felbomlásához.

2. A stattholderi intézmény mint konfliktusforrás

Az első megoldandó probléma abból adódott, hogy a közös államfő – bár még az 1814. novemberi norvég alkotmány 11. §-a értelmében is „bizonyos időt” minden évben Norvégiában kellett töltenie – főszabályként Svédországban, Stockholmban tartózkodott.⁴⁶ Annak érdekében, hogy a másik királyságban is biztosított legyen az államfői jogkörök gyakorlása, már XIII. Károly (ténylegesen a helyette a hatalmat gyakorló trónörökös-herceg, Bernadotte) *stattholdert* (helytartót) nevezett ki, Hans

Henrik von Essen gróf (1755–1824), svéd birodalmi tengerész nagyszemélyében. Ezt a norvég alkotmány – 1814. novemberi szövegváltozat szerinti – 14. §-a tette lehetővé, azzal, hogy *stattholder*é norvég és svéd polgár egyaránt kinevezhető.⁴⁷ A tisztséget 1829 decemberéig kizárólag svédnek, mégpedig a svéd hadsereg tábornokai töltötték be.⁴⁸ Von Essen grófot 1816-tól Carl Carlsson Mörner gróf (1755–1821), majd 1818-tól Johan August Sandels gróf (1764–1831) követte – utóbbi 1808-ban a finnországi háborúban az oroszok elleni győztes csatában szerzett elévülhetetlen katonai érdemeket. 1827-ben XIV. Károly János Baltzar Bogislaus von Platen grófot (1766–1829), a svéd haditengerészet ellentengernagyát nevezte ki Norvégia helytartójává.⁴⁹

1829. május 17-én christianiai diákok egy csoportja, az 1815 óta kialakult hagyomány szerint annak ellenére meg akarta ünnepelni az alkotmány elfogadásának 15. évfordulóját (a november 4-i évforduló helyett),⁵⁰ hogy azt a király javaslatára a Storting egy 1828-ban elfogadott törvényben kifejezetten megtiltotta.⁵¹ XIV. Károly János úgy ítélte meg, hogy egy ilyen ünnepség alkalmat teremt arra, hogy az általa megdöntött Keresztély Frigyes volt norvég király (dán koronaherceg, VIII. Keresztély néven dán király 1839 és 1848 között) köré kultusz épüljön. A diákok az ünnepnap előtt hetekkel röplapokat terjesztettek Christiania utcáin. A hatóságok sikertelenül próbálták megakadályozni, hogy a *Constitutionen* („Az Alkotmány”) nevű gőzhajó behajózzon a kikötőbe. A hajót a parton felsorakozott diákok üdvölgzése köszöntötte, majd az egyre nagyobb tömeg a város főterére (*Stortorget*) vonult.

Mivel a (mindössze tizenkét fős) városi rendőrség felállítására nem hagyták el a teret, Baltzar von Platen királyi helytartó egy XVII. századi, lázadás elleni törvény alapján a katonaság bevetése mellett döntött, amely erőszakkal (a lovasság kardlappal, a gyalogság puskatussal) oszlatta fel a tüntetőket. A *Torgslaget* („főtéri csata”) néven ismertté vált incidens⁵² szinte a „bostoni teadélutánhoz” hasonló szimbolikus jelentőségre tett szert a norvég közvéleményben.⁵³ Von Platen még ugyanebben az évben bekövetkezett halála után a *Storting*ben határozati javaslat is született arról, hogy svéd állampolgár többé ne lehessen helytartó Norvégiában. Korábban is népszerűtlenek voltak a svéd *stattholder*ek (egy norvég képviselő már 1818-ban javasolta a tisztség eltörlését), azonban igazán a 1829. május 17-i események tették az unió egyik konfliktusforrásává a helytartóság kérdését.⁵⁴ Még az is felmerült, hogy a *Storting* eltörli az intézményt, de Károly János megüzente, hogy ez ellen vétőt emelne.⁵⁵ Von Platen halála (1829. december 6.) után egészen 1836-ig mégsem nevezett ki újabb helytartót.⁵⁶

Az 1830. júliusi franciaországi forradalom Skandináviában is éreztette hatását.⁵⁷ A dán abszolút monarchiában ezt követően rendelte el VI. Frigyes (1808–1839) a konzultatív tartományi gyűlések megtartását, az alkotmányok (1809. évi svéd és 1814. évi norvég alaptörvény) által kötött, de hasonlóan autokratikus karakterű XIV. Károly János pedig 1835-ben beleegyezett abba, hogy amikor a svéd külügyminiszterrel és a svéd kabinet egy másik tagjával külügyekről tanácskozik, ezen a „minisztertanácsnak”

nevezett ülésen egy norvég miniszter is részt vegyen.⁵⁸ Egy évvel később pedig, az unió történetében először egy norvég állampolgárt, J. C. Herman Wedel Jarlsberg grófot (1779–1840) nevezte ki Norvégia helytartójává,⁵⁹ aki 1814 és 1822 között norvég pénzügyminiszter, 1824 és 1832 között a *Storting* tagja (két évig elnöke is) volt.⁶⁰

A gróf halála után, 1841-ben újabb norvég állampolgár kapott *stattholderi* kinevezést, Severin Lovenskiöld (1777–1856) személyében, aki 1828-tól helytartói kinevezéséig a norvég kabinetet képviselte államminiszterként Stockholmban.⁶¹ Megjegyzendő, hogy mindketten régi királyhű politikusok voltak: már az 1814. tavaszi eidsvolli alkotmányozó gyűlésen a kiel béke rendelkezéseinek betartását pártolták, a konvención megszerveződő „svéd párt” vagy Uniópárt (*Unionspartiet*) prominenseiként.⁶² Amikor az 1848. februári párizsi forradalom hírére Christiania lakossága is mozgolódni kezdett, Lovenskiöld katonákkal üzenté meg, hogy szükség esetén ő is be fogja vetni a hadsereget. A főként kiskereskedőkből verbuválódott tüntetés hamar fel is oszlott. Pár résztvevőt azért a mihez tartás végett letartóztattak, és „jól megérdemelt botbüntetésben” részesítettek – ahogy a helytartó a királynak küldött jelentésében fogalmazott.⁶³

Lovenskiöld 1856. júniusi lemondása után nem neveztek ki újabb helytartót.⁶⁴ I. Oszkár király (1844–1859) ekkor már súlyos beteg volt, helyette régensként (Norvégiában Lovenskiöld elhunytát követően, az alkotmány 14. §-ának rendelkezései szerinti *visekongeként*, azaz „alkirályként”) fia, a későbbi XV. (Norvégiában IV.) Károly (1859–1872) uralkodott.⁶⁵ Ő – trónra lépésekor teendő engedményként – felajánlotta Norvégiának a rossz emlékü helytartói tisztség eltörlését. A *stattholderi* intézmény általános megítélésén az a tény, hogy 1836-tól nem svédnek töltötték be, keveset változtatott, mivel önmagában a tisztség léte üzenté, hogy Norvégia másodlagos, alárendelt szerepet tölt be a svéd–norvég kettős monarchiában.⁶⁶

Az új uralkodó ígéretét a norvég sajtó még azelőtt kiszivárogtatta, hogy a svéd országgyűlés erről hivatalos tájékoztatást kapott volna, a norvég parlament pedig 1859 decemberében gyorsan el is fogadta a szükséges alkotmánymódosítást.⁶⁷ Csakhogy válaszul a *Riksdag* valamennyi háza, azaz a négy tradicionális svéd rend (a svéd országgyűlés 1866-ig négykamarás rendi gyűlésként működött)⁶⁸ egyhangú határozatban üzenté meg az uralkodónak, hogy a helytartóságot az unió olyan alapintézményének tekinti, amely az uniótörvény módosítása, azaz a *Riksdag* jóváhagyása nélkül nem szüntethető meg. Márpedig a svéd rendek Norvégiát „csalárd partnernek” tekintik, és csak azzal a feltétellel járulnak hozzá a *stattholderi* intézmény eltörléséhez, amennyiben egyidejűleg az uniótörvény átfogó, az államközi kapcsolatot hatékonyabbá tevő revíziójára is sor kerül.⁶⁹ Mivel a királyt kötötte a svéd országgyűlés döntése, ígérete visszavonására, a *Storting* által elfogadott alkotmánymódosító törvény megváltozására kényszerült,⁷⁰ ami miatt viszont – ahogy Thomas K. Derry fogalmaz – a családott norvégok a monarchiát még inkább „svéd intézménynek” kezdték tekinteni.⁷¹

A helytartói tisztség így formálisan fennmaradt, de XV. Károly annyiban azért tartani tudta a szavát, hogy (1872-

ben bekövetkezett haláláig) nem nevezett ki senkit erre a tisztségre.⁷² A fiatalon elhunyt uralkodót, mivel nem volt túlélő fiúgyermek (leánya pedig az 1810. évi trónöröklési törvény szerint nem örökölhette a trónt), öccse követte a közös trónon, II. Oszkár (1872–1907) néven, akit a norvég parlament barátságosan fogadott, igen nagyvonalú összeget szavazva meg norvégiai (trondheimi) koronázási ünnepségére. Robert Nisbet Bain szerint ennek a békélyesebb légkörnek is betudható, hogy az új uralkodó megismételte a bátyja által tett felajánlást a helytartói tisztség megszüntetésére.⁷³

Ez esetben az ígéret valósággá is vált, ugyanis az említett 1866. évi új *Riksdagsordning* alapján működő svéd népképviselői országgyűlés most nem a *Storting*, hanem a király eljárása miatt fejezte ki nemtetszését, kimondva, hogy az uralkodó parlamenti felhatalmazás nélkül nem tárgyalhatott volna a kérdéstről. A helytartói intézmény eltörlését viszont megszavazta.⁷⁴ Így a *Storting* 1873. május 28-án problémamentesen tudta elfogadni azt az alkotmánymódosítást, amely törölte a norvég alaptörvény 14. §-ának 1. és 3. bekezdéséből a *stattholderi* tisztségre vonatkozó utalásokat. Ezzel egyidejűleg létrejött a christianiai államminiszteri tisztség, aki a norvégiai kabinet feje lett, véget vetve annak a sérelmes helyzetnek, hogy, mivel az elvileg kormányfőnek számító államminiszter állandóan Stockholmban tartózkodott, Norvégiának – helytartó (vagy alkirály) hiányában – 1873-ig nem volt saját miniszterelnöke. A Norvég Királyság első önálló kormányfője az ügyvéd és alkotmányjogász Frederik Stang (1808–1884) lett.⁷⁵

3. A külső szuverenitás és szimbólumai

A helytartói tisztségből adódó alárendeltség-érzés mellett Norvégia másik alapvető sérelme abból adódott, hogy – mint említettük – az unióban a külügyek a közös uralkodó hatáskörébe tartoztak. Ez a korabeli felfogás szerint következett ugyan a külügyi felségjog személyhez kötöttségéből, azonban a gyakorlatban olyan helyzetet eredményezett, amelyben a norvég külügyeket a társállam minisztere intézte, aki azonban ezen ügyek viteléért Norvégiában semmilyen módon nem volt felelősségre vonható.⁷⁷

A svéd diplomácia ráadásul nem bizonyult alkalmasnak a norvég érdekek képviselésére. Erre már az 1814. ja-

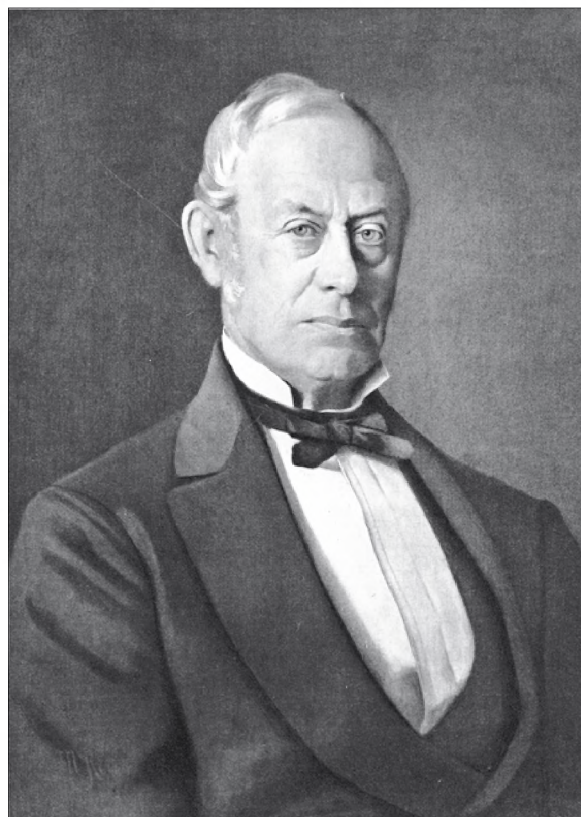
nuári kieli béke is jó példát szolgáltatott, ugyanis a béketárgyalásokon a svéd fél Dánia javára lemondott három, 1536-ig a norvég koronához tartozó tartományról, Izlandról, Grönlandról és a Feröer-szigetokről, amelyek közül

utóbbi kettő a mai napig Dánia külső területe. A történettudományban máig vitatott, hogy mindez Edmund Bourke (1761–1821) nyugat-indiai születésű dán tárgyalóbiztos azon, valótlan állításának köszönhető-e, mely szerint ezek sosem tartoztak Norvégiához, vagy csupán annak, hogy a svédek mielőbb le akarták zárni a tárgyalást, és nem érdekelte őket e területek sorsa.⁷⁸ Ha előbbi, akkor kellő információik, ha utóbbi, akkor a megfelelő akaratuk nem volt meg ahhoz, hogy Norvégia ügyeiről tárgyaljanak. Utóbbi értelmezést látszik alátámasztani, hogy Svédország 1821-ben a *Storting* felhatalmazása nélkül állapodott meg a dán féllel abban, hogy Norvégia hárommillió *riksdaler* erejéig részt vállaljon a napóleoni háborúban vesztes Dán–Norvég Királyság államadosságából ahelyett, hogy a svéd diplomácia – akár Feröer, Grönland és Izland átengedésére hivat-

kozva – ettől a társállamot terhelő további kötelezettségtől elzárkózott volna.⁷⁹

A norvég érdekekkel kapcsolatos svéd negligenciáról tanúskodik a „bodoi esetként”⁸⁰ elhíresült ügy is, melynek kiváltó oka az volt, hogy a norvég hatóságok eljárást indítottak néhány angol csempész ellen, akiknek az áruját lefoglalták. A csempészek azonban meghamisított okiratokkal meggyőzték a brit kormányt arról, hogy az eljárás jogtalan volt, mire az Egyesült Királyság és a Svéd–Norvég Királyság között kialakult diplomáciai feszültség megoldásaként a svéd külügyminiszter jelentős összegű kártérítés fizetését vállalta Norvégia nevében a (teljesen jogszerűen eljárás alá vont) csempészek javára.⁸¹ XIV. Károly János, azaz Jean Baptiste Bernadotte *de facto* 1814-től, közjogi értelemben 1818-tól (XIII. Károly halálától) 1844-ig tartó norvégiai uralkodására ez a hozzáállás általában jellemző volt – bár a svéd származású amerikai történész, Raymond E. Lindgren olyan ellenpéldákat is talált kutatásai során, amelyek kifejezetten a norvég kereskedelmi érdekek érvényre juttatását támasztják alá a svéd diplomácia részéről.⁸²

A pénzügyi terhekekkel kapcsolatos svéd „nagyvonalúság” mellett szimbolikus kérdésekben is érezhető volt Norvégia unión belüli alárendelt szerepe. Az egyik ilyen a nemzeti és uniós jelképek használata volt, különösen a

Frederik Stang (1808–1884), Norvégia első miniszterelnöke⁷⁶

zászlók problematikája. Norvégiának néhány évig nem volt saját zászlaja, holott alaptörvénye szerint, mint független királyság, kereskedelmi célra saját lobogót (hadicélra pedig uniós zászlót) lett volna jogosult használni.⁸³ A *Dannebrogra* emlékeztető, de piros mezőben nem fehér, hanem (fehér szegéllyel övezett) kék színű keresztet tartalmazó, ma is használatos norvég zászló 1821-ben született meg.

A monarchia sajátos helyzetét példázza, hogy XIV. Károly János a *Storting* erre vonatkozó határozatát azért nem szentesítette, mert véleménye szerint a zászlók megállapítása királyi prerogátiva, majd rendeletben „engedélyezte” az új norvég zászló használatát.⁸⁴ Ezzel együtt a norvég kereskedelmi hajók a Finisterre-foktól délebbre továbbra is csak svéd lobogó alatt hajózhattak,⁸⁵ mivel Svédország az észak-afrikai kalózsoknak fizetett „védelmi pénzzel” tudta csak szavatolni biztonságukat.⁸⁶ 1838-ban aztán, miután Franciaország elfoglalta Algírt, és így elhárult a veszély, a király – részben a *Storting* petíciójának hatására, pontosabban a norvég parlament és a végrehajtó hatalom (az uralkodó és norvég államtanácsosai) között kialakult alkotmányos konfliktust enyhítendő – rendeletben engedélyezte, hogy a norvég kereskedelmi hajók „saját felelősségükre” norvég zászló alatt hajózzanak.⁸⁷

A hadihajókon azonban továbbra is a svéd (sárga–kék) lobogó volt, melynek a bal felső sarkában lévő kis négyzetbe kerültek bele 1815-ben – „uniós zászló” gyanánt – a norvég (pontosabban ekkor még a Dániától örökölt vörös–fehér) színek.⁸⁸ 1844-ben aztán az újonnan trónra lépő I. Oszkár azzal ajándékozta meg Norvégiát, hogy egységes zászlóhasználatot biztosított két országa számára. Elhatározása értelmében mindkét állam zászlajának bal felső sarkában el kellett helyezni az unió új jelképét, amely a svéd és norvég nemzeti színeket ötvözte.⁸⁹

Az új uralkodó szimbólumokkal (és persze a norvég nemzeti érzésekkel) kapcsolatos érzékenységét példázza, hogy a közös zászlóformátum mellett még egy engedményt tett a norvégok számára. 1844-ig Svédország neve minden hivatalos okiraton megelőzte Norvégiát, azonban Oszkár vállalta, hogy abban az esetben, ha Norvégia nevében intézkedik, címei felsorolásakor előbb írja Norvégiát, mint Svédországot.⁹¹ Ezek a (rendeleti úton hatályba léptetett) királyi jótétemények mindazonáltal arra is emlékeztették a norvégokat, hogy – a helytartói intézmény kapcsán leirtakhoz hasonlóan – sorsuk a (svéd) király jóindulatától függ.⁹² Hasonló szimbolikus ügy, egyúttal norvég sérelem volt, hogy az uralkodók sorszámozása

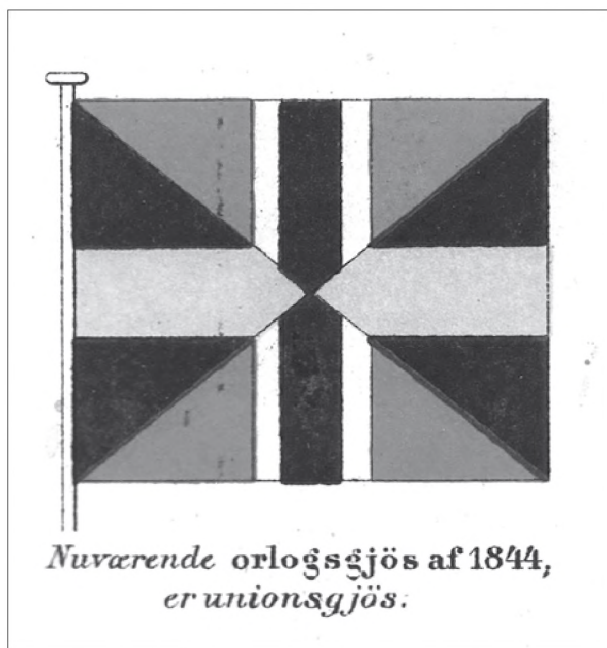
is Svédországhoz igazodott,⁹³ de ezen ez alkalommal sem változtattak. (Persze ez az Oszkár nevű királyokat nem, csak a Károlyokat érintette, mivel Oszkár nevű uralkodó Svédországban sem volt korábban.)

A közös kül- és hadügyi politika fölött gyakorolható kontroll Svédország számára rendkívül nagy jelentőségű volt, ugyanis a Finnországot 1809-ben bekebelező Orosz Birodalom jelentette fenyegetést az 1700 és 1721 közötti „nagy északi háború” óta nem lehetett figyelmen kívül hagyni a régióban. A svéd kormány attól tartott, hogy ha Norvégia nagyobb önállóságra vagy akár beleszólásra tenne szert, kevésbé akarna részt vállalni a védelmi kiadásokból.⁹⁴ Márpedig a *Storting*, amelyben 1833-tól Ole Gabriel Ueland (1799–1870) vezetésével parasztpárti volt a többség, követelte a nagyobb befolyást, amit a norvég államtanács közvetített is az uralkodó felé. Ennek hatására 1835-ben a király vállalta, hogy a Stockholmban tartózkodó norvég államminisztert

minden olyan esetben meghívja a kabinetülésre, amikor akár Norvégiát, akár mindkét államot érintő külpolitikai kérdést tárgyalnak.⁹⁵ Megjegyzendő viszont, hogy ha csak Svédországot érintette az ügy, abban az esetben változatlanul lehetett a norvég államminiszter jelenléte nélkül is tanácskozni,⁹⁶ azaz valójában nem a külügyeket általában, hanem csupán a norvég külügyeket tekintették valódi közös ügynek.

1836-ig sem a *Storting*nek, sem a norvég kormánynak nem volt beleszólása abba sem, hogy kik legyenek azok a tisztségviselők, akik az uniót külföldön képviselik. Bár a norvég alaptörvény 1814. novemberi változata szerint az országnak lehetett volna saját önálló diplomáciai apparátusa, a svéd–norvég egyesült királyság első két évtizedében az a szokás alakult ki, hogy a két országnak közös konzuli testülete van.⁹⁷ Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a svéd külügyminiszter hivatali beosztottjai képviselték Norvégiát is más országokban, akiket a király a norvég kormány beleegyezése nélkül nevezett ki. 1836-ban aztán XIV. Károly János elrendelte, hogy a konzulok kinevezéséről és visszahívásáról azon a közös svéd–norvég kabinetülésen kell döntést hozni, amelyen az előző évben kiadott uralkodói elhatározás szerint a norvég államminiszter is részt vesz.⁹⁸ Ez is csak részben jelentett azonban előrelépést, ugyanis az együttes kabinetülésen a svéd államminiszter (miniszterelnök) elnökölt, és a svéd államtanácsosok (miniszterek) voltak többségben.⁹⁹

A norvég parlament így még 1836-ban hárompontos feliratban foglalta össze a Norvégiát az unió alatt ért sé-

Az 1844 után használandó közös uniós jelkép (Unionsmerket)⁹⁰

relmeket (a Szász Zsombor által a magyar rendi országgyűlés korából kölcsönzött szép kifejezéssel: *gravameneket*).¹⁰⁰ Az első kettő inkább szimbolikus volt, de a külső szuverenitás szempontjából korántsem jelentéktelen. Egyrészt követelték az önálló norvég kereskedelmi zászló nemzetközi tengerjogi elismertetését; másrészt olyan közös, uniós zászló- és címerhasználatot, valamint királyi címhasználatot sürgettek, amely az eddigieknél egyértelműbben jelzi a két tagállam – uniótörvényben deklarált – egyenjogúságát (mint láthattuk, ezek a kérések 1844-ben találtak meghallgatásra). A harmadik sérelem kifejezetten a külügyekre vonatkozott: azt kérték, hogy Norvégia ugyanolyan alkotmányos garanciák és felelősség mellett legyen képviselve külföldön, mint Svédország,¹⁰¹ azaz – kimondatlanul, de beleértve – a *Storting*nek (is) felelős kormánytag útján.

A parlament és a király között kialakult feszültség alkotmányos válságot eredményezett. A *Storting* a sérelem ügyét előrevéve nem volt hajlandó tárgyalni a királyi előterjesztéseket, XIV. Károly János pedig, még a költségvetés elfogadása előtt, feloszlatta a *Stortinget*. Mire a parlament, még mielőtt ezt az uralkodói elhatározást végrehajtotta volna, az alkotmányban erre az esetre, azaz a kormánytagok közjogi felelősségre vonására létrehozott (egyébként épp az 1809. évi svéd *Regeringsform*ból kölcsönzött) szabály szerinti speciális birodalmi bíróság (*Rigsret*) előtt emelt vádat a feloszlató döntést ellenjegyző miniszter ellen. A *Rigsret* a miniszter felelősségét megállapította, a miniszter az ítélet alapján be is nyújtotta a lemondását, azonban a király azt nem fogadta el.¹⁰² Ezzel mindkét fél lehetőségei kimerültek, ami az állam további működésének kényszerűsége miatt egy időre oldotta, de véglegesen nem szüntette meg a kialakult feszültséget.

4. Az unió felülvizsgálatára kiküldött első két bizottság kudarca

Mint a zászlókérdés kapcsán már említettük, a konfliktus csillapítása érdekében 1838-ban az uralkodó engedte a norvég kereskedelmi hajók számára az 1821-ben megállapított norvég nemzeti zászló használatát, majd 1839 januárjában elrendelte, hogy egy svéd–norvég közös bizottság alakuljon azzal a céllal, hogy a *Storting* petíciójának harmadik pontjára is figyelemmel tegyen javaslatokat az unió felülvizsgálatára.¹⁰³ Ez volt az *első*, de korántsem az utolsó ilyen *közös bizottság* az egyesült királyság történetében, amely 1844-ben már az új uralkodó, I. Oszkár részére terjesztette elő jelentését.¹⁰⁴ Az ebben foglalt javaslatok a két ország közötti kapcsolat szorosabbra fűzését – közös hadsereg felállítását, közös kereskedelempolitikát és vámrendszert, valamint a jogszabályok kölcsönös elismerését – irányozták elő. A javaslatot – a norvég kormány kifogásaira figyelemmel – a svéd kabinet elvetette, így az végül nem került sem a *Riksdag*, sem a *Storting* elé.¹⁰⁵

Az 1839-es bizottság jelentésében foglaltakat a *Storting*ban csak a továbbra is kisebbségben lévő uniópártiak (azaz a konzervatívok) támogatták. A parasztpártiak a ter-

vezet szerint létrehozandó közös intézményekben, különösen a közös hadseregben nem a norvég érdekek erőteljesebb érvényesülését, hanem az ország függetlenségének még nagyobb mértékű feladását látták. Ez a szemlélet a későbbiekben is komoly akadálya lett a reformnak. Azt a paradoxont, hogy Norvégia az unió belüli svéd hegemonia miatt hátrányt szenved, de ezen csak az uniós intézmények erősítésével lehetne segíteni, ami viszont Norvégia függetlenségének alkotmányos alapelvét sértene, sem ekkor, sem a későbbi próbálkozások idején nem sikerült feloldani. (E sorok írója, mint a mai kor szemlélője – a vitathatatlan közjogi különbségek ellenére – nehezen tudja nem belelátni ebbe a helyzetbe az Európai Unió strukturális reformjainak vissza-visszatérő kudarcait.)

A következő reformkísérlet előzménye nem a *Storting*, hanem ez esetben a *Riksdag* tiltakozása volt. Mint a helytartói intézmény sorsa kapcsán láttuk, a svéd parlament sérelmezte a norvég országgyűlésnek e poszt eltörlése tárgyában 1859-ben, az új király titkos felajánlásán felbátorodva meghozott döntését, és az 1860 áprilisában XV. Károlyhoz intézett feliratában tette világossá, hogy „a svéd rendek” bármely uniós intézmény felülvizsgálatához csak abban az esetben hajlandóak hozzájárulni, amennyiben a revízió az unió teljes rendszerére kiterjed, és annak működését hatékonyabbá teszi.¹⁰⁶ A *Storting* erre egyhangú határozattal elfogadott¹⁰⁷ válasziratot fogalmazott meg, amelyben kinyilvánította, hogy a helytartói tisztség norvég intézmény, amelyről a *Riksdag* nem rendelkezhet, az unió revíziója pedig kizárólag azzal a feltétellel és abban az esetben lehetséges, ha az uniótörvény azon két alapelve nem sérül, mely szerint a két királyság egymással egyenrangú, Norvégia függetlensége pedig tiszteletben tartandó.¹⁰⁸

Ilyen előzmények (és az azt követő többéves politikai vita)¹⁰⁹ után 1865-ben jött létre a *második uniós bizottság*, amelynek a javaslatai döbbenetes párhuzamot mutatnak az ugyanekkor zajló, és végül 1867-re sikerrel záruló osztrák–magyar kiegyezési tárgyalások eredményével, vagyis magával a kiegyezéssel (*Ausgleich*). A szintén 1865 és 1867 között ülésező svéd–norvég közös bizottság ugyanis nemcsak azt a korábbi (1844-es) javaslatot újította föl, mely szerint közös hadsereget kell létrehozni, hanem közös diplomáciai (konzuli) testületet is javasolt, továbbá kimondta, hogy a közös ügyek intézésére egy egyik ország parlamentje felé sem felelős, paritásos alapon minimum három svéd és három norvég tagból álló uniós államtanácsnak (*statsråd*) kell létrejönnie.¹¹⁰ Bár az ezt ellenőrző, népképviselőten alapuló uniós (föderális) parlamentre vonatkozó svéd indítványt a bizottság norvég tagjai nem támogatták,¹¹¹ a „közös minisztertanács” gondolatával, melyet Thomas K. Derry brit történész is az osztrák–magyar kiegyezéssel állít párhuzamba, egyetértettek.¹¹²

Hiába lett volna meg a (már népképviselőti) svéd *Riksdag*ban ezúttal a szükséges többség az immár valóban az Osztrák–Magyar Monarchiához hasonló dualista államot megalkotni szándékozó uniós javaslat elfogadásához, és hiába támogatta azt a norvég kormány is,¹¹³ az a *Storting* ellenállásán elbukott. 1870-ben meghalt Ueland parasztpárti vezér, aki támogatta volna a tervezetet, és tekinté-

lyének, általános megbecsültségének köszönhetően nagy valószínűséggel el is tudta volna érni annak elfogadását. Az ő halála után azonban – Johan Sverdrup (1816–1892) nemzeti liberális politikus, későbbi miniszterelnök vezetésével – olyan irányzat vált hangadóvá, amely semmilyen szorosabb együttműködésre nem volt hajlandó a svéd féllel, és már nem élt olyan tekintély, aki lecsillapíthatta volna őket.¹¹⁴ A *Storting* 1871-ben, Sverdrup kétórás, szenvedélyes beszéde után¹¹⁵ igen nagy többséggel, 92 szavazattal 17 ellenében elutasította az uniós bizottság jelentését.¹¹⁶ Fridtjof Nansen (1861–1930)¹¹⁷ 1905-ben megjelent, Norvégia függetlensége mellett érvelő, így természetesen nem elfogulatlan könyvében úgy fogalmaz, hogy azért, mert a javaslat nem tartalmazott megfelelő megoldást arra, hogy a két állam egyenrangúsága biztosított legyen.¹¹⁸

5. A parlamentáris kormányzás győzelme Norvégiában

Az 1870–80-as évek a parlamentarizmus eszméjének győzelmét hozták Norvégiában. Az 1814. évi norvég alaptörvény az amerikai alkotmányból ismert hatalommegosztásos rendszert vette át, amely nemcsak funkcionálisan, hanem ténylegesen, személyükben is elválasztotta egymástól a hatalmi ágakat.¹¹⁹ Emellett (mint az 1836. évi politikai válság kapcsán már említettük: inkább az 1809. évi svéd kormányformatörvényből, mint az 1787. évi amerikai konstitúcióból kölcsönzött szabállyal) lehetővé tette a kormánytagok közjogi felelősségre vonását. Az 1870-es években azonban a *Storting* közvetlenebb, már a politikai felelősséget is magában foglaló ellenőrzést követelt a királyi kabinet felett, elvárva a miniszterek parlament előtti megjelenését is.¹²⁰ A parlament Sverdrup vezette (ellenzéki) többsége 1871 és 1880 között egymás után háromszor is elfogadott egy olyan alkotmánymódosító javaslatot, amely ezt előírta volna, de II. Oszkár ezt mindhárom alkalommal megvétózta.¹²¹

A *Storting* azonban kimondta, hogy a harmadszorra is (egyébként épp 1880. május 17-én)¹²² elfogadott törvény az alkotmány értelmében a király újbóli vétója ellenére is hatályosnak tekintendő, és (június 9-én, nagy többséggel elfogadott határozatában) kötelezte az államtanács tagjait annak végrehajtására és a parlament ülésén való megjelenésre.¹²³ Stang lemondott, 1880. október 11-én kinevezett utódja, Christian A. Selmer (1816–1889) pedig ellenállt a *Storting* döntésének.¹²⁴ II. Oszkár azon érvére hivatkozott, hogy az alkotmány szerinti, valóban szuszpenzív (felfüggesztő, a parlament által harmadjára felülírható) királyi vétó csak a normál eljárási rendben elfogadandó törvényjavaslatokra vonatkozik, az alkotmány módosításaira nem, így az azzal kapcsolatos uralkodói vétó nem lehet más, csak abszolút – ezt az álláspontot egyébként a christianiái egyetem egyik, szakértőként felkért jogász-professzora által adott vélemény is alátámasztotta.¹²⁵

1882-ben a király feloszlatta az országgyűlést, csak hogy az új választások Sverdrup liberális pártjának (*Venstre*) olyan elsöprő, több mint 70 százalékos¹²⁶ parlamenti

többséget eredményező győzelmét hozták, hogy az ellenzék a *Storting* mindkét (sajátos módon egyébként egymásból létrejövő) házában, az *Odelsting*ben és a *Lagting*ben¹²⁷ is kényelmes többségbe került. A parlament 1883-ban vádat emelt Selmer és a kabinet több más tagja ellen, a részben a *Lagting* tagjaiból, részben legfelsőbb bírósági bírákból álló birodalmi különbíróság (*Rigsret*) pedig egy kilenc hónapos procedúra eredményeképpen kimondta a miniszterek felelősségét.¹²⁸ Az uralkodó kénytelen volt az ítéletet tudomásul venni, és 1884. március 1-jén megkérte Selmert, hogy kormánya mondjon le, ő pedig azt elfogadta.¹²⁹ Ezután sikertelen kísérletet tett egy újabb, „parlamenten kívüli” kormány kinevezésére, Christian H. Schweigaard (1838–1899) vezetésével, de a *Storting* egyértelművé tette, hogy ennek a kabinetnek a tagjaival szemben is vádat fog emelni. Ezt követően II. Oszkárnak már nem volt más választása, mint hogy 1884. június 26-án (a norvég történelemben először) a *stortingi* többség bizalmát élvező kormányt nevezzen ki, nem meglepő módon Johan Sverdruppal az élén.¹³⁰

6. A külügy, mint az unió Achilles-sarka

Sverdrup felemelkedése és 1884. évi politikai győzelme – H. Arnold Bartont idézve – akár már önmagában is „végzetes következményekkel” járhatott volna az unióra nézve.¹³¹ A helyzetet azonban tovább súlyosbította, hogy Svédországban is lényeges, egyébként a modern parlamentáris demokrácia irányába ható alkotmányos változások történtek. Egy 1885. július 18-án kelt, a *Regeringsform* egyes rendelkezéseit módosító (egyébként jórészt a norvég parlamentáris fordulatra reflektáló) törvény¹³² értelmében a külügyeket is kivonták a király közvetlen irányítása alól, és a svéd parlamentnek felelős külügyminiszter hatáskörébe kerültek. A törvény ráadásul azt is kimondta, hogy a külügyeket olyan államtanácsulésen kell tárgyalni, amelyen kötelezően részt kell venni a külügyminiszter mellett a svéd államminiszternek (kormányfőnek), valamint egy harmadik svéd kabinettagnak is, amivel 3:1 arányú fölénybe kerültek a svéd államtanácsstagok az egyetlen norvég résztvevővel szemben.¹³³

Ezzel tehát a *Riksdag*, valamint a kizárólag neki felelős svéd kormány teljes ellenőrzést szerzett az unió külügyi fölött, beleértve az 1815 óta változatlanul a svéd külügyminiszter által intézett norvég (és svéd–norvég közös érdekű) diplomáciai ügyeket is. Fridtjof Nansen 1905-ben megjelent, *Norway and the Union with Sweden* című (már idézett) könyvében kifejezetten ezzel az 1885. évi svédországi alkotmányos változással magyarázza az unió utolsó két évtizedének végül megoldhatatlannak bizonyult válságát.¹³⁴ Sverdrup értelemszerűen úgy reagált, hogy Norvégia csak akkor tudja elfogadni a módosítást, ha a norvég kormány is három taggal képviselheti magát a külügyekről tanácskozó (közös) kabinetülésen, és azt sürgette (egyébként nemcsak politikai szempontból érthetően, hanem közjogi oldalról is alátámaszthatóan), hogy a mind

svéd, mind norvég részről ekképp megváltoztatott szabályokat a két parlament vezesse át az uniótörvényben is.

Ezt a svéd kormány elfogadhatónak tartotta, azonban egy olyan szövegű javaslatot készített, amelyben külön kiemelte, hogy az unió külügyeinek ügyvivője a svéd külügyminiszter. Ez óriási felháborodást okozott Norvégiában, ami 1888. június 15-én (a pár nappal korábban tisztességéről lemondott) Ole Jørgensen Richter (1829–1888) stockholmi norvég államminiszter öngyilkosságához, 1889-ben pedig (a svéd kormánnyal folytatott tárgyalásokon tanúsított túlzottan engedékeny hozzáállás miatt támadott) Johan Sverdrup kormányfő lemondásához, politikai bukásához vezetett.¹³⁵ Ez év júliusában az első önálló norvég miniszterelnök fia, a konzervatív Emil Stang (1834–1912) vette át a norvég *statsråd* vezetését, miközben a nemzeti eszmék iránt korábban épp Sverdrup által feltüzelt, és az 1888-ban a *Venstre* pártból kivált radikálisok már új programpontra álltak elő: önálló norvég külügyminiszteri tisztséget követeltek.¹³⁶

Norvégia ekkor már hatalmas (Svédországnál is sokkal jelentősebb, sőt a világon a harmadik legnagyobb)¹³⁷ kereskedelmi flottával rendelkezett, ami önmagában megalapozta, hogy érdekeik magasabb szinten legyenek külföldön képviselve a korábbiaknál. A svédek ugyanakkor (némiképp okkal) tartottak attól, hogy ha önállósodni engednék a norvég diplomáciát, az azzal a veszéllyel járna – különösen az ebbe az irányba nyitott radikálisok hatalomra jutása esetén –, hogy Norvégia Oroszország felé közeledne, ami Svédország számára életveszélyt jelentett volna. 1891-ben így II. Oszkár király a *Storting* megnyitó ülésén tartott trónbeszédében bejelentette, hogy olyan tartalmú javaslatot fog mindkét ország parlamentje elé terjeszteni, mely szerint a továbbiakban a külügyeket és minden egyéb fontos közös ügyet úgy fog megtárgyalni a két állam kormányával, hogy az ilyen tárgyu ülésen a másik ország három minisztere is részt vehet. A radikálisok ezt kevésnek tartották, és négyyszavazatnyi többséggel leszavazták Stangot, aki lemondott.¹³⁸

A kormány bukása után kiírt választásokat a radikálisok nyerték, a *Stortingben* 57 százalékos többséget szerezve. 1891. március 6-án Johannes Steen (1827–1906) vezetésével radikális kormány alakult.¹³⁹ 1892 júniusában a *Storting* – az önálló norvég külügy felé tett első lépésként – saját norvég konzuli szolgálat létesítését határozta el, arra hivatkozva, hogy mivel az uniótörvény nem tett említést a konzulátusok kérdéséről, az 1815 után kialakult gyakorlat ellenére ez a Norvég Királyság önálló ügye, és a *Storting* többé nem járul hozzá a közös svéd–norvég konzuli szolgálat költségeihez.¹⁴⁰ A parlament e döntését II. Oszkár azonnal megvétózta, ami miatt viszont Steen és kabinetje lemondott.¹⁴¹ A *Storting* arra kérte a kormányt, hogy maradjon hivatalban, de közben már annyira feszültté vált a helyzet a két társország között, hogy a svéd sajtó egy része a Norvégiával szembeni fegyveres beavatkozás szükségességéről kezdett cikkezni.¹⁴²

A békét óhajtó II. Oszkár felkérésére aztán 1893 májusában ismét a konzervatív Emil Stang alakított kormányt. A konzervatívok, akik a radikálisok mögött a második erő voltak a norvég parlamentben, maguk is pártolták az

önálló norvég konzuli testület létrehozását, azonban ezt fontolva haladva, a svéd féllel folytatandó tárgyalások útján látták egyoldalú lépések helyett megvalósíthatónak.¹⁴³ Eközben a stockholmi *Riksdag* igen barátságatlan döntéseket hozott: visszavonta a svéd–norvég vámunióról szóló 1827. évi törvényt, és a katonai kiadások jelentős növelését határozta el. Ezek hatására, továbbá miután 1895. június 1-jén a svéd koronaherceg barátja, a félig porosz származású és a bismarcki politika hívének számító Ludvig V. A. Douglas (1849–1916) lett a külügyminiszter, a *Storting* úgy döntött, hogy átmenetileg mégis hozzájárul a közös konzuli szolgálat költségeihez, és egy új svéd–norvég közös uniós bizottságot kell létrehozni a felmerült vitás kérdések megoldására. 1895 októberében összpárti koalíciós kormány jött létre, a konzervatívok, a radikálisok, valamint a korábbi, Sverdrup-féle *Venstre* párt mérsekeltjei részvételével, Francis Hagerup (1853–1921) jogászprofesszor vezetésével.¹⁴⁴

7. A harmadik és negyedik reformbizottság és az unió vége

Az új norvég kormány egy hét főből álló delegációt hozott létre annak érdekében, hogy a svéd partnerrel tárgyaljon az unió szükséges reformjáról. Az 1895 és 1898 között működő, 1839 és 1865 után immár harmadik reformbizottság kudarcra volt ítélve. Nemhogy a norvég és a svéd fél között nem alakult ki konszenzus a javaslatok tárgyában, hanem döbbenetes módon mind a norvég, mind pedig a svéd delegáció két részre szakadt, aminek az lett az eredménye, hogy 1898-ra négy (két norvég és két svéd) különböző jelentés született,¹⁴⁵ a bizottság pedig 1898. január 29-én feloszlott.¹⁴⁶

Időközben újra kieleződött (és fegyveres konfliktussal fenyegetett) a két ország közötti feszültség. 1896–97-ben a *Storting* egymás után hozta a Svédországgal és az uralkodóval szembeni döntéseket. Miután az uralkodó megvétózta a „tisztán norvég zászló” (azaz az uniós szimbólum nélküli nemzeti zászló) használatáról szóló törvényt, a norvég parlament válaszul leszavazta a király és a koronaherceg apanázsának növelésére vonatkozó indítványt.¹⁴⁷ 1897 őszén a radikálisok nagy fölénnyel nyerték meg a választásokat, aminek eredményeképpen a következő év elején a Hagerup-kormány lemondott. 1898. február 17-én megalakult Johannes Steen második kormánya, amely áprilisban megszavaztatta a *Stortinggel* az általános férfi választójog bevezetéséről szóló törvényt. Ez tovább növelte a radikális párt népszerűségét.¹⁴⁸

Miután a *Storting* harmadszor is megszavazta a zászlóról szóló törvényt és azt II. Oszkár harmadjára is megvétózta, az alkotmány szuszpenzív vétóra vonatkozó, egyébként az 1791. évi francia alkotmányból átvett¹⁴⁹ 79. §-ának alkalmazásával a jogszabály hatályba lépett.¹⁵⁰ Mivel ez esetben nem alkotmánymódosításról volt szó, az uralkodó 1899. október 11-én, egy svéd–norvég közös államtanácsülésen, amelyen a koronaherceg is részt vett, mély sajnálatát kifejezve, de elismerte a döntés érvényességét,

és december 15-i hatállyal visszavonta az uniós jelkép feltüntetéséről szóló 1844. júniusi királyi rendeletet.¹⁵¹ A nem várt fejleményekre tekintettel a norvég féllel mindig igen barátságatlan Douglas külügyminiszter benyújtotta a lemondását.¹⁵²

Ezt követően egészen 1902-ig nem került ismét napirendre a konzuli szolgálatok kérdése. Ekkor azonban a svéd külügyminiszter javaslatára egy újabb (immáron negyedik, egyben utolsó) uniós reformbizottság jött létre, amelynek tanácskozásai nem várt módon gyors eredményt hoztak. A híres drámaíró fia, Sigurd Ibsen (1859–1930) által kidolgozott kompromisszumos javaslat alapján, amely a közös diplomáciai testületet meghagyva választotta volna szét a svéd és norvég konzuli szolgálatot (azaz svéd–norvég követség, azon belül külön svéd és norvég konzul) 1903-ban a két kormány ideiglenes megállapodást kötött egymással.¹⁵³ Az uralkodó Sigurd Ibsent stockholmi norvég államminiszterre nevezte ki, a *Storting* pedig 1904-ben elfogadta a norvég konzulokról szóló törvényjavaslatot.

Az Erik Gustaf Boström (1842–1907) vezette svéd kormány azonban megüzentte, hogy mindaddig nem hajlandó felszámolni a közös konzulátusokat, amíg a svéd külügyminisztert nem nevezik ki az uniós közös külügyminiszterévé, és a külügyi kabinet nem kapja meg a felhatalmazást a munkáltatói jogkör teljes körű gyakorlására, vagyis arra, hogy a norvég konzulokat ugyanúgy elmozdíthassa a hivatalukból, ahogy a svéd diplomátákat is.¹⁵⁴ A norvég fél számára ezek a kérések elfogadhatatlanok voltak, így a norvég kormány lemondott, és Christian Michelsen (1857–1925) vezetésével új (továbbra is összpárti) kormány jött létre Norvégiában.¹⁵⁵ Az új miniszterelnök radikális és vakmerő lépésre szánta el magát. Úgy döntött, hogy javasolja a *Storting*nek a norvég konzuli szolgálatról szóló törvény újbóli elfogadását, a Boström-féle javaslatok teljes figyelmen kívül hagyásával, és amennyiben ezt az uralkodó megvétőzza, Norvégia felmondja a Svédországgal 1814 óta fennálló uniót.

Ehhez egy olyan megoldást választottak, hogy miután a parlament a kormány javaslata szerint elfogadta a törvényt, és a király azzal szemben 1905. május 27-én az előzetes várakozásoknak megfelelően valóban vétót is emelt, Michelsen benyújtotta lemondását az uralkodónak, a *Storting* viszont kinyilvánította, hogy mást nem hajlandó miniszterelnöknek elfogadni. II. Oszkár így kényszerhelyzetbe került: nem fogadta el a lemondást, így ismerve el, hogy a parlamentáris szabályok keretei között az adott

helyzetben nem tud más miniszterelnököt kinevezni a kormány élére.¹⁵⁶ A *Storting*, 1905. június 7-én meghozott egyhangú határozatával erre a patthelyzetre, azaz az ország kormányozhatatlanná válására hivatkozva mondta fel az uniót: „annak következtében, hogy a király megszünt Norvégia királyaként működni, a Svédországgal fennálló unió megszűntnek nyilvánítottik.”¹⁵⁷

Ezt követően, az uralkodóhással szemben gesztust gyakorolva, felajánlották, hogy II. Oszkár valamelyik

II. Oszkár svéd (1844–1907) és norvég (1844–1905) király¹⁶⁰

Bernadotte herceget jelölje utódjának, akit Norvégia hajlandó királyaként elfogadni. A sértődött király ezt visszautasította, azonban azt is kijelentette, hogy Svédország nem fog erőszakot alkalmazni, nem fogja Norvégiát a továbbiakban az unióba bekényszeríteni.¹⁵⁸ A *Riksdag* rendkívüli ülésén azt követelte, hogy tartsanak népszavazást, és a norvég nép döntsön arról, hogy ki akarja-e léptetni országát az egyesült királyságból. Michelsen ezt elfogadta, és a *Storting* 1905. augusztus 13-ára ki is írta a referendumot. A választásra jogosult norvég állampolgárok mintegy 85 százalékának részvételével megtartott népszavazás 367 149 igen szavazattal az unió felmondása mellett döntött – mindössze 184-en szavaztak annak fenntartására.¹⁵⁹

Ezek után a svéd kormány nem tehetett mást, mint hogy elismerte az unió megszűnését.¹⁶¹

1905. augusztus 31-én Karlstadban megkezdődtek a tárgyalások a szétváláshoz szükséges intézkedésekről, melyek eredményeképpen szeptember végén megszületett a két fél közötti megállapodás.¹⁶² A norvégok a trónt VII. Eduárd angol király (1901–1910) vejének, Károly dán királyi hercegnek ajánlották fel, aki azonban csak azzal a feltétellel fogadta el azt, ha a norvég nép megerősíti a monarchikus államformát. Ennek megfelelően novemberben újabb népszavazásra került sor Norvégiában, ahol közel 80 százalékos többséggel a monarchia diadalmaskodott. November 18-án Károly herceget királlyá választották, aki a norvégok felé gyakorolt szimbolikus gesztusként uralkodóként az ősi Haakon nevet választotta (VII. Haakon, 1905–1957).¹⁶³ Ezt a nevet utóljára a kalmari unió előtt, 1340 és 1380 között viselte norvég király, aki nem volt más, mint Margrete Valdemarsdatter dán királyi hercegnő (1353–1412), a három királyság unióját később megalapító régens férje.

Ezzel a Svéd–Norvég Unió története véget ért. Olyan uniónak tekinthető, amellyel egyik társország sem volt elégedett. A közös védelem és hadügy eredeti koncepciója, amely abból indult ki, hogy ezek vitelére nem szükséges közös intézményeket létrehozni, mivel hagyomá-

nyosan uralkodói felségjogokról van szó, csak addig volt úgy-ahogy tartható, ameddig nem valósult meg mindkét országban a parlamentáris kormányzás elve, és a király nem vonult ki a tényleges államhatalomból. Az 1814. évi mossi egyezmény és az 1815. évi (közös) uniótörvény garantálta ugyan Norvégia egyenjogúságát, de ezt eleinte a svéd király személye, később pedig (különösen 1885 után) a svéd parlamentnek felelős svéd külügyminiszter pozíciója nem hagyta érvényesülni.

Mire azonban a felek – az e célból létrehozott negyedik bizottság munkájának eredményeképpen – végre meg-

állapodhattak volna a paritáson alapuló, modern és hatékony közös diplomáciai szervezetben, Norvégiában már elsöprő többségbe kerültek a teljes függetlenség hívei. Az unió 1905. évi megszűnését eredményező helyzet furcsaságának érzékeltetésére idézzük H. Arnold Barton amerikai történész szavait: „végül úgy alakult, hogy Norvégia egyetlen módon tudta elérni, hogy Svédországgal minden tekintetben egyenrangú lehessen: a teljes függetlenség ki-nyilvánításával.”²¹⁶⁴

Jegyzetek

- ¹ *Képviselőházi irományok*. 1861. I. kötet. Irományszámok 1861–37. 151. p.
- ² *Képviselőházi irományok*. 1861. I. kötet. Irományszámok 1861–12. 83. p.
- ³ DOBSZAY Tamás: Deák Ferenc törekvései és politikája 1860–1861-ben. In MOLNÁR András (szerk.): *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége, 1833–1873*. Zalai Gyűjtemény 59. Zalaegerszeg, 2004, Zala Megyei Levéltár, 210. p.
- ⁴ Lásd például CSENGERY Antal: *Deák Ferenc emlékezete*. Budapest, 1877, Franklin Társulat, 24. p.; FAZEKAS Csaba: Deák Ferenc az 1841. évi egyházpolitikai vitában. In BALOGH Elemér – SARNYAI Csaba Máté (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. Szeged, 2005, Pólay Elemér Alapítvány, 142. p.; GÁNGÓ Gábor: Deák Ferenc politikai elvei és eszményei. *Kisebbségkutatás*, 2003. 3. sz. 497. p.; MOLNÁR András: Deák Ferenc ifjúkori olvasmányai. *Magyar Könyvszemle*, 2003. 2. sz. 232. p.; PANKA Károly: Deák Ferenc könyvtáráról. *Magyar Könyvszemle*, 1938. 3. sz. 290–291. p.; WLAŚSICS Gyula: Bevezetés. In UŐ (szerk.): *Deák Ferencz munkáiból*. Budapest, 1906, Franklin Társulat, 23. p.
- ⁵ CSENGERY 1877, 24. p.
- ⁶ CONCHA Győző: *Politika. I. kötet: Alkotmánytan*. 2. kiadás. Budapest, 1907, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. 641. p.
- ⁷ PANKA 1938, 290. p. (MOLNÁR 2003, 232. p.)
- ⁸ ROTTECK, Carl von: *Lehrbuch des Verunftrrechts und der Staatswissenschaften*. III. kötet. Stuttgart, 1834, Hallberger'sche Verlagshandlung. 156–157. p.
- ⁹ CONCHA 1907, 637. p.
- ¹⁰ ROTTECK 1834, 157. p.
- ¹¹ ROTTECK 1834, 158. p.
- ¹² BURGESS, John W.: The Recent Constitutional Crisis in Norway. *Political Science Quarterly* 1., 1886. 2. sz. 264. p.
- ¹³ JANSSON, Torkel: Scandinavia between the Congress of Vienna and the Paris Commune. In KOURI, Erkki I. – OLESEN, Jens E. (eds.): *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 2: 1520–1870*. Cambridge, 2016, Cambridge University Press, 689. p.
- ¹⁴ Lásd BARTON, H. Arnold: *Sweden and Visions of Norway. Politics and Culture, 1814–1905*. Carbondale–Edwardsville, 2003, Southern Illinois University Press, 19, 25, 62, 97, 110, 124, 150, 167. p.
- ¹⁵ CONCHA 1907, 642. p.
- ¹⁶ Lásd BERG, Roald Berg: Denmark, Norway and Sweden in 1814. A geopolitical and contemporary perspective. *Scandinavian Journal of History*, 2014. 3. sz. 268. p.
- ¹⁷ BARTON, H. Arnold: *Scandinavia in the Revolutionary Era*. Minneapolis, 1986, University of Minnesota Press. 337. p.; BARTON 2003, 14. p.; DERRY, Thomas K.: *A History of Scandinavia: Norway, Sweden, Denmark, Finland and Iceland*. Minneapolis, 1979, University of Minnesota Press, 212. p.; FELDBÆK, Ole: Denmark in the Napoleonic Wars. A Foreign Policy Survey. *Scandinavian Journal of History*, 2001. 2. sz. 100. p.
- ¹⁸ ORFIELD, Lester B.: *The Growth of Scandinavian Law*. Philadelphia, 1953, University of Pennsylvania Press, 154. p.
- ¹⁹ A témáról magyar nyelven bővebben lásd BALOGH Elemér: 200 éves a norvég alkotmány. *Alkotmánybírószági Szemle*, 2014. 1. sz. 112. p.; BANK Barbara – MISZLER Tamás: A skandináv államok története. In BEBESI György (szerk.): *A hosszú 19. század rövid története*. Pécs, 2010, Pécsi Tudományegyetem, 278. p.; KAN, Alekszandr Sz.: *A skandináv országok története*. Budapest, 1976, Kossuth Könyvkiadó, 135–136. p.
- ²⁰ PULMA, Panu: Constitution and Politics. In KOURI–OLESEN (eds.) 2016, 673. p.
- ²¹ BARTON 2003, 17. p.; BERG 2014, 276. p.; KISS Barnabás: *Észak-Európa alkotmányai*. Budapest, 1992, Allamtudományi Kutatóközpont, 10. p.
- ²² BERG 2014, 277. p.; KAN 1976, 136. p.
- ²³ DERRY, Thomas K.: *A Short History of Norway*. London, 1957, George Allen & Unwin Ltd. 139. p.
- ²⁴ BRÆKSTAD, Hans L.: *The Constitution of the Kingdom of Norway*. London, 1905, Ballantyne, Hanson & Co. XXI. p.; DERRY 1979, 218. p.; GAMMELGAARD, Karen – HOLMØYVIK, Eirik: The Norwegian Constitution as a Text. In UŐK (eds.): *Writing Democracy. The Norwegian Constitution, 1814–2014*. Oxford – New York, 2014, Berghahn Books, 13. p.; WARNER, William B. – HOLMØYVIK, Eirik – RINGVEI, Mona: The Thing That Invented Norway. In GAMMELGAARD–HOLMØYVIK (eds.) 2014, 37. p.
- ²⁵ A módosított alkotmány 15. §-át angol nyelven lásd BRÆKSTAD 1905, 10–11. p.
- ²⁶ BRÆKSTAD 1905, 21–22. p.
- ²⁷ BRÆKSTAD 1905, 16–17. p.
- ²⁸ BRÆKSTAD 1905, 51. p.
- ²⁹ Lásd például POLNER Ödön: *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya*. Budapest, 1891, Singer & Wolfner. 11. p.; THALLÓCY Lajos: A külügyek vezetése Svéd-Norvégiában s nálunk. *Budapesti Szemle*, 1898. 260. sz. 163. p.
- ³⁰ VÁRNAI Sándor: A svéd–norvég unió államjoga az 1867: III. tc. revíziója szempontjából. *Athenaeum*, 1905. 3. sz. 358. p.
- ³¹ AALL, Anathon – GJELSVIK, Nikolaus: *Die norwegisch-schwedische Union. Ihr Bestellen und ihre Lösung*. Breslau, 1912, M. & H. Marcus. 49–56. p.; NANSEN, Fridtjof: *Norway and the Union with Sweden*. London – New York, 1905, MacMillan & Co. 22. p.; ORFIELD 1953, 154. p.
- ³² AALL–GJELSVIK 1912, 55. p.
- ³³ Az uniótörvény 12. §-át angol nyelven lásd BRÆKSTAD 1905, 73–74. p.
- ³⁴ Amint erre a korabeli magyar szakirodalom is rámutat, lásd például POLNER 1891, 11. p.; THALLÓCY 1898, 163–164. p.
- ³⁵ Angol nyelven lásd BRÆKSTAD 1905, 59. p.
- ³⁶ BRÆKSTAD 1905, 59–60. p.
- ³⁷ BRÆKSTAD 1905, 60–67. p.
- ³⁸ BRÆKSTAD 1905, 67–68. p.
- ³⁹ AALL–GJELSVIK 1912, 86–87. p.
- ⁴⁰ POLNER 1891, 13. p. Az uniótörvény 5. §-át angolul lásd BRÆKSTAD 1905, 69. p.

- ⁴¹ BRÆKSTAD 1905, xiii. p.
- ⁴² ELVIKEN, Anders: The Genesis of Norwegian Nationalism. *The Journal of Modern History*, 1931. 3. sz. 381. p.
- ⁴³ HOLMØYVIK, Eirik: The Theory of Sovereignty and the Swedish-Norwegian Union of 1814. *Journal of the History of International Law*, 2005. 2. sz. 139–140. p.; NANSEN 1905, 51. p.; THALLÓCZY 1898, 164. p.; VALEN, Henry – KATZ, Daniel: *Political Parties in Norway: A Community Study*. Universitetsforlaget, 1964, Oslo. 13. p.
- ⁴⁴ SZÁSZ Zsombor: A norvég és svéd államkapcsolat revisiói. I. közlemény. *Jogállam*, 1907. 4. sz. 300. p.
- ⁴⁵ NANSEN 1905, 49. p.
- ⁴⁶ DERRY 1979, 218. p. Az eredeti, 1814. májusi norvég alkotmány 13. §-a szerint Norvégiában kellett volna élnie, és hat hónapnál huzamosabb időre csak a *Storting* engedélyével hagyhatta volna el az ország területét. Lásd *The Constitution of the Kingdom of Norway*. Christiania, 1814, 6. p.
- ⁴⁷ BARTON 2003, 62. p.
- ⁴⁸ BAIN, Robert Nisbet: *Scandinavia. A Political History of Denmark, Norway and Sweden from 1513 to 1900*. Cambridge, 1905, Cambridge University Press. 435. p.; BARTON 2003, 62. p.; BERG 2014, 277. p.; DERRY 1979, 221. p.; ORFIELD 1953, 154. p.; SZÁSZ 1907 (I. közlemény), 299. p.
- ⁴⁹ NJÅSTAD, Magne: Stattholder. In HENRIKSEN, Petter (szerk.): *Store norske leksikon*. Oslo, 2012, Kunnskapsforlaget. <https://snl.no/stattholder>
- ⁵⁰ DERRY 1979, 221. p.
- ⁵¹ ORFIELD 1953, 155. p.
- ⁵² MARDAL, Magnus A.: Torgslaget. In HENRIKSEN, Petter (redaktor): *Store norske leksikon*. Oslo, 2012, Kunnskapsforlaget. <https://snl.no/Torgslaget>
- ⁵³ LARSEN, Karen: *History of Norway*. New Jersey, 1948, Princeton University Press. 406. p.; LINDGREN, Raymond E.: *Norway-Sweden: Union, Disunion, and Scandinavian Integration*. New Jersey, 1959, Princeton University Press. 47. p.
- ⁵⁴ AALL–GJELSVIK 1912, 176. p.
- ⁵⁵ BURGESS 1886, 271. p.
- ⁵⁶ LARSEN 1948, 406. p.; NJÅSTAD 2012
- ⁵⁷ DERRY 1957, 146. p.; DERRY 1979, 221. p.
- ⁵⁸ DERRY 1957, 147. p.
- ⁵⁹ BARTON 2003, 62. p.; DERRY 1957, 147. p.; DERRY 1979, 221. p.; LARSEN 1948, 412. p.; ORFIELD 1953, 155. p.
- ⁶⁰ LEIREN, Terje – SJÅVIK, Jan: *Historical Dictionary of Norway*. 2. kiadás. Lanham–Boulder–New York–London, 2019, Rowman & Littlefield. 303. p.
- ⁶¹ NJÅSTAD 2012; ORFIELD 1953, 155. p.
- ⁶² BALOGH 2014, 112. p.; BARTON 2003, 27. p.; DERRY 1957, 135. p. Életről bővebben lásd DØRUM, Knut: Herman Wedel Jarlsberg. In HENRIKSEN (redaktor) 2012 https://snl.no/Herman_Wedel_Jarlsberg, illetve uő: Severin Lovenskiold. In HENRIKSEN (redaktor) 2012 https://snl.no/Severin_Lovenskiold
- ⁶³ SEIP, Anne-Lise: The Revolution of 1848 on the Norwegian Scene. In DOWE, Dieter – HAUPT, Heinz-Gerhardt – LANGEWIESCHE, Dieter – SPERBER, Jonathan (eds.): *Europe in 1848 Revolution and Reform*. New York – Oxford, 2000, Berghahn Books, 316. p.
- ⁶⁴ BARTON 2003, 63. p.; LANGHOLM, Sivert: Norway: the Emergence of the Nation State. In KOURI–OLESEN (eds.) 2016, 966. p.
- ⁶⁵ BAIN 1905, 433. p.
- ⁶⁶ DERRY 1957, 156. p.; JANSSON, Torkel: The Constitutional Situation. In KOURI–OLESEN (eds.) 2016, 913. p.
- ⁶⁷ BARTON 2003, 63. p.; DERRY 1957, 156. p.; ORFIELD 1953, 156. p.
- ⁶⁸ BARTON 2003, 55. p.; VERNEY, Douglas V.: *Parliamentary Reform in Sweden, 1866–1921*. Oxford, 1957, Clarendon Press, 1. p.
- ⁶⁹ DERRY 1957, 156. p.
- ⁷⁰ KAN 1976, 153. p.
- ⁷¹ DERRY 1979, 244–245. p.
- ⁷² NJÅSTAD 2012
- ⁷³ BAIN 1905, 436. p.
- ⁷⁴ BARTON 2003, 63–64. p.
- ⁷⁵ BERG, Ole T.: Statsminister. In HENRIKSEN (redaktor) 2012 <https://snl.no/Statsminister>; DERRY 1957, 175. p.; LANGHOLM 2016, 971. p.; ORFIELD 1953, 156. p.
- ⁷⁶ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/cf/Frederik_Stang_%281808_-_1884%29.jpg
- ⁷⁷ HOLMØYVIK 2005, 139. p.; JANSSON 2016, 913. p.; NANSEN 1905, 51–52. p.
- ⁷⁸ FELDBÆK 2001, 100–101. p.; BARTON 1986, 338. p.
- ⁷⁹ BARTON 2003, 26. p.; LINDGREN 1959, 45–46. pp.; SZÁSZ Zsombor: A norvég és svéd államkapcsolat revisiói. II. közlemény. *Jogállam*, 1907. 5. sz. 362. p.
- ⁸⁰ SZÁSZ 1907 (II. közlemény), 362. p.; rövid leírás az esetről https://en.wikipedia.org/wiki/Bod%C3%B8s_affair
- ⁸¹ DERRY 1957, 145–146. p.; LINDGREN 1959, 46. p. SZÁSZ 1907 (II. közlemény), 362. p.
- ⁸² LINDGREN 1959, 47. p.
- ⁸³ ORFIELD 1953, 154. p.; SZÁSZ 1907 (II. közlemény), 364. p.
- ⁸⁴ SZÁSZ 1907 (II. közlemény), 364–365. p.
- ⁸⁵ LARSEN 1948, 411. p.
- ⁸⁶ BARTON 2003, 62. p.
- ⁸⁷ LARSEN 1948, 412. p.; ORFIELD 1953, 155. p.; SZÁSZ 1907 (II. közlemény), 367. p.
- ⁸⁸ LARSEN 1948, 411. p.; SZÁSZ 1907 (II. közlemény), 364–365. p.
- ⁸⁹ BARTON 2003, 62. p.; ORFIELD 1953, 155. p.
- ⁹⁰ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/78/Orlogsgj%C3%B8s_1844.jpg
- ⁹¹ BANK–MISZLER 2010, 279. p.; DERRY 1957, 151. p.; ORFIELD 1953, 154–155. p.
- ⁹² DERRY 1957, 151. p.
- ⁹³ BARTON 2003, 62. p.
- ⁹⁴ BARTON 2003, 73. p.
- ⁹⁵ LARSEN 1948, 411. p.; NANSEN 1905, 56. p.; ORFIELD 1953, 155. p.
- ⁹⁶ ORFIELD 1953, 155. p.
- ⁹⁷ BURGESS 1886, 271. p.
- ⁹⁸ BARTON 2003, 64–65. p.
- ⁹⁹ ORFIELD 1953, 155. p.
- ¹⁰⁰ SZÁSZ 1907 (II. közlemény), 365. p.
- ¹⁰¹ SZÁSZ 1907 (II. közlemény), 363. p.
- ¹⁰² BARTON 2003, 32. p.; SZÁSZ 1907 (II. közlemény), 366. p.
- ¹⁰³ BARTON 2003, 58. p.; SZÁSZ 1907 (II. közlemény), 363. p.
- ¹⁰⁴ BARTON 2003, 58. p.
- ¹⁰⁵ ORFIELD 1953, 155. p. A javaslatot (melyet ő uniós alkotmánytervnek nevez) részletesen ismerteti SZÁSZ Zsombor: A norvég és svéd államkapcsolat revisiói. III. közlemény. *Jogállam*, 1907. 6. sz. 442–447. p., valamint uő: A norvég és svéd államkapcsolat revisiói. IV. közlemény. *Jogállam*, 1907. 7. sz. 508–518. p.
- ¹⁰⁶ KAN 1976, 153. p.
- ¹⁰⁷ NANSEN 1905, 23. p.
- ¹⁰⁸ NANSEN 1905, 41–42. p.
- ¹⁰⁹ Részletesen lásd SZÁSZ Zsombor: A norvég és svéd államkapcsolat revisiói. V. közlemény. *Jogállam*, 1907. 8. sz. 592–597. p.
- ¹¹⁰ BARTON 2003, 58–59. p.; KAN 1976, 153. p.; SZÁSZ 1907 (V. közlemény), 598. p.
- ¹¹¹ SZÁSZ 1907 (V. közlemény), 598. p.
- ¹¹² DERRY 1957, 174. p.; lásd még BARTON 2003, 58–59. p.
- ¹¹³ BARTON 2003, 59. p.
- ¹¹⁴ BARTON 2003, 59. p.; DERRY 1979, 269. p.
- ¹¹⁵ SZÁSZ 1907 (V. közlemény), 603. p.
- ¹¹⁶ DERRY 1957, 174. p.; DERRY 1979, 269. p.; NANSEN 1905, 53. p.
- ¹¹⁷ Norvég sarkkutató, felfedező, diplomata, a Népszövetség egyik főbiztosa, a nemzetközi menekültügy egyik legnagyobb alakja, Nobel-békedíjas (1922). Érdekesség, hogy felmenői között szerepel Hans Nansen (1598–1667), aki a koppenhágai kereskedőpolgárság vezéralakjaként, a főváros polgármestereként vezető szerepet játszott az 1660. őszi dániai országgyűlésen, ahol bevezették az abszolút és örökletes monarchiát.
- ¹¹⁸ NANSEN 1905, 53. p.

- ¹¹⁹HELGA DÓTTIR, Ragnhildur: *The Influence of American Theories of Judicial Review on Nordic Constitutional Law*. (The Raoul Wallenberg Institute Human Rights Library Vol. 26.). Leiden–Boston, 2006, Martinus Nijhoff Publishers, 5. p.; VALEN–KATZ 1964, 13. p.
- ¹²⁰LEIREN–SJÁVIK 2019, 14. p.
- ¹²¹BAIN 1905, 436. p.; KAN 1976, 164. p.
- ¹²²BAIN 1905, 436. p.
- ¹²³DERRY 1957, 178. p.
- ¹²⁴BAIN 1905, 437. p.; BARTON 2003, 66. p.
- ¹²⁵ORFIELD 1953, 156. p.
- ¹²⁶BAIN 1905, 437. p.
- ¹²⁷Ezzel összefüggésben lásd MEZEY Barna – SZENTE Zoltán: *Európai parlamentarizmus- és alkotmánytörténet*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 306. p.
- ¹²⁸BAIN 1905, 437. p.; BARTON 2003, 67. p.; KAN 1976, 164. p.
- ¹²⁹BAIN 1905, 438. p.
- ¹³⁰BARTON 2003, 67. p.; DERRY 1957, 178. p.; KAN 1976, 164. p.; LEIREN–SJÁVIK 2019, 15. p.
- ¹³¹BARTON 2003, 68. p.
- ¹³²DERRY 1957, 192. p. A törvény egyes, az 1809. évi *Regeringsformot* módosító rendelkezéseit svéd és német nyelven lásd www.verfassung-gen.eu/sw/verf09-i.htm
- ¹³³ORFIELD 1953, 157. p.
- ¹³⁴NANSEN 1905, 53–54. p.
- ¹³⁵DERRY 1957, 192. p.; KAN 1976, 168. p.
- ¹³⁶DERRY 1957, 192–193. és 195–196. p.
- ¹³⁷DERRY 1957, 196. p.
- ¹³⁸BAIN 1905, 439. p.
- ¹³⁹BAIN 1905, 439. p.; KAN 1976, 169. p.; ORFIELD 1953, 157. p.
- ¹⁴⁰BARTON 2003, 75. p.
- ¹⁴¹ORFIELD 1953, 157. p.
- ¹⁴²BAIN 1905, 440. p.
- ¹⁴³KAN 1976, 169. p.
- ¹⁴⁴BAIN 1905, 440. p.; DERRY 1957, 197. p.
- ¹⁴⁵DERRY 1957, 197–198. pp.; NANSEN 1905, 56–57. p.; ORFIELD 1953, 157. p.
- ¹⁴⁶BAIN 1905, 440. p.
- ¹⁴⁷BAIN 1905, 440. p.
- ¹⁴⁸KAN 1976, 169. p.
- ¹⁴⁹MEZEY–SZENTE 2003, 306. p.
- ¹⁵⁰BAIN 1905, 441–442. p.; DERRY 1957, 198. p.; ORFIELD 1953, 157. p.
- ¹⁵¹BAIN 1905, 442. p.
- ¹⁵²BAIN 1905, 442. p.
- ¹⁵³DERRY 1957, 198. p.
- ¹⁵⁴Uo.
- ¹⁵⁵ORFIELD 1953, 157. p.
- ¹⁵⁶DERRY 1957, 200. p.; KAN 1976, 183. p.; LEIREN–SJÁVIK 2019, 16. p.
- ¹⁵⁷BARTON 2003, 78. p.; DERRY 1957, 200–201. p.; ORFIELD 1953, 158. p.
- ¹⁵⁸DERRY 1957, 201. p.; KAN 1976, 183. p.
- ¹⁵⁹BARTON 2003, 82. p.; Uo.
- ¹⁶⁰https://pl.wikipedia.org/wiki/Oskar_II#/media/Plik:600_Norwegian_Lion_King_Oscar_II.jpg
- ¹⁶¹BANK–MISZLER 2010, 280. p.
- ¹⁶²KAN 1976, 183. p.; ORFIELD 1953, 158. p.
- ¹⁶³BANK–MISZLER 2010, 280. p.; BARTON 2003, 82. p.; KAN 1976, 183–184. p.
- ¹⁶⁴BARTON 2003, 82. p.

A polgári kori Magyarországon döntvényalkotási joggal rendelkezett a Kúria, a királyi ítélőtábla és a Közigazgatási Bíróság. A döntvény a felsőbbbíróóságok elvi megállapodása, amelyet az azt megfogalmazó bíróságnak a peres ügyek elintézésénél mindaddig követnie kellett, amíg azt egy újabb elvi megállapodás meg nem változtatja.¹ A döntvényalkotás célja a jogegység megóvása a jogszolgáltatás terén.

Neves magánjogászaik közül Zlinszky Imre úgy vélekedett, hogy a döntvények, a Kúria által megállapított elvek a bíróságokat *pur et simple* kötelezik. Suhayda János szerint a kúriai ítéleteket „szokásnak” kell tekinteni, amelyek nemcsak a Kúriára és az ítélőtáblákra, hanem az alsóbbfokú bíróságokra is kötelezők, és „azokra mint törvényekre hivatkozni lehet”. Wenzel Gusztáv pedig azt az álláspontot képviselte, hogy a döntvények csak „mintegy eldöntötték” a jogkérdéseket, törvényességüket és „belső igazságukat csak vélelem támogatja”. A döntvények kötelező erejét ugyan vitatta, de irányadónak tekintette az elvi megállapodásokat, amelyek „csak a kir. Curia jogi nézetét és meggyőződését tolmácsolták, melytől az eltérni nem szokott.”²

1. Döntvények a XVIII. században

A bíróságok elsődleges feladata a peres felek vitáinak rendezése, de már a Hármaskönyv (II. rész 6. cím 11. §) is megfogalmazta, hogy az ország rendes bírái (nádor, or-

Bódiné Beliznai Kinga

Felsőbíróóságaink döntvényalkotási joga

szágbíró, kancellár, személynök) nemcsak jogalkalmazó, hanem jogalkotó hatalommal is rendelkeznek:

„[...] ez a mi szokásunk az ország rendes biráinak ismételt, sőt több ízben egy és ugyanazon renddel, módon és eljárással hozott és alkotott s törvényes végrehajtással is megerősített ítéleteiből és ítélő leveleiből származott.”

A bírói jog alapja és korlátja marad a törvényi hézag, amely az igazságos ítéletre való kötelezettség révén merül fel. A „bírói jogalkotás” ebből adódóan mindig csak olyan egyedi problémákkal kapcsolatban lesz lehetséges, amelyeket a bíró elé kerülő egyedi esetek vetnek fel. Így a bírói jogalkotás mindig kötve lesz a kodifikációhoz, amelyet kiegészít.³ A jogképzett bíró tehát „tudományos processus által találja fel az eddig hiányolt jogtételt”, és „éles elmével következtetéseket von a meglévő elvekből”, valamint az adott peres ügy „lényeges pontjait kiszemeli, hogy megfelelő tételt alkalmazhasson.”⁴

A jog forrásai pedig „a közönséges rendeletek és végzemények”, a királyi kiváltságlevelek és „az ország rendes bírónak ítéletei” (HK II. rész 6. cím 1–3. §). Frank Ignác a bírósági ítéleteket, a döntvényeket a szokásjog részének tekintette: „A Curia egyenlő ítéleteiből lassan szokás támadhat.”⁵

Kovachich Márton György szintén a döntvények közé sorolta a fia, Kovachich József Miklós által közölt Ilosvay-féle gyűjteményből ismert *Decisiones Tabulae, tempore Wladislai Regis in Curia Regiae Majestatis, judicialiter per sententiam factae* című kéziratot. Úgy vélte, hogy ez a munkát vagy az 1498:6. tc.-ben Ádám ítélőmesternek,⁶ vagy az 1500:10. tc.-kel a nyolcados törvényszékek bírónak adott megbízás⁷ „terméke”, tehát „hivatalos jellegű összeírás”.⁸

1.1. Az 1723. évi bírósági reform és a *Planum Tabulare*

1723-tól kezdődően a királyi Kúria⁹ elvi megállapításokat tartalmazó ítéleteit „*decisiones*”-nek, ha pedig mindkét tábla ugyanabban a jogkérdésben többször is egyformán nyilatkozott, akkor azt „*decisio praejudicium*”-nak, irányadó elvi kijelentésnek nevezték.

A magyar bírói jogalkalmazói szokásjog azonban jelentősen eltért az angol *common law*-tól. A magyar bíró ugyanis nem korábbi precedensekre, nem esetről esetre utalt vissza, hanem a bírósági gyakorlatban kialakult tendenciákra – többek között azért is, mert a korábbi ítéletek nyilvántartása és rendszerezése Magyarországon nem volt olyan alapos, mint Angliában.

Ha az angol bírót a törvény „nem igazította útba”, akkor az ítéletet „ismereteinek összességéből” merítette, döntése tehát „nem korlátlan subjectivismusának sugallata, hanem a létező jog felkutatására irányzott objectiv buvárlatának eredménye”. Ez az ún. „judge-made law”, amely a joggyakorlat, a jogszokás érvényben tartása.¹⁰

A Kúria végzeményei jogi erővel bírtak, az ítéletek ismertté válásával a felek egy-egy döntést irányelvül fogadtak el. Mária Terézia 1768. november 14-i kegyes leiratában elrendelte, hogy gyűjtsék össze az 1723 utáni kúriai végzeményeket. Az 1769-ben megjelent *Planum Tabulare* a Kúria döntései mellett az alsóbb bíróságok ítéletei közül is válogatott, hiszen természeténél fogva nem minden per juthatott fel a Kúriába.

Az első rész az eljárási kérdésekre vonatkozott, a második rész pedig a különböző perekhez kapcsolódó anyagi jogszabályokkal összefüggő döntéseket foglalta magában. Ezt a részt három fejezetre tagolták: az első a királyi tábla elé terjesztett keresetekről, a második a kerületi táblák hatáskörébe tartozó ügyekben való döntésekről szólt, a harmadik pedig azokat az ügyeket foglalta magában, amelyekben első fokon a kerületi táblakon vagy a megyei törvényszékeken került sor a határozathozatalra. A *Planum Tabulare* felsorolta azokat a kúriai *decisioni*kat is, amelyek „egymással kölcsönösen ellenkezni látszanak” (*Decisiones Curiales quae sibi invicem contraria-ri videntur*), valamint összesítette azokat az ítéleteket is,

amelyekben a királyi tábla és a hétszemélyes tábla döntése a jogtétel (*Sententiae inter Tabulam Septemviralem et Regiam in Quaestione, ac Principiis Iuris differentes*), illetve a ténykérdés (*Sententiae quae tantum in facto differunt, et in quibus utraque Tabula in quaestionibus Juris coahuit*) tekintetében eltért egymástól.¹¹

„A vakmerően Fellyebbvivőnek büntetéséről” például a következő végzést olvashatjuk a Mária Terézia-féle döntvénygyűjteményben:

„203. (2. Végzés) [...] ha valaki egyenesen és tellyességgel minden Törvényszékek előtt elesik, és az ellent nem álván, még is a' Fellyebbvitelt vakmerően sarkalja, és minden Törvényszékekre felviszi, ilyenkor ámbár az ügy külömben a' maga természete szerint a' költségeknek visszatérítéseket nem kíványja, és ámbár a' Gyözedelmes Fél a' költségeket nem kéri; még is a' vesztes azokban elmarasztaltatik, mert méltán büntette-tik a' költségeknek visszatérítésekre az olyan, a' ki a' fundamentatlan ügyet minden Törvényszékeken keresztül vitte, és annyi Itélőszékeket más ügyeknek hátráltatásokkal fárasztott. Mind a' két Tábla.”¹²

Bár a jogírók és a bíróságok is jogforrásként idézték a döntvénygyűjteményt, az abban foglalt elvi megállapodások az ügyek elintézésénél nem kötelezték sem a Kúriát, sem az alsóbb fokú bíróságokat, viszont hű képet adtak a korabeli bírói joggyakorlatról.

2. Döntvényalkotási jog a XIX. században

A *Planum Tabularé*val megindult munkát folytatta péterfalvi Molnár István ügyvéd, aki az 1769 és 1823 közötti időszak döntvényeit adta ki 1823–1824-ben Pesten *Sententiae excelsae curiae regiae intra annum 1769 [...] anni 1823 [...] címmel*.

1823 és 1848 között legfőbb bírói fórumunk minden ítéletét maga adta ki, majd az 1861-ben visszaállított Kúria újra közzétette nyomtatásban ítéleteit, de kellő érdeklődés hiányában azt már 1862-ben megszüntette. A *Jogtudományi Közlöny* mellékleteként 1869 augusztusától jelentek meg ismét *Curiai határozatok* címmel a Kúria elvi jelentőségű határozatai, azzal a céllal, hogy „az ország legfőbb törvényszéke által vallott elveknek közlése, jelen bonyolódott jogállapotunkban némi tájékoztatásul” szolgáljon.¹³

Amikor a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában kiadott 1868. évi LIV. tc. 4. §-a alapján a Kúria szervezete átalakult, annak semmitőszéki osztálya a vitás kérdéseket teljes ülésen tárgyalta és döntötte el, és ezekről döntvénykönyvet vezetett, magára nézve pedig kötelezőnek ismerte el. A Kúria legfőbb ítélőszéki osztálya azonban nem alkotott teljes ülési elvi megállapodásokat.¹⁴

Az 1870-es években kritikaként fogalmazódott meg, hogy a magyar felsőbb bíróságok döntvényeinek összegyűjtése nélkülözi a rendszerességet. A kifogástalan döntvénygyűjtemény összeállításához elengedhetetlennek tartották

azt is, hogy „a gyűjtők” a bíróságok előtt tárgyalat peres összes anyagát ismerjék, amelyből azután kiválaszthatják és „kellő formába hozzák” azokat, amelyek valóban „praejudicialis jelentőséggel” rendelkeznek.

Magyarországon azonban – ellentétben például a korabeli angol *Law Reports* összeállítóival – a döntvénygyűjtők nem jutottak hozzá a teljes peranyaghoz, és a döntvények gyűjtése annyira alkalmoszerű és esetleges volt, hogy döntvénygyűjteményeink nem nyújthattak hű képet felsőbbíróságaink „jogfelfogásáról”.¹⁵ Míg a peres eljárásban a szóbeliség elvét követő Angliában és Franciaországban a döntvények hivatalos közlése a gyorsírók feljegyzésein alapult, addig nálunk, ahol tárgyalási alapelvként még az írásbeliség dominált, ugyanez „magántudósítók” gyűjtése útján valósult meg. Ez az oka annak, hogy döntvénygyűjteményeinket általában „nem kellő szakértelemmel és gonddal” szerkesztik.¹⁶

Igy vált egyre sürgetőbbé a döntvények hivatalos úton történő közlése, amely a perrendtartási novella tervezetbe is bekerült. A magyar jogalkotók a Kúria döntvényalkotási jogát a XIX. századi porosz, illetve bajor felsőbbírósági gyakorlatot mintául véve szabályozták, miszerint a teljes ülésben hozott elvi megállapodások az illető bíróságot kötelezik az ügyek elintézésénél.

Az 1881. évi LIX. tc. (perrendtartási novella) 4. §-a kimondta, hogy az igazságszolgáltatás egységének megővése érdekében a vitás elvi kérdéseket a Kúria polgári tanácsainak teljes ülésében kell eldönteni.

„Ezen felül a magyar kir. Curia elnöke, ha ellentétes elvi alapokon nyugvó határozatokról nyer tudomást, a vitás elvi kérdés eldöntése végett, a teljes ülést késedelem nélkül egybehívja.

A teljes ülés elvi megállapodásai, az ügyek eldöntésénél irányadók.”

Polgári törvénykönyv híján a vitás elvi kérdések eldöntése nyomán megszóvegezett döntvények rendkívül fontos támpontot adtak az ítélkező bírácoknak.

A törvényi felhatalmazás alapján a 2214/1881. I. M. E. számú rendelet részletesen szabályozta a polgári ügyekben felmerülő vitás elvi kérdések eldöntésének menetét, a döntvényalkotás folyamatát.

A polgári ügyekben felmerülő vitás elvi kérdések eldöntésére a Kúria polgári tanácsainak bíráciból és elnökeiből, valamint a Kúria elnöke által kirendelt tanácsjegyzőből álló teljes tanács volt hivatott. A teljes tanács elnöke a Kúria elnöke (országbíró) vagy másodelnöke, illetve alelnöke volt.

A teljes tanács akkor bírt döntvényalkotási joggal, ha a polgári tanácsok tagjainak több mint fele az ülésen megjelent. A vitás elvi kérdést mindig a teljes ügyállás, illetve az ellentétes határozatok előadása és indoklásuk felolvasása után tárgyalta a teljes tanács. Az előadói tisztet azok a bírácok töltötték be, akik a vitás elvi kérdésekre alapul szolgált ügyek előadói voltak.

A teljes tanácsban először az előadó terjesztette elő indokolt véleményét, amelyet az esetleges ellenindítvány, valamint a hozzászólások követtek. A tanácskozás befé-

jezése után szavazásra¹⁷ került sor, majd az elnök a teljes ülésben hozott elvi megállapodást rövid indoklással kihirdette, és a döntvény szövegezésére bizottságot nevezett ki. A szövegező bizottság két bírácól és egy jegyzőkönyvvezetőből állt. A döntvényeket indokolni kellett, amelynek szövegezése szintén a bizottságra hárult. A döntvényt és indoklásának teljes szövegét a teljes tanács üléséről készült jegyzőkönyvbe be kellett vezetni, és az elnöknek, a jegyzőkönyvvezetőnek és a két bírácó tagnak alá kellett írnia.

A döntvény és indoklása szövegének hitelesítésére a Kúria elnökének újabb teljes ülést (hitelesítési teljes ülés) kellett összehívnia. A döntvények teljes szövegét a hitelesítés után az 1882. január 1-jével megnyitott „döntvénykönyvbe” kellett beírni, és közzétételre a hivatalos lapnak megküldeni. A döntvénykönyvhöz betűrendes tárgymutatót kellett készíteni.

„A döntvénykönyvbe f. sz. alatt első sorban a vitás elvi kérdések, ezek után pedig az azokra hozott döntvények azon teljes tanácsülések idejének kitételével, a melyekben hozattak és hitelesítették, ugy irandók be, hogy a netaláni iráshibák következtében szükséges kiigazítások az egyes lapok szélén beirathassanak.”

A kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről szóló 1890. évi XXV. tc. decentralizálta a királyi ítélőtáblákat, a korábbi kettő helyett tizenegyre emelte számukat. Ez szükségessé tette, hogy az ítélőtáblák döntvényalkotási joga a Kúria felügyelete alá kerüljön, hiszen a táblák számszerű növekedése az eltérő joggyakorlat kialakulásának veszélyét hordozta magában.

A jogegységesítő törekvések a törvény 13. §-ában fogalmazódtak meg:

„A kir. ítélőtábla azokban az ügyekben, melyekben a törvény szerint mint utolsó foku bíróság jár el, a felmerült vitás elvi jelentőségű jogkérdéseket teljes ülésben dönti el.

A teljes ülés elvi megállapodását az illető kir. tábla tanácsai mindaddig követni tartoznak, míg azt újabb teljes ülési megállapodás meg nem változtatja. [...]

Ha akár a kir. igazságügyminister, akár a kir. curia elnöke arról győződnek meg, hogy az egyes kir. ítélőtáblák ellentétes elvi jelentőségű megállapodásra jutottak: haladék nélkül intézkednek, hogy a jogegység megóvása végett a felmerült kérdés a kir. curia megfelelő teljes ülése elé terjesztessék.

A kir. curia teljes ülési megállapodását a kir. ítélőtáblák mindaddig követni tartoznak, míg azt a kir. curia újabb teljes ülési megállapodással meg nem változtatja. [...]”

A kir. ítélőtáblák és a kir. Curia teljes üléseinek szabályozása tárgyában kiadott 4.214/1891. I. M. E. számú rendelet kimondta, hogy a Kúria elnökének kell gondoskodnia arról, hogy a kir. ítélőtábláktól hozzá felterjesztett teljes ülési döntvényeket más tárgyaktól elkülönítve kezeljenek, nyilvántartsanak, és „egymással esetről-esetre egybehangoltassanak”. Ha a Kúria elnöke meggyőződött arról, hogy a felterjesztett ítélőtáblai döntvény a nyilvántartott

ítélőtáblai döntvények valamelyikével ellentétes, vagy ha erre őt az igazságügy-miniszter figyelmeztette, intézkedett azon ügyek iratainak hivatalból való beszerzése iránt, amelyekben az illető ítélőtáblák ellentétes elvi jelentőségű megállapodásokat hoztak. A Kúria elnöke egy vagy két előadót rendelt ki a jogkérdés szövegének előzetes megállapítására, annak eldöntésére pedig – a vitás jogkérdés függvényében – polgári vagy büntető, esetlegesen polgári és büntető teljes ülést tűzött ki.

A Kúria teljes ülési döntvényeit, amelyek az egyes ügyekben korábban hozott határozatokat nem érinthették, az ítélőtábláknak mindaddig követniük kellett, míg azokat a Kúria újabb teljes ülési döntvényével meg nem változtatta.

Az 1878. évi V. tc. (a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és a vétségekről) és az 1879. évi XL. tc. (a magyar büntetőtörvénykönyv a kihágásokról) életbeléptetése előtt az Igazságügyminisztérium a büntetőtörvények egyöntetű alkalmazásának lehetővé tétele érdekében az 1880. augusztus 12-én 18671. sz. a. kelt rendelettel a fellebbviteli bíróságoknál a teljes ülési megállapodásokat rendszeresítette.

Ez a rendelet azonban, amely csak az 1881. november 1-én kelt 3274. I. M. E. sz. rendelet életbelépéséig (1882. január 1.) volt hatályban, bár elég részletesen intézkedett a büntetődöntvények alkotásáról, azt, hogy a fellebbviteli bíróságoknak az ily módon alkotott döntvényeket a jövőben elintézendő ügyeknél alkalmazniuk kell, nem szövelt.

A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. tc. módosítása és kiegészítése tárgyában született 1907. évi XVIII. tc. „az igazságszolgáltatás egyöntetűségének megóvása” érdekében elrendelte, hogy

„büntető ügyekben a vitás elvi kérdések a kir. Curia büntető tanácsainak teljes ülésében döntetnek el. Ha a felmerült vitás elvi kérdés nem csupán büntetőjogi természetű, annak eldöntése végett vegyes teljes ülést kell tartani, a mely a kir. Curianak összes büntető és polgári tanácsaiból alakul.”

A polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk életbeléptetéséről szóló 1912. évi LIV. tc. negyedik címe a Kúria döntvényeiről rendelkezett: „Az igazságszolgáltatás egyöntetűségének megóvása végett a vitás elvi kérdést a kir. Kúriának erre a célra alakított tanácsa (jogegységi tanács) dönti el:

1. ha a kir. Kúria valamelyik tanácsa elvi kérdésben el kíván térni a kir. Kúriának ugyanazt az elvi kérdést eldöntő oly határozatától, a mely a hivatalos gyűjteménybe (78. §) fel van véve;

2. ha a kir. Kúria ellentétes elvi alapon nyugvó határozatokat hozott, vagy ha a kir. ítélőtáblák, a kir. törvényszékek vagy a kir. járásbíróságok elvi kérdésben ellentétes gyakorlatot folytatnak, és a kir. Kúria elnöke vagy az igazságügyminister a vitás elvi kérdés egyöntetű eldöntésének biztosítását jövőre szükségesnek tartja.”

A Kúria döntvényeiről és a királyi bíróságok elvi jelentőségű határozatairól rendelkezett az 59200/1912. I. M. szá-

mú rendelet, amelynek célja nemcsak a döntvényalkotás addigi nehézkes módján való változtatás volt, hanem az is, hogy „szervezeti és eljárási biztosítókat teremtse abban az irányban, hogy a kir. Curia a jogfejlesztés és a jogegységesítés körül reá háruló vezető hatáskört a mainál intenzívebb módon gyakorolja”.¹⁸ Az 1912. évi LIV. tc.-ben foglaltakhoz igazodva a rendelet jogegységi döntvényt és teljes ülési döntvényt különböztetett meg egymástól.

3. Jogforrás-e a döntvény?

A magyar jogi szakirodalomban általánosnak mondható volt az a felfogás, hogy a döntvény nem önálló jogforrás, csupán a bírói szokásjog kialakulását szolgáló egyik tényező. Az elvi megállapodások „nem rendelkeznek jogot, csak declarálnak”.¹⁹

Figyelembe kell azonban vennünk, hogy jogforráson azokat a kútfőket is értjük, amelyekből valamely egykori vagy élő jognak a szabályait megismerjük; ebben az értelemben jogforrásnak kell tekinteni a bírói joggyakorlatot is, különösen olyan országban, mint Magyarország, ahol a XIX–XX. században számos jogterületre nézve nem létezett egységes törvényi szabályozás, és jó néhány esetben „a jog új jelenségeivel szemben, még szokásjog keletkezése sem volt lehetséges”.

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. tc. értelmében a bíró az igazságszolgáltatást senkitől sem tagadhatta meg, tehát nem mondhatta azt sem, hogy nem ítélik az elé kerülő ügyben, mert arra nézve nincs törvény, rendelet vagy szokás.

A bírói döntés alapjául szolgáló jogelv pedig, „ha azt más hasonló alkalommal is helyesnek találja s azt más bíró is meggyőződésével egyezőnek tartja, jogszabályt fog alkotni, nem azért, mert az a jogelv kötelező jogszabályul előíratott, hanem, mert az a jogelv a bíróságok jogi meggyőződésével egyezik”.²⁰ A bírói joggyakorlat, részben a tételes jog (törvény, rendelet, szokás) magyarázatában, részben a tételes jog által nem szabályozott jogviszonyokra vonatkozó jogszabály alkotásában áll. Ilyen értelemben a döntvény is lehet jogforrás.

A kérdés, hogy vajon kötelezik-e ezek a döntvények az alsóbb fokú bíróságokat, kötelesek-e az alsóbb fokú bíróságok ezeket az elvi megállapodásokat a peres ügyek elintézésénél akkor is követni, ha e megállapodások esetlegesen ellenkeznek meggyőződésükkel? Erre a kérdésre a jogi szakirodalom határozott nemmel válaszolt, mivel a döntvények célja csupán az, hogy a legfőbb ítélkező fórum tanácsai, illetve a királyi ítélőtáblák, amikor utolsó fokon járnak el, ne hozzanak ellentmondó határozatokat; ennek a célnak az elérése érdekében pedig elég az, ha döntvény csak az utolsó fokon eljáró bíróságot köti.²¹

A döntvény azért sem kötelezhette az alsóbb fokú bíróságokat, mert az 1869. évi IV. tc. 19. §-a értelmében a bíró csak a törvény, a törvény alapján keletkezett és kihirdetett rendeletek és a törvényerejű szokás szerint tartozott eljárni és ítélni, ezt a törvényt pedig más törvény nem helyezte hatályon kívül egészen a XX. századig.

A jogászi közvélemény vegyes érzelmekkel fogadta az 1912. évi LIV. tc. „azon alkotmányjogi jelentőségű újítást”, amely kimondta, hogy a Kúria jogegységi döntvényei és teljes ülési határozatai az alsóbb fokú bíróságokra nézve kötelező erővel bírnak, bár a szabályozás, illetve az arra irányuló kezdeményezés megjelent már az 1881. évi LIX. tc.-ben és az 1907. évi XVIII. tc.-ben. Voltak, akik a bírói függetlenség megsértését látták e rendelkezésben, míg mások éppen „a bíraskodási autonómiának érdekszolgálatát, annak megerősödését” és az egységes igazságszolgáltatás megteremtését.

Egy kis statisztika: a Kúria 1882 és 1903 között az 1881. évi LIX. tc. 4. §-a alapján 74 polgári és 88 büntető, az 1890. évi XXV. tc. 18. §-a alapján 14 polgári és öt büntető teljes ülési döntvényt hozott. A tizenegy királyi ítélőtábla 1891 és 1903 között 65 polgári és 37 büntető teljes ülési döntvényt, valamint 108 polgári és 18 büntető elvi jelentőségű határozatot hozott.²²

4. A döntvények és a jogegység

A jogegységi döntvények, illetve a teljes ülési határozatok meghozatalát sok kritika is érte a XIX–XX. század fordulóján. A magyar jogélet kiválóságai többször hívták fel a figyelmet arra, hogy bár a döntvényalkotás elsődleges feladata az igazságszolgáltatás egységének megteremtése, mégis a Kúria testületében is fellelhetők „az ingadozás, a jogbizonytalanság” tünetei.

„Ugy a polgári, mint a büntetőjogi gyakorlat ellen felmerült panaszok sok esetben indokoltak, [...] hiszen az egyes tanácsok ítélkezése teljesen eltérő irányt követ, más szellemet tüntet fel s nincs a judikaturában oly szilárd kapocs, mely ez illusztris testület ítélkezésének egységét biztosítaná, a széthúzó elemeket összetartaná.”²³

A XIX. század végén számos olyan kúriai teljes ülési határozat volt, amely a joggyakorlat, a szakirodalom és a törvényhozás akkori állása szerint túlhaladott álláspontot képviselt, nem felelt meg a bírói meggyőződésnek, mégsem került sor ezek áttekintésére, „korszerűsítésére”, a hatályos joganyaghoz való igazítására.

Nehézkes és hosszadalmas volt a teljes ülési határozathozatali eljárás, hiszen egy-egy teljes ülési határozat előkészítése – a hitelesítő teljes üléssel együtt – a szaktanácsoktól és a bíraktól egy teljes napot vont el.

A teljes ülési határozatok érvényesülését sokáig megnehezítette, hogy léteztek olyan kúriai határozatok, amelyek alkalmazása kötelező volt a királyi ítélőtábla előtt zajló perekben, és olyanok is, amelyeket csupán a „Curia tekintélyénél fogva belátása szerint” követhetett, a törvényszékek és a járásbíróóságok pedig – mivel a vonatkozó törvények e bírói fórumokat nem említették – „azokhoz kötve nincsenek”. Igaz ez az elvi jelentőségű határozatokra is, amelyek csak „belső helyességüknél” fogva voltak irányadók, de ha az alsófokú bíróság meggyőződése szerint a Kúria határozata helytelen volt, akkor azt „félretehette”.²⁴

5. A kutatás tervezett iránya

1. Bírói (szokás)jog, kúriai határozatok a kezdetektől 1868-ig
2. Polgári jogi döntvények
 - A polgári törvénykezési rendtartás tárgyában kiadott 1868. évi LIV. törvénycikk vonatkozó szabályai
 - A magyar gyakorlat párhuzamba állítása a mintául szolgáló osztrák, porosz, illetve bajor felsőbbbírósági gyakorlattal
 - A perrendtartási novella (1881. évi LIX. törvénycikk), valamint a 2.214/1881. I. M. E. számú rendelet szabályai a polgári ügyekben felmerülő vitás elvi kérdések eldöntésének menetéről, a döntvényalkotás folyamatáról
 - A kir. ítélőtáblák döntvényalkotási jogának a Kúria felügyelete alá kerülése a kir. ítélőtáblák és kir. ügyészségek szervezéséről szóló 1890. évi XXV. törvény alapján
 - A kir. ítélőtáblák döntvényalkotási jogának részletes szabályai (4.214/1891. I. M. E. számú rendelet)
 - A Kúria polgári tanácsainak feladata a döntvényalkotás folyamatában
 - Változások a Kúria döntvényalkotási munkájában (a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk életbeléptetéséről szóló 1912. évi LIV. törvénycikk)
 - Szervezeti és eljárási biztosítékok
 - Jogegységi döntvény és teljes ülési döntvény (59.200/1912. I. M. számú rendelet)
 - Polgári Jogi Határozatok Tára
3. Büntetőjogi döntvények
 - „Az igazságszolgáltatás egyöntetőségének megóvása” érdekében hozott büntetőjogi döntvények (1907. évi XVIII. törvénycikk a bünvádi perrendtartásról szóló 1896:XXXIII. tc. módosítása és kiegészítése tárgyában)
 - A Kúria büntető tanácsainak feladata a vitás elvi kérdések vonatkozásában (17.700/1907. I. M. számú rendelet)
 - Büntetőjogi Határozatok Tára
4. Közigazgatási jogi döntvények
 - A m. kir. Közigazgatási Bíróság döntvényalkotási joga (1896. évi XXVI. törvénycikk, valamint a m. kir. közigazgatási bíróságról szóló 1896. évi XXV. t.-cz. végrehajtása tárgyában kiadott 21.973/1896. M. E. számú rendelet)
 - A Közigazgatási Bíróság döntvényalkotási jogára vonatkozó rendelkezések, a bíróság teljes- és osztályüléseinek ügyrendjének szabályozása (4.634/1897. M. E. számú rendelet)
5. A döntvényalkotási jog alakulása, változásai, eljárási és szervezeti szabályai 1912-től

- ¹ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon. III. kötet.* Budapest, 1900, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 84. p.
- ² TAUSZIG János: A döntvényjogról. *Magyar Igazságügy.* 1879. 11. k. 2. sz. 114. p.
- ³ COING, Helmut: *A jogfilozófia alapjai.* Budapest, 1996, Osiris Kiadó, 265. p.
- ⁴ VÉCSEY Tamás: Döntvényjog. *Magyar Themis,* 1878. 5. sz. 33. p.
- ⁵ Uo.
- ⁶ „Mínthogy pedig az ítélőmesterek az ítéletek meghozása alkalmával mindenkor az ország szokásaira szoktak hivatkozni:
1. § Ezért ezeket a régi szokásokat írásba kell foglalni, és a melyeket a királyi felség és bíró urak, helyeseknek és törvényeseknek s nem rosznak és helyteleneknek fognak találni, azok szerint kell ítélni.”
- ⁷ „5. § És ugyanezek a hites választottak tartozzanak Budán az érintett módon váltakozva mindig és állandóan jelen lenni; és az ország szokásait és jogait, a melyekre a bíróságokban hivatkozás szokott történni, kifejtetni és összeírni, és az országlakosoknak a *decretum* rende szerént jövőben tartandó közönséges gyűléseiben mindenkor a királyi felségnek, valamint a főpap s báró uraknak és országlakosok közönségének bemutatni és előterjeszteni.”
- ⁸ ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története.* Budapest, 1910, Rényi Károly Könyvkiadó-vállalata, 217. p.
- ⁹ A hétszemélyes táblát és a királyi táblát magában foglaló királyi Kúria 1723-ban vált rendszeresen ítélkező és állandósult hatáskörű felsőbbbíróssággá (1723:24–26. tc.).
- ¹⁰ TAUSZIG 1879, 116. p.
- ¹¹ GROSSCHMID Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan.* Budapest, 1905, Athenaeum Irod. és Nyomdai R.-t. kiadása, 722–723. p.
- ¹² CZÖVEK István (kiad.): *Planum Tabulare vagy a' királyi Curianak végzései melyeket ama' boldog emlékeztű Maria Theresia császárné és Magyar országnak királynéja által e' végre kinevezett n. m. kiküldöttség öszve és rendbeszedett 1769. esztendőben.* Buda, 1825, 68. p.
- ¹³ DÁRDAY Sándor közlése. *Jogtudományi Közöny,* 1869. 32. sz. 213. p.
- ¹⁴ MÁRKUS (szerk.) 1900, 87. p.
- ¹⁵ Döntvények és döntvénygyűjtemények. *Magyar Igazságügy,* 1879. 11. k. 2. sz. 130. p.
- ¹⁶ Döntvények és döntvénygyűjtemények. *Magyar Igazságügy,* 1879. 11. k. 2. sz. 132. p.
- ¹⁷ A kúriai jegyzőkönyvek tanúbizonysága szerint a szavazás általában úgy zajlott, hogy az előadó indítványa mellett voksolók felállással jeleztek „igen” szavazatukat, míg az ellenindítványt támogatók ülve maradással fejezték ki „nem” szavazatukat.
- ¹⁸ A döntvényalkotás új rendszere. *Jogtudományi Közöny,* 1913. 3. sz. 21. p.
- ¹⁹ GROSSCHMID 1905, 772. p.
- ²⁰ MÁRKUS (szerk.) 1900, 86. p.
- ²¹ Uo.
- ²² –s –ő: Döntvényalkotás és jogegység. *Ügyvédek Lapja,* 1903. 15. sz. 1. p.
- ²³ H.: A judikatura egysége. *Jogtudományi Közöny,* 1893. 48. sz. 377. p.
- ²⁴ NAGY Ferenc: A curiai döntvények kötelező ereje. *Jogtudományi Közöny,* 1895. 38. sz. 297. p.

Kárbin Ákos

Szuverén volt-e az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországa bizonyos nemzetközi gazdasági szerződések és a királyi vétó tekintetében?

AMTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoportjába való csatlakozásom kapcsán két kutatási célt tűztem ki magam elé. Az első, hogy megkísérlem feltárni s bemutatni, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországa mennyire volt szuverén fél a nemzetközi szerződések tekintetében? Volt-e lehetősége a Magyar Királyságnak a Monarchia gazdasági szerződéseiben a maga szuverén érdekeit képviselni, belevinni?

Második célkitűzésem, hogy a szuverenitás szempontjából megvizsgáljam az uralkodó előszentesítési jogát. Mit jelent az előszentesítési jog? Honnan eredeztethető?

Milyen módon gyakorolta e jogát az uralkodó? Mennyire tekinthető titkosnak az uralkodónak ez a joga? Hogyan jelent meg a historiográfiában az előszentesítési jog?

1. Szuverenitás, gazdaság, érdek, ellentét? A Monarchia Magyarországnak érdekei a közös birodalom nemzetközi szerződéseiben

Az Osztrák Császárság a kiegyezést megelőzően nemzetközi egyezményeket kötött más államokkal, így a témánk szempontjából különösen fontos gazdasági szerződéseket. A kiegyezéssel nagyban változott a helyzet, mivel az 1867. évi XII. tc. 62. §-a kimondta, hogy ezentúl a külfölddel kötött egyezmények a Magyar Királyságra is érvényesek. Ausztria–Magyarország, hogy a külföldi államokkal minél egységesebben léphessen fel, a közös gazdasági tér következtében az 1867. évi kiegyezés mellett vám- és kereskedelmi szerződést, ún. gazdasági kiegyezést is kötött, amelyet a gazdasági körülmények változásainak megfelelően a feleknek tízévenként meg kellett újítania. A gazdasági kiegyezést természetesen nem csak a nemzetközi szerződések igénye inspirálta, ennél jóval többről volt szó, amelyet most nem célok alaposabban kifejteni. A közös gazdasági tér ellenére az Osztrák–Magyar Monarchia országainak különböző volt a gazdasági érdeke,

így eltérő célokat követtek a kereskedelempolitikában is. A felek igényeit pedig egy külföldi állammal folytatott kereskedelmi tárgyalássorozat keretében meglehetősen nehéz volt összehangolni. A dualizmus fennállása alatt Magyarország az iparosítási törekvések ellenére agrárország maradt, amíg Ausztria egyre több ipari terméket gyártott.¹ Miközben Magyarország döntő mértékben Közép- és Kelet-Európába exportálta agrártermékeit, addig Ausztria ipari produktumai jellemzően a balkáni államokba áramlottak.² A Monarchia a századforduló végére átalakuló fázisban találta magát a modern ipari és agrárország közötti átmenetben. Az 1890 és 1913 közötti időszakban Ausztria–Magyarország megduplázta ipari termékeinek a számát, ezen eredményével mégis jóval az európai átlag alatt teljesített.³

A monarchia legfontosabb katonai és gazdasági szövetségese a Német Birodalom volt. Ugyan a XIX. század második harmadára az osztrákok 1866. évi königgrätzi vereségét követően némi távolodás volt megfigyelhető a két birodalom között. Viszont az 1870-es évekre Otto von Bismarcknak köszönhetően a diplomáciai, szövetségi és egyúttal a kereskedelmi kapcsolatok mentén a két birodalom közeledett egymás felé, melynek eredményeképpen kötötték meg az 1879. évi kettős szövetséget. Bismarck tervei szerint ez a kapcsolat több volt, mint egy általános szövetség.⁴ Ez azonban nem jelentett gazdasági koalíciót, mivel Bismarck hitvallása az volt, hogy a politika és a gazdaság egymástól elkülönített és független területek.

Ezért vizsgálódásomat elsősorban a Német Birodalommal kötött vám- és kereskedelmi szerződés konkrét példáján keresztül szeretném megvalósítani. Az 1850-es évek végére kialakult a szabad kereskedelem ideája. Ennek nyomán született meg Anglia és Franciaország között a Cobden–Chevalier-szerződés 1860-ban, melynek értelmében a szabad kereskedelmi elveket a gyakorlatban is érvényesítették. A megállapodás első ízben tartalmazta a legnagyobb kedvezmény elvét, amelynek jogi vizsgálata is érdekességeket rejthet magában.

Az 1870-es évek végére a szabad kereskedelmi ideát felváltotta a protekcionista elmélet, mely szerint a nemzetállamok saját gazdaságukat óvják más külföldi árukkal szemben védővámokon keresztül. Megszűnt a vámmentes, valamint az alacsony vámú kereskedelem, bevezetésre kerül az ún. autonóm vámtarifa. Bismarck utódja, Leo von Caprivi kancellár a közép-európai államok szoros együttműködésében látta megvalósíthatónak gazdasági koncepcióját.⁵ Bismarckkal ellentétben azt képviselte, hogy a politikai és a gazdasági kérdések egymással szorosan összefüggnek, és a szövetségi viszonyt meghatározzák.⁶ Ennek a gondolatnak köszönhetően tehát Németország elsőként a Monarchiával kívánta felújítani a vám- és kereskedelmi szerződést 1890-ben.

Az 1891. évi vámszerződés aláírása előtt a Német Birodalom importja Ausztria–Magyarország felé 13,1%-t tett ki, míg exportja 10,54%-t mutatott a külkereskedelmi adatok alapján 1889-ben.⁷ Így a Monarchia a Német Birodalom statisztikájában a harmadik helyen állt. Ausztria–Magyarország kereskedelmi statisztikájában Németország import tekintetében 56,1%-ot, míg az export szerint

62,6%-ot tett ki.⁸ Így a Monarchia legfontosabb kereskedelmi partnere a Német Birodalom volt.

Az 1891. évi vám- és kereskedelmi szerződéssel kapcsolatban már születtek eredményeim.⁹ Ugyanakkor az új kutatócsoportban vizsgálódásaimat más fénytörésben s más fókuszpontban szeretném elvégezni, nevezetesen jogtörténelmi indíttatásból vezérelve. A kutatás nyomán arra a kérdésre keresem a választ, hogy a magyar fél mennyire lehetett szuverén a Monarchia keretei között? Amennyiben volt lehetősége a szuverenítésra, úgy milyen módon tudta képviselni érdekeit az osztrák féllel szemben?

2. Az előszentesítési jog

A második kérdés, amellyel behatóbban kívánok foglalkozni, az az uralkodó előszentesítési joga. Az előszentesítési jog német nyelven *Vorsanktionierung*, *Vorsanktion*, angol nyelven pedig *pre-Royal Assent*. A XIX. század közepére a feudális állam elemeit Magyarországnak sikerült maga mögött hagynia. A kiegyezés megalkotásában szerepet játszottak az abszolutista múlt egyes elemei, keveredve az alkotmányosság igényével, amelynek eredményeként egy rugalmatlan alkotmány, s nehezen kormányozható birodalom született meg. Így látta a kiegyezés folyamatát Hanák Péter 1959-ben.¹⁰ A magyar kiegyezési törvényeket 1867 nyarán szentesítette Ferenc József, míg az osztrákok kiegyezési törvényeit 1867. december 21-én írta alá az államfő, s ezért nevezzük azt decemberi alkotmányoknak.

Az uralkodó az állami élet különféle szektoraiban erős és kiterjedt jogosítványokkal rendelkezett. A királynak jogában állt az országgyűlést összehívni, megnyitni, az üléseket elnapolni és az országgyűlést feloszlatni. Az uralkodó bizonyos privilégiumai a magyar törvényhozásra kiemelkedő befolyást gyakoroltak. A király hozzájárulása nélkül a magyar minisztertanács és annak miniszterei az országgyűlés elé törvényjavaslatot nem terjeszthettek. Ez az előszentesítési jog volt, amelyet a magyar minisztertanács 1867. március 17-én fogadott el, s amely ezt követően az egész korszakban lehetővé tette az uralkodó számára, hogy az összes, a minisztertanács napirendjén levő törvényjavaslatot előzetesen megvizsgálhassa, azok ellen kifogást emelhesen, s azt követően kizárólag az ő engedélyével kerülhettek nyilvános országgyűlési előterjesztésre és tárgyalásra a vonatkozó javaslatok.

Az 1867. március 17-én tartott magyar minisztertanácsban az uralkodó elnökölt, ahol az ügyek intézésére egy sor szabályzatot hoztak, s ennek keretében elfogadták az 1867/64. M.E. sz. bizalmas szabályzatot, amelynek a 12. §-ában rögzítésre került az előszentesítés joga. A szabályzatról Iványi Emma *Magyar minisztertanácsai jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918* című forráskiadványában olvashatunk bővebben.¹¹

Az előszentesítési jog titkosságáról szóló tévhitről, elterjedt s berögzült (fél)igazságról Sente Zoltán *Kormányzás a dualizmus korában* című munkájában részletesen szöveg, illetve számba vette és feltárta a szakirodalmi utalásokat.¹² Sente munkájában tehát bizonyítja azt, hogy az uralkodó

előszentesítési joga nem volt titkos. És arról is írt kötetében, hogy a dualizmus korában született jogi szakmunkák is tényként kezelték az előszentesítési jog működését és alkalmazását. Ugyanakkor Sente megjegyzi azt is, hogy a második világháborút követő jogi és történelmi szakirodalomban utalnak az előszentesítési jog titkosságára.

Újabb megvilágításba helyezte a kérdést Steven Beller közelmúltban megjelent munkája, amelyben az 1867 és 1879 közötti időszakot egyértelműen a liberalizálódás korának tartja, azonban meglátása szerint a magyar politikusok túlzottan nagy vétót adtak az uralkodó kezébe az előszentesítési joggal. Viszont Beller is titkosnak írja le azt az 1867. március 17-i minisztertanácsi határozat alapján.¹³

Szabó Dániel egyik munkájában olvashatjuk, hogy

„A kormány alkalmazkodási kényszerének utólag leglátványosabb jellemzője a Monarchia mindkét államában érvényben lévő előszentesítési »jog«, azaz hogy a kormány csak az uralkodó által jóváhagyott törvényjavaslatot terjeszthet az országgyűlés elé. Azért alkalmaztam az utólag kifejezést, mert erről még a politikai közvélemény sem értesült egészen a századfordulóig, a számtalan s sokszor az ellenzékbe átállott miniszter megtartotta a »titkot«.”¹⁴

Szabó azt állítja, hogy a korábbi miniszterek, miniszterelnökök, akik egyébként hivatali idejükét követően ellenzékbe kerültek, megőrizték a titkot. Ez meglehetősen életszerűtlen, s nehezen kivitelezhető a gyakorlatban.

Ugyanakkor a XX. század második felének jogtörténetírásában számos utalás figyelhető meg arra vonatkozóan, hogy az előszentesítési jog mennyire volt befolyásolta az uralkodó hatalomgyakorlását az országgyűléssel és a kormánnyal szemben. A törvényjavaslatok szempontjából az előszentesítési jog még felfogható valamiféle biztosítéknak arra vonatkozóan, hogy az uralkodó nem tagadja meg a szentesítést – írja Sárlos Béla egyik munkájában.¹⁵ Ellenben a költségvetés szempontjából az előszentesítés egy új elem az 1848. évi III. tc. szerint. Sente jelzi, hogy az 1848. évi III. tc. 9. §-a már utal olyan jogosítványra az uralkodónál, melyet „végelhatározás” miatt elé kell terjeszteni.¹⁶

Kutatásaim fókuszába az előszentesítési jog rögzítésének körülményei és annak különböző jogtörténelmi megítélései kerülnek. Az előszentesítési jog milyen hatással volt a magyar államiságra, valamint a törvényhozásra? A jog valóban egy abszolutisztikus elem, amely alapján Őfelségének megfelelő politikát folytat a kormány, vagy egy biztosíték a felek együttműködéséhez?

Jegyzetek

- KATUS, László: *Hungary in the Dual Monarchy, 1867–1914. Atlantic Studies on Society in Change*, No. 132. New York, 2008, Columbia University Press, 231. p.
- PALOTÁS, Emil: *Machtspolitik und Wirtschaftsinteressen. Der Balkan und Russland in der österreichisch-ungarischen Aussenpolitik 1878–1895*. Budapest, 1995, Akadémiai Kiadó, 160–161. p.
- KOLM, Evelyn: *Die Ambitionen Österreich-Ungarns im Zeitalter des Hochimperialismus*. Frankfurt am Main, 2001, Peter Lang Verlag, 49. p.
- CANIS, Konrad: *Bismarcks Außenpolitik 1870–1890. Aufstieg und Gefährdung*. Paderborn, 2008, Ferdinand Schöningh Verlag, 148. p.
- Leo von Caprivi kancellárnak eddig nem született életrajza. Ugyanakkor kereskedelempolitikai tevékenységét már bemutatták: SUTER, Ernst: *Die handelspolitische Kooperation des Deutschen Reiches und der Donaumonarchie 1890–94*. Marburg, 1930; WEITOWITZ, Rolf: *Deutsche Politik und Handelspolitik unter Reichskanzler Leo von Caprivi 1890–1894*. Düsseldorf, 1978, Droste Verlag.
- AFFLERBACH, Holger: *Der Dreibund. Europäische Großmacht- und Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*. Wien–Köln–Weimar, 2002, Böhlau Verlag, 380. p.
- SHEEL, Hans von: Der auswärtige Handel des deutschen Zollgebiets im letzten Jahrzehnt. In *Schriften des Vereins für Socialpolitik. Berichte und Gutachten*. Die Handelspolitik der wichtigeren Kulturstaaten in den letzten Jahrzehnten. Band 1. Die Handelspolitik Nordamerikas, Italiens, Österreichs, Belgiens, der Niederlande, Dänemarks, Schwedens und Norwegens, Rußlands und der Schweiz in den letzten Jahrzehnten sowie die deutsche Handelsstatistik von 1880 bis 1890. Leipzig, 1892, Duncker & Humblot Verlag, 545, 547. p.
- CANIS, Konrad: *Die bedrängte Großmacht. Österreich-Ungarn und das europäische Mächtesystem 1866/67–1914*. Paderborn, 2016, Ferdinand Schöningh Verlag, 213. p.
- KÁRBIN ÁKOS: Kényszer, vagy praktikus megoldás? A Német Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia együttműködése az osztrák veretű egyesületi tallérok forgalmán kívül helyezésében. *Fons*, 2016. 4. sz. 485–527. p.; KÁRBIN ÁKOS: Die Verhandlungen zwischen dem Deutschen Reich und der Österreichisch-Ungarischen Monarchie zum Zoll- und Handelsvertrag von 1891. In K. LENGYEL, Zsolt (hrsg.): *Ungarn-Jahrbuch*. Band 33. (2016–2017). Regensburg, 2018, Friedrich Pustet Verlag, 201–222. p.; KÁRBIN ÁKOS: Agrárlobbi a Monarchia Magyarországon. A Német Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia tárgyalásai az 1891. évi vám- és kereskedelmi szerződés kapcsán. *Agrártörténelmi Szemle*, 2018. 1–4. sz. 31–51. p.; KÁRBIN ÁKOS: How could the Interest of the Hungarian Economy Succeed in the 1891 Austro-Hungarian-German Trade Treaty? In SEMSEY, Viktória – BALATON, Petra – HORVÁTH, Csaba – SÁNCHEZ ROMÁN, José Antonio (eds.): *National Identity and Modernity 1870–1945. Latin America, Southern Europe, East Central Europe*. Budapest–Paris, 2019, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary – L’Harmattan, 221–239. p.
- HANÁK Péter: A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén. *Történelmi Szemle*, 1959. 1–2. sz. 59. p.
- IVÁNYI Emma: *Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918*. Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 8. Budapest, 1960, Akadémiai Kiadó, 21–23. p.
- SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Budapest, 2011, Atlantisz Kiadó, 227. p.
- BELLER, Steven: *The Habsburg Monarchy 1815–1918. New Approaches to European History*. Cambridge, 2018, Cambridge University Press, 129. p.
- SZABÓ Dániel: A magyarországi politikai rendszer működése. In GERŐ András (szerk.): *A Monarchia kora*. Budapest, 2007, Új Mandátum Könyvkiadó, 132. p.
- SÁRLÓS Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó, 31. p.
- SZENTE 2011, 227. p.

1. Kormányserkezet

Mielőtt a kormányserkezet vizsgálatával kapcsolatos kérdések közül hármat kiemelnék, fontosnak tartom annak kifejtését, hogy a jelen írás tárgyát képező miniszteriális struktúra jelentősége miben áll. Müller György kormányzati szerkezetben a minisztériumok, minisztériumi szint alatti főhatóságok szervezését, tárca nélküli miniszterek és kormánybiztosok vagy más személyes megbízottak beállítását és a kormányzati központ ügyköreinek a megállapítását érti.¹ Ebből redukálva, a kormányserkezet a minisztériumok szervezését és a tárca nélküli miniszterek beállítását jelenti számomra ebben az írásban. E fogalom meghatározás nyilvánvalóan csak a polgári típusú, modern magyar állam létrejötte után, a felelős és független kormány 1848-as létrehozását követően értelmezhető. A korábbi időszakokra vonatkoztatva a kormányserkezet egészen mást jelent.²

A legfontosabb kérdés, hogy a kormányserkezet szempontjából mely állami szervek rendelkeznek valamilyen jogkörrel, és melyik állami szerv rendelkezik a leghangosabb, meghatározó jogkörrel. Könnyű belátni – és ezt Müller György is megerősíti³ –, hogy kevés szereplő viselheti a kormányserkezet kialakítására, alakítására vonatkozó jogkört. Így az államfő vagy a kormányfő, a kormány maga vagy a törvényhozó szerv.

A magyar közjogi hagyomány⁴ szerint a legjelentősebb szereppel a törvényhozó szerv rendelkezik. A törvényhozó szerv az, amely meghatározza a kormány szerkezetét azzal, hogy a minisztériumok felsorolását megállapítja, minisztériumot alapít és minisztériumot szüntet meg, átstruktúrázza a minisztériumi struktúrát.⁵ Fontos annak megállapítása, hogy ez a konstrukció a végrehajtó hatalmat korlátozza saját szervezetének megállapításában. A másik szereplő a kormány szerkezetének alakításában a későbbi magyar közjogi hagyomány szerint a kormányfő. A miniszterelnök az, aki – amennyiben lehetősége van – a tárca nélküli miniszterekkel kiegészítheti a kormányt.⁶

Ahogy Fábriáné Kiss Erzsébet megállapította, a „minisztertanáccsal foglalkozó törvényi rendelkezések száma elenyészően csekély”.⁷ A kérdés jelentőségéhez képest mennyiségileg valóban nem túl nagy a minisztertanáccsal vagy a kormánnyal foglalkozó törvények száma, sőt még a kapcsolódó rendeletek száma sem túl magas. A törvények száma tízes nagyságrendben adható meg, a rendeleteké – mivel ezek közvetlenül kapcsolódnak a törvényekhez – hasonló nagyságrendet jelent a vizsgált, azaz 1848 és 1944 közötti időszakban. Felmerül azonban a kérdés, hogy vajon a lényeges kérdések szabályozva voltak-e ebben a kevés jogszabályban vagy sem, illetve voltak-e időlegesen vagy ideiglenesen rendezett kérdések, valamint hogy voltak-e olyan kérdések, amelyekre a gyakorlat adta meg a választ.

Kmety Károly megállapítása szerint a „magyar kir. és a közös ministeri állások számát, székhelyét és elnevezését törvények határozták meg, csak törvényileg történhetik azok megváltoztatása is”.⁸ Fontos rögzíteni, hogy ez a kormányserkezet alapelvek egyik legfontosabbika, illetve a kormányserkezettel kapcsolatos legfontosabb

Bathó Gábor

A mintakövetés kérdései a magyar kormányserkezetben 1848 és 1944 között

kérdés is egyben. A vizsgált korszak teljes egészében ez alapvetőnek tűnik. Így például 1936-ban Magyary Zoltán is megerősíti, hogy a „miniszterek számát törvény állapítja meg”.⁹ Persze az már más kérdés, hogy az egyes szervek mit értettek miniszteri állásokon, a miniszterek számán, illetve törvény általi meghatározottságon.

Az alapvető problémát már az 1848. évi III. tc., annak gyors megalkotása és igen lényegre törő szövegezése jelenti. Ezzel kapcsolatban nem tudok egyetérteni Csizmadia Andor azon megállapításával, hogy „a minisztérium szervezetét és hatáskörét a törvény aprólékosan kidolgozta”.¹⁰ Csizmadia ezt a megállapítást annak fényében tette, hogy véleménye szerint vármegyei és a városi közigazgatás esetében a törvények¹¹ csak a kereteket fektették le, a részletszabályokat később tervezték kidolgozni, míg a kormány esetében nemcsak a keretszabályokat, hanem részletszabályokat is kidolgoztak. Kétségtelen, hogy a kormány esetében az 1848. évi III. tc. valóban tartalmaz részletszabályokat, például látszólag a minisztériumok felsorolását, azonban sok – egyébként nagyon fontos – szabályt nem fektetett le. Ilyen volt többek között az egyes minisztériumok hatásköre vagy akár a minisztertanács feladat- és hatásköre is, amelyek kidolgozására vagy később került sor, vagy sohasem, s a gyakorlat alapján jártak el. De nem mehetünk el mellett sem, hogy az 1848. évi III. tc. 14. §-a által adott felsorolást vizsgálat tárgyává szükséges tenni.

Nagy Emil volt igazságügy-miniszter a *Pesti Hírlap*-ban megjelent cikkében a következő állítást tette 1928 szeptemberében:

*„a felelős minisztérium alkotmányos jellegének a fogalma nem túri meg azt, hogy végszükség kényszerítő parancsa nélkül a parlamentnek felelős végrehajtó hatalom közjogi szabályain törvény nélkül történjék változtatás.”*¹²

Ezzel a mondattal véleményem szerint a legtöbb korábbi és akkori közjogász egyetértett volna. Ami izgalmasabb kérdés az az, hogy mit értettek a fenti mondat tartalmán. A helyzet olyan, mint az élelmes Aladdin esete a dzsinnel, aki három kívánságának egyikével újabb három kívánságot kívánt magának. Vajon lehetséges-e ez? Ez az eset és kérdés e tanulmány témájára átfordítva így szól:

a kormány szerkezetét csak közvetlenül törvénnyel lehet módosítani, vagy lehetséges a módosítás törvényi felhatalmazás alapján más módon is? Ez a kérdés nem jutott nyugvópontra a vizsgálat tárgyává tett időszak végére sem, hiszen még a második világháború alatt is az 1917. évi XI. tc. alapján nevezett ki a kormányzó tárca nélküli minisztereket.¹³

2. Mintakövetés?

A magyar kormány szerkezetnek a mintakövetés szempontjából történő vizsgálatakor számos kérdéssel szembesültem. Ezek a kérdések érintik általában a mintakövetés jelenségének mibenlétét, a lehetséges minták feltalálásának módját, a szerves fejlődés és a mintakövetés elhatárolását, illetve a vélt minta valódi mintaként történő elfogadását.

„A mult talajából nőttek ki modern intézményeink; sehol és soha sem talált nálunk tabula rasa-t a törvényhozó, melyre egyszerűen átvittethette az idegen intézményt. A mag, a mely talán külföldről került hozzánk, a hazai talajban vert gyökeret, e talajnak megfelelően, a magyar viszonyok befolyása alatt fejlődött s nemzeti intézménnyé lett, melyet az egyik emberöltő örökségül hagyott a másikra, hogy azt a saját viszonyai és szükségletei szerint formálja, javítsa, bővítse. Mint a jó gazdának föl-tétlenül ismernie kell a talajt, melyet megművel, úgy kell ismernie a törvényhozónak azt az alapot, melyre alkotásait fektetni óhajtja. Ez ismeretet pedig csak a történeti fejlődés menetéből szerezheti, melynek megvilágítása a közigazgatás tudományának egyik főfeladata.”¹⁴

Az előzőeket Acsády Ignác írta, amellyel a mintakövetéssel kapcsolatos fentebbi kérdéseimet megerősíti, másrészt rámutat arra, hogy a szerves fejlődés eredményei és a követendő minták elhatárolásának nagy jelentősége van.

Az alábbiakban három kérdéskörhöz szeretnék adalékokkal szolgálni. Így a '48-as kormány szerkezet egy lehetséges hazai előzményét, a Helytartótanácsot, egy lehetséges külföldi mintát, az 1848-as forradalom kitörése körüli két francia kormányt mutatom be a magyar kormánystruktúra szempontjából. Ezeket követően felvetem a magkormány lehetőségét, ami a kormány szerkezet vizsgálatának terjedelmére lehet hatással.

2.1. A magyar előzmény kérdése – a Helytartótanács

Tekintettel arra, hogy az államszervezetben a Helytartótanács és a kormány ugyanazon a helyen álltak, érdemes megvizsgálni a minisztertanács szerkezetét és a Helytartótanács szervezete közötti összefüggéseket, valamint azok szorosságát, közvetlen voltát is.

Előjáróban meg kell jegyezni, hogy a dikasztériális rendszer, a dikasztériumok létrejötte nem magyar fejlődés eredménye. A Habsburg Birodalomban az uralkodóház nyugat-európai minta alapján kívánta kiépíteni az államigazgatás rendszerét, s erre irányultak modernizációs kísérleteik,¹⁵ amelyek eredménye a magyarországi rendszer.

Csizmadia Andor szerint olyan rendszer kiépítését tűzték ki célul, amelyben „a hierarchikus rend pontosan szabályozva volt, s amely lehetőleg precízen, gyorsan és egyértelműen dolgozott. Mindehhez állandó, szakképzett képviselői karra, hierarchikusan felépített hivatali szervezetre és bürokratikus munkamódszerekre volt szükség.”¹⁶ A dikasztérium (kormányzék) az elfogadott definíció szerint „olyan nem rendi, feudális jellegű kormányzati szerv, mely közvetlenül az uralkodó alárendeltségébe tartozott, neki volt felelős tevékenységéért. A dikasztérium az újkori centralizáció fontos tényezője, a modern állam kialakulásának egyik mérföldköve, a modern szellemű, bürokratikus hivatalszervezet modellje.”¹⁷

Nagy István egyértelműen állítja, hogy „a két 1848 előtti kormányhatóságunknak, a helytartótanácsnak és a kamarának ügyosztályi rendszeréből fejlődött ki a polgári korszak minisztériumainak és nagyobb hatóságainak ügyosztályi rendszere.”¹⁸ Ember Győző munkái¹⁹ nyomán könnyen megtehetjük ezt az összehasonlítást.

A Helytartótanács működésében 1783-ban jelentős változás állt be. Ezt követően az egyes ügyiratok tárgyalásának rendjét azok ügyosztályokhoz sorolása határozta meg. Ennek megfelelően a Helytartótanács hivatalának levéltára is az egyes ügyosztályok szerint vezette az iratok nyilvántartását. Az 1783 és 1848 közötti ügyosztályok a következők voltak: kegyelmi ügyek, pénztári ügyek, céhügyek, szabad királyi városok ügyei, kereskedelmi és közlekedési ügyek, biztossági ügyek, összeírásra vonatkozó ügyek, hadiadóra vonatkozó ügyek, földmérési ügyek, egyházi ügyek, egyházi alapítványi ügyek, egyházi gazdasági ügyek, egyházi vallásügyek,

zálogházügyek, világi alapítványi ügyek, világi alapítványok igazgatására vonatkozó ügyek, világi alapítványok gazdálkodására vonatkozó ügyek, tanulmányi alapítványi ügyek, az országhoz tartozó részek közigazgatási vissza- és elcsatolása, rendes, rendkívüli és számvevőségi kebelbeli ügyek, szegényintézeti ügyek, jász és kun ügyek, zsidóügyek, közoktatási gazdasági ügyek, közoktatási ügyek, nemesi ügyek, közigazgatási ügyek, élelemhiányra vonatkozó ügyek, köz- és városrendőrségi ügyek, vármegyei ügyek, postaügyek, közigazgatási ügyek, árvaügyek, protestáns vallásügyek, nem egyesült görög szertartásúak vallási ügyei, könyvvizsgálati ügyek, vármegyei jegyzőkönyvek felülvizsgálata, egészségügy, elemi iskolai ügyek, szeminárium ügyek, nemesi gárda ügyei, úrbéri ügyek, birtokeladási ügyek és cigányügyek.²¹ Ebből a felsorolásból látható, hogy az 1848. évi III. tc. és 13. és 14. §-ai által, osztályokként meghatározott kormányserkezet és a Helytartótanács ügyosztályai között közvetlen kapcsolatot nem fedezhetünk fel, értve ezen azt, hogy a '48-as minisztériumok közül egy sem egyezik meg teljes egészében vagy maradéktalanul az előbbieken felsorolt helytartótanácsi ügyosztályokkal. Szembeötlő érdekesség azonban a kereskedelmi ügyek és a közlekedési ügyek egy helytartótanácsi ügyosztályon belüli párosítása, csakúgy mint az 1935 és 1945 között fennálló és működő Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium esetében.²²

A helytartótanácsi ügyosztályok felsorolásában érdemes egy szűkítést tenni úgy, hogy csak azokat gyűjtjük össze, amelyek egészen 1848-ig, a Helytartótanács első megszüntetéséig működtek. Ilyen ügyosztályok a következők voltak: pénztári ügyek, szabad királyi városok ügyei, kereskedelmi és közlekedési ügyek, biztossági ügyek, hadiadóra vonatkozó ügyek, egyházi ügyek, egyházi alapítványi ügyek, egyházi gazdasági ügyek, zálogházügyek, világi alapítványok igazgatására vonatkozó ügyek, világi alapítványok gazdálkodására vonatkozó ügyek, tanulmányi alapítványi ügyek, rendes, rendkívüli és számvevőségi kebelbeli ügyek, zsidóügyek, közoktatási ügyek, nemesi ügyek, közigazgatási ügyek, köz- és városrendőrségi ügyek, vármegyei ügyek, postaügyek, közigazgatási ügyek, árvaügyek, protestáns vallásügyek, nem egyesült görög szertartásúak vallási ügyei, könyvvizsgálati ügyek, vármegyei jegyzőkönyvek felülvizsgálata, egészségügy, elemi iskolai ügyek és úrbéri ügyek.²³ A Helytartótanácson belül összesen huszonnyolc olyan ügyosztály volt, amely 1848-ig működött. Ezt a csoportosítást kell tehát összevetnünk az 1848. évi III. tc. 13–14. §-ai szerinti minisztériumi beosztással. A miniszteri ügykezelés módját a törvény 16. §-a értelmében „a ministerium határozza meg; az ügyeknek s illetőleg kapcsolatosan a ministeri tisztviselőknek beosztását pedig az illető minister állapítja meg”.²⁴ Ez azonban nem a törvény által sugallt teljes önállóságban valósult meg, hanem az uralkodó hathatós közreműködésével. 1848-ban, a felelős kormány kinevezése utáni hetekben az uralkodó elnökletével tartott minisztertanácsokon próbálták meghatározni az egyes minisztériumok hatásköreit, feladatait, a minisztériumok ügyköreit az új viszonyoknak megfelelően.

Az ügykörök kialakítása elég elnagyoltra sikerült, aminek oka nem feltétlenül ismerhető meg. Lehet, hogy az idő volt kevés, vagy nem volt erre irányuló egyértelmű szándék, de Somogyi Éva szerint az is felmerülhet, hogy az a belátás áll e helyzet mögött, hogy az ügykörök meghatározásának a gyakorlaton és nem az elméleten kell alapulnia.²⁵ Éppen ezt hangsúlyozza Sashegyi Oszkár is, aki szerint az ügykörök felosztása nem az 1848 előtti módon, hanem az azóta kialakult gyakorlatnak megfelelően történt.²⁶ Magyary Zoltán szerint a „minisztereknek első feladata minisztériumaik megszervezése és hatáskörük megállapítása volt. A minisztériumok a királyi kancellária, helytartótanács és királyi kamara ügykörét vették át és osztották fel maguk közt az Országos Levéltárban őrzött, de nem publikált ügybeosztás szerint.”²⁷

A *Pesti Hírlap* – akkor mint hivatalos lap²⁸ – jelentette meg 1848. május 4-én Szemere Bertalan belügyminiszter 1848. április 29-én kelt értesítését, amely tartalmazta a minisztériumok nem sokkal korábban megállapított ügyköreit,

*„miután úgy a hatóságoknak, mint a magánosoknak tudniok kell, a tárgyak a különféle minisztériumok közt miként osztattak el, s úgy a hivatalos jelentések, mint a folyamodások hova intéztessenek; addig is, míg mindenik minisztérium a maga hivatal-ágát s annak formáit külön és részletesben rendszerezné, szükségesnek tartatott általánosságban kihirdetni, mellyik tárgy, mellyik minisztérium körébe van jelenleg osztályozva.”*²⁹

Ez az értesítés meghatározta, hogy mely ügyek tartoznak az Igazságügyi Minisztériumhoz,³⁰ a Belügyminisztériumhoz,³¹ a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumhoz,³² a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumhoz,³³ a Pénzügyminisztériumhoz,³⁴ a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz³⁵ és a Honvédelmi Minisztériumhoz.³⁶

A Helytartótanács 1848-ig fennálló ügyosztályai tekintetében a fentiek alapján tehát megtehetjük az összevetést a minisztériumi ügykörökkel. Jól látható, hogy a kereskedelmi és közlekedési ügyek a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumhoz és a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumhoz kerültek, a biztossági ügyek a Honvédelmi Minisztériumhoz, az egyházi ügyek, az egyházi alapítványi ügyek, a tanulmányi alapítványi ügyek, a közoktatási ügyek, a protestáns vallásügyek, a nem egyesült görög szertartásúak vallási ügyei és az elemi iskolai ügyek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, a zálogházügyek, a világi alapítványok igazgatására vonatkozó ügyek, a zsidóügyek, a közigazgatási ügyek és az árvaügyek a Belügyminisztériumhoz, a közigazgatási ügyek a Pénzügyminisztériumhoz, a postaügyek és az egészségügy a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumhoz, a vármegyei ügyek pedig az Igazságügyi Minisztériumhoz és a Belügyminisztériumhoz kerültek. Látszik, hogy nem mind a huszonnyolc, 1848-ig fennálló helytartótanácsi ügyosztálynak lehetett egyértelműen, további kutatás nélkül meghatározni a páráját a minisztériumi ügykörök között, de az is látszik, hogy

nem minden minisztériumi ügykör elődjét lehetett egyértelműen, további kutatás nélkül megtalálni a helytartótanácsi ügyosztályok között. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a feladat- és hatáskörök pontos és teljes összevetésének a szintje nem a helytartótanácsi ügyosztályok és a minisztériumi ügykörök szintjén található meg, hanem az annál részletesebb, részletezőbb hatáskör-megállapításokban.

A hatáskörök nem automatizmuszerű másolását vagy követését, hanem a jelentős változtatást támasztja alá Szemere Bertalan belügyminiszternek a minisztériumi ügyköröket közlő értesítésének zárása is. Ebben arra utasítja mind a törvényhatóságokat, mind a magánszemélyeket, hogy a jelentéseiket és folyamodásaikat a tárgybeosztásnak megfelelően küldjék meg. Sőt a belügyminiszter arra is kéri a törvényhatóságokat, hogy amennyiben egy miniszter több ügykörét is érintené a jelentésük, úgy azt darabolják fel, és ügykörönként külön jelentést tegyenek.³⁸ Ez a fajta rendelkezés meglátásom szerint annak a jele, hogy nemcsak a magánszemélyek és a törvényhatóságok bizonytalanok az új rendszerben, hanem maga az újonnan alakult kormány is.

2.2. A külföldi modell kérdése

Több ország kormánystruktúráját megvizsgálva, keresve azt, amelyik talán az 1848. évi III. tc.-ben írt kormánystruktúrára közvetlen hatást gyakorolt, a francia volt az,

amely a legérdekesebb és a legtöbb kérdést ébresztő eredményt adta. Kézenfekvő a francia modell vizsgálata, hiszen a történelmi kapcsolat ismert: az 1848. februári forradalom elősegítette a márciusi bécsi és pesti forradalom kirobbanását.

Franciaországban a köztársasági és a monarchikus időszakokban többször is gyökeresen eltérően alakult az államfő és a kormányfő viszonya, a kormányfői pozíció létezése és elnevezése. Itt fontos megemlíteni, hogy 1871. augusztus 31-től jelent meg a *Vice-président du Conseil*nek nevezett kormányfői intézmény. Az 1875. évi, monarchikus tradíciókat követő alkotmányos törvények alapján 1876-ban a kormányfő felvette a *Président du Conseil* címet, amelyet korábban az államfő használt. A kormányfő helyzete ezt követően is gyenge maradt, saját jogán alkotmányos jogköre nem volt, jogi értelemben nem is létezett. Sokáig semmilyen intézményes háttérrel nem rendelkezett, nem volt a munkáját segítő hivatala, nem működtek közre államtitkárok a tevékenységében. A francia kormányfőknek egészen 1914-ig egy tárcát is kellett vállalniuk annak érdekében, hogy élhessenek a minisztérium nyújtotta adminisztratív lehetőségekkel. A kormányfő, a *Président du Conseil* csak 1914-ben tette meg először, hogy nem vállalt másik tárcát, és hogy államtitkár segítségét vegye igénybe. Ez a gyakorlatba azonban csak 1934-ben ment át, amikor is létrehozták a kormányfő hivatalát *Présidence de Conseil* néven, ettől kezdve volt a kormányfő hivatalának költségvetése és adminisztratív háttere.³⁹ Ebből látható, hogy számtalan különbség talál-

ható a két ország államműködése, kormányzati rendszere között.

Az 1848-as franciaországi változásokra tekintettel két kormányra, François-Pierre Guizot, illetve Jacques-Charles Dupont de l'Eure kormányára nézve végeztem el a formai összehasonlítást. A vizsgálat előtt megjegyzendő, hogy a '48-as februári forradalom jelentős változtatásokat hozott a francia alkotmányos rendszerben, azonban ez a változás nem érintette a kormány szerkezetét. Ezt is illusztrálандó a két itt bemutatott francia kormány egyike, a Guizot-kormány a forradalmat közvetlenül megelőzően működött, míg a Dupont de l'Eure-kormány közvetlenül a forradalom után.

François-Pierre Guizot kormánya volt I. Lajos Fülöp francia király utolsó kormánya, amelyet 1847. szeptember 19-i rendeletével bízott meg. A kormány ekkor hivatalba is lépett. Feloszlátására az ideiglenes kormány megalakulásakor, a forradalom kirobbanását követően, 1848. február 24-én került sor.⁴⁰ A Guizot-kormánynak összesen kilenc tagja volt, akik tíz miniszteri állást tölthettek be (a miniszterelnök egyben külügyminiszterként is dolgozott).⁴¹ Az 1867 és 1944 közötti magyar kormányok esetében is bevett gyakorlat volt ez. A miniszterelnök gyakran látta el még egy szaktárca vezetését is annak érdekében, hogy a saját, kormányon belüli pozícióját erősítse a fentebb írtaknak megfelelően.

A Guizot-kormány mérete nagyon hasonló az 1848-as Batthyány-kormányéhoz. Ebből azt a gyors és nem feltétlenül megalapozott következtetést lehet levonni, hogy az ország mérete nincs összefüggésben a kormány méretével. Ha máskor és máshol nem is, jelen esetben ez igaz, hiszen Franciaország európai része több mint kétszer akkora, mint az 1848-as Magyarország.

A francia Guizot-kormány és az 1848. évi III. tc. szerinti Batthyány-kormány miniszteri állásait az alábbi táblázatban mutatom be.

A táblázatban jól láthatók a kormányok közti hasonlóságok, amelyek mellett összesen két eltérés figyelhető meg. Az első különbség az igazságügyi, a vallásügyi és a közoktatásügyi feladatok tárcák közötti elosztása. Ezek a feladatkörök mindkét kormányban a miniszteri állások nevében kiemelten szerepelnek, és bár különböző módon, de mindkét kormányban két minisztérium között vannak elosztva. A Guizot-kormányban külön miniszter van a közoktatás feladataira, és az igazságügyi és a vallásügyi egy miniszteri tárcában van összekapcsolva. Ezzel ellentétben a Batthyány-kormányban különálló igazságügyi minisztérium van, a vallásügyi és az oktatásügyi

Guizot-kormány ⁴³	Batthyány-kormány
a (miniszter)tanács elnöke	miniszterelnök
külügyminiszter	király személye körüli miniszter
belügyminiszter	belügyminiszter
pénzügyminiszter	pénzügyminiszter ⁴⁴
hadügyminiszter	honvédelmi miniszter
földművelés- és kereskedelemügyi miniszter	földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter
igazság- és vallásügyi miniszter	igazságügyi miniszter ⁴⁵
közoktatási miniszter	vallás- és közoktatásügyi miniszter
közmunkügyi miniszter	közmunka- és közlekedésügyi miniszter ⁴⁶
tengerészeti és gyarmatügyi miniszter	

François-Pierre Guizot⁴²

feladatait pedig együttesen egy minisztérium látja el. Ennek az oka egyszerű lehet, és valószínűleg a magyar közigazgatási hagyományokból eredeztethető. Az '48-as forradalom előtt a vallásügy és az oktatásügyi feladatait a Helytartótanács mint központi kormány szerv együttesen, igazgatási szempontból összekapcsolva kezelte.⁴⁷

A két kormány közötti másik különbség a közmunkaügyi és a közlekedésügyi feladatainak elrendezése a tárcák között. Erre a két feladatkörre a Guizot-kormányban két különálló minisztériumot hoztak létre. A Batthyány-kormányban ugyanezen két feladatkörre egy, azokat együttesen ellátó minisztériumot alakítottak ki. Egyértelmű, hogy mivel Magyarországnak

sosem voltak gyarmatai, a hangsúlyok másként alakulnak a tengeri közlekedéssel, a kereskedelmi hajózással kapcsolatban. Tény azonban, hogy az önálló tengerészeti minisztérium ötlete felmerült az 1848. évi III. tc. országgyűlési vitája során. A március 22-i kerületi ülésen Ruttkay István azt javasolta, hogy a tengerészet kapjon külön osztályt a törvénytervezetben szereplő minisztériumi felsorolásban. Erre Kossuth Lajos válaszolt, aki azt mondta, hogy annyira nem fejlett még a magyar hajózási ügye, hogy külön minisztériumot kaphatna. A hajózási ügyét a kereskedelemhez és a honvédelemhez látta besorolhatónak.⁴⁸

A második francia köztársaság kezdetén, a Guizot-kormányt és a júliusi monarchiát követően 1848. február 24-én alakult meg az úgynevezett ideiglenes kormány. Ez az ideiglenes kormány rövid életű volt, mindössze 1848. május 9-ig működött. Ezzel együtt szükségesnek találtam – főleg a Guizot-kormány vizsgálatát követően – e kormány formai vizsgálatát is. Az ideiglenes kormányban a következő miniszteri állásokat rendszeresítették:

minisztertanács elnöke, belügyminiszter, külügyminiszter, pénzügyminiszter, igazságügy-miniszter, közmunkaügyi miniszter, földművelés- és kereskedelemügyi miniszter, oktatás- és vallásügyi miniszter, tengerészeti és gyarmatügyi miniszter és hadügyminiszter.⁴⁹ A miniszterek száma megegyezik a Guizot-kormány minisztereinek számával. Van egy apró változtatás azonban, amely az ideiglenes kormányt még a Guizot-kormányánál is hasonlóbba teszi a Batthyány-kormányhoz. Ez a kis változtatás pedig az, hogy a vallásügyi feladatok ellátását az oktatásügyi feladatokhoz kapcsolták, nem pedig az igazságügyhöz. Ez volt a Guizot- és a Batthyány-kormányok között fentebb észrevételezett két eltérés egyike.

Meglátásom szerint e különbségek sokkal kisebbek annál, mint amit az 1848-as Magyarország és az 1848-as Franciaország természeti, történelmi különbségei indokolnának. Ez azt jelentheti, hogy a francia kormányok miniszteriális struktúrája modellként és példaként szolgálhatott az első felelős magyar kormány, illetve az ezzel kapcsolatos törvényalkotás számára.

2.3. A magkormány kérdése

A közigazgatás létszámának csökkentése, illetve a közigazgatás egyszerűsítésének szükségessége gyakran összekapcsolódott a kormány átalakításának esetleges szükségességével. A kormány összetételével és a miniszterek létszámával kapcsolatban lefolyt vitákat a közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről szóló 1923. évi XXXV. tc. esetében vizsgáltam meg. E törvénycikk a közigazgatásban jelentős létszámcsökkentést irányzott elő, amit 1924 márciusáig, azaz az 1923. szeptember 27-i kihirdetést követő szűk hat hónap alatt végre kellett hajtania a kormánynak. A létszámcsökkentés a törvénycikk szerint a kormányra nem terjedt ki, azonban a javaslat betérjesztése, illetve a törvénycikk kihirdetése újra előhozta a kormány szerkezetével kapcsolatos vitákat, érveket és álláspontokat. Az ekkor felhozott szakmai álláspontokat szeretném a magkormány kérdésével kapcsolatban felidézni.

A közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről szóló 1923. évi XXXV. tc. 1. §-a szerint

„utasítatik a minisztérium, hogy úgy a valamely külön törvény alapján, mint az állami költségvetések vagy valamely költségvetési felhatalmazási törvény alapján szervezett és nélkülözhető hivatalokat és intézményeket haladéktalanul szüntesse meg, az állami igazgatás egyszerűsítésének érdekében a szükséges intézkedéseket tegye meg.”⁵⁰

Ugyancsak az 1. § arra utasította a kormányt, hogy a közigazgatásban dolgozók létszámát „olyképen csökkentse, hogy a létszámcsökkentés mértéke általában lehetőleg húsz százalékát tegye ki az egyes igazgatási ágazatok költségvetési előirányzatba felvett összlétszámának”.⁵¹

A törvényben előirányzott létszámcsökkentésnek nem volt olyan eleme, amelyet a kormányra ne lehetett volna megfelelően alkalmazni, nem állt fenn olyan körülmény, amely a kormányra való alkalmazhatóságát kizárta volna.

A második kitétel alkalmazásának nincs akadálya: az épp aktuális kormány létszámát könnyen lehetett volna húsz százalékkal csökkenteni. Egy tízfős kormányból így a létszámcsökkentést követően egy nyolctagú kormány maradt volna. Az első kitétel alkalmazásának sincs akadálya. Pusztán azt a kérdést kell megválaszolni, hogy van-e a kormánynak olyan része, gyakorlatilag van-e olyan miniszteri állás, amelyet külön törvény vagy a költségvetési törvény hozott létre, és egyidejűleg nélkülözhető. Itt felmerül azonban egy előkérdés. Ha külön törvényeket keresünk, akkor tudnunk kell, hogy a kérésű külön törvény mihez képest számít annak. A kormány esetében nincs nehéz dolgunk, mivel a magyar alkotmányos hagyomány segít a kérdés megválaszolásában, hiszen egy olyan alapvető jogszabályról van szó, amely kiemelkedik a polgári átalakulás törvényei közül. Ez a jogszabály a független, felelős magyar kormányt létrehozó és az alkotmányos monarchia alapjait lefektető 1848. évi III. tc. Ehhez képest a kormányszerkezetet meghatározó másik két törvénycikk, az 1889. évi XVIII. tc. és az 1917. évi XI. is külön törvényeknek számítanak. Tekintettel arra, hogy az érintett közigazgatási létszámcsökkentés az 1920-as évek elején történt, nem tekinthetünk el a két világháború közötti időszak magyar államberendezkedésének alapjait meghatározó, az alkotmányosság helyreállításáról és az államfői főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. tc.-től. Ennek a kormány szerkezetére vonatkozó 6. §-a szerint a „magyar felelős minisztérium a külügyminiszterrel, a népjóléti és munkaügyi miniszterrel, továbbá az 1917:XI. törvénycikk értelmében tárca nélkül kinevezhető miniszterek létszámában a kiscgazdák miniszterével, a közlelémezésügyi miniszterrel és a nemzeti kisebbségek miniszterével egészítették ki. E miniszterek ügykörét a törvényhozás rendelkezéséig részletesen a minisztérium állapítja meg. A király személye körüli miniszter állása megszűnik.”⁵² Így az 1848. évi III. tc. szempontjából az 1920. évi I. tc.-et is külön törvénynek kell tekintenünk. Látható tehát, hogy az 1923. évi XXXV. tc. közigazgatás létszámának csökkentésére irányuló elvei e tekintetben is alkalmazhatók a kormányra.

Az tudható a törvénycikk szövegéből és a hozzá fűzött indokolásból is, hogy a törvénycikket úgy készítették elő, hogy annak alkalmazása nem terjed ki a kormányra. A fentiek ismeretében joggal merülhet fel bennünk az a kérdés, hogy a törvény megalkotása során megjelent-e az a szempont, hogy a kormányon is végre kellene, lehetne hajtani a közigazgatási létszámcsökkentést, illetve annak előirányzatait. Az 1923. évi XXXV. tc. javaslatának képviselőházi vitájában felmerült ez a szempont, de nyilvánvalóan nem a kormányoldal, hanem az ellenzéki képviselők felszólalásaiban. Hasonló irányú felszólalásokat, amelyek a kormány létszámának csökkentésére irányultak nemcsak az 1923. évi XXXV. tc. vitája so-

rán, hanem más alkalmakkor is találhatunk; ezek közül néhányat – a teljesség igénye nélkül – kiemeltem. Ezen kiemelések lényege a főbb érvelések összegyűjtése a kormány létszámának csökkentése mellett, illetve a nagy létszámú kormány ellen.

Hegymegi-Kiss Pál képviselő nemcsak a 1923. évi XXXV. tc. vitája során, hanem korábban is ismertette már a kormány létszámával kapcsolatos álláspontját. 1923. augusztus 27-én a törvénycikk vitája során azt mondta, hogy az „első feladat a felesleges állások megszüntetése. Tessék itt kíméletlenül eljárni. Tessék megszüntetni a felesleges ministeri állásokat is, mert ilyenek is vannak.”⁵³ A nemzetgyűlési képviselő ebben az esetben kiterjesztően értelmezte a közigazgatásban tervezett létszámcsökkentés céljait. A felesleges állásokat a kormányra kiterjedően kell megszüntetni. Ugyanő 1923. március 14-én, tehát a közigazgatási létszámcsökkentésről szóló törvényjavaslat benyújtása előtt a következőket mondta:

*„Itt nem a létszámredukciót, hanem magának az állásnak megszüntetését értem. Ebben a tekintetben a központi igazgatást illetőleg vissza kell mennünk egészen az 1914-iki állapotokig. A ministeri állásokat [...] le kell redukálni, [...] és egyáltalában szigorú tallózást kell keresztülvinni az igazgatás minden terén és mindazokat az állásokat, amelyek feleslegesek, meg kell szüntetni.”*⁵⁴

Hegymegi-Kiss Pál ebben a korábbi felszólalásában meg is határozza, hogy a kormány létszámcsökkentése esetén mi lenne a szerinte elérendő, ideális állapot, illetve létszám. Ekként az 1914-es állapotot határozta meg, azaz azt a kormányösszetételt, amely még nélküli az 1917. évi XI. tc. által lehetővé tett tárca nélküli miniszteri állásokat.

Hegyeshalmy Lajos ellenzéki képviselő 1920. június 7-én tett felszólalásában egy hasonló eredménnyel járó, de eltérő szempontot ismertetett:

*„Nekem a ministeri állások szaporítására nézve már kezdettől fogva megvolt a magam külön álláspontja, [...] hogy lehetetlenség az, hogy ha annak a nagyobb Magyarországnak, melynek húszmillió lakosa volt, elegendő volt tíz minister, akkor ennek a megcsönkített Magyarországnak most szüksége legyen 13 miniszterre vagy mint korábban volt 17 miniszterre.”*⁵⁵

Ez az érvtípus az 1920-as éveknek a közigazgatás racionalizálásával kapcsolatos vitáiban gyakran megjelent. Könnyen belátható, hogy ennek az érvek valódi alapja is van. Hegyeshalmy Lajos álláspontja egyértelmű és logikusnak is tűnik: ha az aktuális kormány létszáma anynyi vagy nagyobb, mint a történelmi Magyarország idejében működő kormányok létszáma, akkor egyszerűen létszámcsökkentésre van szükség. Az Osztrák–Magyar Monarchia magyar kormányai kilenc-tíz fős létszámmal működtek; a trianoni békét követően létrejött ország, amelynek lényegesen kisebb a területe és a népessége is,

feltehetően kisebb létszámú kormány mellett is hatékonyan működtethető lehet.

Eöri-Szabó Dezső a közigazgatási létszámcsökkentésről szóló törvénycikk elfogadása után, 1924. október 29-én egy egész más témájú törvényjavaslat vitája során egy kézenfekvő érvet idézett fel a kormány méretével kapcsolatban. Ekkor arra utalt, hogy „ha van pénz tizenegy ministerium apparátusának fentartására, ha van pénz csupán egy ministeriumban, a pénzügyministeriumban három ministeri állás fentartására [...]”⁵⁶ Eöri-Szabó érvelése egyszerű: a kevesebb kormánytag olcsóbb. Felszólalásában arra utal, hogy az 1920-as években létezett olyan időszak, amikor a Pénzügyminisztériumban nemcsak egy miniszter, a pénzügyminiszter tevékenykedett és volt beosztva, hanem két másik tárca nélküli miniszter is a Pénzügyminisztérium állományában kapott helyett.⁵⁷

A fentieket összefoglalva kétféle érvcsoport rajzolódik ki. Az első szerint a trianoni békét követően, a népességét és területét tekintve is kisebb országban nincs szükség olyan méretű kormányra, mint a monarchia Magyarországon. Az érvek másik csoportja szerint a szükségtelen, utólag kialakított, a háborúra tekintettel létrehozott miniszteri állásokat meg kell szüntetni, mintegy le kell nyesni a hagyományos kormánystruktúráról. Az előbbi érvek alapján egy kérdés fogalmazódott meg bennem. A magyar közjogi hagyományok szerint létezik-e egy hagyományos kormánytag vagy magkormány? Álláspontom szerint összeállítható egy olyan kormánytag, amely a magyar történelmi, közjogi hagyományoknak megfelel, és amely egyébként a fenti érveknek is megfelelő.

Ezzel kapcsolatban szeretném felidézni Alsó László egy 1924. március 23-án megjelent írását a kormány összetételével kapcsolatban. A független magyar felelős „ministerium” alakításáról szóló 1848. évi III. tc. megkerülhetetlen, mint a magyar kormányzati hagyományok alapja. Alsó László álláspontja szerint „a belügy, igazságügy és kultuszminiszteri tárca, valamint a pénzügyi tárca az alkotmányos struktúrával állanak szoros összefüggésben, a földművelési és kereskedelmi tárcák pedig közgazdasági életünkkel”,⁵⁸ és „a honvédelmi tárca fentartása külpolitikai érdekeket érint [...]”⁵⁹ Megerősíti azt a korabeli álláspontot, amely szerint a kormány létszámát a hatékonyság elvének megfelelően a lehető legalacsonyabb létszámon kell tartani, azonban ennél fontosabb a hagyományoknak való megfelelés. Eszerint a közgazdasági racionalitást, a nemzetközi trendeket és az ország körülményeinek változásait megelőzve, a kormánynak elsősorban az 1848. évi III. tc.-ben írt struktúrához hasonlóan kell lennie. Ez felel meg leginkább a magyar közjogi hagyománynak. Alsó László kimondta azt, hogy a fentiekre tekintettel a belügyi, igazságügyi, pénzügyi, honvédelmi, kereskedelmi, földművelésügyi és kultusz tárcák fennmaradására szükség van, és ezek a hagyomány szerint is mindig létező tárcák. Meglepőbb, amit a többi, 1924-ben létező miniszteri állásról mond. Szerinte „1918-ig Magyarországnak nem volt külügyminisztere, népjóléti és közéleti minisztere”.⁶⁰ Ezzel kapcsolatban elmondta, hogy a közéleti miniszter

és a népjóléti miniszter feladatai a háború elmúlásával és békeidőben szükség és természet szerint maguktól megszűnnek. A külügyminiszteri állással kapcsolatban azt az egyébként alapos megállapítást tette, hogy azt a hagyományok szerint gyakran nem egy külön miniszter, hanem maga a miniszterelnök töltötte be.⁶¹ Fontos megjegyezni, hogy itt Alsó László a királyi személye körüli miniszteri pozícióra gondol mint a kvázi külügyminiszteri feladatokat ellátó személyre. Kétségtelen, hogy gyakran a miniszterelnök saját pozícióját erősítendő megtartotta magának ezt az állást.

A fentieknek megfelelő, a hagyományok szerinti kormánytag miniszterelnökből, belügyminiszterből, pénzügyminiszterből, honvédelmi miniszterből, igazságügy-miniszterből, kultuszminiszterből és gazdasági (annak főbb ágaiért, a kereskedelemért, az iparért és a földművelésügyért felelős) miniszterből áll. Ha elfogadjuk, hogy a magkormány vagy a kormánytag elméletben létezik, akkor ennek következményeként máshogyan kell vizsgálnunk a kormánytagon belüli és az azon kívüli kormánystruktúrát.

3. Összegző kérdések

Az 1848-ban és az 1848 és 1944 között működött kormányok szerkezetének eredetét a fenti kísérletek mellett számtalan módon és szempontból lehetséges elvégezni. A magyarországi lehetséges minták esetében a feladat- és hatáskörök különböző csoportosításában végső soron minden esetben felfedezhető a hasonlóság, hiszen bármelyik korszakban is a végrehajtó hatalom legmagasabb szintű feladatainak, a központi igazgatásnak az ellátásáról van szó. A külföldi minták esetében könnyű a formák bűvöletébe esni. A fenti, Guizot-kormányral kapcsolatos egyértelmű formai hasonlóság nagyon csábítónak tűnik, könnyen kimondhatnánk, hogy az egyenesen a Batthyány-kormány mintájaként szolgált. Azonban annak a kérdésnek is fel kell vetődnie, hogy miért szolgált volna mintaként a Batthyány-kormány számára egy olyan kormány, amelynek működése a franciaországi 1848-as forradalom kitöréséhez vezetett. A magkormány esetében könnyen juthatunk arra a felismerésre, hogy a magyar hagyomány szerint van egy változatlan minimum a kormánystruktúra szempontjából. Azonban ezt tovább vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a magyar hagyományok szerinti magkormány lényegében – néhány elemétől eltekintve – nem más, mint egy bármely országban elképzelhető legkisebb létszámú kormány.

Jegyzetek

- MÜLLER György: *Magyar kormányzati viszonyok*. Budapest–Pécs, 2011, Dialóg Campus, 43. p.
- Például HAJNIK Imre: *Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt*. Pest, 1872, Heckenast, 226. p.; MOLNÁR Aladár: *A magyar Alkotmány történeti kifejlődése*. Pápa, 1862, Reformált Főtanoda, 91, 95. p.; SZABÓ Károly: *Szabó Károly kisebb történelmi munkái*. Budapest, 1873, Ráth Mór, 174, 230–231. p.; KÓVÁRI László: *Erdély történelme*. Pest–Kolozsvár, 1866, Ráth Mór–Stein János, 21, 30. p.
- MÜLLER 2011, 43. p.
- SCHMIDT Péter: *A politikai átalakulás sodrában*. Budapest, 2008, Századvég, 170–176, 271–274. p.
- MÜLLER 2011, 44. p.
- Az 1917. évi XI. törvénycikket követően.
- F. KISS Erzsébet (szerk.): *Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek*. Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó, 10. p.
- KMETY Károly: *A magyar közjog kézikönyve*. Budapest, 1900, Politzer, 290. p.
- MAGYARY Zoltán: *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból*. Budapest, 1936, Budapest Székesfőváros, 140. p.
- CSIZMADIA Andor (szerk.): *Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban*. Budapest, 1979, Gondolat, 13. p.
- 1848: 16. tc. és 1848:23. tc.
- NAGY Emil: Alkotmánysértés. *Pesti Hírlap*, 1928. 208. sz. 2–3. p.
- „Kedves Jurcsek! A magyar királyi miniszterelnök előterjesztésére önt magyar királyi földművelésügyi miniszterre kinevezem és egyben a magyar királyi közellátásügyi miniszteri teendők ellátásával megbízom. Kelt Budapesten, 1944. évi március hó 22. napján. Horthy s. k. Sztójay Döme s. k.” *Budapesti Közlöny*, 1944. 67. sz. 2. p.
- „Kedves Györfly-Bengyel vezére! A magyar királyi miniszterelnök előterjesztésére Önt az 1917. évi XI. törvénycikk alapján magyar királyi közellátásügyi tárca nélküli miniszterre kinevezem. Kelt Budapesten, 1941 évi szeptember hó 15. napján. Horthy s. k. Bárdossy László s. k.” *Közgazdasági Értesítő*, 1941. 38. sz. 1. p.
- ACSÁDY Ignác: A magyar közigazgatás történetéhez. *Nemzetgazdasági Szemle*, 1893. 1. kötet, 344. p.
- MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 136. p.
- CSIZMADIA Andor: A bürokrácia kezdetei Magyarországon. *Állam és Igazgatás*, 1967. 485. p.
- MEZEY (szerk.) 2003, 136. p.
- NAGY István: Departamentum, referáda, bíró a Helytartótanács ügyintézésében. 1783–1848. *Levéltári Közlemények*, 1975. 1. sz. 130–131. p.
- EMBER Győző: *A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története*. Budapest, 1940, M. Kir. Országos Levéltár; EMBER Győző: *A magyar királyi helytartótanács ügyintézése III. (A számvevőhivatal: harmadik és befejező közlemény)*. *Levéltári Közlemények*, 1939. 17. sz. 130–157. p.
- <http://mek.oszk.hu/01900/01903/html/index314.html>
- EMBER 1940, 85–89. p.
- BÖLÖNY József: *Magyarország kormányai 1848–1987*. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó, 219. p.
- EMBER 1940, 85–89. p.
- KMETY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, 1897, Politzer, 70. p.
- SOMOGYI Éva: *Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, 2006, L'Harmattan, 65. p.
- SASHEGYI Oszkár: *Közigazgatásunk polgári kori ügyviteli és iratkezelési módszereinek kialakulása*. *Levéltári Közlemények*, 1973–1974. 493. p.
- MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Budapest, 1942, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 65. p.
- BÖLÖNY 1987, 21–22. p.
- Sz. N.: Hivatalos rovat. Belügyministeri értesítések. *Pesti Hírlap*, 1848. 47. sz. 1. p.
- „Az igazságügyi minisztériumhoz: felügyelés a büntető törvénykezésre, esküdttbíróságokra, börtönökre és az úrbéri törvénykezés-

re; kegyelmezések; felügyelés a polgári törvénykezésre, ideértve a szentszéki, bányászati, váltói bíróságokat; felügyelés a hiteles helyekre, a közvádlókra, az ügyvédi kar viszonyaira, a korengedély, a protestánsoknak a házassági akadályoktól fölmentése; rövid visszahelyeztetési bíraskodás, törvénykezési formahibák miatti folyamodások, az eddig az udvari kancellária által kiadott bírói parancsok, bírói delegációk, bírói zár iránti kérdések; a büntető és polgári ítélőszékek rendezése, a törvénykezési eljárás, az ügyvédi kar elrendezése, büntető polgári és bányászati törvénykönyv kidolgozása.”

³¹ „A belügyminisztériumhoz: az Országgyűlés rendezése, úgy a tanácskozás menetelére, mint a két tábla közti viszonyra nézve; követválasztási ügy; megyei, kerületi, községi rendszer és népképviselői rendszer kidolgozása; Részek visszakapcsolása; Unió Erdéllyel; határvidéki polgári viszonyok rendezése; az ország határkérdései; népgyűlés; közigazgatási ügy; tisztújítások; megyei, kerületi, községi gyűlések; árvaügy; névváltoztatás; honosítás; levéltárak; megyei határkérdések; ki- és beköltözkezdések; polgári alapítványok; zalogház; zsidók ügye; polgári és büntető rendőrség; nyomda; színház; termés és ínségügy; útlevelek; vándorkönyv; mérték; dolog és lelenczház; süketnéma, vakintézet; tűz, víz, jégkártérítő intézetek; kormányi hivatalos lap; statistical hivatal; országos levéltár; nemzetőrség.”

³² „A földművelés, ipar- és kereskedési minisztériumhoz: földművelés; gazdasági intézetek; az úrbéri tartozások megbecsletése; iparügy és az iparizók összes állapota és viszonyai, iparintézetek; bel- és külkereskedés; harminczad; vám; magán-bankok és takaréktárak; kereskedői intézetek; postaügy; az egészségi ügy általánosan és a kórházak.”

³³ „A közmunka- és közlekedési minisztériumhoz: kőutak és hidak; vaspálya; vizek szabályozása; középítések és középületek.”

³⁴ „A pénzügyi minisztériumhoz: ürült papi javak; erez és sóbánya; mindenféle közadóügy; minden státuszjövendelmek és kiadások és azok feletti ellenőrködés; állodalmi költségvetés elkészítése; pénzintézetek.”

³⁵ „A vallás és közoktatási minisztériumhoz: egyházügy; egyházi k. és tanulmányi alapítványok; iskolák s minden nevelő és tudományos közintézetek; könyvtárak, múzeumok; nemzeti régiségek és emlékek összegyűjtése és fenntartása.”

³⁶ „A honvédelmi minisztériumhoz: sorkatonaság; az országos biztosí hivatal; fegyvertárak; várak és erősségek; Ludoviceum.”

³⁷ https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/90380/default/doc_url/13_015.jpg

³⁸ Sz. N.: Hivatalos rovat. Belügyministeri értesítések. *Pesti Hírlap*, 1848. 47. sz. 1. p.

³⁹ ÁDÁM Péter: *Franciaország alkotmányos rendje és politikai intézményei*. Budapest, 2007, Corvina, 91–93. p.

⁴⁰ A Guizot-kormány feloszlására lásd WOLFNER Pál: A XIX. század történelméből. A februári forradalom. *Huszdik Század*, 1904. 2. sz. 200–216. p.

⁴¹ LÉON, Muel: *Gouvernements, ministères et constitutions de la France depuis cent ans: Précis historique des révolutions, des crises ministérielles et gouvernementales, et des changements de constitutions de la France depuis 1789 jusqu'en 1890*. Paris, 1891, Marchal et Billard, 206. p.

⁴² <https://www.guizot.com/wp-content/uploads/guizot-ministre-instruction-publique.jpg>

⁴³ A kormánytagok állásainak elnevezései eredeti nyelven: *président du conseil des ministres, ministre des affaires étrangères, ministre de l'intérieur, ministre de la justice et des cultes, ministre de la guerre, ministre des finances, ministre de la marine et des colonies, ministre de l'instruction publique, ministre des travaux publics, ministre de l'agriculture et du commerce*.

⁴⁴ Az 1848. évi III. tc. 14. §-a szerint az osztály neve országos pénzügy.

⁴⁵ Az 1848. évi III. tc. 14. §-a szerint az osztály neve igazságszolgáltatás és kegyelem.

⁴⁶ Az 1848. évi III. tc. 14. §-a szerint az osztály neve közmunka és közlekedési eszközök és hajózás.

⁴⁷ EMBER 1940, 7–8. p.

⁴⁸ RUSZOLY József: *Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949*. Budapest, 2002, Püski Kiadó, 10–19. p.

⁴⁹ FORTESCUE, William: *France and 1848: The End of Monarchy*. London, 2004, Routledge, 70. p.

⁵⁰ 1923. évi XXXV. tc. 1. §

⁵¹ Uo.

⁵² 1920. évi I. tc 6. §

⁵³ *Nemzetgyűlési Napló*, 1922. XVI. kötet, 210. p.

⁵⁴ *Nemzetgyűlési Napló*, 1922. X. kötet, 491. p.

⁵⁵ *Nemzetgyűlési Napló*, 1920. III. kötet, 235. p.

⁵⁶ *Nemzetgyűlési Napló*, 1922. XXVI. kötet, 454. p.

⁵⁷ BÖLÖNY 1987, 99–100. p.

⁵⁸ ALSÓ László: Kormányzatunk leépítése. *Magyar Közigazgatás*, 1924. 12. sz. 2. p.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo. Ilyen volt például Wenckheim Béla, Khuen-Héderváry Károly, Fejérváry Géza, Lukács László teljes miniszterelnöksége idejében, illetve rövidebb ideig Tisza Kálmán, Bánffy Dezső, Széll Kálmán és Tisza István is.

1. Bevezetés

Bár másfél évszázada a kortárs Horváth Mihály elismerően írt a rendszeres bizottsági munkálatokról, mint a társadalmi és politikai átalakulás első lépéséről,¹ végül e munkálatoknak a magyar reformmozgalomban való jelentőségét Barta István 1964-es nagydoktori disszertációja² és publikációs munkája tárta fel és vezette be a magyar történetírás 1790 és 1848 közötti éveire vonatkozó alapdiskurzusába. Barta elemzésében a nemzeti önrendelkezés és a polgári intézményrendszer megalkotásában elengedhetetlennek tekintett javaslatokra koncentrált.

Az 1790/91. évi országgyűlés a függőben maradt kérdések megvitatására kilenc bizottság felállításáról döntött (1791:67. tc.). Ezeknek a rendszeres országos bizottságoknak a feladata volt a hatáskörükbe rendelt ügyekben

Heil Kristóf Mihály

A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata

törvényjavaslatok előkészítése az elkövetkezendő diéták számára. Végül, bár a tervezetek elkészültek, a kül- és belpolitikai *status quo* változásának köszönhetően nem kerültek a törvényhozás napirendjére egészen az 1825/27. évi országgyűlésig, ahol a rendek a javaslatok korszerűsítése mellett döntöttek. Újabb országos bizottságokat állí-

tottak fel, amelyek feladata a bő három évtizeddel korábbi javaslatok korszerűsítése volt (1827:8. tc.). Az újabb rendszeres országos bizottságok konzervatívak maradtak. Majd a vármegyék eredményesen kezdeményezték az operátumok kinyomtatását és törvényhatósági vitára bocsátását.

Az 1791:67. tc. és az 1827:8. tc. által kiküldött bizottságok törvényjavaslati, valamint mindezek 1831–32. évi vármegyei megvitatásainak teljes körű vizsgálatával mind a mai napig adós a történetírói és jogtörténész társadalom. A nagy historikus összefoglalók különböző terjedelmű és szemléletű áttekintései mellett számos – elsősorban történeti – résztanulmány, és csekély számú monográfia jelent meg a témában.³ Ezek egyértelműen a reformkor alapnarratívájának részévé emelték a rendszeres bizottságok által elkészített munkálatokat, azaz az operátumokat.

Az 1791:67. tc. értelmében 1792 és 1795, valamint az 1827:8. tc. szerint 1828 és 1830 között dolgozó bizottságok elvégezték feladatukat, számos törvényjavaslatot fogalmaztak meg az elkövetkezendő diéták számára. Majd a vármegyék sürgetésére azokat kinyomtatták, és a törvényhatóságok – a munkabizottsági előkészületeket követően – vitára bocsátották 1831 eleje és 1832 ősze között. A feltörekvő politizáló nemesi nemzedéknek e vármegyei törvényjavaslatok vitái szolgáltak felkészülésül az eljövendő reform országgyűlési vitákat megelőzően, illetve e tanácskozások során tudták magukat párttá szervezni.

A magyar jogtörténeti irodalom ez idáig nem vállalkozott egy szisztematikus, átfogó jellegű műre az adott témában, talán az egyetlen kivétel Homoki-Nagy Mária monográfiája az 1795. évi magánjogi tervezetekről,⁴ megjegyezve, hogy e mű sem tárgyalja – nem felrögzítően – a bizottsági munkálatok egészét és a XIX. századi országos és a megyei javaslatokat sem. Kutatásommal e munkához szeretnék hozzájárulni. Írásomban az operátumok kilenc ügye közül egyet, a jogügyet tekintem át. Vizsgálódásom célja a javaslatok szerkezeti ismertetése mellett a lehetséges kulcskérdések megjelölése.

2. Az országos jogügyi munkálat

E helyütt az 1827:8. tc. által kiküldött országos javaslatok és az ezekre adott megyei vélemények szerkezetére koncentrálok.⁵ Céлом elsősorban a javaslatok vizsgálati tárgyának válaszolása, s ezáltal a további kutatási irányok megtalálása.

A munkafolyamatot tekintve az országos deputáció és a megyei törvényhatóságok is külön albizottságokat hoztak létre az egyes tárgyaknak, melyek szakértői minden esetben további ún. fiók- vagy szakaszbizottságokban folytatták a munkát, majd az albizottságok előterjesztéseiről az országos összbizottság előtt, illetve megyei szinten a közgyűlésen hozták meg a végleges döntéseket.

Az országos jogügyi – másképpen igazságügyi – albizottság is eljutott a feudális szisztéma tárgyalásához, ám a deputáció munkája annak természeténél fogva kor-

látok közé volt szorítva. A javaslatok a fennálló keretek tiszteletben tartását vették alapvetésnek. Így az országos albizottság és összbizottság munkája elsősorban ugyancsak részletkérdésekre terjedhetett ki. A legfontosabb kérdésben, az úriszék hatáskörének és illetékességének kérdésében nem született reformjavaslat, bár az albizottság javasolta a sedria illetékességét jobbágy és földesúr pere esetén is fenntartani, de az országos bizottság felülbíráltta albizottságát. A fiókbizottság tanácsolta a kerületi táblák megszüntetését, amivel az uralkodó befolyását akarta korlátozni. Javaslat hangzott el a hétszemélyes tábla bírái személyi összetételének kérdésében is: amennyiben a váltó- és kereskedelmi ügyekben ül össze a bíróság, két kereskedő tagot is vonjanak be. Elvi jelentőségű hozzászólás volt ez, ami lehetővé tette volna a nem nemeseknek a nemesek feletti bíraskodását. A polgári törvénykönyv restaurációjáról szóló kezdeményezés visszalépést jelentett az 1791-es munkálathoz képest, amely már megkérdőjelezte az ősiséget és az örökösödési rend megváltoztatására, illetve a nemesi javak szabad adásvételére tett indítványt. A legmesszebb a váltótörvényekkel foglalkozó javaslatok jutottak, amelyek tárgyalása közben a más bizottságok előtt nem említett kulcsfontosságú kérdések – mint az ősiség – is vitára kerültek. Nem lépett viszont előre a büntető törvénykönyv javaslata. Bár a pallosjog (*ius gladii*) megszüntetését szorgalmazta, de a jobbágy és a zsellér testi fenyítésének lehetőségét fenntartotta volna. Tárgyalt az albizottság a börtönügy korszerűsítéséről is. Lenhossék Mihály orvosegyetemi professzor tanulmányt nyújtott be a büntető törvénykönyv egészségügyi vonatkozásairól. Perrendtartási modernizációs javaslatok is születtek, melyek célja a peres ügyek lefolytatásának felgyorsítása volt.⁶

Az országos összbizottság a vita lefolytatása után fenntartotta javaslatát, miszerint a városok bírósági fellebbezési fóruma továbbra is a tárnoki székeken legyen. Ellenben megyei vonatkozásban korlátozták volna a szolgabírák igazságszolgáltató tevékenységét. Az országos összbizottságon elutasították a hétszemélyes tábla kereskedő tagjaira tett albizottsági javaslatot. A polgári törvénykönyv kapcsán a hitbizomány létesítése ellen foglaltak állást, de a gyakorlatban – az albizottsággal egyetértve – azt hangsúlyozták, hogy ötszáz telken aluli birtokból ne lehessen hitbizományt létesíteni, tehát a birtok méretéhez kötötték. Elfogadták a perrendtartásra vonatkozó módosításokat. A büntető törvénykönyvi javaslat a botbüntetést ötven ütésben maximálta. A nem nemes háromévi szabadságvesztésnél csekélyebb büntetés esetén nem fellebbezhetett, míg a nemes fellebbezési jogosultsága fennmaradt.⁷

3. A megyei jogügyi munkálatok szerkezete

Bár önmagukban az 1828–1830. évi országos munkálatok a közvélemény elvárásaihoz képest visszalépést jelentettek, de e vonatkozású operátumokról készült

megyei vélemények nyújtották a legjobb lehetőséget a rendi kiváltságokon alapuló rendszer bírálatához. A megyei közgyűlések nem bíztak benne, hogy háborítatlanul fejezhetik be munkájukat. Elővigyázatosságból számos kérdést már az úrbéri vita kapcsán – az urbárium tárgyában folytatott bizottság előtt – felvetettek, mert nem bíztak abban, hogy az ügyrendben később következő jogügy alá tartozó öt hatalmas fejezettel időben végezzenek.

Az országos jogügyi munkálatok véleményezése felszínre hozta az egyenlőtlenségen alapuló rendi társadalom elavultságának problémáit, ezt kihasználva a haladó szellemiségű nemesség nyilvánosságot tudott teremteni az érdekegyesítés, a polgári értelemben vett nemzet és a formális jogegyenlőség számára.⁸

A paraszt – ahogy a nógrádi munkacsoportok több tárgykörben is hangsúlyozták – adót fizet, katonáskodik, eteti és felszereli a katonaságot, közmunkát végez, eltartja a megyei apparátust és a földesurát, tehát személyével és vagyonával egyaránt áldoz a hazának. Megérdemelné tehát a jobbágy, hogy a személyét törvény védje, szólt a megyei okfejtés. Nógrád javaslata tartalmazta a nemesi szabadságjogok széles körű kibővítését: terjedjenek ki tehát Werbőczy nemesi jogosítványai minden lakosra.⁹ Ennek a jogkiterjesztésnek a leglényegesebb pontjai a következők voltak: biztosítsák törvénnyel a paraszt személyét és vagyonát,¹⁰ létesítsenek népképviselőket, a közterheket viseljék a nemesek is, mindenki szabadon szerezhessen és bírasson tulajdont, a törvény előtt mindenki egyenlő legyen, a vallásfelekezeteiket egyenlő jogok illessék meg, mindenki művelhesse magát szabadon és tehetségéhez mérten vállalhasson hivatalt, a paraszt hivatalviselésének lehetősége a jogkiterjesztés alapja.¹¹

A jogügyi operátumok vizsgálatának eredményeképpen az egyenlőtlenségre alapított rendi társadalom korszerűtlenségének gondolata vitathatatlanul előtérbe került a közvéleményben.

A vármegyei közgyűlések és szakaszbizottságaik egységes szerkezetben igazodtak az országos munkálatok felépítéséhez. Általánosan megállapítható, hogy a törvényhatóságok az országos javaslatokat paragrafusonként megvitatták, majd vagy elfogadták, vagy módosítást fűztek hozzá, és reflektáltak a szakaszra. (Megszokott munkamódszer volt, hogy ha egyetértettek az országos véleménnyel, akkor csupán az adott fejezet, rész és paragrafus elfogadását jelölték az azonos rendelkezés megismétlése nélkül.) A jogügyet öt hatalmas fejezetben tárgyalták: 1. a bírósági szervezetrendszer átalakítása; 2. a perrendtartás; 3. a polgári törvénykönyv; 4. a büntető törvénykönyv és 5. a váltótörvények kérdései.

Sréter János megjegyzi, hogy az igazságszolgáltatást értékelő megyei „munkálatra nézve [...] semmi meghatározott nézetet kivenni nem lehet, amely az egész vizsgálódás folytatában következetességgel keresztülvitett volna.”¹² Ennek okát a munkálat terjedelmében, az elhúzó tárgyalásokban és a változó összetételű közgyűlésben látja Sréter.

Az öt nagy jogügyi munkálat közül az első, a bírósági szervezetrendszer átalakítását átölelő fejezet szignifikáns elemeinek tekinthető az úriszék kérdése, az uradal-

mak pallosjogának eltörlése és az egyházi törvényszékek hatásköri korlátozása. A nógrádi választmány támogatta az úriszék eltörlését. Javasolta továbbá a kisebb keresetekre (10 ezüst forintig) egy helybeli eljárókból alakított bíróság illetékességének fenntartását, amely fellebbviteli szervének a megyei törvényszéket állapította meg.¹³ A nógrádi igazságügyi javaslatokra jellemző, hogy „törvényszékek rendezésénél az őszalkotmányi nézetek munkáltak legnagyobb hatalommal.”¹⁴ Amit jól mutat a megyei küldöttség azon szándéka is, hogy megtartotta a szolgabírák és az alispánok önálló bíráskodási jogosítványait.¹⁵

Az országos bizottság át kívánta szervezni a bírósági szervezetrendszer: a négy kerületi tábla helyett egy Pesten felállítandó tiszai, illetve dunai ítélőtábla létrehozását javasolta.¹⁶ A tervezet szerint az úriszék, a privilegizált mezővárosok és a szabad királyi városok általi bűnperek, illetve a per tárgya szerint több törvényhatóság szerinti illetékességnek megfelelő esetek másod- és harmadfokon tartoztak volna a hatáskörükkbe. A megyék többsége elfogadta a négy kerületi tábla felszámolását, de nem támogatták a két új ítélőtábla felállítását, mivel ezzel a sedriának mint elsőfokú fórumnak a feladatköre és ügyszáma megnőtt volna. A nógrádi választmány szerint a több törvényhatóság területén fekvő javak esetében a kerületi táblák megszűnésével abban a vármegyében kellett volna a pert megindítani, amelyikben az „érintett jószág feje van, vagy amelyet a felperes választ magának.”¹⁷ Tehát a per tárgya határozta volna meg elsődlegesen az illetékességet. Nógrád meg akarta szüntetni a tárnoki széket és a báni táblát is, az országbeliek közt húzott válaszfalak lerombolása céljából.¹⁸

Győr az úriszék illetékességét kívánta korlátozni végzésében. A földesúr ne lehessen saját ügye bírója, mely ügyekben a vármegyei törvényszék kizárólagos illetékességét írta elő. Győr – az országos javaslatokkal egyetértve – az alispáni és a szolgabírói tábla eltörlését és a hétszemélyes tábla szervezetrendszerének teljes reformját javasolta.¹⁹ Esztergom támogatta a bírósági szervezetrendszerre vonatkozóan az országos javaslatokat.²⁰ Az érsekségi székhely közgyűlése követeinek utasításba adta, hogy szorgalmazzák a békebírók felállítását mediációs céllal. „Senki a peres útra kifakadni ne engedtesse, minek előtte ellenkező felével a barátságos egyezségnek próbatételről érdemes tagoknak bizonyáglevelét ki nem mutatja.” A hétszemélyes tábla hatáskörében javasolt még változtatásokat a megye.²¹

A perrendtartásra tett javaslatokat magában foglaló második fejezet lényegi szegmensei a paraszt perkezdeményezési kereseti és fellebbezési lehetősége, illetőleg a törvénykezés nyilvánossága volt.²³ Nógrád közgyűlése szerint az elsőfokú bíróságok számának csökkentése, egységesebb ítélkezés és pervezetés egy gyorsabb és átláthatóbb igazságszolgáltatáshoz vezetett volna, de nyilvánvaló, hogy az egységesítés ekkor még csak néhány vármegye előtt fogalmazódott meg, hiszen a reformokat is csak a már fennálló rendi kereteken belül maradvaképzelték el a törvényhatóságok.²⁴ Győr és Nógrád a peres út részletes eljárási szabályait kívánta meghatározni.²⁵

Győr látképe a XIX. században²²

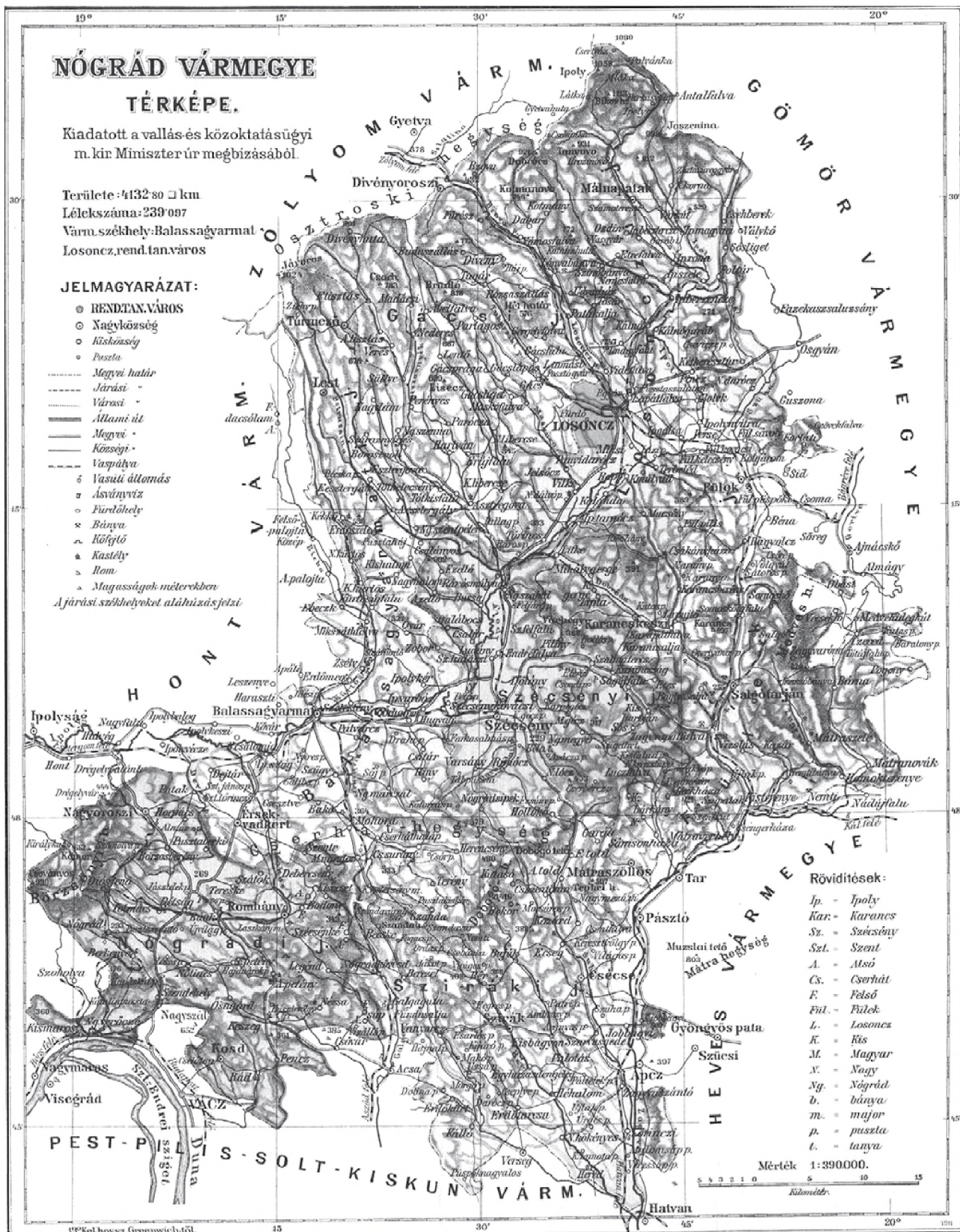
A harmadik fejezetet alkotó polgári törvénykönyv teremtette meg a legtöbb lehetőséget a jogegyenlőség következményeinek előtérbe helyezésére. „Igyekezett Nógrád ezen egyenlőségre vágyó természeti ösztönöknek, ahol csak lehetett eleget tenni [...] a megyei rendek egyenlő részrehajlottsággal munkálódtak a természeti, s polgári jogok visszaállításán” – emlékezett vissza Sréter.²⁶ A rendi szisztémán való továbblépés szempontjából a legjelentősebb javaslatok voltak: a jobbágy birtokbírhatási joga, az ősiség eltörlése, a tized kárpótlás nélküli megszüntetése, a majorság eltörlése, a paraszt végrendelkezési szabadsága és hivatalviselési képessége, vagyonának és személyének törvényes biztosítása és a vallások egyenjogúsága.²⁷ A megyék ezeket a kérdéseket a legváltozatosabb eredményekkel és környezetben tárgyalták. Számos esetben az országos javaslatoktól eltérve más ügyeknél tűzték a megyei közgyűlés napirendjére, ennek oka általában a reformgondolatok sürgetése, a reformok utáni szomj volt.²⁸

A negyedik, a büntető törvénykönyvvel foglalkozó fejezetből Nógrád a nemes és nem nemes egyenlően büntető törvényességet,²⁹ a halálbüntetést és a testi fenytés eltörlését, valamint a jobbágy szabadlábón való védekezését emelte ki. A reformpárti választmány nem értett egyet az országos javaslattal abban, hogy a privilégiummal rendelkező uradalmak és oppidumok ún. főbenjáró hatalma megmaradna. A megyei vélemény hangsúlyozta, hogy bár a jobbágy meghatározott munkájával és adójával a földesúr kétségtelenül bírhatott, de a személyével nem rendelkezhetett.³⁰ Győr az örökös jobbágyság intézményének megszűnésére alapozva és látva a jövő nagy feladatát, miszerint a jobbágnak tulajdonszerzési lehetőséget kell biztosítani – más vármegyékkel egyetemben – jutott el szintén oda, hogy felhívta a figyelmet a jobbágy személyének védelmére: az

lehetséges, hogy a földműves meghatározott munkája és adója az urát illette, de személyével nem rendelkezhetett. Megfigyelhető ebben a hozzászólásban a jobbágy személyéről való gondolkodás paradigmaváltása, miszerint a jobbágy ugyancsak ember, mint a nemes, így jogai lehetnek. El kívánták választani az urbáriumból fakadó dologi és vagyoni, illetve egyéb kötelezettségeket, valamint a jobbágy személyi státuszát. Azt elképzelhetetlenek tartották, hogy egy ember életéről és haláláról ne törvényes és állandó törvényhatóság döntsön.³¹ Továbbá Győr büntető törvénykönyvi javaslataiban dologházak felállítását kezdeményezte, a „hosszabb rabságra ítélt gonosztevők” számára.³²

Végezetül az ötödik fejezet a váltótörvényekkel foglalkozott, benne a hitel problematikájának summázásával. Az országos bizottság számos megyével ellentétben sokkal szigorúbb feltételeket szabott a váltó- és a hitelképesség feltételéül.³⁴ Nógrád is azon megyék közé tartozott, amelyek enyhébb kikötések mellett emeltek hangoztak.³⁵ Szabályozni rendelték a váltólevél (*cambiales*) követelményeit, és kiállítójának (*trassans*), valamint a váltó kifizetőjének (*trassatus*) jogviszonyát.³⁶

A megyei vélemények ugyan felvetettek néhány figyelemre méltó reformjavaslatot, a törvény előtti egyenlőség és a polgári jogegyenlőség csírái ekkor még nem álltak össze egy következetesen átgondolt és felépített rendszerre. Nagy előrelépés volt azonban, és számottevő politikai üzenetet hordozott a hitbizományok és az egyházi tized eltörlésének terve. Az ítélszékek reformjával kapcsolatos elvárások kérdéseire az igazságszolgáltatás egyszerűsítése és egységesítésének igényére a megyék nem adtak kielégítő válaszokat. Nem is felelhetek meg maradéktalanul az elvárásoknak, amíg nem határoztak a feudális keretrendszer elhagyásáról.

Nógrád vármegye térképe (1910)³³

Nem voltak számottevő támogatói a megyei adminisztráció és igazságszolgáltatás elválasztásának, tehát a hatalmi ágak teljes elválasztása még nem történt meg a közigazgatás helyi középső szintjén sem. A megyei javaslatok – a közjogi munkálathoz hasonlatosan – a jogügyi

tervezetekben is a főispán jogkörének csorbítása mellett kívánták a rendi befolyást erősíteni. Állást foglaltak továbbá a városi törvényszékek hatáskörének kiterjesztése mellett a nemesi jogokkal szemben. Ezekben a javaslatokon is jól érzékelhető az egységes rendszer hiánya.

Jegyzetek

- ¹ HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848.* III. kiadás. Budapest, 1886, Ráth Mór Kiadása
- ² BARTA István: *A fiatal Kossuth és kora.* Akadémiai doktori értekezés. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár. 1964; BARTA István: *A fiatal Kossuth.* Budapest, 1966, Akadémiai Kiadó, 107–182. p.
- ³ Barta János már említett munkásságán túl és a teljesség igénye nélkül lásd VÖLGYESI Orsolya: Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. *A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832.* Gyula, 2002, Békés Megyei Levéltár; HOMOKI-NAGY Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek.* Szeged, 2004, JATEPress Kiadó; GERGELY András: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 1974. 6. sz. 38. p.; MOLNÁR András (szerk.): „*Javítva változtatni*”. *Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai.* Zalaegerszeg, 2000, Zala Megyei Levéltár.
- ⁴ HOMOKI-NAGY 2004.
- ⁵ Szándékomban áll az országos javaslatok mellett valamennyi megyei vélemény feltárása, e helyütt az általam már más tárgyban is vizsgált három megyére, a konzervatív Esztergomra, a reformpárti Nógrádra és az ingadozó többségi Győrré szűkítettem a vizsgálati kört.
- ⁶ VÖRÖS Károly: Az igazgatástügyi és a közjogi bizottság munkálatai. In MÉREI Gyula (főszerk.) *Magyarország története: tíz kötetben. 1790–1848.* V. kötet első fele. Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó, 651–658. p.
- ⁷ Uo.
- ⁸ Barta is kiemeli a Nógrád által megfogalmazott elvet: „a dicső magyar nemzetnek még feljebb emelkedése semmivel sem eszközölhető hathatósabban, mintha a kötelességekhez képest a jussok is arányosítván, célirányos nevelés által a nép is nemzeté tökéletesítették, s annak legkisebb tagja is [...] a Partis Primae Tutulus 9-es oltalma alá fogadtatik, melyhez, különben is mint a természet megszeghetetlen törvényéhez minden embernek veleszületett jussa vagyjon.” BARTA 1966, 164–166. p.
- ⁹ Werbőczy Tripartitumának fent idézet része foglalja össze a nemesek négy sarkalatos jogát, amelyek a személyes szabadság, királyi bíróság alá tartozás joga, adómentesség és az ellenállási jog.
- ¹⁰ „A birtokbeli tehetetlenség megszüntetése, s a tulajdonosnak a koronára nézve adandó szabad rendelkezése következtében hagyattassanak el.” HU MNL OL Archivum palatinale secretum archiducis Josephi (1795–1847). N 22 f. 17. cs. *Nógrád igazságtügyi munkálata.*
- ¹¹ BARTA 1966, 166. p.
- ¹² Sréter János a Nógrád megyei véleményeket végleges formába öntő jegyző volt, aki visszaemlékezésében tárgyalja a megyei viták részleteit. Lásd SRÉTER János: *Visszaemlékezések.* Buda, 1842, Magánkiadás, 31. p.
- ¹³ *Nógrád igazságtügyi munkálata.* 2–3. p.
- ¹⁴ SRÉTER 1842, 31. p.
- ¹⁵ *Nógrád igazságtügyi munkálata;* VÖLGYESI 2002, 144. p.
- ¹⁶ VÖRÖS 1980, 651–658. p.
- ¹⁷ *Nógrád igazságtügyi munkálata;* VÖLGYESI 2002, 144. p.
- ¹⁸ *Nógrád igazságtügyi munkálata.*
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ HU MNL OL Acta diaetalia II. (1790–1848). A 96 f. 10 cs. *Esztergom igazságtügyi munkálata.*
- ²¹ Uo.
- ²² <http://gyorikonnyvtar.blogspot.com/2014/08/helytorteneti-kalandozasok-7.html>
- ²³ „Ha magunk látjuk, hogy az igazságszolgáltatás más polgártársainkra nézve részrehajlástalanul gyakoroltatik, mi is hisszük, hogy szükséges.” SRÉTER 1842, 152. p.
- ²⁴ VÖLGYESI 2002, 142. p.
- ²⁵ HU MNL OL *Győr igazságtügyi munkálata.*
- ²⁶ SRÉTER 1842, 179. p.
- ²⁷ A szabadelvűek pártja „indítványát támogatólag a feudalizmus káros következményeire a középkor durva maradványaira s mostani idők helyzetei közt lévő aránytalanságra figyelmeztet: fejtegette az országslás fő elveit, a szabad jószág eladást, birtok biztosítás, az örököségi jog kiterjesztése, a fiscalitás megszorításának szükségességét.” BARTA 1966, 164, 170. p.
- ²⁸ Például az egyházi tized és az úriszék kérdését több megye már az úrbéri munkálat tárgyalásánál felvetette.
- ²⁹ „A büntetőtörvényre nézve folytatott tanácskozások legdiszesebb eredménye volt azon kívánat, hogy a fellebbviteli jog a nem nemeseknek egész olyan kiterjedésben, mint a nemeseknek engedtessek meg.” SRÉTER 1842, 182.
- ³⁰ *Nógrád igazságtügyi munkálata.*
- ³¹ *Győr igazságtügyi munkálata;* VÖLGYESI 2002, 140.
- ³² *Győr igazságtügyi munkálata.*
- ³³ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/af-1/N%C3%B3gr%C3%A1d_county_administrative_map.jpg
- ³⁴ BARTA 1966, 167.
- ³⁵ „A váltólével és kereskedésbeli viszonyokban nem látván mást, mint a cselekvési szabadság következményét, az alkotmányra, s köztörvényre nézve semmi veszedelmet képzelni nem hagyott: és így a rendek [...] könnyen száműzték a küldöttségi munkálatban maradt észrevételeket.” SRÉTER 1842, 187. p.
- ³⁶ *Győr igazságtügyi munkálata.*

1. Bevezetés

A szegénység létének objektív ténye a társadalmak természetes velejárója, koronként és nemzetenként azonban eltérő reakciókat kiváltó jelenség. A tanulmány e válaszok közül kifejezetten a dualizmus első évtizedeinek szegényügyi szabályozására koncentrálna, ezen belül is a községek számára előírt feladatellátási kötelezettség szemszögéből tekinti át azt. A hazai viszonyok bemutatását megelőzően a tanulmány a szegényügy állami szabályozására vonatkozó nemzetközi mintákat is bemutat. A választás azért esett a dualizmus első évtizedeire, mert ekkor nyert tételes jogi rögzítést, hogy a szegényüggyel intézményesített keretek között szükséges foglalkozni, ezért az egyházi és magánjótékonyk keretében zajló szegénygondozás csak említés szintjén jelenik meg, nem cél tehát az idesorolható történelmi előzmények bemutatása.

A XVIII. század második felében indultak meg és zajlottak azok a folyamatok, amelyek a társadalmak képét alaposan átrajzolták. A második ipari forradalom már tudományos és technikai forradalmat jelentett, mindez a termelés vonatkozásában ugrásszerű változást hozott. A termelőeszközök mellett azonban szükség volt tetemes mennyiségű emberi munkaerőre is, a vidéki agráriumból tömeges váltás történt a városi ipar javára, társadalmi átrendeződés zajlott, az urbanizáció a történelem során addig nem látott méreteket öltött. A termelésben történő struktúraváltás az államokat is kihívás elé állította. A monopolkapitalizmusban már óriások uralták a különböző piacokat, a munkaerő rendelkezésre állt, a szaktudást nem igénylő tevékenységek során pedig az egyén pótolhatóvá vált. A jogi szabályozásnak reagálnia kellett ezekre a változásokra. Mi történt azonban a szociális jogalkotás megszületéséig? Hogyan kezelték azokat a társadalmi problémákat, amelyeket a szegényügy gyűjtőkategóriájának kalapjában összegzünk?

2. A szegényügy és szociálpolitika elhatárolásáról, általánosan a szegényügyről

A szegényügy és szociálpolitika egymástól történő elhatárolása nem egyszerű feladat. Ebben a tekintetben Forbáth Tivadar és Hilscher Rezső műveire támaszkodom. „A szociálpolitika és szegényügy két teljesen különálló tevékenység. Az egyik előzmény, a másik nagy részben következmény.”¹ A szegényügy tehát eseménykövető, már a kialakult szegénységre reagál a nyílt, illetve zárt szegénygondozás eszközeivel.

„A szegényügy az önfenntartáshoz legszükségesebb eszközöket bocsátja az egyén rendelkezésére és egyben munkaképessé is akarja tenni azt, aki akár a saját hibájából, akár pedig hibáján kívül a megélhetés alapját képező intézményektől elesett.”²

Szépölvgyi Enikő

A szegényügy dualizmus kori rendezése, a községi illetőség jelentősége*

Az egyén létfenntartását három intézmény teszi lehetővé: a család, a magánvagyon és a munkaszerződés Forbáth Tivadar szerint. Ha az egyén híján van ezen intézményeknek, szegény, aki magáról önjelével gondoskodni nem képes. Ebben az esetben jön a képletbe a szegényügy, és nyújt segítő kezet. Ehhez képest a szociálpolitika olyan további intézményeket teremt, amelyek segítségével a jogállamokban a formális jogegyenlőség ellenére létező egyenlőtlenségek kiküszöbölhetőek. Azt is mondhatjuk, hogy a szegényügy tünetileg reagál a szegénységre, míg a szociálpolitika már eleve a szegénység elkerülését célozza.³

„Szegényügy tágabb értelemben mindazon közintézményeket és intézkedéseket jelenti, melyek célját az elszegényedés megakadályozása, a szegénységi állapot megszüntetése, a szegények legszükségesebb ellátása képezi. Szokásosabb értelme a szegényügynek az, mely szerint a szegényeknek közigazgatási gondozását a szegény segélyezés közigazgatási intézését jelenti.”⁴

A szegényügy fenti, alapvetően közigazgatási szempontú meghatározását szükséges azzal kiegészíteni, hogy amennyiben tág értelemben vett szegényügyről esik szó, akkor nem kizárólag közintézmények, hanem a magánosok és az egyház által fenntartott intézmények is kivették részüket az idevágó feladatok ellátásában. Arwed Emminghaus a szegényügy három nagy szakaszát különböztette meg, aszerint hogy ki köteles a rászorulókról gondoskodni. Az első szakaszban, a kereszténység megjelenésétől a késő középkorig kizárólag az egyház feladatát képezte a szegények gyámolítása.⁵ A XV–XVI. században mindezt kiegészítette az állam rendészeti típusú „gondviselése”.⁶ A harmadik fázisban a helyi, önkormányzati szegényügy került előtérbe.⁷ Az állami és önkormányzati szegénygondozás mellett a világi szegényügy másik, nem elhanyagolható területe a magánjótékonykodás volt, s ahogy látni fogjuk, a szerepe kiemelt maradt a községi szegénygondozás hazai rendezésében is.

Hilscher Rezső rámutat arra, hogy az állami szegényügy nem nevezhető közjótékonykodásnak. Az állami segély ugyanis a korábbi adózás, katonáskodás stb., tehát a polgár által az állam részére már teljesített szolgáltatás

*Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-II-SZE-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

ellenszolgáltatásaként jelent meg. Ennek ellenére a közvélemény felfogása szerint ellenszolgáltatás nélküli szolgáltatást nyújtott a szegényügy, és ezen nézetek káros következménye öltött testet a munkaképes, ám dolgozni nem szándékozó csavargók és koldusok számának emelkedésében.⁸

A szegénység mint társadalmi jelenség számos okra vezethető vissza. A tanulmányának nem célja, hogy ezen okokat behatóan ismertesse, címszavakban azonban szükséges ezek megemlítése. A gazdaságban bekövetkező gyors átalakulást mint külső, illetve az egyén egyedi alkalmazkodóképességét mint belső okot jelöli

meg művében Csorna Kálmán.⁹ Az elszegényedés eredhet személyes okokból, és ezek az okok vagy betudhatók az egyénnek vagy sem. Az egyénen kívül álló körülmények közül a szociális és természeti tényezők is megnevezhetők a probléma forrásaként. Az okok fontosak, hiszen az alkalmazott eszköznek magára az okra kell reagálnia, így célszerű a gondoskodás individuálissá tétele.¹⁰

Kmety Károly értelmezésében a szegénység „oly mérvű vagyontalanság, amely közvetlenül a fizikai létet fenyegeti megsemmisítéssel.”¹¹ A szegény ember fogalma kezdetben azokat a nagykorú egyéneket takarta, akik valamilyen külső segítség nélkül önmagukat eltartani nem tudták, akiknek e támogatás nélkül a létminimum sem adatott meg. Ahogy Csizmadia Andor is rámutat, a fogalmi kör fokozatosan bővült, melynek nyomán kialakult a szegényügy alanyi körének három korábban már ismertezett nagy kategóriája.¹²

A szegényügy gyűjtőkategória, amely alapvetően három nagy területre bontva vizsgálható a tárgyalt korszakban.¹³ A gyermekvédelem, a gyermekgondozás a szegényügy azon területe, ahol ideális esetben a gondozás mellett a nevelési célzat jelent meg hangsúlyozottan. A betegápolás a gyermekgondozáshoz hasonlóan speciális részét képezte a szegényügynek: felölelte az ideiglenes vagy végleges munkaképtelenség miatt elszegényedők csoportját. Mind a gyermekvédelem, mind a betegápolás olyan részterületek, amelyek önálló feldolgozást kívánnak, tekintettel a vizsgált alanyok speciális jellemzőire és ennek megfelelően alkalmazott egyedi eszközökre. Jelen tanulmányban az általános szegényügyre koncentrálunk, mely csoportba tartoztak azok a szegények, akik nem voltak besorolhatók sem a gyermekgondozás, sem a betegápolás rendszerébe.

A zárt, illetve a nyílt szegénygondozási rendszerbe tartozó eszközökből lehetett válogatni a szegényügyi fel-

adatok ellátása során. A zárt rendszer neve árulkodó, azon intézkedések és intézmények tartoztak ebbe a kategóriába, amelyek a rászorulókat különböző intézményekben

történi elhelyezésével igyekeztek segítséget nyújtani, az idetartozó eszközök feltételeztek tehát fizikai értelemben vett intézményi keretet. Ezen az intézmények változatos formában és elnevezések alatt jelentek meg, közös az idetartozó eszközökben, hogy a rászorulóknak ellátást és szállást egyaránt biztosítottak. A nyílt szegénygondozás ehhez képest segélyezés formájában történő szegénygondozást jelentett, ez esetben ellátásról lehetett beszél-

Angyalföldi idill. Ilyen vityillókban laknak a külváros sok helyén. Tíz lakó is jut egy kis földhöz, telel meg több.

Tábori Kornél felvétele¹⁴

ni. A segély lehetett természetbeni vagy pénzben nyújtott támogatás, illetve ezeknek egyidejű megosztott alkalmazására is volt példa.

3. A szegényügy kezelésének nemzetközi gyakorlata, kiemelt figyelemmel a XVIII–XIX. századra

A következőkben felsorakoztatott külföldi minták a szegényügy terén az állam által mutatott szerepvállalás vázlatos elemzésére szolgálnak csupán. A példákon keresztül azokat a pillanatokat igyekszik felvillantani a tanulmány, ahol a világi szegényügy, illetve annak egy-egy szegmense központi, a jogalkotásra feljogosított szerv által alkotott jogi normákban jelent meg.

A szegényügy angol szabályozása időben megelőzte Európa többi államát, egységes és rendezett módon országos szemléletet követve tette a községek feladatává az idevonatkozó feladatok ellátását az 1601. évi szegényügyi törvény. Ennek értelmében a grófsági békebírák minden községből két polgárt neveztek ki egy évre szegényügyi felügyelőnek,¹⁵ akik felelősséggel tartoztak a békebíráknak. A szegényügyi felügyelők a lelkiesszel együtt látták el a községi szegényügyi igazgatást.

A Fodor József által használt terminológiát követve a *Settlement Act* (1662) nyomán a községi honossággal bíró rászorulókat részesülhettek segélyben, tehát itt a község és a szegény közti közjogi kapcsolat vált a segélyezés jogalapjává. A szigorú honossági-letelepedési szabályokon a *Poor Law Amendment Act* (1833) enyhített, ezt követően a tartózkodási helyén 21 napig segélyben részesült az a szegény is, aki ott honossággal nem bírt.¹⁶

Angliában a szegényügy kezelése az önkormányzatok egyik legfontosabb feladatát képezte, a községi szintet kinőve azonban több községet magukba foglaló területi szegényügyi egységek, *poor law union*ok jöttek létre.¹⁷ A *union* élén a *board of guardians* állt, melybe minden érintett község egy tiszteletbeli tagot delegált, emellett pedig helyi szinten továbbra is működtek a szegényügyi felügyelők, akik tevékenységét fizetési ügyekben már két fizetett hivatalnok is kiegészítette. Központi szinten a Belügyminisztériumban szegényügyi osztály működött, melyet a helyi szinttel a helyi tisztviselők felett felügyeletet gyakorló inspektorok személye kötött össze. A szegényügy rendezése tehát állami feladat volt, melynek anyagi háttérét a szegényadóból befolyó jövedelmek képezték.¹⁸

A szegényeket három csoportba sorolták be a munkaképesség és a munkára való hajlandóság alapján, illetve aszerint, hogy rendelkeztek-e valamilyen megtakarítással. A dolgos és némi megtakarítással rendelkező szegényeket a magánjótékonyagra bízta. Azokat a munkásokat, akiknek félretett pénzük egyáltalán nem volt, ellenben rendezett háztartást tartottak fenn, iparosoknál helyezték el, bérüket pedig készpénzben és természetben megosztva kapták. A harmadik csoportba azok az egyének tartoztak, akik munkaképtelenek vagy munkakerülők voltak. A munkakerülőkkel szemben alkalmazott szegényügyi eszköz a dologház volt, ahová a XIX. század végén és a XX. század elején gyermekek és beteg munkanélküliek már nem kerülhettek be, számukra más, szintén a zárt szegénygondozás keretébe tartozó intézmények álltak rendelkezésre.¹⁹

Poroszországban 1688-ban rendelet rögzítette, hogy minden önkormányzat köteles gondoskodni saját szegényeiről. Két további rendelkezéssel (1701 és 1708) részletesebben szabályozták a segélyezési kötelezettséget és a követendő eljárást is. Az egészséges rászorulókat munkába kellett állítani, azokat, akik magukról anyagilag csak részben voltak képesek gondoskodni, segéllyel kellett támogatni, a véglegesen munkaképteleneket pedig már a zárt szegénygondozás keretében látták el. 1748-ban reformok a nagyobb fokú állami szervezethez irányába mutattak a szegényalapok létesítésének előírásával.

Az első olyan törvény, amely a monarchia egész területén kötelező szabályokat vezetett be a szegényügy terén, 1842-ben látott napvilágot. Azt a kérdést volt hivatott megválaszolni, hogy mégis ki viselje gondját annak a személynek, aki elszegényedése előtt több településen is megvetette a lábát. A törvény azonban nem tudott megnyugtatóan minden anomáliát rendezni, ezért 1855-ben orvosolták azokat az ellentéteket, amelyek a támogatási kötelezettség és a szabad tartózkodási jog összeütközése következtében felütötték fejüket. A porosz szegényügy egyik alapvető elve az volt, hogy a közsegélyezésben való részvétel joga nem illette meg a szegényeket, nem is érvényesíthettek igényt erre vonatkozóan.²⁰ Az angol szabályozástól eltérően a községi illetőség itt nem alakult ki, a segélyezés alapját így a szegényügyi szövetségek és a rászorulóknak közti kapcsolat képezte.²¹

A porosz szegényügy kevésbé viselte magán a központosítás nyomait. A törvények meghatározták a szegények

gondozásának kereteit, a részletek kimunkálását pedig a végrehajtó közegekre bízta. A szegénygondozás nyílt formáit preferálták, ennek során az elberfeldi rendszer elvei szerint az egyéniesítés mentén jártak el. Az igazgatás rendszere némelyest hasonlított az angol mintához, a szegénygyám tiszteletbeli tisztség volt, akinek alárendeltségében tevékenykedtek a kirendelt hivatalnokok.²²

A szegényügy kezelésének külföldi bemutatását indokolt Ausztriával zárni, a hazai szakirodalomban ugyanis vannak említések osztrák jogintézmények magyar átvételére. A közösségi és városi szegénygondozás koncepciója már I. Ferdinánd 1552-ben kiadott pátense nyomán megjelent. A rendelkezés számolt annak lehetőségével, hogy nem minden helyi közösség képes gondját viselni rászorulóinak, ezekben az esetekben kibocsátott koldusigazolvány feljogosította a szegényeket más településeken történő koldulásra. A IV. Károly által 1724-ben kiadott pátens célja már kifejezetten a kolduló tevékenység megszüntetése volt, ebben előírta a dologházak felállításának kötelezettségét, ahol írásra, olvasásra és hasznos munkára tanították volna a bentlakókat. Az öreg katonáknak és a gyógyíthatatlan betegeknek külön intézményeket kellett volna felállítani a pátens értelmében.

1754-ben Mária Terézia három osztályba sorolta a szegényeket, annak alapján, hogy ki köteles a gondjukat viselni. Az első csoportba tartoztak az örökletes tartományok területén letelepedett és polgárjogot szerzett személyek, továbbá azok a lakosok, akik ugyan nem rendelkeztek polgárjoggal, de valamilyen foglalkozást folytattak, és elszegényedésükig kivették részüket a közterhek viseléséből. A polgárjoggal bíróknak elszegényedésük esetén a lakóhelyük volt köteles gondját viselni, míg a polgárjoggal nem rendelkező lakosok akkor részesültek a polgárjoggal bírókkal azonos ellátásban, amennyiben 10 éve ugyanazon a helyen tartózkodtak, ennek hiányában őket a születésük szerinti helyre küldték vissza. A szegények második csoportjába sorolták a 10 évig ugyanazon községben szolgálatot ellátó vagy ugyanazon iparosnál munkát végző személyeket. Esetükben is az adott község volt köteles közsegélyt biztosítani. A harmadik csoportba tartozó szegények már legalább 10 éve anélkül hagyták el születési helyüket, hogy másutt polgárjogot szereztek volna, őket a születési helyükre kellett visszaküldeni.

A bécsi szegényügyi intézmény felállítását II. József rendelte el: a már létező hasonló célt szolgáló intézményeket összevonta, még hatékonyabbá téve ezzel az alamizsnagyűjtést. A szegényügyi intézmény célja az volt, hogy azoknak nyújtson segítséget, akik még nem süllyedtek le a teljes szegénység állapotába, mindezzel tehermentesítették a szegényházakat, ahová ezután már csak nincstelenek kerülhettek. Az uralkodó reformokat eszközölte a jótékonyági szervezetek esetében is, a végrehajtást pedig egy a saját ellenőrzése alatt álló intézményre bízta. A XIX. században az elv az volt, hogy minden rászoruló, aki nem tudja megkeresni a betevőt, és családi támaszra sem számíthatott, ahhoz a községhez folyamodhatott létfontosságú szükségleteit biztosító segélyért, amelyikhez tartozott. A szegénygondozás és a rendészeti feladatok ellátása a községek vezetőinek

legfőbb feladatát képezte. Állami segítség csak akkor jöhetett szóba, ha az adott község nem tudott megbirkózni a kötelezettséggel. A *Versorgungshaus* elnevezésű intézményekben zárt szegénygondozás folyt, a fogyatékos személyeknek, keresésképteleneknek és a gyógyíthatatlan betegeknek menedékhelyeken vagy kórházakban viselték gondját. Ezek mind helyi szinten szervezett intézmények voltak, ennek ellenére a felvételhez a szegényügyi intézmény jóváhagyását kellett kérni.

A gyermekekről történő gondoskodás elsősorban gyermekmenhelyeken történt. II. József uralkodásának idején létesítették ezeket az intézményeket abból a célból, hogy szervezett keretek közt viseljék gondját törvénytelen gyermekeknek, vagy törvényes, ám valamely okból a szülők általi gondoskodás híján lévő gyermekeknek, illetve azoknak, akiket már örökre adni nem lehetett. A gyermekmenhelyek 1860-ban helyi igazgatás alá kerültek.²³

Az ideiglenes községi törvényben (1851) már szerepeltek a szabad községek alapelvei, s ez a szabályozás is sorvezetőként szolgált a magyar községi törvények megalkotásakor. A községi illetőség az 1859. évi császári pátenstben jelent meg, ettől kezdve képezte ez a közjogi összeköttetés a segélyezés jogalapját.²⁴ A községi illetőség a szegényügy szempontjából megőrizte jelentőségét az 1863. évi új községi törvény és annak 1896. évi novelláris módosítását követően is.

4. A községi illetőségről

A közfelfogásban a XVIII. századra átalakult a szegények támogatása, innentől már nemcsak a hitből, önként vállalt szegényeket részesítették valamilyen formában segélyben, hanem a munkakerülő és csavargó emberek megsegítése és megváltoztatása is céllá lett. Ez utóbbinak alapjául azonban nem a felebaráti szeretet szolgált, hanem a félelem az egységet, a rendet és az integrációt megbontó magatartásoktól. „A társadalmi attitűdök eme új keletű repertoárjából kivész a transzcendens eredetű empatikus elfogadás gesztusa.”²⁵

Pomogyi László rávilágít arra, hogy a községi illetőség fogalmát a modern jogdogmatika dolgozta ki. Az ókor városállamaiban a községi illetőség és az állampolgárság fogalmilag takarták egymást némelyest. Ezt tükrözi a középkorban a dél-európai területek felfogása is, eltérést csak észak felé haladva lehetett tapasztalni, ahol a városi polgárjog kategóriája kialakult. Ezeken a területeken a birtokosát jogosultságokkal felvértező polgárjog és a községi illetőség jogintézménye a gyakorlatban egymással összekeveredtek.²⁶

Magyarországon a felvilágosult abszolutizmus éveiben már a községek, a törvényhatóságok is bekapcsolást nyertek a szegényügyi gépezetbe, a kötelező segélyezés alapját a pénzalapok jelentették, melyek gyarapítása a társadalom által felajánlott forrásokra vezethető vissza, végső soron tehát az állam szervezőként már fellépett, de a munka érdemi részét – a végrehajtást illetve az ehhez szükséges anyagi javak megteremtését – még mindig a társadalom látta el.

A szegényügyről elsőként 1869-ben esett szó a képviselőházban Schwarz Gyula interpellációjában:

„[...] szándékozik-e az összes minisztérium a földművelési minisztériumnak az ipar- és kereskedelmi minisztériumtól elkülönítése, tehát külön földművelési minisztérium felállítása, másrészt pedig a többi művelt államok példájára a szegényügyet államilag támogatandó közegyek felállítása tárgyában a ház elé törvényjavaslatot terjeszteni?”

Felvetette a magyar szegényügyi szabályozás hiányát szembeállítva más államok e tárgyban már megszületett rendelkezéseivel. Kiemelte továbbá a szegényügy mellett a közegészségügyi viszonyok elmaradott állapotát, és a munkaképtelen szegény személyek támogatására hívta fel a figyelmet.²⁷

A szegényügyi feladatok ellátásának köteleességét a jogalkotó az első községi törvény, az 1871. évi XVIII. tc. nyomán létrejött községekre hárította. Ezzel „egyes községek feladatává téve a gondozást-segélyezést, törvényi szintre emelte a községi illetőség jogintézményét, mint amely ezentúl a szegényügyi igazgatás alapvető kategóriája lesz”.²⁸

A községi illetőség közjogi jogviszonyt jelentett a község és a község berkeiben lakóhellyel bíró polgár közt. A dualizmus kori szegényügy alapvető jogintézménye volt, mely osztrák közvetítéssel osztrák mintát követve került a magyar joganyagba. A községi illetőség a szegényügy szempontjából azért bírt kiemelt jelentőséggel, mivel ez teremtette meg a jogalapot a rászorulóknak illetőségi község által történő segélyben részesítéséhez. A törvény a községek jogai és kötelezettségei közt szerepeltette a szegényügy rendezését, valamint az árva- és gyámhatóság gyakorlását.²⁹

A község akkor volt köteles a helyi viszonyokhoz mértén gondoskodni az illetőségébe tartozó szegényekről, ha a jótékony intézetek és a könyöradományok nem voltak elegendők erre, és a rászorulóknak közsegély hiányában nem tudták magukat fenntartani.³⁰ A községi szerepvállalás a szabályozás alapján szubszidiárius volt, vagyis csak akkor jött szóba a község kötelezettsége – az is csak a helyi viszonyokhoz igazodva –, ha a magánjótékonykodás nem tudta biztosítani a megélhetéshez kellő minimális segítséget sem. A szabályozás a községek kötelezettségeként határozta meg a szegényügyi feladatok ellátását, szó sem volt tehát arról, hogy a rászorulókat ez a megoldás érvényesíthető joggal ruházta volna fel. A segélyre szorulóknak támogatásáról a község eljárásága volt köteles intézkedni. A közsegélyre szoruló ellátását nem gátolhatta meg az a tény, hogy illetősége nem volt megállapítható, a szükséges ellátás biztosításának kötelezettsége ilyenkor is fennállt.

A község kivételesen a törvényhatósághoz fordulhatott, amennyiben az anyagi feltételek megteremtése csak a helyi lakosok rendkívüli, súlyos megterhelésével járt volna. A törvényhatóságok a belügyminiszeri rendelet alapján egyébként ellátták a szegényalapok feletti felügyeletet is. A szegényápolás költségei tekintetében visszkereseti joga

Vándorkereskedő az Angyalföldön. Végig járja a külvárost, amelynek szegényei drágálják a rendes szatósboltot és tőle vásárolják a selejtes holmit.

Tábori Kornél felvétele³⁶

volt a községeknek, mind más községek, mind a községelyben részesítettek vonatkozásában.³¹

A községek, illetve a törvényhatóságok költségviselési kötelezettsége kiterjedt a belföldi, osztrák örökös tartománybeli és a külföldi vagyontalan, szegény magán- vagy közkórházban felmerülő rendes ápolási költségekre, továbbá 1872. január 1. után a lelenc- és szülészeti költségekre is.³²

A fentiekben kifejtettekhez kapcsolódóan rövid magyarázatra szorul, hogy mely településeket kellett egyáltalán községnek tekinteni. Az első községi törvény értelmében községnek minősültek a rendezett tanácsú városok, a rendezett tanáccsal nem rendelkező, de a rájuk bízott feladatokat önjelöltükkel ellátni képes nagyközségek, illetve az anyagi javak korlátozott volta miatt a rájuk bízott feladatokat csak más községekkel szövetkezve ellátni képes kisközségek. A községek belügyeiket a törvény keretei között önállóan intézhették, önkormányzatisággal bírtak, hatáskörük kiterjedt a községben, valamint a község területén tartózkodó személyekre és az ott fellelhető minden vagyona.

A községi illetőség a községelyben részesítés egyik elengedhetetlen feltételét jelentette. Az illetőség meghatározása összetett módon történt, melyben a családi jogállás is szerepet játszott. A nő a házasság alatt a férje községi illetőségét követte, özvegyként is megtartva azt. A kiskorú gyermekek esetében ugyancsak az apa illetősége volt releváns, azzal, hogy amennyiben jogerős bírói ítélet a gyermek feletti gondoskodást az anyára bízta, az anya il-

letősége lett a meghatározó. Törvénytelen gyermekek esetében szintén az anya illetősége szerint alakult a gyermeké is. Amennyiben ezen esetek alapján az illetőség nem volt meghatározható, kisegítő szabályok érvényesültek, a sorban előbb álló feltétel alkalmazása elsőbbséget kapott:

1. Kétévi helybenlakás és adófizetés szerinti község illetősége.
2. Születési község elhagyását követően más községi kötelekbe való felvétel híján szülők, illetve az anya községi illetősége.
3. Lelencek esetében a talált község illetősége.
4. Hadseregben szolgáló egyéneknél végső esetben a besorozás szerinti község illetősége.
5. Illetőséget lehetett szerezni a községi kötelekbe való felvétellel is, ezt szóban vagy írásban lehetett kérelmezni. A törvény felsorolta azokat az okokat, amelyek fennállta esetén, a kérést meg lehetett tagadni. Ilyen oknak minősült, ha a kérelmezővel szemben bizonyítottan bűnvádi kereset volt folyamatban, vagy büntetés hatálya alatt áll, illetve ha nem tudta magát eltartani. A kérelmet kötelező volt teljesíteni, ha a kétéves helybenlakás rendszeres községi teherviseléssel párosult, és egyéb megtagadhatósági ok nem állt fenn.³³

Az 1876. évi V. tc. módosította a községi illetőség szabályait, a vonatkozó rendelkezések kiegészítésre kerültek annak érdekében, hogy a községi illetőség minden esetben megállapítható legyen. Ennek alapján minden magyar ál-

lampolgárnak valamely község illetőségébe kellett tartoznia, és ez a jogviszony csak egy községgel állhatott fenn, nem lehetett tehát halmozni az illetőségeket. Az eredeti törvényhely azért került módosításra, mivel a gyakorlatban félreértésekre adott okot. Ezután a községi illetőségét csak egy másik község illetőségébe történő felvétellel veszi át a honpolgár. Így nem fordulhatott elő, hogy a honpolgár illetőség nélkül maradjon. A törvényes és törvényesített gyermekek az apjuk, a házasságon kívül született gyermekek pedig az anya illetőségét viselték. Az örökbefogadás is értékelésre kerül, ugyanis az örökbe fogadott kiskorú gyermekek az örökbefogadó illetőségét követték. Az özvegy nők elhunyt férjük illetőségét a saját jogon történő illetőségszerzésig megtartották. A házasság bírói úton történő felbontásával a nők házasságkötést megelőző illetősége automatikusan feléledt. A községi illetőség település által (vagyis az adott községbe való költözéssel) vagy a nélkül is, a községi kötelekbe való határozott felvétellel is megszerezhető volt, és minden honpolgárnak jogában állt más községbe települni. Az erre irányuló kérelmek megtagadási okaiban a törvénymódosítás érdemi változást nem hozott.

A módosítás értelmében a honpolgár négyéves helyben lakással és a község terheihez történő hozzájárulással hallgatólagosan szerezte meg az új illetőséget, és ezzel egyidejűleg szűnt meg a korábbi, amennyiben a község nem hivatkozott ez idő alatt megtagadási okokra. Az illetőség kiegészítő szabályai is módosultak, kiegészültek a születési és az adófizetés szerinti községgel a lehetőségek.³⁴

Az 1886. évi XXII. tc. a községekről a községi illetőség szabályozását illetően követte az 1876. évi törvénymódosítás rendelkezéseit, ugyanakkor a nők helyzetét érintő további szabályokat vezetett be. Egyfelől azok az eredetileg külföldi nők, akik magyar állampolgárságot házasságkötés útján szereztek, megtartották községi illetőségüket a házasság megszűnése után is. Másfelől a magyar állampolgárságukat külföldivel kötött házasságuk miatt elvesztő nők a házasság megsemmisítése esetén nemcsak magyar állampolgárságukat nyerték vissza, hanem a házasságkötés előtti községi illetőségüket is.

A megtagadhatási okok változtak, a bűncselekmény okán történő megtagadás esetét pontosította a jogalkotás, csak büntett vagy nyereségvágyból elkövetett bűncselekmény miatti vád alá helyezés vagy jogerős ítélet hatálya alatt állás számított kizáró tényezőnek. Egy további rendelkezéssel is bővültek a kötelező megtagadási okok, mégpedig, ha legutóbbi állandó tartózkodása helyétől kielégítő erkölcsi bizonyítványt nem tudott felmutatni az illető, akkor *ipso iure* ki volt zárva az illetőség másik községben történő megszerzésének lehetőségéből.³⁵

5. Egy szabályrendelet a szegényügy tárgyában

Schuler Dezső a nyílt szegénygondozás Budapesti helyzetét vizsgálta művében,³⁷ melyben érinti a dualizmus kori állapotokat is. Munkájában kiemeli a rendelkezésre álló

statisztikai adatok hiányos voltát, s rámutat arra, hogy statisztikai adatok nélkül a szegénységnek mint társadalmi jelenségnek sem lehetséges az átfogó vizsgálata. A XIX. század első felében a zárt szegénygondozás dominált, s csak később a magánjótékonykodás útján jelent meg a nyílt rendszer. Ez utóbbi már nem a szegény- és lelencházak menedékében látta a problémamegoldás kulcsát, az első törekvést a téli hónapokban működtetett népkonyhák létesítése jelentette.³⁸ Országos szegényügyi törvény hiányában a segélyezés részletesebb szabályait helyi szintű jogi normákban kell keresni. Mivel az 1871. évi községi törvény a községek hatáskörébe utalta a szegényügy rendezését, a községek maguk alkotta szabályrendeletben rögzítették, miként kívánnak eleget tenni a feladat ellátásának. Budapest főváros tanácsa 1875. december 2-án alkotta meg *A szegényügy rendezését tárgyzó rendszabályt*, amely a közsegélyben való részesítésnek négy konjunktív feltételét határozta meg: az illető legyen teljesen vagyon-talan, munka- vagy keresetképtelen, ne legyenek tartásra kötelezhető rokonai, és bírjon illetőséggel a fővárosban. Látható, hogy a községi illetőség megléte itt is megjelenik, továbbá a közsegélyezés csak akkor jöhetett szóba, ha a szegény a családi kötelek berkein belül nem talált támaszt. A segélyezés pénzbeli adományt jelentett, mely szólhatott ideiglenes vagy hosszú távra is.

Az ideiglenes pénzbeli segély fél, illetve egy évre szólt, viszont a segélyezettek újabb kérelemmel élhettek a határidő leteltét követően. Az előbb felsorolt általános feltételek mellett a szabályrendelet tovább szűkítette a jogosult körét:

1. súlyosabb vagy huzamosabb betegség folytán bekövetkezett testi gyengeség miatt korábbi keresetmódjukat nem folytatható egyének felépülésig,
2. 12 éven aluli gyermekek, akiknek a szülei keresetképtelenek huzamosabb idejű betegség következtében,
3. munkaképes, de általános üzletpangás miatt munkát nem találó egyének, a keresetforrás ismételt megnyílásáig,
4. gyermekek, akiknek szülei nyomorékok vagy keresetképtelenek, illetve az árvák 12 éves korukig.

A feltételekben közös, hogy egyúttal tartalmaztak egy olyan végső körülményt, melynek bekövetkezésével az ideiglenes segélyezésre való jogosultság megszűnt. A kerületi előljárók kísérték figyelemmel a segélyben részesítettet, ugyanis amennyiben ismét munka- vagy keresetképesé váltak, illetve anyagi rászorultságuk megszűnt, a segélyezést be kellett szüntetni.

Állandó segélyre azok az aggkorúak voltak jogosultak, akik aggápoldába kérhették volna felvételüket, ezzel nem élve azonban a magánjótékonykodásra hagyatkoztak. Az időskoruknál és testi fogyatkozásuknál fogva munka- és keresetképtelen, ápolásra szoruló személyeket a szabályrendelet értelmében ápoldában helyezték el. A zárt és nyílt szegénygondozás említett eszközeit nem lehetett kumulálni, nem fordulhatott elő tehát az az eset, hogy a rászoruló ápoldában történő elhelyezés mellett pénzbeli segélyben is részesült.³⁹

6. Szegényügy mint községi feladat

A községek szegényüggyel kapcsolatban fennálló kötelezettségét a községi törvények szűkszavúan határozták meg, s általánosan utalták e feladat kezelését az önkormányzatok feladat- és hatáskörébe. A képviselőházban ezzel összefüggésben felmerült annak az igénye, hogy a jogalkotónak részletesebb feladat-katalógust kellene kidolgoznia a községek számára.⁴⁰ Ez magában foglalhatta volna az eljárásra vonatkozó szabályok megalkotását is, továbbá a jótékony egyletek és a községek tevékenységének összehangolását, valamint a szegényügyi statisztika készítésének előírását.⁴¹

Melczer Vilmos a szegényügy szempontjából a községi illetőség alapján nyújtott segélyezés elvét megfelelőnek találta, felhívta azonban a figyelmet az illetőségi szabályozás következtelenségeire. A társadalmi alapon szervezett szegényügyi rendszert vélte helyesnek, azzal, hogy az állam is bekapcsolódna, mégpedig a hatóságok kezdeményező és szervező tevékenységén keresztül.⁴² A szegényügy meghatározó elveit kiemelte 1898. február 3-i képviselőházi felszólalásában is:

1. „lehetőleg megelőzve működjék, hogy lehetőleg a sülyedőt megmentse” (preventív jelleg),
2. „a szegényápolásnak egyes egyénekkel van dolga [...] ; egész néposztályok bajain segíteni, a szociálpolitikai feladatok körébe tartozik. A szegényápolásnak tehát individualizálni kell [...]” (individualizált gondoskodás),
3. a segítségnyújtás alapja a saját erőből való boldogulás lehetetlensége lehet,
4. teljes és átfogó segítségnyújtás,
5. nevelő célzat.

Melczer szerint a nyílt szegényápolás pénzsegélyezésben jelentkező módja annak jele volt, hogy a hatóságok önállóan bürokratikus úton a szegényügyet csak korlátozottan és kevésbé hatékonyan tudták ellátni. A szegényügyi szervezetek igazgatásában a képviselő úr véleménye szerint vegyíteni kell a hatósági alkalmazottakat és a társadalmat képviselő személyeket. A társadalmi szervezetek szegényügyi tevékenységét össze kell hangolni az állami segélyezéssel, hiszen önmagában a magánjótékonykodásnak is vannak káros hatásai:

„[...] azok a tetemes anyagi eszközök, a melyek ily úton alamizsnáknak minden bírálata és minden különbség nélküli kiosztásával sokszor, de nagyon sokszor érdemtelenség kezebe kerülnek s ekként a munkakerülést jutalmazza és mesterségesen nagyra nevelnek egy henyélő koldusnépet, czélszerű és helyes és valóban a nyomort enyhítő felhasználást találjanak.”⁴³

A községi törvények mellett más törvények⁴⁴ is tartalmaztak a szegényügy szempontjából fontos rendelkezéseket, ám az a tény, hogy egységes szegényügyi jogszabályról nem beszélhetünk, nehezíti a terület feltérképezését. E tanulmányban a dualizmus kori magyar szegényügy és a községek viszonyának elemzése a vonatkozó jogszabályok és a szakirodalom feldolgozásával történt. Jövőbeni célkitűzéseim közé tartozik egyfelől a községi szintű szegényügyi igazgatás gyakorlati szempontú vizsgálata, másfelől a községi illetőség jogintézményének vonatkozásában a magyar szabályozás és az említett külföldi minták közti hasonlóságok részletesebb elemzése. Ez utóbbi rámutathat arra, mennyire hagyatkozott a magyar jogalkotás más államokban alkalmazott szegényügyi szabályokra, eközben mennyire vette figyelembe a hazai és külföldi viszonyok eltérését.

Jegyzetek

¹ HILSCHER Rezső: Szociálpolitika, szegényügy és jótékonyosság. *Szegényügy*, 1917. 1. sz. 3. p.
² FORBÁTH Tivadar: *Adatok a magyar szegényügy rendezéséhez*. Budapest, 1908, Márkus Samu könyvnyomdája, 9. p.
³ FORBÁTH 1908, 9–11. p.
⁴ KMETY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, 1897, Politzer János, 400. p.
⁵ A magánjótékonyaságról, illetve a magánjótékonyosság kiemelkedő személyiségeiről lásd PUK Katalin: *A szociális munka története Magyarországon (1817–1990)*. Budapest, 2001, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 17–69. p.
⁶ Az állam rendészeti típusú igazgatása a szegények bizonyos csoportjaival, koldusokkal, csavargókkal, szemben Európa számos államában megjelent. A XIX–XX. században is testet öltött ez a típusú felfogás törvényekben is: 1879. évi XL. tc. a magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról a közigazgatás büntetőhatalmának oldaláról közelítette meg a problémát, míg az 1913. évi XXI. tc. a közveszélyes munkakerülőkről már bűncselekménnyé minősítette a koldulást és a csavargást is, visszaesők tekintetében pedig kötelezővé tette a szankciós rendszerbe relatíve határozatlan tartamú szabadságot elvonó intézkedésként bevezetett dologház intézkedést.
⁷ EMMINGHAUS, Arwed (szerk.): *Poor Relief in Different Parts of Europe*. London, 1873, Edward Stanford, 1873, 2–3. p.
⁸ HILSCHER 1917, 2–3. p.

⁹ CSORNA Kálmán: *Szegénygondozás Budapesten*. Budapest, 1930, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 13. p.
¹⁰ FORBÁTH 1908, 12–14. p.
¹¹ KMETY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, 1897, Politzer János, 400. p.
¹² CSIZMADIA Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. Budapest, 1977, A Magyar Tudományos Akadémia Allam- és Jogtudományi Intézetének kiadványa, 12. p.
¹³ Ezt a felosztást alkalmazza Hilscher Rezső. Lásd HILSCHER Rezső: *Bevezetés a szociálpolitikába*. Budapest, 1928, MEKDSZ Szövevények-Kiadás, 15. p.
¹⁴ *Tolnai Világlapja*, 1913. 7. sz. 12. p.
¹⁵ A szegényügyi felügyelők tiszteletbeli tisztséget töltöttek be.
¹⁶ FODOR József: *Közegészségügy Angolországban*. Pest, 1873, A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 20., 355–360. p.
¹⁷ HEGEDŰS Sándor: Az angol önkormányzat újabb fejlődése. *Athenaeum*, 1873. 27. sz. 1702–1709. p.
¹⁸ PISZTORY Mór: Az állami és társadalmi intézmények befolyása az emberi életre. *Budapesti Szemle*, 1877. 29. sz. 61. p.
¹⁹ FORBÁTH 1908, 17–25. p.
²⁰ BRUNCH, Ernst: Prussia. In EMMINGHAUS 1873, 34–71. p.
²¹ POMOGYI László: *A szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó, 12–14. p.
²² FORBÁTH 1908, 25–27. p.

- ²³ KLEINWÄCHTER, Friedrich: Austria. In EMMINGHAUS 1873, 130–157. p.
- ²⁴ CSIZMADIA 1977, 55–56. p.
- ²⁵ GYÁNYI Gábor: A reguláló gondoskodás. In LÉDERER Pál – ULICSKA László – TENCSER Tamás (szerk.): „A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok...” Budapest, 1998, Új Mandátum Könyvkiadó, 11–13. p.
- ²⁶ POMOGYI 2001, 10. p.
- ²⁷ *Képviselőházi napló*. 1869. I. kötet. 1869. április 22.–június 14. Ülésnapok 1869–27. 430. p.; *Képviselőházi napló*. 1869. IV. kötet. 1869. december 3.–1870. január 26. Ülésnapok 1869–85. 82. p.; *Képviselőházi napló*. 1869. V. kötet. 1870. január 27.–február 17. Ülésnapok 1869–116. 243. p.
- ²⁸ POMOGYI 2001, 21. p.
- ²⁹ 1871. évi XVIII. tc. a községek rendezéséről, 22. § g).
- ³⁰ 1871. évi XVIII. tc. a községek rendezéséről, 131. §.
- ³¹ A magyar királyi belügyminiszterek 1872. évi július 6-án 8803. szám alatt kelt körrendelete a szegényügy rendezése tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára*, Pest, 1872, Ráth Mór, 402–408. p.
- ³² A magyar királyi belügyminiszterek 1879. augusztus 30-án 23.144. szám alatt kelt körrendelete, mellyel a szegényügyben követendő eljárás szabályoztatik. *Magyarországi Rendeletek Tára*, Pest, 1872, Ráth Mór, 418–422. p.
- ³³ 1871. évi XVIII. tc. a községek rendezéséről, 6–18. §.
- ³⁴ 1876. évi V. tc. a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. tc. módosításáról és kiegészítéséről, 1–14. §
- ³⁵ 1886. évi XXII. tc. a községekről, 5–17. §.
- ³⁶ *Tolnai Világlapja*, 1913. 7. sz. 13. p.
- ³⁷ Az említett mű SCHULER Dezső: *A hatósági nyílt szegénygondozás Budapesten*. Budapest, 1935, Budapest Székesfőváros Házinyomdája – Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala.
- ³⁸ SCHULER 1935, 3–4. p.
- ³⁹ A szegényügy rendezését tárgyazó rendszabály, 348/1875. kgv. sz. 1–7., 10. §. *Budapest Fővárosi Törvényhatósága által alkotott szabályrendeletek, szabályzatok és utasítások gyűjteménye*. I. rész. Budapest, 1888, Budapest Főváros kiadása, 367–373. p.
- ⁴⁰ A községek feliratban kérték a szegényügy országos rendezését, a tisztelt ház ezeknek a megvitatását és a jelentéstételt a kérvényi bizottság elé utalta. Például *Képviselőházi napló*, 1892. XV. kötet. 1893. december 1.–1894. február 6. Ülésnapok 1892–283. 445. p.
- ⁴¹ *Képviselőházi napló*. 1896. XXVIII. kötet. 1900. március 19.–április 26. Ülésnapok 1896–560. 224–225. p.
- ⁴² *Képviselőházi napló*. 1896. XII. kötet. 1898. január 18.–február 14. Ülésnapok 1896–231. 212–216. p.
- ⁴³ *Képviselőházi napló*. 1896. XII. kötet. 1898. január 18.–február 14. Ülésnapok 1896–231. 215. p.
- ⁴⁴ Például 1868. évi XXII. tc. a házadóról, 2. § f) l) m); 1868. évi XXXVIII. tc. népiskolai közoktatás tárgyában 31., 51., 93., 94., 113., 146. §; 1872. évi XXXVI. tc. Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről 83., 105. §; 1875. évi XXXII. tc. a népoktatási nyilvános tanintézetek s nyilvános kiseddóvó intézetek tanítóinak s nevelőinek nyugdíjazásáról, valamint azok özvegyeinek és árváinak gyámoltásáról 1. §; 1876. évi XIV. tc. a közegészségügy rendezéséről, 114., 145., 157. §; 1879. évi XXXI. tc. erdőtervény 208. §; 1881. évi LX. tc. a végrehajtási eljárásról, 64. §.

KÖNYVEKRŐL

Balogh Elemér

Hunyadi Mátyás és az igazságszolgáltatás

Révész T. Mihály – Peres Zsuzsanna (szerk.): I. Mátyás és az igazságszolgáltatás
Budapest, 2019, Országos Bírósági Hivatal, 165 p.
ISBN 978-615-80486-9-9

Csak a meleg dicséret hangján tudok írni e szép kiállítású és átgondolt szerkezetben megtervezett, gazdag tartalmú kötet ismertetőjeként. Mátyás királyt (mert a „sorszám” szerint ő volt az első; a második e néven lajstromozott uralkodónk már meg sem közelítette őt, a történelmi köztudatban szinte nem is létezik) elég így hívunk: Mátyás. Távoli analógia: Csemegi Károly sirján is csak ez áll: Csemegi. Mikszáth ezt írja: „*Nem kell kiírni a keresztnévet. Csemegi csak egy volt, se őse nincs se utóda. Megérkezett és elment, s többet hagyott itt örökségül, mint sok azokból, akik elődökben és utódokban századokig itt pengették a sarkantyút.*” Mátyás királyról illő és szükséges írni, mert sok még a fehér folt; a jogtörténészek mellett más tudományterületek képviselőinek egymásba ka-

paszkodó munkája szép gyümölcsöket terem: mint ez a könyv is.

Az Országos Bírósági Hivatal 2018. június 18–19-én megrendezett bíróságtörténelmi tudományos konferenciáján elhangzott előadások igényes kiadású kötetét tartom kezemben. Tartalma nem túldimenzionált, de így is meglepően gazdag. E helyütt csak néhány fontosabb szempont, téma köré rendezve szeretném gondolataimat összefoglalni.

1. A kötetben több helyütt olvasható a megállapítás, amely helyesen rögzíti, hogy Mátyás király népmesei hőssé avansált a nép ajkán. Erre a magaslatra csak nagyon kevesen jutottak fel a történelemben. Biztosan szerepe volt ebben annak a maga korában látványosan és eredményesen képviselt értékrendnek, amely a bíraskodás, az igazságszolgáltatás reformjához, az abban való ténylegesen személyes részvételhez kapcsolódott. Pusztán a kúriai intézmények strukturális és hatásköri reformjának megvalósítása ehhez kevés lett volna.

Mátyás sokat tett a pereskedés olcsóbbá tétele (az ügyvédi nyereségvágy alkalmi szabályozása: egy ügyvéd egyszerre legfeljebb tizennégy ügyet vihet...) és meggyorsítása végett, s bizony személyesen is gyakorta ült bírói széket (például Kolozsvárott). Úgy, ahogyan Árpád-kori elei még gyakorta cselekedtek, de aztán ez mindinkább háttérbe szorult. Nagy kár, hogy nem maradtak fenn videofelvételek az általa vezetett lovagi becsületbíró üléseiről... *Apropos* párbaj. A középkori bizonyítástervezet egykori elemét, az istenítéletnek számító párbajt kiiktatta jogrendünkől, meghagyva mégis a lovagi becsületbíró-

ság számára, ahol mindig a király elnökölt. A párbaj aztán századokkal élte túl Mátyást: csak a második világháború utáni, minden elemében alapjaiban megváltozott társadalmi rendben vált végképp gyökértelemmé.

2. Sokat tűnődtem Mátyás jellemén. Legjobban dokumentált középkori uralkodónak tekinthetjük, mégis csak óvatos megállapításokat tehetünk emberi alkatát illetően. Hasonló a helyzet (persze jóval szűkebb forrásbázison), mint Napóleonnal: szinte minden percéről tudjuk, mikor mit csinált, mit gondolt (fennmaradt bőséges levelezése, emlékiratai), egyik kutatója, az amerikai Christopher Herald róla szóló könyvének előszavában így panaszodik: „*Kevés ember életét dokumentálták olyan alaposan, mint Napoleont. És mégis, eltekintve néhány általános igazságtól, nagyon keveset lehet róla biztosan tudni.*”

Akkor mit mondhatunk Mátyásról?! Biztos, hogy nagyon erős egyéniség lehetett, aki pontosan tudta, mit akar (de nem ment el odáig, mint VIII. Henrik...). Éspedig nemcsak improvizatív módon, hanem koncepciózusan. Aki trónra léptét követően a saját nagybátyját, akinek pedig a trónját köszönheti, megregulázza, jószereivel még gyerekefjével (*aetas perfecta* 24 év). Nevezhetnénk akár hálátlanak is. Az ország erejét koncentráló, erőforrásait látványos és értékes célokra költő uralkodót az idő igazolta. Nem lehetett konfliktuskerülő egyéniség. Egyházpolitikájának, a Rómától való függetlenedési törekvésének egyik érdekes és tanulságos mozzanata volt, amikor 1486-ban az esztergomi érseki székebe felesége hétesztendős (!) unokaöccsét, Estei Hippolitot ültette. A király az ország ősi szabadságára hivatkozott, és megfenyegette a pápát, VIII. Incét, hogy országával áttér az ortodoxiára, ha nem teljesíti egy javadalomvitában támasztott követelését. A XV. század második felében a pápaság gyakorlatilag ki lett zárva Magyarországon az *investitúra* gyakorlásából...

3. Jogtörténészként főleg a markánsan jogtörténeti vonatkozású elemekhez szeretnék további reflexiókat fűzni.

A *Decretum Maius* kapcsán olvassuk, hogy Jusztiniánusz példáján haladva Mátyás is örök érvényű törvényt kívánt alkotni. Amiként a bizánci uralkodó sem a modern értelemben vett kodifikációra gondolt, úgy nyilván Mátyás sem, de egy markánsan közös vonás jól látszik: annak a gondolatnak a jogrendbe való átültetése, hogy a középkorban inkább csak presztízs szerint előbbre való kútfőt, a királyi törvényt (*decretum*, amely *de facto* tényleg csak kibocsátójának életében volt igazi jogforrás, utána meg

kellett újítani) valóban elsőrendű jogforrásnak tekintse mindenki. Ez már az újkor alkotmányos jogrendjének előszele: a törvény előbbre való a szokásjognál. Figyelemre méltó a kétféle jogforrás időbeli perspektívája: a *consuetudo* retrospektív, a törvény *pro futuro* szabályoz. A szokásjog olyan, mint a népmese: nincs kibocsátója, keletkezési ideje, szinte szabadon alakítható tartalma. Ezzel

szemben a törvénynek van megalkotója, van keletkezési dátuma, sőt hatálybalépési ideje, s a legfontosabb: a jövőre nézve szabályoz. A szokásjog a régi, jó jog változhatatlan bázisán élt, a törvényt a jövő motiválta.

Persze, a bölcs törvényhozók, mint Mátyás, a törvény megalkotásakor a múlt jogi tapasztalatait, időtálló megoldásait vették alapul, nem „írásztal mögül” találtak ki jogi rendelkezéseket. További szembeötlő tartalmi vonás a középkori jogkönyvekkel összevetve, hogy jól látszik a rendszerre való törekvés.

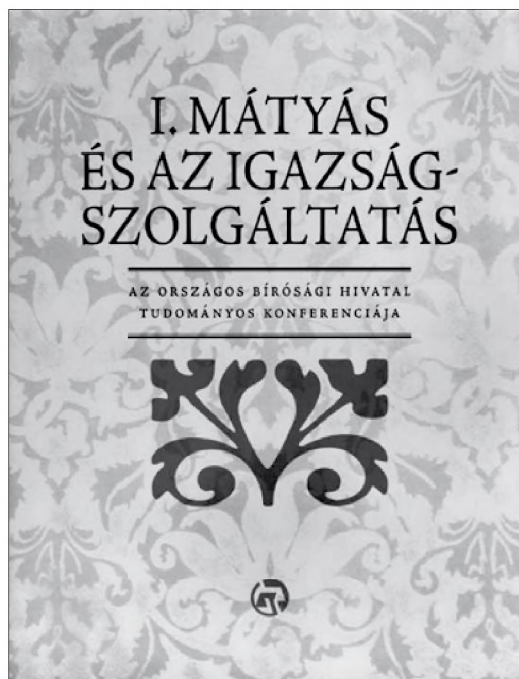
4. Olvassuk azt is, hogy a *Decretum Maius* első nyomtatott kiadása Lipcsében történt. A lipcsei nyomdaipari kapcsolatok nagyon erősek lehettek, mert pl. az 1843. évi Deák-féle törvény-

javaslatnak a Szalay László által gondozott, első német nyelvű kiadását is Lipcsében nyomatták ki, amely így és itt előbb jelent meg nyomtatásban németül, mint magyarul. Közelebb nem volt nyomda...?

5. Forrástörténet. Mátyás bibliofil alkata közismert, ami különben nehezen összeegyeztethető szintén ismert militáns habitusával – igaz, az intenzív katonáskodás uralkodásának inkább első szakaszát jellemezte. Egyetemes (jog)történettudományi jelentőségű adat, hogy a Corvina, Mátyás könyvtára, melynél gazdagabb tán csak a vatikáni könyvtár volt, olyan ismereteket őriztek meg, mint például Cicerónak Gaius Verres szicíliai helytartó ellen mondott beszéde, amely nélkül nem tudnánk, hogy volt ilyen nevű proconsula Rómának. Szép és több tekintetben elgondolkodtató, hogy 1877-ben a török szultán (II. Abdülhamid) újrakötve visszaajándékozta...

Nagy divat nem lett az akcióból, amin nem is csodálkozhatunk, hiszen kiürülne a British Museum meg a Louvre... A *Nemzet aranya* című amerikai film záró mondataiban hallunk olyasmit, hogy az egyiptomi eredetű kincseket vissza kellene juttatni a kairói állami múzeumnak...

6. Régészet – jogrégészet. Nagyon érdekes és tanulságos ismereteket olvashatunk e tudományterületről is. Mint büntetőjog-történettel foglalkozó minden elemében megérősíthetem a könyv állításait.

Egy mozzanatra mindenképpen szeretnék rávilágítani: a vesztőhelyek archeológiájára. Lapozgatva a fejezetet, szembeötlő, hogy valamennyi illusztráció egykorú, külföldi eredetű. Magam a boszorkányperek jogtörténetét kutatva ugyanerre a furcsa jelenségre lettem figyelmes: a szegedi boszorkányperről például egyetlen képi ábrázolás sem maradt fenn! Az e témakörben szerkesztett diasorozatomon egytől egyig nyugati illusztrációkat használok. A magyar középkor kultúrájáról nemcsak az mondható el, hogy nem volt grafomán, de különösen hiányzott a képi ábrázolás iránti igény. Nálunk illusztrált jogkönyv (mint a németeknél a Szász tükör vagy a Sváb tükör) egy sem született. A rejtély megfejtését én ugyanebben a tanulmányban meg is találtam: „Magyarországon teljes körűen feltárt és dokumentált vesztőhely egyelőre nem ismeretes [...] Csehország, Morvaország és Szilézia területén például a 16–18. század között működő, pallosjogát gyakorló 383 városi tanács csaknem mindegyike rendelkezett kivégzőhellyel, némelyik többel is.”

Nyilvánvalóan a középkori Magyarországon is rengeteg kivégzés történt, de gyanítom, hogy számszerűségében nagyságrendnyi eltérés lehetett a nyugat-európai városokhoz viszonyítva. Ha kőből-téglából emelt kivégzőhelyek sora állt volna nálunk is (a párizsi kétszintű volt!), azokból csak megmaradt volna néhány... A XVIII–XIX. századi büntetőjog-történelmünk feldolgozott adataiból tudjuk, hogy a deres nálunk sűrűn volt használatban, de a bitó

sokkal ritkábban. Nem is értette a tudós Mittermaier professzor Heidelbergben, hogy Deákéknak 1843-ban miért nincs szükségük a halálbüntetésre...

Ugyanide kívánczik egy másik motívum felemlítése: a kivégzettek holttestének kinn hagyása. Ez a gyakorlat Magyarországon sem volt idegen. A kötetben olvashatjuk Dériné naplóbejegyzését, amelyben az Eger közelében látott kivégzettek látványa sokkolta és készítette a látottak rögzítésére: bár le is rajzolta volna... Deák Antal (a napóleoni időszak háborúviselt, Werbőczyánus zalai táblabírája, Deák Ferenc bátyja), még 1830-ban is kiállt ennek az elborzasztó végrehajtási formának a fenntartása mellett.

Epilógus. Mátyás király ellentmondásoktól nem mentes, de ragyogóan kiemelkedő alakját sokrétűen mutatja be ez a szép kötet. Mátyásnak irigyeinél valószínűleg csak ellenségeiből volt több. Törvényes ágyból származó utódot nem hagyván, még mielőtt szárba szökkenhetett volna egy tehetséges nemzeti dinasztia, magva is szakadt. Miként Napóleon után, Mátyás király után is jogintézmények jelentették a valódi maradandóságot. Ott a kódexek, itt a *Decretum maius*.

S még valami: maradt az emléke, a népi emlékezés, a szeretett, az igazságos királyról, aki a szegény ember igazságát mindig fölpártolja. Ő a magyar Robin Hood és Oroszlánszívű Richárd egy személyben, királyi pozícióban. Ha jobban meggondoljuk: kívánhat ennél többet egy fejedelem?

Schlachta Boglárka Lilla

Könyv a kecskeméti jogakadémia történetéről

Homicskó Árpád – Nánási László – Stipta István – Törő Csaba:
A Kecskeméti Református Jogakadémia története 1875–1949
Budapest, 2019, KRE Állam- és Jogtudományi Kara, 256 p.
ISBN 978 615 5961 03 8

A jogakadémiák a magyar jogi oktatás sajátos intézményei, amelyek általános megközelítésben, a dualizmus időszakában létrejött olyan felsőbb tanintézetek voltak, amelyek a tudományegyetemek jog- és államtudományi karaihoz hasonlóan, a jog- és államtudományok oktatásával foglalkoztak, de a tudori szigorlatok elfogadásának (*promotio*) és az egyetemi magántanári képesítés megadásának (*habilitatio*) jogával nem rendelkeztek.

A dualizmus kori magyar jogakadémiák szervezete, oktatási és felügyeleti rendje állami intézkedés nyomán, Trefort Ágoston kultuszminiszter 1874-ben kiadott ren-

delete alapján alakult ki. A felsőoktatás és a jogi képzés reformját megalapozó – számos tekintetben az osztrák idősakra emlékeztető – rendelkezések lényegében érvényben maradtak, és eredeti tartalmuk szerint éltek tovább a jogakadémiák működésének 1949-ig tartó teljes időszakában. Az állami irányítású jogakadémiák szervezeti és működési rendje érvényesült az egyházi és vegyes fenntartású intézményekben, így a Kecskeméti Református Jogakadémia esetében is.

Az 1870-es években, a Magyar Királyság területén tizenhárom intézményben folyt jogi oktatás. A budapesti és a kolozsvári tudományegyetemek, továbbá a jogakadémiák közül a Pozsonyban, Győrben, Kassán, Nagyváradon és Nagyszébenben működő jogakadémiák állami fenntartásúak voltak. Az egyházak által fenntartottak közül római katolikus jogliceumok léteztek Egerben és Pécsen. A református egyház kerületeiben működött a pápai, a kecskeméti, a debreceni, a sárospataki és a máramarosszigeti jogakadémia. Az ágostai hitvallású evangélikus egyház egyetlen intézményt tartott fenn, Eperjesen. A Szent István koronájához tartozott Horvát-, Szlavón-országok fővárosában, Zágrábban 1874-től létezett egyetemnek ugyancsak volt jogi kara, azonban az ottani horvát tanítási nyelv miatt a hazai oktatásban nem tarthatjuk számon.

A most megjelent monográfia hiánypótló, ugyanis a hazai jogakadémiák történetéről átfogó monográfia még

nem született. Számos szaktanulmány kínál ehhez megfelelő alapot, de az összegzéshez az egyes intézmények levéltári alapon történő feltárására van szükség. A két világháború közötti időszakban működő egri és miskolci jogakadémiák történetéről születtek elemzések, de a kecskeméti jogakadémia története feldolgozatlan maradt. Az Igazságügyi Minisztérium támogatásával megjelent könyv négy szerkezeti egységre tagozódik. Az első az egykori jogakadémia szervezetének fejlődését mutatja be, a második az oktatók tárgyakkal és ezek tanszéki szervezeti hátterével foglalkozik. A harmadik részben a jogakadémia hallgatóinak összetételéről olvashatunk. Az utolsó fejezetben az egykori kecskeméti jogakadémiai tanárok tudományos munkásságáról olvashatunk. A kötetet a jogakadémiai tanárok tudományos műveinek felsorolása zárja.

Az első rész, *A Kecskeméti Jogakadémia szervezete* Homicskó Árpád Olivér munkája. A szerző nyomon követi a jogakadémia szervezetének fejlődését a létesítéstől 1949-ig. Megismerhetjük a korabeli kormányzatok reformelképzeléseit, a jogakadémia fenntartásáért folytatott komoly küzdelmet, a református egyház és Kecskemét városának elkötelezettségét a felekezeti jogi oktatás megtartása érdekében. A szerző részletesen bemutatja a jogakadémia fenntartói testületeinek személyi változásait, az egykori igazgatók, majd dékánok hivatali időszakait, és emléket állít a kar önigazgatásában közreműködő egykori tanároknak. Szól azokról az elképzelésekről is, amelyek a jogakadémiák fennmaradását célozták, és bátran bírálták a korabeli (egyetempárti) kormányzati elképzeléseket. Külön fejezetet szentel a jogakadémia könyvtárának. A jogakadémia szervezetében fontos változás volt, hogy 1924-ben a kecskeméti főiskola jellege is megváltozott; ettől kezdve Országos Református Jogakadémia lett. Az első rész az 1944 és 1949 közötti időszak áttekintésével zárul, melyben a szerző ismerteti a jogakadémiák megszüntetésére irányuló állami döntéseket, és a Kecskeméti Jogakadémia felszámolásának folyamatát.

A második rész, *A tanszékek, a tantárgyak és a Jogakadémia oktatási rendje* szerzője Törő Csaba Attila. Ennek a résznek különös értéke, hogy a kecskeméti jogakadémián 1875 és 1949 között tanító valamennyi jogakadémiai rendes és rendkívüli tanárt, valamint óraadó oktatót megem-

líti, és hiánytalanul felsorolja a hozzájuk kötődő oktatók tárgyait. Ez az adatbázis segítheti a további kutatásokat. A szerző elemzi a jogakadémiai képzésre vonatkozó állami normákat és az állami felügyeletükkel kapcsolatos szabályokat.

Értékesek azok a megállapítások is, amelyek a tanári pályázatok kiírására (a tanári alkalmazások feltételeire) és ezek elbírálására vonatkoznak. Olvashatunk a rendkívüli (forradalmi, háborús) helyzetben is folyamatossá tett oktatásról, a két világháború közötti tanügyi reformokról és – végül – az 1946-os egységesítő állami döntésről, amely előrevetítette a felekezeti jogakadémiák államosítását, majd gyors megszüntetését.

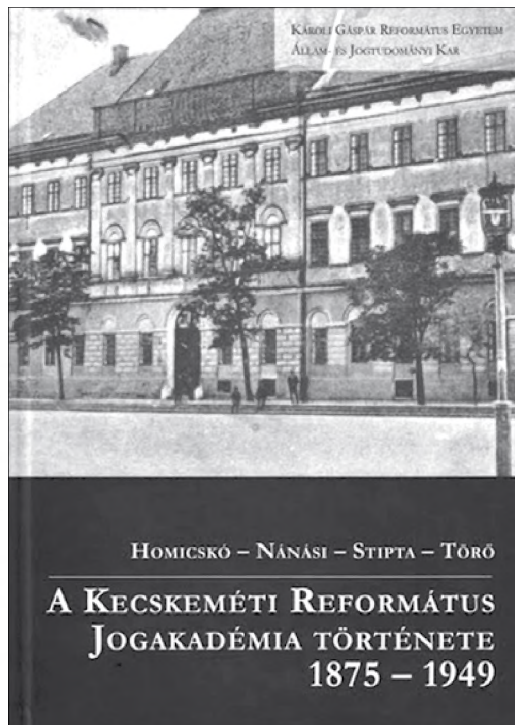
A harmadik rész, *A Jogakadémia hallgatóinak létszáma és összetétele* Nánási László munkája. A szerző a rendelkezésre álló levéltári források, anyakönyvek, hallgatói adatbázisok felhasználásával részletes elemzést készített a kecskeméti jogakadémia hallgatóiról. Fontos megemlíteni, hogy az 1894–1895. tanévben beiratkoztak az első női hallgatók, ezzel országos nyilvánosságot kapott a Kecskeméti Jogakadémia, ugyanis a XIX. század végén ez volt az egyetlen

intézmény az országban, ahol nők is tanulhattak a felsőoktatásban.

A negyedik részben Stipta István a kecskeméti jogakadémia tanárainak tudományos munkásságát foglalta össze, rendszerezve a jelentősebb eredményeket elért oktatók szaktudományi munkáit, és ismertetve tudományos pályafutásukat.

A könyvet jól válogatott és a leírtakat számos ponton kiegészítő levéltári források gazdagítják. A művet tudományos értékei mellett jól hasznosíthatják a jogász hivatásra készülő hallgatók is. A jogakadémiai tanárok tudományos munkásságát (évfolyam- és szakdolgozatok, illetve diák-köri dolgozatok keretében) érdemes lenne tovább kutatni. Hasznos lenne, ha az egykori hallgatói szokások feltárására és a diákegyesületek működésének bemutatására is lenne vállalkozó.

A kötet teljes terjedelmében olvasható a https://ajk.kre.hu/images/doc5/konferencia/A_kecskemeti_Reformatus_vegleges.pdf oldalon. (A szerk.)

Bagossyné Körtvélyesi Mária

Honnan indultunk...

Bagossyné Körtvélyesi Mária – Peres Zsuzsanna (szerk.):
„Bírák vagyunk...” A bírói hatalom gyakorlásáról szóló
1869. évi IV. törvénycikk kihirdetésének 150. évfordulója tiszteletére
Budapest, 2019, Országos Bírószági Hivatal
ISBN 978 615 81326 0 2

„**C**sak az tudja, hogy meddig mentünk, aki azt látta, hogy honnan indultunk el” – írja Jókai Mór. Igaz ez az idézet arra a 150 évre is, amelyet az önálló magyar igazságszolgáltatás, a független bírói kar maga mögött tudhat.

Ebben az esztendőben számtalanszor elhangzott a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk valamelyik passzusa, idéztük rendelkezéseit, méltattuk jelentőségét. Az olvasó engedelmével én most egyetlen szakaszt emelek ki. Ez pedig a 22. §, mely így szól: „A bíró az igazságszolgáltatást senkitől meg nem tagadhatja, ki illetősége körében hozzá folyamodik, s a hivatalával járó teendőket vissza nem utasíthatja.”

A független igazságszolgáltatás jogositványa mellett igen terhes, de magasztos kötelesség is hárult a bírókra; tisztességes és pártatlan ítélkezéssel megalapozni a magyar bírói kar tekintélyét. A bírói hivatás ettől kezdve megkövetelte a szakmai felkészültséget, a gyakorlati tapasztalatokat, a feddhetetlenséget, az összeférhetetlenséget. A bíró tevékenységével, magatartásával, viselkedésével az egész bírói kart képviselte és képviseli ma is.

Eltelt ugyan 150 év, de a bírói hivatásból eredő jogok és kötelességek változatlanok. Hiszen hogyan hangzik ma a bírói eskü? „Fogadom, hogy a rám bízott ügyeket tisztességes eljárásban, részrehajlás nélkül, lelkiismeretesen, kizárólag a törvényeknek megfelelően bírálom el, hivatásom gyakorlása során az igazságosság és a méltányosság vezérel.”

Az Országos Bírószági Hivatal méltóképpen kívánta megünnepelni az önálló bírói hatalmi ágat megalapozó törvény e jeles évfordulóját. És mondhatjuk azt is, hogy nem is a törvényt ünnepeljük, hanem a bírákat, akik egymás örökébe lépve hagyományozzák a hivatás értékeit. Az ünnepeletnek pedig illik ajándékot adni. Így született meg ennek az idézetgyűjteménynek mint egyedülálló gondolatfüzérnek a terve, amelyet ma már kezünkben tartunk.

Gyakran elhangzik a kérdés: miért kutatjuk a bíróságok történetét, miért idézzük régen elhunyt bírák gondolatait? „Az emlékezés a lélek szükséglete, az egyén, társadalom és állam élető ereje. Amint ideálok nélkül nincs az életnek értelme, éppúgy emlékek hiányában elveszti az élet a hangulatát, értékét és azt a folytonosságot, mely erőt kölcsönöz a küzdőnek, reményt ébreszt a csüggedőben és lendülettel tölti el az élni akarót” – írja Angyal Pál.

A múltat azért idézzük, hogy tanulságát, tapasztalatát, iránymutatását levonjuk, és beépítsük bírói identitásunkba. Az ítélkezésben, de a szervezeti és az igazgatási feladatok megoldásában is támaszkodhatunk elődeink ismereteire. Mert a bírósági történelem is ismétli önmagát. Az egykori kúriai elnök, Juhász Andor 1925. szeptember 12-én elhangzott szavait idézve, „a jogszolgáltatás a bírói és ügyészi kar vállain nyugszik. Minél jobban meg van alapozva társadalmi súly és anyagi függetlenség tekintetében a bírói és ügyészi pálya, annál jobban meg van könnyítve eme testületek tagjai számára nehéz hivatásuk gyakorlása és a bírói tekintély megóvása.”

1926 januárjában pedig a következőket vetette papírra: „csaknem minden kormányváltozás alkalmával rámutattam fővárosi bíróságainknak célszerűtlen, az eredményes működést és a jogegység kialakulását hátrányosan befolyásoló elhelyezésére s nyomatékosan hangsúlyoztam, hogy mindaddig, míg a királyi ítélőtábla és a polgári törvényszék részére új épületek nem létesülnek s ezzel itt a fővárosban elhelyezett összes elsőfokú és felsőbb bíróságaink nem jutnak a szükséges tárgyaló és dolgozó helyiségekhez, a legpazarabb személyzettszaporítással sem fogjuk éppen itt, az ország középpontjában a jogszolgáltatásnak annyira kívánatos rendjét és folyamatosságát teljesen elérhetni.”

És végül 1934-ből: „A bírói függetlenségnek minél szilárdabb megalapozására s állandó gondozására azért is szükség van, mert bíróságellenes elméletekkel és hangulattal lépten-nyomon találkozhatunk, különösen ha megfigyelésünkkel nem maradunk országunk határai között.”

Ezeket az idézeteket olvasva helytállóak Mezey Barnának a kötethez fűzött gondolatai: „A múlt ismerete, az elődök tartása és magatartásmintája, a történelmi tettek és kiállások, a példaadó, tamulságos esetek és események, a problémákra adott válaszok és megoldások támogathatják az aktuális álláspontok kialakítását.”

Az ítélkezésből fakadó feladatok és az ezzel akaratlanul is együtt járó nehézségek kísérik a bírót napjainkban is. Folyamatosan változó jogszabályi környezet, digitalizáló bíróság, átalakuló jogkereső közönség, bizonytalanság, útkeresés, újabb és újabb kihívások a XXI. század elején.

Keressünk és találjunk példamutató, lelkesítő gondolatokat pályatársainknál! Legyünk büszkéek hivatásunkra, legyünk büszkéek arra, hogy mi vagyunk azok, akik igazságot szolgáltathatnak, legyünk öntudatos bírók, akik függetlenül és szabadon, tisztességesen és lelkiismeretesen, igazságosan és méltányosan, elfogulatlanul és felelősségteljesen ítélkeznek. Juhász Andor megfogalmazásában: „Bírák vagyunk, egyetlen vezérlő csillagunk van és ez az igazság szent eszméje!”

Ha a magyar bírói kar tagjai, illetve a bírói hivatás és az igazságszolgáltatás története iránt érdeklődő olvasók ebből a kötetből akár csak egy idézetet elolvasnak, már nem volt hiábavaló a munkánk. Kívánom, hogy együtt valljuk Juhász Andorral: „én ezt a mi tövises, de gyönyörű bírói pályánkat mindenekfölött szeretem.”

Köszönetünket fejezzük ki azoknak, akik nélkül ez a könyv nem jöhetett volna létre, így Handó Tündének,

az Országos Bírósági Hivatal elnökének, aki a gondolat megszületésétől támogatta, segítette és „számon kérte” a mű megvalósulását, Révész T. Mihály és Stipta István professzor uraknak, akik az idézetek kutatásában segítettek, valamint valamennyi ítéletábrának és törvény-

széknek, ahol a Ráth György-pályázat támogatásával olyan értékes kötetek kerültek kiadásra, amelyek szintén segítettek a szerkesztőket abban, hogy a hazai bírói kar tagjainak tudását és életbölcességét közreadhassák ebben az ünnepi kiadványban.

Kajtár István 1951-ben született Nagykanizsán, 1970-ben a fonyódi Karikás Frigyes Gimnáziumban érettségizett, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 1977-ben vette át diplomáját. A kar Jogtörténelmi Tanszékén 1974 és 1977 között demonstrátorként, ezt követően tudományos továbbképzési ösztöndíjas gyakornokként dolgozott, majd tanársegédi (1979), adjunktusi (1982), illetve docensi (1989) kinevezést kapott. A kari közéletben 1990 és 1996 között dékánhelyettesként, 2013-ig a Kari Tanács tagjaként vett részt.

A burzsoá városi jog kialakulása Magyarországon című értekezésével 1987-ben kandidátusi fokozatot szerzett, 1994-ben habilitált. Egyetemi tanári kinevezését követően 1995-ben lett vezetője a PTE ÁJK Jogtörténelmi és Római Jogi Tanszékének, illetve időközben önállóult Jogtörténelmi Tanszékének. Nyugállományba vonulása után (2013) professor emeritusként továbbra is részt vett a tanszék munkájában.

A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai című értekezésének megvédésével 2003-ban lett a Magyar Tudományos Akadémia doktora. A PTE ÁJK

IN MEMORIAM

Abiit, non obiit

Búcsúzunk...

Doktori Iskolájának doktori alprogram vezetője, témavezetője, a PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskolájának témahirdetője és előadója volt.

Munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el: *Sub auspiciis Rei Publicae popularis doktor* (1978), *Pro Scientia aranyérem* (1993), *Magyar Felsőoktatásért Emlékplakett* (1993), *Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje* (2008).¹

Dr. iur. dr. habil. Kajtár István DSc. prof. emeritus
1951–2019

Már egy idő óta tudtuk, hogy nincs rendben az egészsége, mégis váratlan és megrázó volt a hír: Kajtár István, a nemzetközi híró jogtörténész professzor, közel két évtizedig a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszékének vezetője, nyugdíjba vonulását követően professor emeritusa, a magyar jogi kultúrtörténet egyik első hazai képviselője, a magyar jogi néprajzi kutatások elhivatott támogatója, a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport alapító tagja 2019. augusztus 18-án hajnalban itt hagyott bennünket, családját, barátait, kollégáit, tanítványait és tisztelőit.

A nagyívű jogtudósi életpályát számosan fogják majd értelmezni és értékelni: városi közigazgatás-történettel foglalkozó publikációit, osztrák–magyar összehasonlító jogtörténeti tanulmányait, magyar – elsősorban pécsi – egyetem- és jogi képzéstörténeti munkáit, hadtörténeti cikkeit, továbbá a jogtörténész kollégák szakmai eredményeit folyamatosan figyelemmel kísérő, értő állam- és jogtudományi recenzióit.

A Magyar Tudományos Művek Tárában számon tartott, 1973 és 2018 között megjelent 219 közlemény (17 könyv szerzőként és szerkesztőként, 40 tudományos folyóiratcikk, 72 könyvrészlet, mely utóbbiak közel fele idegen nyelvű) és a 736 független hivatkozás pontosan felrajzolja a jogtörténészi pályáit. A professzora, Csizmadia Andor által útjára bocsátott közigazgatás-, intézmény- és képzéstörténeti kutatóból a tradicionális és modern jogfejlődés folyamatát európai kitekintéssel vizsgáló, a jogelmélet és joggyakorlat jelen idejű kihívásaira is választ kereső jogtudóssá, a jogászceh jövő nemzedékéért (kutatókért és gyakorló szakemberekért egyaránt) felelősséget vállaló egyetemi professzorrá válás állomásait.

A búcsúszavak most a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* alapító tagjához szólnak, aki nélkül a hazai jogi kultúrtörténet, a jogi néprajz és a kutatócsoport sem érhetne volna el mindannyiunk által számon tartott eredményeit.

Kajtár István az elsők egyike volt, aki Magyarországon a jogi kultúrtörténetről írt: 1982-ben Kengyel Miklóssal az ítéleti preambulákat, 1986-ban a fogvatartottak kérényírási szokásait vizsgálta a Bach-korszak elején. Két esztendővel később Visegrády Antallal a hazai szakirodalomban gyakran idézett joghatékonysági vizsgálatokról szóló közös tanulmányban a jogi kultúra jogtörténeti dimenzióiról írt, az elkövetkező években pedig cikkek sora következett, amelyek a jogtörténészként kutatott téma jogi kultúrtörténeti vonatkozásait is közreadták, új kutatások tárgyává téve „a jog kulturális holdudvarát”.

Nem véletlen, hogy a krakkói, a prágai és a pozsonyi egyetem mellett két évtizedes együttműködést alakított ki a *grazi Karl-Franzens-Universität* jogtörténeti tanszékével. Gemot Kocher tanszékvezető professzorral, a jogtörténeti kutatásokhoz a vizuális információkat (a régészeti

leleteket és a képi ábrázolásokat) is segítségül hívó ún. *Rechtsarchäologie* (jogrégészet) irányzat képviselőjével 1992-től, *Zeichen und Symbole des Rechts* jogi ikonográfiai monográfiája megjelenésének évétől hirdettek közös szemináriumot húsz éven át Pécsen, illetve Grazban. Az együttműködés eredménye nemcsak Kocher professzor több tízezer felvételtől álló jogtörténeti képgyűjteményének a közös jogi kultúrtörténeti szeminárium rendelkezésére bocsátása, illetve monográfiájának magyar nyelvű megjelenítése a pécsi tanszék gondozásában, hanem Kajtár István mind nagyobb számú és változatos tematikájú jogi kultúrtörténeti tanulmányainak publikálása, továbbá a jogi kultúrtörténet pécsi műhelyének megalakulása volt.

Kajtár István 2004-ben kiadott *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe* című monográfiája a kutatási terület és az egyetemi oktatás mindmáig meghatározó zsinórmértékévé vált. Ahogyan az utolsó, közös OTKA-kutatás eredményeit összegző, a jogi kultúrtörténet forrásairól, módszertani és elméleti kérdéseiről, eredményeiről (ezek között saját kezdeményezői szerepéről és 1982 és 2016 között megjelent mintegy negyven jogi kultúrtörténeti publikációjáról) írott áttekintésében fogalmazott: munkássága egyik legfontosabb eredményének azt tekintette, hogy a jogtörténeti szakma nyitottá vált a jogi kultúrtörténet iránt.

* * *

Zárásként néhány személyes gondolat... Tisztelt Professzor Úr, kedves István! Köszönöm Neked, hogy amikor az interdiszciplináris kutatásoknak még híre-hamva sem volt Magyarországon, Pécsen, az ÁJK Doktori Iskolájában a néprajz felől érkezve a jogtörténetben hazataláltam. Témát kaptam Tőled, bizalmat és hitet. Valódi mentorként – vagy ahogyan Te fogalmaztál, „szellemi atyaként” segítettél kutatóvá formálódásomban. Ahogyan hallgatóid, kollégáid tiszteltek szakmai tudásod, emberséged miatt, az számomra is példa volt az egyetemi oktatói pályán. Ha valami nehézség akadt, amit meg kellett oldani, fel-alá sétáltál hátad mögött összekulcsolt kézzel, és végül mindig volt néhány biztató, a nehézségeken tovább lendítő mondatod.

Most, hogy útra keltél – sajnos nem a tanulmányodban idézett háborúzó antik görögök hajóinak egyikén, hanem Kháron ladikján –, csak képzelem, hogy homlokodat ráncolva egy félmosollyal még visszafordulsz, és felemeled a mutatóujjad: „*Nem keseregni kell, hanem folytatni tovább...*”

Nagy Janka Teodóra

Jegyzet

¹ Prof. Visegrády Antal prof. Kajtár István „Jogi kultúrtörténet” címmel a Szent István Tudományos Akadémián tartott székfoglaló előadásán (Budapest, 2017. november 6.) elhangzott laudációja alapján.

A „Theorie und Praxis der Entrechtung in der zweiten Hälfte der Horthy-Ära im Vergleich mit dem NS-Regime” elnevezésű összehasonlító jogtörténeti workshopra 2019. szeptember 3–4-én került sor Pécsset, a Pécsi Tudományegyetemen működő Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport és a göttingeni Georg-August Egyetem Német Jogtörténeti és Polgári jogi Tanszékének közös projektje keretében. A rendezvény egy hároméves (2019. január 1.–2021. december 31.), az Alexander von Humboldt Alapítvány által támogatott kutatás első közös eseménye volt. Az együttműködés német és magyar kutatók részvételével valósul meg: a projekt tagjai arra törekednek, hogy feltárják magyar vonatkozásban a Horthy-korszak, német vonatkozásban pedig a nemzetiszocialista rendszer összehasonlításával a jogfosztó intézkedések elméleti hátterét és gyakorlati megvalósulását. Az előadások nyelve a német és az angol volt, a konferencián bemutatott kutatások német és magyar nyelven fognak megjelenni a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport elektronikus folyóirata, a *Diké*¹ következő számában.

Szeptember 3-án a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja, Fábíán Adrián habil. egyetemi docens köszöntötte a résztvevőket a kar Dékáni Tanácstermében tartott fogadással egybekötve. Az első nap folyamán Vitári Zsolt habil. egyetemi docens látta el a moderátor szerepét. Előadást tartott prof. dr. Eva Schumann (Georg August Egyetem, Göttingen), Antal Tamás habil. egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem),

„Theorie und Praxis – der Entrechtung in der zweiten Hälfte der Horthy-Ära im Vergleich mit dem NS-Regime”

Összehasonlító jogtörténeti workshop

(Pécs, 2019. szeptember 3–4.)

Herger Csabáné habil. egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem), Helen Abram (Georg August Egyetem, Göttingen), valamint Schweitzer Gábor habil. egyetemi docens (Nemzeti Közszerződési Egyetem, Budapest) és Vörös Károly István mestertanár (Leőwey Klára Gimnázium, Pécs).

Eva Schumann² (*Die Akademie für Deutsches Recht und ihre Beziehungen zu Ungarn – A Német Jogi Akadémia és kapcsolatai Magyarországgal*) a Német Jogi Akadémia 1933-ban történt megalapításának bemutatását követően ismertette az Akadémia szervezeti felépítését

és munkáját, majd bővebben a nemzetközi kapcsolatokra, a közreműködő külföldi kutatókra és munkásságukra helyezte a hangsúlyt. Az Akadémia lapja (*Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht*) – amelynek szerzői között több magyar jogász is volt – külföldön megjelenő számának széles olvasóközönsége volt. Az előadás lényegi részét képezte a magyar jogtudósok írásaiba adott bepillantás és a német–magyar jogi kapcsolatokkal foglalkozó munkabizottság tevékenységének feltárása, amelynek tagjai voltak olyan ismert jogászok, mint Angyal Pál vagy Magyary Zoltán.

Antal Tamás³ (*Chapters from the History of the Hungarian Ministry of Justice in World War II – Fejezetek a magyar Igazságügyi Minisztérium történetéből a II. világháború idején*) rámutatott, hogy a magyar Igazságügyi Minisztériummal kapcsolatos kutatása során a legnagyobb kihívást az jelentette, hogy az erre vonatkozó levéltári iratok nagy része 1956-ban megsemmisült. A fennmaradó, töredékes iratok alapján bemutatta a második világháború időszakából a Minisztérium történetének egyes fontos fejezeteit, amelyek a következő témák köré csoportosultak: az országhoz visszatért területek, a nemzeti politika szolgálata, a zsidótörvények és ezzel párhuzamosan a közérdek felügyelete, Vladár Gábor mint igazságügyi miniszter. Ezeknek a területek a megjelenése egyben jelezte a polgári korszak Igazságügyi Minisztériuma történetének végét.

Herger Csabáné⁴ (*Rechtsprechung des Königlichen Gerichtshofs Pécs nach dem Inkrafttreten des dritten Judengesetzes – A pécsi királyi törvényszék igazságszolgáltatási tevékenysége a harmadik zsidótörvény hatálybalépését követően*) előadását Gustav Radbruch német jogtudós 1946-ban közölt, a nemzetiszocialista rendszerre vonatkozó gondolatával kezdte, amelyben elhatárolta egymástól az igazságosságot és a jogtalanságot, előrevetítve az ún. zsidótörvényekkel kialakult helyzet jogi és erkölcsi szempontú visszasságát. A kutatás – amely több ezer, levéltárban feltárt jogvitán alapul – arra kereste a választ, hogy a pécsi bírók hogyan érveltek az adott történelmi helyzetben, milyen családjogi ügyek fordultak elő a vizsgált korszakban, illetve milyen szociális jelentősége volt a diszkrimináló jogi normáknak. A családjogi ügyek között tizenhat jogeset példáján keresztül részletesen ismertette a házasság megtámadása, a nő- és gyermektartás, az örökbe fogadás, valamint az ajándékozási és örökösödési szerződések eseteit, mindezeket abban a vonatkozásban, hogy volt-e és ha igen, milyen szerepe volt a zsidó származásnak, illetve vallásnak az ügyek megítélésében.

Helen Abram (*Ehegesundheit – Überblick über die Entwicklungen anhand der Gesetzgebung im Dritten Reich und internationale Dimensionen – Házassági egészség – a fejlődés áttekintése a Harmadik Birodalom törvényalkotása és nemzetközi dimenziók alapján*) előadásának főbb pontjai között vizsgálta a házassági egészség fogalmát (*Ehegesundheit*), amely a „házastársak képességét jelentette az egészséges leszármazó nemzésére”, valamint azt, hogy milyen módon kapcsolódik ehhez a fajtisztaság (*Rassenhygiene*) és a fajnemesítés (*Eugenik*). Ezt követően ismertette a német törvényalkotásnak a téma szempontjából

jelentős mozzanatait, kitért a személyi jogállásról szóló törvényre (1920), a munkanélküliség csökkentéséről szóló törvénynek a házastársak orvosi vizsgálatára vonatkozó részére (1933), a német nép fajtisztaságának megőrzéséről szóló törvényre, amely bevezette a házassági képességre vonatkozó bizonyítványt (1935), valamint a házassági törvényre, amely megkönnyítette a válások menetét (1938). Ehhez hasonló szabályozás Magyarországon az ún. harmadik zsidótörvényt követően volt jelen. Következtetése alapján ugyan más államok is elrendeltek fajtisztaságra hivatkozó házassági tilalmakat, ugyanakkor a német törvényhozás egyedülállóan számított „az állam és a nép védelme érdekében” hozott megszorító intézkedéseivel.

Schweitzer Gábor⁵ és Vörös István Károly (*The „First Tannery of Pécs” during the Years of Anti-Jewish Legislation – Az „első pécsi bőrgyár” a zsidóellenes törvényalkotás idején*) előadása azt szemléltette, hogy milyen következményekkel jártak az 1938-tól kezdődően elfogadott zsidóellenes törvények és rendelkezések a korabeli Pécs egyik legjelentősebb, széles körű nemzetközi kapcsolatokkal is rendelkező gazdasági vállalkozása, az Első Pécsi Bőrgyár Rt. vonatkozásában. A levéltári kutatások első eredményeit is felhasználó áttekintés bemutatta az Első Pécsi Bőrgyár Rt. szerepét a város gazdasági életében (különös tekintettel Róth Sándor két évtizedes vezérgazgatói működésére), az ún. második zsidótörvény (1939. évi IV. tc.) hatásait a bőrgyári alkalmazottakra, az 1944-es elbocsátásokat, a „zsidó” részvényesek 1944-es összeírását, végül a bőrgyár alkalmazottait a soá áldozatai között.

A workshop következő napján, szeptember 4-én a Pécsi Tudományegyetem Rektori Tanácstermében hangoztak el változatos témájú előadások Paksy Zoltán történész, főlevéltáros (MNL Zala Megyei Levéltára), Hábel János (helytörténész), Lehotay Veronika egyetemi adjunktus (Miskolci Egyetem), Tim Schütz (Georg August Egyetem, Göttingen), Vitári Zsolt (Pécsi Tudományegyetem), Timo Albrecht (Georg August Egyetem, Göttingen), Kunt Gergely egyetemi tanársegéd (Miskolci Egyetem), Niklai Patrícia Dominika PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem), valamint Horváth Máté (Pécsi Tudományegyetem) és Kövér Bálint (Pécsi Tudományegyetem) részéről. A délelőtti szekció moderátora Eva Schumann volt, míg a délutáni előadásoké Herger Csabáné.

Paksy Zoltán⁶ (*The Implementation of the Hungarian „numerus clausus” Act in the University of Pécs – A magyar „numerus clausus” törvény alkalmazása a Pécsi Tudományegyetemen*) az 1920. évi XXV. törvénycikk (ún. numerus clausus törvény) egyes rendelkezéseinek értelmezését követően ismertette az antiszemita hallgatói szervezetek 1922-es követeléseit, amelyek a numerus clausus törvény szigorúbb alkalmazására irányultak. A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem, majd az áthelyezését követően az előbbi jogutódjaként a Pécsi Tudományegyetem rektorainak (Halasy-Nagy József, Vasváry Pál) felfogásán keresztül mutatta be az egyetem különböző szakjain a római katolikus, más keresztény és izraelita hallgatók számát, valamint ezek alakulását az 1920/21 és 1925/26-os tanévek között. Kiemelt hangsúlyt helyezett az újonnan

felvettek vallási megoszlásának bemutatására és a „kvóta” alkalmazására vagy annak mellőzése indokaira.

Hábel János⁷ (*Bürgermeister Dr. Lajos Esztergár und die „Lösung der Judenfrage” in Pécs – Dr. Esztergár Lajos polgármester és a „zsidókérdés megoldása” Pécsen*) Esztergár Lajos pécsi polgármester életútján keresztül mutatta be a zsidóság helyzetét Pécsen. Kitért a polgármester nézeteire szakmai írásai ismertetésével, illetve a különböző megszorításokra, amelyek rendeleti szinten korlátozták a zsidó lakosság jogait, így például a megkülönböztető jelzés viselése, a gépjárművel és rádióval való rendelkezésük megszorítása, utazásuk korlátozása, értelmiségiek elbocsátása, vagyonuk bejelentése és zár alá vétele, lakásaik igénybevétele és átköltöztetésük, üzleteik bezárása. Az országos hatályú rendeleteket Esztergár Lajos helyi intézkedéseivel összekötve bemutatta a Pécsre jellemző, a polgármester buzgóságát jelző szabályozásokat.

Lehotay Veronika⁸ (*Strafrechtliche Rechtsprechung im Komitat Borsod-Abauj-Zemplén. Die königliche Staatsanwaltschaft – Büntetőjogi igazságszolgáltatás Borsod-Abauj-Zemplén megyében. A királyi államügyészség*) külföldi és Borsod-Abauj-Zemplén megyei levéltár kutatásaira alapozva tárta fel a Miskolci Törvényszék munkáját az 1944-es évre vonatkozóan, a zsidótörvényekkel és a hozzájuk kapcsolódó rendeletekkel kapcsolatban. Bemutatta a büntetőperek jellegzetességeit, valamint a zsidótörvényekkel kapcsolatos perekből is ismertetett példákat. Előadásának főbb kérdései a következők voltak: Hogyan változtak a bűncselekményi kategóriák a jogkorlátozó törvények és a háború hatására? Milyen ítéletek születtek? Milyen szerepe volt Miskolci Törvényszéknek az 1938 és 1944 között született zsidótörvények alapján indított eljárások megindításában, foganatosításában, a diszkriminatív joggyakorlat megvalósításában? Mennyire vették igénybe a perben részt vevők a perorvoslati lehetőségeket? Mindezekre a válaszokat a levéltárban feltárt jogeseteken keresztül adta meg. Következtetésként megerősítette azt az előzetes feltevést, hogy vidéken viszonylag kevés zsidótörvénnyel összefüggő per indult. Sok esetben már az ügyészségi szakban megszüntették az eljárást a bizonyítékok hiánya miatt, illetve kellő bizonyítékok megléte esetén pedig a deportálás miatt nem került sor az eljárás további szakaszaira.

Tim Schütz („*Zum Schutze der Gemeinschaft berufen*”). *Der Antiliberalismus in der ungarischen Strafrechtentwicklung der 1930er Jahre und sein Verhältnis zur „Rechtserneuerung” im deutschen Strafrecht – „A közönség védelme érdekében”. Az antiliberalizmus a magyar büntetőjogfejlődésben az 1930-as években és viszonya a „jog megújításához” a német büntetőjogban*) előadása kezdetén elemezte a magyar és a német büntetőjog-tudomány szerzőinek meglátásait, összehasonlítva Georg Dahm és Friedrich Schaffstein, a nemzetiszocialista rendszer jelentős képviselői, valamint Ráczy György magyar jogász 1933-as műveinek megegyező és eltérő nézeteit az antiliberalizmus megjelenésének vonatkozásában. A magyar és német büntetőjogi jogalkotás eredményei alapján vizsgálta a becsületbüntetések formáit, majd arra a következtetésre jutott, hogy a Harmadik Birodalom jogfejlődé-

se nem csupán mintát, hanem egyben igazolási alapot is jelentett a magyar büntetőjog-tudomány számára. A nemzetiszocialista „jogmegújítástól” eltérően a magyar büntetőjogi reformok számára kiindulópontot az 1930-as évek végéig „az állam”, nem pedig „a nép vagy a rassz” jelentett, utóbbi először a második világháború során nyert jelentőséget.

Vitári Zsolt⁹ (*Minderheitenrecht in Ungarn in der Zwischenkriegszeit und dessen Anwendung im Alltag am Beispiel der Ungarndeutschen – Kisebbségi jog Magyarországon a két világháború közötti időszakban és alkalmazása a mindennapokban a magyarországi németek példáján*) bemutatta Magyarország különleges esetét a nemzetállamok kialakítására tett törekvések sorában: a XIX. században a magyar lakosság az ország többi nemzetiségének vonatkozásában nem érte el a 40%-ot, így a század végére a kultúrnemzet koncepciójának erősödése volt látható. Ennek megfelelően a magyarosítás jegyében megjelentek az etnikai kisebbségek asszimilációjára irányuló törekvések, amelyek megalapozták a nyelvi-nemzeti irányokat. Előadásában a nyelvi és kisebbségpolitikai megszorító intézkedéseket vizsgálta a magyarországi németek vonatkozásában, részletesen kitérve az óvodák és iskolák kérdéseire a nyelvhasználat és az iskolatípusok ismertetésén keresztül, valamint hangsúlyt helyezett a német többségi lakosságú települések helyzetére (elsősorban Baranya, Somogy és Tolna megyében).

Timo Albrecht (*Die rechtliche Lage der deutschen Minderheit im Ungarn der Horthy-Ära – A német kisebbségi jogi helyzete Magyarországon a Horthy-korszakban*) rámutatott arra, hogy a kisebbségekre vonatkozó terminológia erős politikai karaktert nyert Magyarországon Trianon után, majd elhatárolta egymástól a nemzeti kisebbség, a nemzetiség és a népcsoport jelentéstartalmát, az ezekre vonatkozó jogi szabályozást, kiemelve a központi témákat e tekintetben: iskola, egyház, nyelvhasználat, valamint autonómia. A magyarországi német kisebbségre vonatkozó, 1920 és 1944 közötti számadatok ismertetését követően részletesen kifejtette a jogi helyzetük megítélését 1848-tól kezdődően a Horthy-korszakon át, kitérve a Magyarországi Németek Népművelési Egyesülete (*Ungarländisch-Deutscher Volksbildungsverein*) és a Magyarországi Németek Népi Szövetsége (*Volksbund der Deutschen in Ungarn*) tevékenységére. Előadása zárásaként ismertette a Magyarországon élő német kisebbség témájának megjelenését a Német Jogi Akadémián.

Kunt Gergely¹⁰ (*Psychological Coping Mechanisms of a Jewish Hungarian Teenager, Lilla Ecséry – Egy zsidó magyar tinédzser, Ecséry Lilla pszichológiai nehézségeket feldolgozó mechanizmusai*) Ecséry Lilla zsidó magyar fiatal lány 1944 januárjától 1945 márciusáig tartó naplójegyzéseit vizsgálta, amelyen keresztül betekintést adott a serdülőkorral járó aggodalmaiba és üldöztetéssel kapcsolatos küzdelmeibe egyaránt. Lilla színészi pályára készülve úgy fogta fel megpróbáltatásait, mint afféle gyakorlást a későbbi nagy szerepekre. A realitással szembeni további menedéket jelentett számára a spiritualitás: családja a második világháború alatt – sok más zsidó családhoz hasonlóan – áttért a kereszténységre annak érdekében, hogy el-

kerülje az üldöztetést, ennek ellenére Lilla buddhistaként azonosította magát, elsősorban a reinkarnációban való hitére alapozva, amelyet a buddhizmus legfőbb tanának tartott, és amely keresztény elemekkel keveredve segített neki átvészelní a holokauszt szenvedéseit.

Niklai Patrícia Dominika (*Kulturpolitik in Ungarn. Unterrichtsverwaltung zwischen 1933 und 1945 im Komitat Baranya – Magyar kultúrpolitika. Közoktatásügyi igazgatás Baranya megyében 1933 és 1945 között*) kutatását levéltári iratokra és korabeli folyóiratokra alapozta, amely alapján megállapította, hogy az 1933 és 1945 közötti magyar kultúrpolitika központjában a keresztény-nemzeti ideológia állt. A nemzetnevelés eszméinek végrehajtása érdekében szükséges volt a tanítók folyamatos ellenőrzése, amelyre a közvetlenül a vallás- és közoktatásügyi miniszternek felelős és neki jelentő, a helyi viszonyokat ismerő tankerületi főigazgatók voltak hivatottak, fontos szerepet játszva ezzel az oktatásügy központosításában. A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló törvény tartalmazott korlátozásokat az iskolákra vonatkozóan, azonban az izraelita felekezeti fenntartású iskolákra nem terjedt ki ezeknek a rendelkezéseknek a hatálya; ez a kivétel a baranyai tanfelügyelőség illetékességi területén két izraelita iskolát érintett, a mohácsi és siklósi iskolákat. A korlátozás ugyanakkor más felekezet iskoláira ugyanúgy vonatkozott, mint a községi, társulati, állami iskolákra, ezek esetében sem lehetett zsidót alkalmazni: a levéltári iratok alapján részletesen bemutatta, hogy a származás igazolása végett a tanítóktól mely iratok voltak szükségesek.

Horváth Máté és Kövér Bálint (*War Crimes and Crimes against Humanity in Baranya County during World*

War II. The People's Tribunal Pécs, 1945–1950 – Háborús bűncselekmények és emberiség elleni bűncselekmények Baranya megyében a második világháború alatt. Pécsi Népbíróság, 1945–1950) háborús bűncselekményekkel foglalkozó előadásukat alapos levéltári munkára építették, nagyjából ezer jogeset átvizsgálását követően ismertették a legérdekesebbeket. Többek között a következő megállapításokat tették: Baranyában jelentős számú német nemzetiségű kisebbség élt, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy a népellenes büntett vádjával indított ügyek vádlottjai között sok magyarországi német került ki; a népellenes bűncselekmény leggyakoribb formája a *Volksbund der Deutschen in Ungarn* (Magyarországi Németek Népi Szövetsége) nevű szervezetben való tagság, illetve a szervezettel összefüggő tevékenység volt; általánosnak mondható, hogy a bíróság népellenes büntett elkövetésében bűnösnek nyilvánította a terhelteket akkor is, ha csupán tagja volt a *Volksbund*-nak anélkül, hogy ott bármiféle fontosabb feladatot ellátott volna; a terheltek rendszerint azzal védekeztek, hogy a *Volksbund*-tagok különböző de facto „privilegiumokat” kaptak, és ezek reménye motiválták őket a belépésre.

A konferencia zárásaként a projektagok megbeszélést folytattak a kutatások jövőbeli irányairól és a lehetséges feltárható forrásokról. A rendezvény remek alkalmat szolgáltatott arra, hogy az 1930-as és 1940-es évek jogfosztó rendelkezéseit különböző vonatkozásaiban megközelítve szakmai viták alakuljanak ki, és körvonalazódjanak a projekt további lépései.

Niklai Patrícia Dominika

Jegyzetek

¹ <https://journals.lib.pte.hu/index.php/dike>

² A témában megjelent tanulmányai: SCHUMANN, Eva (szerk.): *Kontinuitäten und Zäsuren Rechtswissenschaft und Justiz im »Dritten Reich« und in der Nachkriegszeit*. Göttingen, 2008, Wallstein Verlag, 376 p.; SCHUMANN, Eva: Die Göttinger Rechts- und Staatswissenschaftliche Fakultät 1933–1955. In SCHUMANN, Eva (hrsg.): *Kontinuitäten und Zäsuren. Rechtswissenschaft und Juristen im »Dritten Reich« und in der Nachkriegszeit*. Göttingen, 2008, Wallstein Verlag, 65–121. p.

³ A témában megjelent tanulmányai: ANTAL Tamás: *Az Igazságügyi Minisztérium története. 1867–1944. Fejezetek a polgári kor évtizedéből*. Budapest, 2018, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 327 p.; ANTAL Tamás: A Magyar Királyi Igazságügyminisztérium Vladár Gábor megbízatása idején. In RÉVÉSZ Béla (szerk.): *Jogalkotás és kodifikátorok: Vladár Gábor emlékülés*. Szeged, 2016, Iurisperitus Bt., 47–54. p.

⁴ A témában megjelent tanulmányai: HERGER Csabáné: Az igazságság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban (1920–1944). *Jura*, 2019. 1. sz. 94–103. p.; HERGER Csabáné: Eherecht in Ungarn (1918–1945). In LÖHNIG, Martin (hrsg.): *Eherecht nach dem Großen Krieg*. Tübingen, 2019, 40–84. p.; HERGER Csabáné: A Pécsi Közigazgatási Kamara 1938 és 1945 között. *Diké – A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténelmi Kutatócsoport folyóirata*, 2018. 1. sz. 20–43. p.; HERGER Csabáné: Auf dem Weg zur Autokratie? Kirchenpolitik in der Horthy-Ära in Ungarn. *Krakowskie Studia z Historii Państwa Prawa*, 2017. 1. sz. 69–95. p.

⁵ A témában megjelent tanulmányai különösen: SCHWEITZER Gábor: A Pécsi Ügyvédi Kamara a zsidótörvények korában (1938–1944).

Diké – A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténelmi Kutatócsoport folyóirata, 2018. 1. sz. 44–58 p.; SCHWEITZER Gábor: Joggyenlőség versus jogfosztás. A magyarországi alkotmányjog-tudomány és az úgynevezett zsidótörvények kora. In MOLNÁR Judit (szerk.): *A nagypolitikától a hétköznapokig. A magyar holokauszt 70 év távlatából*. Budapest, 2016, Balassi Kiadó, 157–169. p.; SCHWEITZER Gábor: A pécsi zsidóság gettósítása és deportálása Arató Jenő naplójegyzetében. In NAGY Mariann (szerk.): *Velünk éltek – velünk élnek: fejezetek a magyarországi és a Pécs-baranyai zsidóság történetéből*. Pécs, 2015, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet, 147–160. p.; SCHWEITZER, Gábor: Responses in Hungarian Constitutional Theory to the so-called anti-Jewish Laws (1938–1943). *Journal on European History of Law*, 2014. 2. sz. 67–72. p.; SCHWEITZER, Gábor: The age of discrimination. Marginalizing jews in the Hungarian local government regime 1920–1941. In DINER, Dan (ed.): *Jahrbuch des Simon Dubnow Instituts – Simon Dubnow Institute Yearbook 10*. Göttingen, 2011, Vandenhoeck und Ruprecht, 273–284. p.; SCHWEITZER, Gábor: Anti-Jewish laws in judicature Practice of the Administrative Court. In MOLNÁR, Judit (ed.): *The Holocaust in Hungary: a European Perspective*. Budapest, 2005, Balassi Kiadó, 167–179. p.

⁶ A témában megjelent tanulmányai: PAKSY Zoltán: A numerus clausus meghaladása. Méhely Lajos és a „tudományos” fajvédelem Magyarországon az 1920-as években. In MOLNÁR Judit (szerk.): *Jogfosztás – 90 éve: Tanulmányok a numerus claususról*. Budapest, 2011, Non-profit Társadalomkutató Egyesület, 121–132. p.; PAKSY Zoltán: A pécsi zsidóság társadalomtörténete. *Pécsi Szemle*, 2001. 4. sz. 64–71. p.

⁷ A témában megjelent tanulmányai különösen: HÁBEL János (vál., szerk.): *Pécsi levelek 1944-ből. Dokumentumok a „zsidókérdés” pécsi megoldásáról.* Pécs, 2016, Kronosz Kiadó, 416. p.; HÁBEL János: „Elköltözött” szomszédaink – A pécsi zsidóság 1944-ben. Pécs, 2014, Pro Pannonia, 160. p.

⁸ A témában megjelent tanulmánya különösen: LEHOTAY Veronika: A Miskolci Királyi Ügyészség tevékenysége 1938 és 1944 között. *Diké – A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport folyóirata*, 2018. 1. sz. 7–19. p.; LEHOTAY Veronika: Változások a büntetőjogban a két világháború közötti Magyarországon. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parenga II: Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére.* Budapest, 2018, ELTE Eötvös Kiadó, 179–186. p.; LEHOTAY Veronika: The changing conditions of equality: the anti-Jewish laws and centralized executive power between 1938 and 1944. *Publicationes Universitatis Miskolciensis Series Juridica Et Politica*, 2018. 1. sz. 7–18. p.

⁹ A témában megjelent tanulmányai különösen: VITÁRI Zsolt: Krieg als Katalysator der Jugendemanzipation? Ungarndeutsche Kinder und Jugendliche und deren Politisierung und Mobilisierung vor

und während des Zweiten Weltkriegs. In FENDL, Elisabeth – MEZGER, Werner – PAREDES ZAVALA, Saray – PROSSER-SCHELL, Michael – RETTERATH, Hans-Werner (hrsg.): *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde. Bewegte Jugend im östlichen Europa. Volkskundliche Perspektiven auf unterschiedliche Ausprägungen der Jugendbewegung seit dem ausgehenden 19. Jahrhundert.* Münster, 2017, Waxmann Verlag GmbH, 32–50. p.; VITÁRI Zsolt: A német ifjúsági mozgalom a két világháború közötti Magyarországon mint identitást erősítő intézmény. Kisebbségi remények és többségi restriktciók. In VITÁRI, Zsolt (szerk.): *Minderheiten und Mehrheiten in ihren Wechselbeziehungen im südöstlichen Mitteleuropa. Festschrift für Gerhard Seewann zum 65. Geburtstag.* Pécs, 2009, Pécsi Tudományegyetem, 145–164. p.

¹⁰ A témában megjelent tanulmányai: KÁNTÁS Balázs – KUNT Gergely – SZABÓ Piroska – SZERÉNYI Ildikó: Egy napló társadalomtörténeti kontextusban. In UÓK: „Belső várkastély”. *Bicskey Erzsébet, egy fiatal lány naplója 1940–1946.* Nyíregyháza, 2019, Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, 211–245. p.; KUNT Gergely: *Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókban.* Budapest, 2019, Osiris Kiadó, 240 p.

Megjelent Nagy Mihály Zoltán és Denisa Bodeanu *(Le)hallgatásra ítélve. Márton Áron püspök lehallgatási jegyzőkönyvei (1957–1960)* című kötete, melynek bemutatójára 2019. szeptember 24-én a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltárának Bécsi kapu téri főépületében került sor.

A kötet Márton Áron, a Gyulafehérvári Római Katolikus Egyházmegye püspökének gondolatvilágába nyújt betekintést a Securitate, azaz a román kommunista titkoszolgálat lehallgatási jegyzőkönyvein keresztül. „Az életút feldolgozásának és értékelésének előfeltétele a magyar és a román történetírás együttműködése, valamint a korabeli levéltári források feltárása és szakszerű publikálása” – fogalmaz a kiadvány előszavában a szerzőpáros.

A szerzők: Nagy Mihály Zoltán történész, a Bihar Megyei Állami Levéltár főlevéltárosa, kutatási területe az erdélyi magyar történelmi egyházak és a román állam viszonya, illetve a romániai magyar közösség XX. századi társadalmi, politikai helyzete; Denisa Bodeanu történész, a Securitate Irattárát Vizsgáló Nemzeti Tanács tudományos munkatársa, szakterülete az etnikai és vallási kisebbségek helyzete Romániában a kommunizmus időszakában.

A könyvbemutatót Nagy Mihály Zoltán beszélgetőpartnere dr. Bánkúti Gábor történész és dr. Gárdonyi Máté plébános, egyháztörténész voltak. A programot dr. Szabó Csaba, a rendezvénynek helyszínt adó levéltár elnöke nyitotta meg. Beszédében felidézte Nagy Mihály Zoltánhoz fűződő régi barátságát, és azt, hogy a szerzőt már évtizedek óta foglalkoztatja Márton Áron figyelemre méltó pályája. Szabó Csaba kiemelte, hogy a gyulafehérvári püspök személye ugyanúgy megkerülhetetlen, mint Mindszenty József bíborosé, jóllehet a két egyházi vezető tevékenysége nem hasonlítható össze, mivel eltérő törekvéseiket más – diktatórikus – feltételek között próbálták keresztülvinni. Megnyitójában méltatta a román Állami Levéltár *(Arhivele Naționale)* és a Magyar Nemzeti Le-

Nagy Mihály Zoltán – Denisa Bodeanu: *(Le)hallgatásra ítélve. Márton Áron püspök lehallgatási jegyzőkönyvei (1957–1960)* című kötetének bemutatója

véltár közötti partneri kapcsolatot, mely elengedhetetlen a hasonló kötetek megszületéséhez.

Gárdonyi Máté, a PPKE Hittudományi Karának tanácskezelője felrajzolta a könyv szerkezetét: a két bevezető tanulmányt követi a kigyűjtött és rendszerezett forrásközlés. Gárdonyi Máté a kötet első bevezető tanulmányáról elmondta, hogy Nagy Mihály Zoltán Márton Áron életét és korát mutatja be a püspök születésétől az 1950-es évekig. Mint mondta, a szerző módszere túlmutat a megszokott életrajzi vázlatokon, mivel nem csupán a biográfiai adatokat veszi számba, hanem a történelmi kontextus megértéséhez és a forrásgyűjtemény megértéséhez szükséges háttérkutatást is elvégezte. A tanulmány feltárja az életrajzi adatok mögötti tapasztalatszerzéseket is: Kolozsvár szellemi pezsgését és az erdélyi vallásos neveletés szerepét Márton Áron jellemének formálódásában és a közösség iránti elkötelezettségében. Az írás egyes esetekben „mitoszrombolóként hathat a belső frontvonalak elemzésénél” – állapította meg Gárdonyi Máté.

A második bevezető tanulmányt a kötet társszerzője, Denisa Bodenu jegyzi, melyben a román titkosszolgálat szervezetét és munkáját tárja fel Márton Áron megfigyelése alapján. Gárdonyi Máté idézte a Securitate megállapítását a tanulmányból: a gyulafehérvári püspök „hivatalához méltón viselkedett”, és „nem változtat az elvein”. Denisa Bodeanu tanulmánya Márton Áron megfigyelésének módszertanát vizsgálta az 1938 és 1960 közötti időszakban.

Bánkuti Gábor, a PTE Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézetének habil. egyetemi docense a kötet forrásközlésével kapcsán felhívta a figyelmet arra, hogy valójában nem jegyzőkönyvekről, hanem technikai operatív leiratokról van szó, mivel a Securitate emberei a Márton Áron püspök dolgozószobájába falába rejtett lehallgatókészülékekkel felvetteket jegyzetelték le, és csak azt követően fűztek hozzá megjegyzéseket.

Bánkuti Gábor ismertette a kötet forrásbázisát: a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Levéltárának (*Arhiva Consiliului Național pentru Studia Arhivelor Securității*) Megfigyelési Állományában két Márton Áronra vonatkozó személyi dosszié található: az első „Mures” fedőnevű dosszié 174 kötetből álló, míg a második, az „Urania” fedőnevű 62 kötet együtt, közel 77 000 oldal. A két dosszié 236 kötetből 153 tartalmaz lehallgatási jegyzőkönyvet.

Bánkuti Gábor kiemelte, hogy a keleti blokk országaiban egyedülálló az egy megfigyelthez kapcsolható fennmaradt forrásanyag mennyisége. A magyar nyelven elhangzott beszélgetéseket románul jegyezték le, így a kötetben megjelent forrásokat vissza kellett fordítani ma-

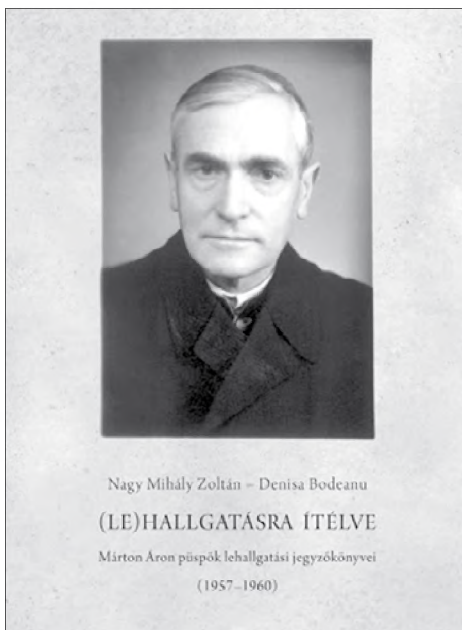
gyarra. Bánkuti Gábor felhívta a figyelmet a forrástípus nehézségeire: a lehallgatási jegyzőkönyvek nem narratívák, a beszélgetések közben kristályosodik ki a gondolat. További történeti nehézséget jelent, hogy operatív leiratokkal párhuzamosan kell követni Márton Áron hagyatékát a beszélgetések kontextusának és háttérinformációinak felfedése érdekében.

Fontos, hogy bár tiszta, manipuláció nélküli forrásnak tekintheti a történész az adott anyagot, de minden iratot a maga kontextusában, a beszélgetőtársra vonatkozó háttérinformációkkal együtt kell értékelnie.

Összességében Denisa Bodeanu tanulmánya alapján is megállapítható, hogy Márton Áron lehallgatása kudarcot vallott. A sikertelen ügynökhálózat állítási kísérlet után a „bepoloskázás” sem hozott eredményt a nagy anyagi és humán erőforrások ráfordítása ellenére sem. A román politika nem engedhette meg magának, hogy mártírt csináljon a püspökből, így az újabb letartóztatástól is elálltak.

A rendezvény végén Nagy Mihály Zoltán egészítette ki a hallottakat, bemutatta a kötet keletkezésének körülményeit, és megemlékezett a történeti forrás jelentőségéről és különlegességéről, amiben „maga a szereplő beszél”, és a döntések pillanatát örökíti meg reflexió nélkül. Célja megragadni a történeti valóságot. A forrásgyűjtemény bemutatja az egyház hitbéli rendszerének változásait a tárgyalt időben. A szerző köszönetet mondott a mindenkinek, aki közreműködött a kötet megjelenésében, és kilátásba helyezte a második kötet kiadását, mely az 1960 és 1980 közötti leiratokat tartalmazhatja majd.

Heil Kristóf Mihály

Nagy Mihály Zoltán – Denisa Bodeanu
(LE)HALLGATÁSRA ÍTÉLVE
Márton Áron püspök lehallgatási jegyzőkönyvei
(1957–1960)

Budavár visszafoglalása

Beszámoló a Budavár visszafoglalásának 333. évfordulójára rendezett történetiszakmai konferenciáról

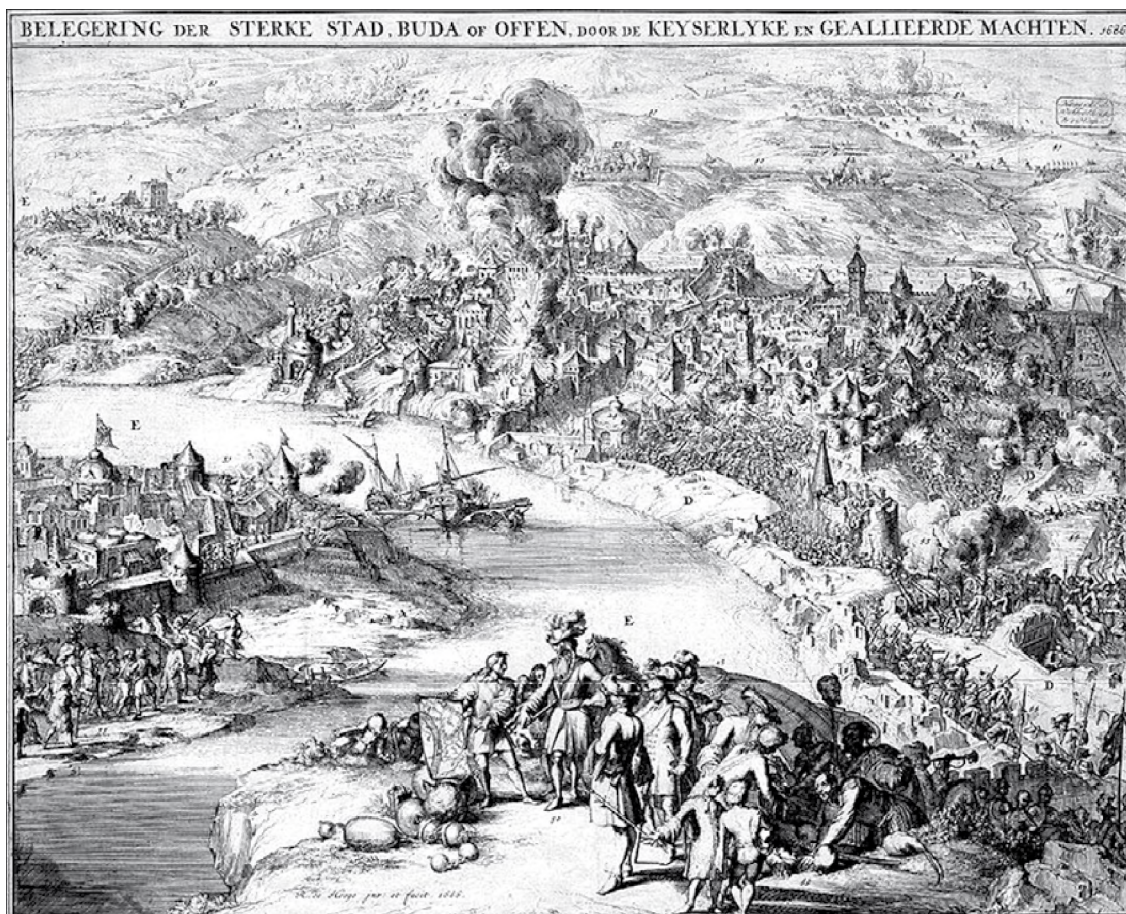
Budavár visszafoglalásának 333. évfordulója alkalmából rendeztek történeti konferenciát 2019. szeptember 13-án az Újvárosháza dísztermében. Az esemény a Petneházy Alapítvány és a Budai Polgári Casino együttműködésének köszönhetően jött létre. Az esetm-

nyen az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport is képviseltette magát.

A konferencia Tarlós István főpolgármester és a szervező Petneházy Alapítvány képviselőinek ünnepi megnyitójával kezdődött. Tarlós István röviden összefoglalta Buda városának történetét – a hódoltság idejére koncentrálna, majd kiemelte a magyar néplelek erejét: „Egy nép karaktere a múltbeli erőfeszítések, az odaadás és az áldozathozatal által alakul, erősödik” – fogalmazott a városvezető, utalva nemzetünk becsülendő múltbeli teljesítményeire.

A lélekemelő szavakat követően kezdődött a konferencia szakmai programja: öt meghívott történész két blokkban ismertette kutatási eredményeit a magyar–török harcok és Buda várának visszafoglalása témakörében.

Az ünnepélyes megnyitót követő első részben Fodor Pál turkológus, az MTA Bölcsészettudományi Kutató-

Buda visszafoglalása (Romeyn de Hooghe egykori metszete)

központ főigazgatója és Pálffy Géza az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont tudományos tanácsadója, a Lendület-kutatócsoport vezetője tartott előadást. A két kiváló történész kontextusba helyezte a magyar–oszmán kapcsolatok történelmi fejlődését.

Fodor Pál *Buda és az oszmán hódítás* címmel tartott előadásában az ország három részre szakadásának és Buda elfoglalásának folyamatát, illetve az oszmán hódítás európai történelmi háttérét ismertette. Beszélt a megosztott kontinens nehézségeiről: a francia Habsburg ellentétéről, a kibontakozó reformáció okozta vallási megosztottságról – mely lefoglalta a pápa figyelmét – és az olasz városállamok viszályairól, továbbá kifejtette a török birodalom különböző expanziós elképzeléseit, valamint az 1520-ban apja, I. Szelim halálát követően trónra lépő I. (Nagy) Szulejmán szultán ambícióit az európai hegemoniáért folytatott küzdelemben.

Az ifjú uralkodó – engedve a ruméliai hadak lobbijának – hamar a közép-európai területek felé kívánt terjeszkedni, kihasználva az I. Mátyás uralkodását követő zűrzavaros időket. Fodor Pál hangsúlyozta, hogy a fent említett reálpolitikai adottságokon túl Szulejmán magát egyrészt Nagy Sándor, másrészt a Bizánci Birodalom örökösének tartva kötelezettségének érezte birodalma határainak tágítását, és igényt tartott a római császári örökségre is. Nyugati expanziójának útjában első lépésként a Magyar Királyság állt. Követküldést követően már 1521-ben megindította első hadjáratát a déli magyar erősségek, Nándorfehérvár

és a Szabács ellen. 1526. augusztus 29-én aratott diadala meghatározónak bizonyult, a királyát vesztett magyar hadak megsemmisültek, így nyílt út vezetett az ország szívébe. Buda várát már 1526-ban feldúlták, lakossága egy részét elhurcolták, és kincseit kifosztották. Szulejmán 1529-ben indította második hadjáratát, melynek közvetlen célja már a német-római császári székhely, Bécs elfoglalása volt. A magyar területekre ismét benyomuló törökök kiszorították Ferdinánd erőit, és fogadták Szapolyai János hódolatát. Mohács után napra pontosan tizenöt évvel csellel foglalta el Budát: amíg a szultán az Óbudán felállított sátrában fogadta a magyar vezetőket, Izabella királynét, Török Bálintot, Werbőczy Istvánt és Fráter Györgyöt, addig a janicsárok beszivárogtak, és átvették a várát.

Buda végleg török kézre került, a szultán elkezdte saját képére formálni a várost és az országot, és új igazgatási egységeket hozott létre. A szandzsákok és vilajetek kialakítása mellett számos fürdőt, dzsámít, dervis kolostort és karavánzállást emeltek a városba.

Fodor Pál előadása végén röviden rávilágított az augusztus 29-i dátum jelentőségére a magyar–oszmán közös történelem kapcsolatában: 1521-ben a törökök ezen a napon sikerült elfoglalnia Nándorfehérvárt, 1526-ban ugyancsak ezen a napon mértek végzetes vereséget Mohácsnál II. Lajos hadaira, s végül 1541-ben szintén ezen a napon szerezte meg csellel Szulejmán Buda várát. Ezeken kívül még három – az előadáson el nem hangzott – jeles esemény köthető

a fenti naphoz a török hódoltság idejéből. 1532. augusztus 29-én vonult el a török Kőszeg vára alól a sikertelen ostromot követően, majd 1660-ban e napon került oszmán kézre Nagyvárad, s végül a konferenciához kapcsolódó legjelentősebb esemény tekintetében, Buda 1686-os ostrománál, pontosan 145 évvel a sikeres várfoglaló csel után, a várvédők sikertelenül próbáltak meg kitörni a Szent Liga által körbezárt várból, ami végül a vár elcsúszását eredményezte.

Pálffy Géza *A „hiányzó” főváros: Buda elveszte és visszafoglalása történelmi távlatokban* című szimpóziumában folytatta a „számmisztikai játékot”. Míg Fodor Pál a török XVI. századi hadjáratairól és Buda elfoglalásáról beszélt, addig Pálffy Géza az elfoglalt főváros hiányával s szerepköreinek más városok általi átvételével foglalkozott.

Pálffy számmisztikai játékát Buda visszavételének 333. évfordulója ihlette. Áttekintette a város és az ország helyzetét 555, 444, 333, 222, 111 év távlatából. Először Hunyadi Mátyás 1464-es koronázásának évéből kiindulva leszögezte, hogy Mátyás uralkodása alatt az ország európai középvezető állammá és regionális vezetőhatalommá vált budai központtal. Buda volt az ország politikai, gazdasági és kulturális központja. Ott székelt az uralkodó, ott (Rákosmezőn) ült össze az országgyűlés, e város volt a Kárpát-medence gazdasági centruma és a kereskedelmi útvonalak jelentős csomópontja.

444 évet visszatekintve látható, hogy a török erőfölény magában kódolta a vereséget. Pálffy az ország három részre szakadását mint egy „első Trianont” értékelte, minnek köszönhetően az ország elvesztette középhatalmi pozícióját a térségben. A kutató a területi veszteségeknél is nagyobb jelentőséget tulajdonított a hiányzó főváros okozta űrnek. Az ország és a régió valódi központ nélkül maradt. A királyság új fókuszusa csak a XVII. századi Pozsonyban kezdett el kifejlődni, miközben Bécs is jelentősen növekedett, és 1918-ig, mint birodalmi központ az ország „második fővárosaként” funkcionált. Erdélyben Gyulafehérvár szerepe erősödött meg. A hódoltság alatt a török közigazgatás és gazdaság központja Buda maradt, ami mellett Belgrádban és Zágrádban alakultak ki hosszú

távon fennálló regionális központok. Jól látható, hogy a XX. századi területi változások (Trianon) eredményeként létrejött új nemzetállamok mai fővárosai egyértelműen Buda török uralma idején törtek be a kieső politikai, gazdasági és kulturális térbe, melynek eredményeként végérvényesen megváltozott Kelet-Közép-Európa arculata.

Buda visszafoglalásának 333. évfordulója, majd a 222 éves múltidézés eredményeként Pálffy felidézte, hogy Buda – visszahódítása ellenére is – elvesztette korábbi súlyát, soha többé nem vált az uralkodók elsődleges rezidenciájává, s bár politikai szerepének jelentős részét visszaszerezte, a monarchia bukásáig csak másodhegedűs szerepet játszott Bécs mögött, hogy kicsit csalva az utolsó – 111 éves – visszatekintéssel, már újfent a megcsontított ország elsődleges politikai, gazdasági és kulturális centrumát láthassunk Budán, illetve Budapesten. Pálffy Géza összegzésében az 1541. évet az ország legnagyobb tragédiái között azonosította.

A konferencia második szekciójában három előadást hallgathattak meg a konferencia résztvevői. Domokos György hadtörténész, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum kutatója *Buda 1686. évi visszavétele európai keresztény összefogással* című előadásában részletesen bemutatta a város visszavételének harcászati vonatkozásait, majd Mihalik Béla egyháztörténész, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont tudományos munkatársa *Buda keresztény kézen. A Szentszék és Magyarország visszafoglalása (1686–1699)* címmel a pápa és az általa nyújtott támogatás szerepét mutatta be a törökellenes harcokban. Végül a konferencia szakmai részét Géza Eleonóra, az ELTE Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézetének habilit. egyetemi docense zárta, aki *Újra polgári élet Budán a 17–18. század fordulóján* című előadásában ismertette a város visszavételét követő újjáépítésének és fejlesztésének XVII–XVIII. századi történetét.

Az eseményt Brányik Ottó, a Budai Polgári Casino alapító elnöke hálaadó, ünnepélyes szavai zárták.

Heil Kristóf Mihály

HÍREK

• **2019. szeptember 20-án és 21-én** a krakkói Jagello Egyetem *Unions of States in the Past. Theory and Practice* címmel rendezett nemzetközi konferenciát, amelynek oktatói szekciójában Varga Norbert PhD egyetemi docens (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar) is előadást tartott. A tanácskozás második napján immár negyedik alkalommal került sor a krakkói egyetem és a Szegedi Tudományegyetem együttműködésének keretei között a lengyel–magyar hallgatói workshopra, amelyen hat magyar és négy lengyel joghallgató ismertette jogtörténelmi kutatásainak irányait és eredményeit.

• **2019. szeptember 25–27-én** a bécsi Juridicum adott otthont a *Mittel- und osteuropäischen rechtshistorischen Konferenz Wien 2019 / Central and Eastern European Legal History Conference Vienna 2019 (CEELHC)* című konferenciának. A közép- és kelet-európai kutatók részvételével zajlott tanácskozáson a külföldi előadók mellett a hazai tudományegyetemek jogtörténészei is képviselték magukat. A konferencia részletes programja elérhető a <https://ceelhc2019.univie.ac.at> oldalon.

• **2019. október 4-én** a Szegedi Törvényszéken mutatták be a SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténelmi Tanszéke által gondozott, a Szegedi Törvényszék történetét bemutató könyvsorozat negyedik kötetét (*Fejezetek a Szegedi Törvényszék 150 éves joggyakorlatából*). A kötet bemutatásán túl a Magyar Jogtörténelmi

Tudományos Diákkör tagjai a *Szerződési jog a gyakorlatban* címmel egy, a levéltári források által ihletett magánjogi pert modelleztek. A perszimuláció az első világháború által generált magánjogi problémák feltárására épült. A könyv megjelenését és a könyvbemutatót a Ráth György Bírósági Történelem és Hagyományápolás-pályázat tette lehetővé.

- **2019. október 31-én** adták át a Pro Scientia, Pro Arte és Junior Pro Scientia Aranyérmeket a Magyar Tudományos Akadémián. Pro Scientia Aranyérmet vehetett át Krusóczki Bence, a Szegedi Tudományegyetem hallgatója (témavezetők: Homoki-Nagy Mária, Varga Norbert) és Szépvölgyi Enikő, a Széchenyi István Egyetem hallgatója (témavezető: Mezey Barna).
- **2019. november 8-án** *A jogszolgáltatás története Hajdúszoboszlón* címmel újabb bíróságtörténeti kötetét mutatta be a Debreceni Törvényszék. A Hajdúszoboszlón megtartott rendezvényen Bódiné Beliznai Kinga PhD egyetemi docens (ELTE) ismertette és ajánlotta az olvasók figyelmébe a tanulmánykötetet, amely a negyedik része annak a sorozatnak, ami 2015-ben indult útjára, és eddig Debrecen, Berettyóújfalu és Hajdúböszörmény jogszolgáltatásának történetét dolgozta fel. A Megyeri-Pálffy Zoltán PhD egyetemi docens (DE) által szerkesztett hajdúszoboszlói kötet a DE Állam- és Jogtudományi Karának jogtörténeti, a MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának, valamint a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeum munkatársainak a közreműködésével készült. Megjelenését az Országos Bírósági Hivatal Ráth György Bírósági Történelem és Hagyományápolás pályázata támogatta.
- **2019. november 9-én** a Szegedi Tudományegyetem Doktori Tanácsa Pétervári Máté egyetemi adjunktus (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék) kiemelkedő színvonalon megszerzett tudományos fokozatának (PhD) elismeréseképpen a *Pro Laudanda Promotione Díjat* adományozta, amelynek átadására az Egyetem Napján került sor. Pétervári Máté PhD-fokozatát 2018. november 7-én védte meg *A járássok kialakítása az 1870:XLII. tc. alapján* címmel.
- **2019. november 13–15-én** kilencedik alkalommal került megszervezésre a Szegedi Jogtörténeti Napok a Szegedi Akadémiai Bizottság székházában, amelynek házigazdája Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár volt. A konferencia tematikáját színesítette, hogy az első magyar szerzői jogi törvény megszületésének 135. évfordulójáról külön szekcióban emlékezett meg, amelynek kezdeményezője és támogatója a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala volt. A konferencia részletes programja itt olvasható: https://tab.mta.hu/files/8315/7341/7164/20191113-15_Jogtorteneti_konferencia_program_2019.pdf.
- **2019. november 26-án** a MNL Országos Levéltára szervezésében az Országos Levéltár Lovagtermében zajlott

le a *Bírói hatalom és közigazgatás Magyarországon a dualizmus idején* tárgyú tudományos tanácskozás.

A 150 évvel ezelőtt, a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk kimondta: „Az igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülönítettik. Sem a közigazgatási, sem a bírói hatóságok egymás hatáskörébe nem avatkozhatnak.” A konferencia előadói főként arra keresték a választ, hogy melyek voltak az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elkülönítésének főbb jellemzői a XIX. század második felében Magyarországon; miként zajlott le a folyamat helyi szinten, melyek voltak a bírói hatalom és a közigazgatás elkülönítésének helyi sajátosságai; illetve miként került felállításra és hogyan működött a közigazgatási bíraskodás.

A konferencián a következő előadások hangzottak el: *Az 1869. évi IV. törvénycikk bevezetése és jelentősége* (Máté Gábor professor emeritus, NKE), *A közigazgatás és a bíraskodás elválasztása Debrecen szab. kir. városban a kiegyezést követően* (Antal Tamás habil. egyetemi docens, SZTE), *A bírói felelősség szabályozása a XIX. század második felében* (Bódiné Beliznai Kinga PhD egyetemi docens, ELTE), *A büntetőügyi igazgatás kérdése a bírói és a végrehajtó hatalom elválasztásának tükrében* (Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE), *A tőzsdebíróság kialakítása* (Horváth Attila tanszékvezető egyetemi tanár, NKE), *A királyi Kúria mint Semmitőszék működése* (Mikó Zsuzsanna általános főigazgató-helyettes, MNL).

- **2019. november 27-én** Horváth Attila egyetemi magántanárt (ELTE Állam- és Jogtudományi Kar), tanszékvezető egyetemi tanárt (NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszék) köszöntötték kollégái, barátai, pályatársai és tanítványai 60. születésnapja alkalmából. Az ünneplésre a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Horváth Attila oktatói pályafutását illusztráló képes albumot jelentetett meg.
- **2019. november 28–29-én** a jogtörténet-sz-társadalom méltó módon vett szakmai búcsút Kajtár István professzortól a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában szervezett tudományos konferencián. A joghistorikus műhelyeket képviselő előadók Kajtár professzor munkásságát méltatták, illetve a kutatási területéhez kötődő előadásokkal tisztelegtek életműve előtt *A jog kulturális holdudvara* emlékkonferencián.
- **2019. november 29-én** a NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karon került sor a kihágásokról szóló magyar büntető törvénykönyv, az 1879. évi XL. tc. elfogadásának 140. évfordulója alkalmából tartott tudományos tanácskozásra, ahol az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport együttműködő kutatói is – Máté Gábor professor emeritus (*A kihágás egységes anyagi jogintézmény*), Bódiné Beliznai Kinga PhD egyetemi docens (*Szegény a koldus, ha király is neve. Koldulás és bírói gyakorlat a Kbt. tükrében*), illetve Bathó Gábor egyetemi tanársegéd (*Kihágások a minisztertanács előtt 1878–1941*) – előadást tartottak.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bagossyné Körtvélyesi Mária bíró, Berettyóújfalvai Járásbíróság; **Balogh Elemér** tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Európai Jogtörténeti Tanszék; **Bathó Gábor** PhD-hallgató, egyetemi tanársegéd, NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Beke-Martos Judit** PhD tudományos munkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; ügyvezető, Ruhr-Universität Bochum, Juristische Fakultät, Zentrum für Internationales; **Bódiné Beliznai Kinga** PhD egyetemi docens, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Heil Kristóf Mihály** PhD-hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; tudományos segédmunkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; **Karácsony András** CSc egyetemi tanár, tudományos főmunkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; **Kárbin Ákos** PhD fősztályvezető főlevéltáros, MNL Országos Levéltára; **Képes György** habilitált egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Képesy Imre** tudományos segédmunkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; **Megyeri-Pálfi Zoltán** PhD tudományos munkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; **Mezey Barna** DSc egyetemi tanár, kutatócsoport-vezető, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; tanszékvezető, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Nagy Janka Teodóra** tanszékvezető egyetemi tanár, PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szociális Tanulmányok Tanszék; **Nagy Noémi** PhD tudományos munkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; egyetemi adjunktus, NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Nemzetközi Jogi Tanszék; **Niklai Patrícia Dominika** PhD-hallgató, PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Schlachta Boglárka Lilla** joghallgató, tanszéki demonstrátor, KRE Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék; **Stipta István** CSc egyetemi tanár, KRE Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék; **Szépölggyi Enikő** PhD-hallgató, SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

E számunk megjelenését az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport támogatta.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mailen a beliznai.kinga@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy 1000–1500 karakter terjedelmű német nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - Szerző(k) (vezetéknév kiskapitális), cím (kurzíválva), alcím (ha van, kurzíválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James prof.: *Az új-guineai shehnikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002, Gondolat, 340. p.
 - Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző, cím, a folyóirat címe (kurzíválva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője, a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzíválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998, Blanko, 56–99. p.
 - A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetéknéve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998, 98. p.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel

a Szerkesztőbizottság

INHALT

DIE SOUVERÄNITÄT DES RECHTS	
Vorwort	1
MEZEY, Barna – Unter dem ständigen Einfluss westlicher Institutionen	1
KARÁCSONY, András – Ein Schnappschuss über die Souveränitätsforschung	6
STIPTA, István – Die Rezeption von Cesare Beccarias Über Verbrechen und Strafen in Ungarn	10
MEGYERI-PÁLFFI, Zoltán – Die räumliche Souveränität der Rechtsanwendung – ein Forschungskonzept	16
KÉPESSY, Imre – „Als öffentlich-rechtliche Erwägungen mit privatrechtlichen Interessen in Konflikt gebracht wurden“ – Souveränitätsfragen an den Sitzungen der Konferenzen zur Reorganisation der ungarischen Rechtspflege	23
BEKE-MARTOS, Judit – Die Rolle der Souveränität in einem föderalen Staatensystem: die Wurzeln der Rechtsanwendung in der Rechtsgeschichte der USA	30
NAGY, Noémi – Verhältnis zwischen Sprache und Souveränität in der österreichisch-ungarischen Monarchie im Lichte der Gesetzgebung und der Rechtsanwendung	36
NAGY, Janka Teodóra – Die Bänderung der Souveränität: das Recht der Welt „von unten“ – oder die Rechtsbildung und Rechtsanwendung in den Bereichen des Volksrechtslebens	42
KÉPES, György – Union von Schweden und Norwegen, 1814–1905	47
BÓDINÉ BELIZNAI, Kinga – Entscheidungen der ungarischen Obergerichte	59
KÁRBIN, Ákos – War das Ungarn der österreichisch-ungarischen Monarchie in Bezug auf bestimmte internationale Wirtschaftsabkommen und das königliche Veto souverän?	64
BATHÓ, Gábor – Fragen der Modellierung in der ungarischen Regierungsstruktur zwischen 1848 und 1944	67
HEIL, Kristóf Mihály – Strukturübersicht über die Arbeit des Rechtsausschusses	75
SZÉPVÖLGYI, Enikő – Armenpflege im Dualismus, die Bedeutung der Gemeindeansässigkeit	81
ÜBER BÜCHER	
BALOGH, Elemér – Matthias Hunyadi und die Rechtspflege	88
SCHLACHTA, Boglárka Lilla – Ein wichtiges Buch zur Geschichte der Rechtsakademie von Keckskemét	90
BAGOSSYÉ KÖRTVELYESI, Mária – Wo haben wir angefangen?	92
IN MEMORIAM	
István Kajtár – NAGY, Janka Teodóra	93
RUNDSCHAU	
„Theorie und Praxis der Entrechtung in der zweiten Hälfte der Horthy-Ära im Vergleich mit dem NS-Regime“. Workshop zur vergleichenden Rechtsgeschichte (Pécs, 3–4. September 2019) – NIKLAI, Patricia Dominika	95
Zum Abhören (Scheitern) verurteilt. Protokolle über das Abfangen des Bischofs Áron Márton (1957–1960). Buchvorstellung des Buches von Zoltán Mihály Nagy und Denisa Bodeanu – HEIL, Kristóf Mihály	99
Rückeroberung der Budaer Burg. Historikerkonferenz anlässlich des 333. Jahrestages der Rückeroberung der Budaer Burg – HEIL, Kristóf Mihály	100
NACHRICHTEN	102
AUTOREN DIESES HEFTES	104

Auf der Titelseite:

Hans Kelsen (Prag, 1881 – Berkeley, 1973)

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Braunerder (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järveldaid (Tallinn),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice),
Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor,
Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Prof. Dr. Szabó Béla, Prof. Dr. Szabó István

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna
Redakteurin: Bódiné dr. Beliznai Kinga

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18
ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte
der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche,
Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität
der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität,
Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität,
Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna
Verlag: Gondolat Kiadó

EPIZÓDOK A PESTVIDÉKI KIRÁLYI TÖRVÉNYSZÉK TÖRTÉNETÉBŐL 1872–1944

Megyeri-Pálffi Zoltán

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk szentesítésének 150. évfordulója apropóján a Budapest Környéki Törvényszék az Országos Bírószági Hivatal által meghirdetett Ráth György Bírószági Történelem és Hagyományápolás pályázat keretében jelentette meg első bíróságtörténeti kötetét magyar és angol nyelven. A szerző, az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos munkatársa a műben a jogelőd intézmény, a Pestvidéki Királyi Törvényszék megszervezésének és épületeinek történetét dolgozza fel. Így szó esik a kötetben Pest vármegye székházáról, ahol 1872-ben kezdte meg munkáját a királyi törvényszék, valamint a budai Fő utcában kifejezetten a Pestvidéki Törvényszék számára emelt épületről, annak építéstörténetéről és építészeti kialakításáról. Az olvasó izgalmas képet kap a törvényszék elnökeiről, valamint a bíróságon tárgyalt érdekesebb jogesetekről.

ISBN 9786150053547, Budapest Környéki Törvényszék, 2019, 120 p.

MAGYARORSZÁG SZERENCSEJE

Hahner Péter

Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy hazánk sorsát évszázadokon át kizárólag szerencsétlen fordulatok alakították. Gyakran hivatkozunk kedvezőtlen nemzetközi erőviszonyokra, kegyetlen hódítókra, megbízhatatlan szövetségesekre.

Abban az időszakban azonban, amelyet a könyv eseményei felölelnek, a szerencse kifejezetten kedvezett hazánknak. A XVII–XVIII. század fordulóján járunk, amikor a legkülönbözőbb államok uralkodói, arisztokratái, főtisztviselői, papjai, udvarhölgyei, pénzkölcsönzői és katonái akarva vagy akaratlanul, közvetlenül vagy közvetett módon, Britanniától a Krím-félszigetig, Svédországtól a Földközi-tengerig Magyarország érdekében tevékenykedtek.

Huszonegy történelmi személyiség – köztük Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Savoyai Jenő – tevékenységének felidézésével ismerhetjük meg azt a korszakot, amelyben uralkodók, tábornokok, császárok, dózsák és cárok összefogva vagy egymással vetélkedve úgy formálták a történelmet, hogy az Magyarországnak kedvezzen.

ISBN 9789633247082, Animus Kiadó, 2019, 312 p.

EGY ELFELEDETT KORONÁZÁS A REFORMKORBAN. AZ UTOLSÓ POZSONYI URALKODÓKORONÁZÁS 1830 ŐSZÉN

Soós István (szerk.)

Az 1830. szeptember 28-án tartott utolsó pozsonyi uralkodókoronázás, V. Ferdinánd magyar király ceremóniájának története iránt ez ideig kevésbé érdeklődtek a kutatók. Ezt a tudományos adósságot kívánja pótolni az MTA BTK Történettudományi Intézet „Lendület” Szent Korona Kutatócsoportjának kötete, amely új vizsgálatokra építve, interdiszciplináris jelleggel és nemzetközi kitekintésben mutatja be a reformkor elfeledett eseményét. A kiadvány mérföldkővet jelenthet a magyar királykoronázások történetének feltárásában, hiszen ilyen alaposítással még egyetlen ceremónia feltérképezésére sem került sor. Az olvasók igazi újdonságokra lelhetnek a Szent Korona történetével, valamint a koronázásnak kiemelt figyelmet szentelő Vörösmarty Mihály költszetével kapcsolatban is. Sőt a friss kutatások szerint az 1830. őszi szertartás volt a vizuálisan leginkább megidézhető koronázás a polgári Magyarország kialakulása előtti időszakban, miközben a díszmagyar születésében is meghatározó szerepet játszott, miként ezt a kiadvány közel száz színes illusztrációja érzékletesen bemutatja. A Szent Korona Kutatócsoport új kötete egyszerre gazdagítja a magyar és a szlovák történetírást és járul hozzá a Magyar Királyság XIX. századi történetének alaposabb megismeréséhez.

ISBN 9789634160922, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017, 368 p.

RECHTS- UND VERFASSUNGSGESCHICHTE

Arbeitsgemeinschaft Österreichische Rechtsgeschichte

Rechtsgeschichte dient dem besseren Verständnis sowohl der konkreten Rechtsordnung als auch des Rechts im Allgemeinen. Jede Rechtsordnung ist historisch gewachsen. Doch selbst in der praktischen Rechtsanwendung kommt man kaum an geschichtlichen Aspekten des Rechts vorbei: So gehört die historische Auslegung zu den gängigen rechtswissenschaftlichen Methoden; die Kenntnis der Entstehungsbedingungen einer Norm ist Voraussetzung für rechtspolitische Überlegungen und legislative Weiterentwicklung.

Auch die überarbeitete 5. Auflage bietet unter Darstellung der Strafrechtsgeschichte sowie einem umfangreichen Sach- und Personenregister einen fundierten Überblick über die österreichische Rechtsgeschichte. Diverse Karten und eine Zeittafel ergänzen die Darstellung.

ISBN 9783708917207, Facultas (Wien), 2018, 420 p.